

SOMOGY MEGYE MÚLTJÁBÓL

2013

LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV
42.

SOMOGY MEGYE
MÚLTJÁBÓL

Szerkeszti:

BŐSZE SÁNDOR

Kaposvár, 2013

A tanulmánykötet szerzői:

ARADI GÁBOR, CSÓTI CSABA, DOMOKOSNÉ SZALAI ZSUZSANNA,
GÁSPÁR FERENC, MEGYERI ANNA, KISS NORBERT PÉTER,
MÁRFI ATTILA, NÜBL JÁNOS, RÉCSEI BALÁZS, SUBA JÁNOS, SZÁNTÓ LÁSZLÓ,
SZÍJÁRTÓ ISTVÁN, VONYÓ ANITA

Lektorok:

G. Jáger Márta (2.), Géger Melinda (10.) Jakus János (8.), Katona Csaba (6.),
Nagy-Tóth Mária (5.), Poór János (1.), Szántó László (7., 9.), T. Mérey Klára (4.),
Vonyó József (3.)

A rezüméket fordították:

Gyenge Lajos (németre), Varga Gyöngyi (angolra)

Alapító szerkesztő:

dr. Kanyar József

Olvasószerkesztő:

Hedericsné Deres Andrea

A táblatervet készítette:

Szekeres Emil

A könyv megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap
Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága

HU ISSN 1419-8010

Felelős kiadó: dr. Bősze Sándor, a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára igazgatója

Készült a TIPONT Bt. Kaposvár gondozásában

Nyomta és kötötte a Pethő Nyomda Kft. – 2014-ben
Felelős vezető: Pethő László ügyvezető

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Szijártó M. István</i> : Főméltóságok a 18. századi Magyarországon.....	7
<i>Kiss Norbert Péter</i> : Irodalmi emlékek a Somogy Megyei Levéltárban	13
<i>Gáspár Ferenc</i> : Az első körorvosi hálózat kiépülése Somogyban.....	33
<i>Récsei Balázs</i> : Kaposvár az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás, A köz- és magánépületek kimutatása mellékletének tükrében	51
<i>Domokosné Szalai Zsuzsanna</i> : Dokumentumok gróf pribéri és vuchini Jankovich László negyedszázados főispáni és félszázados közszolgálati tevékenységének megünnepléséről (Forrásközlés)	99
<i>Csóti Csaba</i> : „Hadjárat a kaposvári mozik ellen” – anno 1912.....	121
<i>Nübl János</i> : Somogyi honatyák szereplése a Képviselőházban az első világháború alatt II. rész.....	127
<i>Suba János</i> : A magyar állam határőrizete a XIX.-XX. században (történeti áttekintés).....	141
<i>Vonyó Anita</i> : A kaposvári Latinca szobor felállításának körülményei a Somogy megyei források tükrében	151
<i>Szántó László</i> : Nagy Imre kaposvári szobra	161
Válogatás a 2012. évi Somogyi Levéltári Nap előadásaiból	
<i>Megyeri Anna</i> : Sportegyesületek Zalaegerszegen a dualizmus idején.....	173
<i>Márfi Attila</i> : Pécs és Baranya sportegyletei a dualizmus időszakában	179
<i>Vonyó Anita</i> : A sport helye egy somogyi kistelepülés, Orci életében a 20. században.....	189
<i>Aradi Gábor</i> : Tolna megyei turisztikai mozaikképek és vendéglátás a Rákosi-korszakból	193
Rezümék (magyar, angol, német)	205
Függelék (összeállította: Vonyó Anita)	217
A tanulmánykötet szerzői.....	221
Összevont tartalomjegyzék (1970-2011).....	223

SUMMARIES

<i>Szijártó M., István</i> : High Dignitaries in the 18th Century Hungary	7
<i>Kiss, Norbert Péter</i> : Literary Relics in the Somogy County Archives.....	13
<i>Gáspár, Ferenc</i> : The Establishment of the First District Physician Network in Somogy County	33
<i>Récsei, Balázs</i> : Kaposvár in the Mirror of the Census Taken in 1870, the Supplement of the Records of the Public and Private Buildings.....	51
<i>Domokosné Szalai, Zsuzsanna</i> : Documents of the Celebration of the Quarter-Century Lord Lieutenant's and the Semi-Centennial Civil Service Activity of Count Jankovich László of Pribér and Vuchin (source publication)	99
<i>Csóti Csaba</i> : "A Campaign against the Cinemas in Kaposvár"-anno 1912.....	121
<i>Nübl, János</i> : The Activity of Somogy County Members of Parliament in the Chamber of Deputies during World War I. Part II.	127
<i>Suba János</i> : The Border Defence of the Hungarian State in the 19-20th Centuries (historic review).....	141
<i>Vonyó, Anita</i> : The Circumstances of the Erection of the Latinca Statue in Kaposvár in the Mirror of Somogy County Sources	151
<i>Szántó László</i> : The Statue of Nagy Imre in Kaposvár	161
Selection from the lectures on the Somogy Archives' Day in 2012	
<i>Megyeri, Anna</i> : Sports Associations in Zalaegerszeg in the Dualistic Era.....	173
<i>Márfi, Attila</i> : Sports Associations of Pécs and Baranya County in the Dualistic Era.....	179
<i>Vonyó, Anita</i> : The Place of Sports in the Life of a Little Settlement, Orci, in the 20th Century	189
<i>Aradi, Gábor</i> : Touristic Mosaic Pictures and Catering in Tolna County in the Rákosi Era	193
Abstracts (Hungarian, English, German).....	205
Appendix (compiled by Vonyó, Anita).....	217
The Authors of the Study Volume.....	221
Combined Contents (1970-2011)	223

INHALTSVERZEICHNIS

<i>Szijártó, M. István</i> : Großwürdenträger im Ungarn des 18. Jahrhunderts	7
<i>Kiss, Norbert Péter</i> : Literarische Werke im Komitatsarchiv Somogy	13
<i>Gáspár, Ferenc</i> : Ausbau des ersten Kreisarztnetzes in Somogy	33
<i>Récssei, Balázs</i> : Kaposvár im Spiegel der Anlage Ausweis der öffentlichen und Privatbauten der Volkszählung Anfang des Jahres 1870	51
<i>Domokosné Szalai, Zsuzsanna</i> : Dokumente von der Begehung der Vierteljahrhundertstätigkeit als Obergespan und Halbjahrhundertstätigkeit im Staatsdienst des Grafen László Jankovich von Pribér und Vuchin (Quellenpublikation)....	99
<i>Csóti, Csaba</i> : „Kampagne gegen die Kaposvárer Kinos“ - anno 1912	121
<i>Nübl, János</i> : Die Tätigkeit Somogyer Abgeordneter im Parlament während des ersten Weltkrieges. 2. Teil	127
<i>Suba, János</i> : Die Grenzbewachung des ungarischen Staates im 19-20. Jahrhundert (historischer Überblick)	141
<i>Vonyó, Anita</i> : Die Umstände der Aufstellung der Latinca Statue in Kaposvár im Spiegel der Somogyer Quellen	151
<i>Szántó, László</i> : Die Kaposvárer Statue von Imre Nagy.....	161
Auswahl von den Vorlesungen des Somogyer Arcivarischen Tages 2012	
<i>Megyeri, Anna</i> : Sportvereine in Zalaegerszeg zur Zeit des Dualismus	173
<i>Márfi, Attila</i> : Die Sportvereine von Pécs und Baranya zur Zeit des Dualismus	179
<i>Vonyó, Anita</i> : Die Wertstellung des Sports im Leben einer Somogyer Kleinsiedlung, Orci im 20. Jahrhundert	189
<i>Aradi, Gábor</i> : Touristische Mosaikbilder von Komitat Tolna und Gastwirtschaft aus der Rákosi-Epoche.....	193
Resümees (Ungarisch, Englisch, Deutsch).....	205
Anhang (zusammengestellt von Anita Vonyó)	217
Verfasser des Studienbandes	221
Zusammengezogenes Inhaltsverzeichnis	223

FŐMÉLTÓSÁGOK A 18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Az 1608. évi koronázás utáni 1. törvénycikk Magyarország egyik rendjét a következőképpen definiálja: *barones seu magnates*. A különbség a *barones* és a *magnates* kategóriája között a hivatalviselésben ragadható meg. A mágnások kilétét 1608-ra egyértelműen meghatározta a szokás: a tituláris arisztokrácia nem hivatalviselő tagjai tartoztak ebbe a kategóriába. „*Magnates de familiis extra officio*,” ahogy 1741-ben Kolinovics Gábor fogalmazott. „*A többi főrendek*” – így definiálták a mágnásokat az 1792. évi országgyűlési naplóban. Ebből kiindulva azt mondhatjuk, hogy a *barones* kategóriájába valamenyny (fő)hivaltalt viselő főnemes beletartozott – illetve (a század utolsó harmadától növekvő számban) a főhivatalokat viselő köznemesek is.

Jelen tanulmány azt tűzte ki céljául, hogy erről a csoportról átfogó és rendszerezett bemutatást adjon a 18. századra való tekintettel, összefoglalja az intézménytörténeti szakirodalom megállapításait, és ezeket helyenként újabb társadalomtörténeti kutatások eredményeivel egészítse ki, végül pedig röviden összegezze a kérdés legfontosabb forrásait és szakirodalmát. Először a *barones* legmagasabb presztízsi csoportjáról esik szó, akiket zászlósuraknak, másképpen országbárokknak (*barones regni*) nevezzük. Ide tartoztak az országos és az udvari főméltóságok és a pozsonyi gróf. A magyar nemesi testőrség kapitányának méltóságát az 1765. évi 6. törvénycikk iktatta a zászlósurak sorába. Az országbárok bemutatását követően a koronaörökre és a főispánokra térünk rá, akik szintén a *barones* csoportjába tartoztak. Bemutatásukat követően külön említést kell tennünk némileg speciális helyzetük miatt a kancellárról, a kamaraelnökről és a személynökről. Végül vázlatosan áttekintjük a főméltóságok hivaltörténetének és társadalomtörténetének fontosabb forrásait és irodalmát.

Az országos főméltóságok

A nádor (*palatinus*, eredetileg *comes palatinus*, de amikor ezt a méltóságot a 18. században herceg töltötte be, őt *princeps palatinus*nak címezték) a magyar rendiség első számú méltósága volt, tiszte szerint közbenjáró a király és a nemzet között. Élethosszigan választotta az országgyűlés az uralkodó által állított négy jelöltből, akik közül kettőnek katolikusnak, kettőnek pedig protestánsnak kellett lennie. (A 18. században a protestáns jelölteknek már semmi esélyük sem volt, de még a két katolikus esélyei sem voltak azonosak, egyikük megválasztása közfelkiáltással minden esetben előre borítékolható volt.) A 18. századra a nádor középkori méltóságának csak az árnyéka maradt meg, de még így is ő volt az első a király tisztviselői között a Helytartótanács és a Hétszemélyes Tábla elnökeként, és ő volt a jászok és a kunok főbírája is, valamint a felsőtábla és az egész diéta elnöke.

Nádor helyett két alkalommal is királyi helytartó állt a magyar közigazgatás és a bírói szervezet élén, az uralkodócsaládba beházasodott Ferenc lotharingiai herceg (1732–1741), majd Albert szász-tescheni herceg (1765–1780). Noha jogkörük nagyjából megegyezett a nádoréval, mivel ők nem tettek a rendek előtt is esküt, nem volt feladatuk a nemzet képvisellete az uralkodó előtt, kinevezésük teljesen uralkodói jogkörbe tartozott, és bármikor visszahívhatóak voltak. Egyértelmű, hogy az uralkodó számára kedvezőbb volt helytartót kinevezni, mint nádorválasztás céljából diétát összehívni, ahogyan azt 1608 óta a törvények előírták. Amint viszont összehívták a diétát, az (1741-ben, majd 1790-ben) a helytartó helyébe azonnal nádort is választott, mert annak a koronázási szertartásban igen fontos szerepe volt.

A diéta elnökeként a nádornak egyfelől közvetítő szerepet kellett játszania: az uralkodó felé a magyar rendiséget képviselte, másfelől pedig az országgyűlés ülésén a király politikájának legfőbb képviselője, „pártja” vezetője volt. Mindazonáltal a diéta politikai súlypontjának az alsótáblára való tolodásával a 18. század második felében ez utóbbi szerepe erősen csökkent, és rovására is előtérbe került ugyanebben a funkcióban a személynök. A nádori méltóságot a 18. században herceg Esterházy Pál (1681–1713), gróf Pálffy Miklós (1714–1732), gróf Pálffy János (1741–1751) és gróf Batthyány Lajos (1751–1765) töltötte be, vagysis a korábbi századokban felemelkedett magyar elit krémje juthatott csak

el ebben a pozícióba. A két Pálffy elsősorban katonának tekinthetjük, Batthyány Lajos azonban 13 esztendeig kancellár volt, ami jól példázza a változás irányát: a katonák helyébe hivatalnokok lépnek. Negvedszázados kihagyás után, 1790-ben a magyar rendek az uralkodó fiát, Sándor Lipót főherceget választották nádornak (a hivatalos jelöltek nevét tartalmazó boríték felbontása előtt). Ez a megoldás az uralkodóháznak is megfelelt, még inkább mint a helytartó kinevezése. 1796-ban testvére, a korábban szintén helytartó József főherceg követte őt a nádori méltóságban. A század végén a Habsburg főherceg nádorok is egyfajta közvetítő szerepet játszottak a magyar rendiség és az uralkodó, illetve a birodalom vezetése között. Jelentős mértékben magukévá tudták tenni a magyar rendi elit nézőpontját, és az uralkodóház tagjaként nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeztek, mint a század korábbi nádorai.

Az országos főméltóságok közé a nádor mellett még az országbíró, a horvát bán és a tárnokmester tartozott. Őket – miként a nádor és a koronaörök kivételével az összes rendi főméltóságot – nem választották, hanem a király nevezte ki. Az országbíró (*judex curiae regiae*) egyértelműen a második helyen állt a magyar rendek méltóságsorában. Ő helyettesítette a nádort a diéta és a felsőtábla elnökeként, és – azon fent említett eseteket kivéve, amikor helytartó kinevezésére került sor – a Helytartótanács élén, illetve a Hétszemélyes Tábla elnöki funkciójában is. Az 1608. évi koronázás előtti 3. törvénycikk az országbírónak nádorválasztó országgyűlés meghirdetésére is jogot adott arra az esetre, ha ezt a király nem tenné meg. A 18. századi országbírák azonban nem éltek ezzel a lehetőséggel. Ehelyett a király híu hivatalnokai lettek, a jozefinus évtizedben – nádor és helytartó híján – egyenesen az első számú hivatalnokai. (Gróf Csáky János országbíró (1783–1786) II. József kivételesen azzal nevezte ki országbírónak, hogy csak a Hétszemélyes Táblán elnökölhet, a Helytartótanácsban nem.) A század második felében civil hivatali karrier vezetett az országbírói méltóságba, míg a század első felére még az volt a jellemző, hogy katonai érdemeket jutalmaztak vele. Tizennégyen töltötték be ezt a hivatalt, köztük három Pálffy és két Erdődy. Többségük számára ez karrierjük csúcspontját jelentette, de ketten még tovább tudtak lépni a nádorság felé, a századvég egyik országbírája, gróf Zichy Károly (1788–1795) pedig később az összbiródalom irányításában kapott jelentős feladatokat. A század utolsó negyedében már többségben voltak a köznemesi születésű országbírák: gróf Fekete György (1773–1783), gróf Niczky Kristóf (1786–1787) és Végh Péter (1795–1802), aki köznemesként töltötte be ezt az akkor elérhető legmagasabb pozíciót.

Dalmácia, Horvátország és Szlavónia élén állt a horvát bán (*Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae banus*), aki a 18. században Zágráb, Körös és Varasd vármegyéből álló Horvátországot kormányozta, és 1727 után ő elnökölt a Báni Táblán. 1767 és 1779 között a rövid életű Horvát Tanács (*Consilium Regium in Regnis Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae*) elnöke is volt. A horvát tartománygyűlés, a szabad jogot formált arra, hogy ajánlást tegyen a bán személyére. A bán pedig – a század első felében szabadon, utána királyi engedéllyel – összehívhatta szabort. Az évszázad bánjainak többsége katona volt. Ezért általában báni helytartók végezték helyettük az operatív munkát. A két kivételt jellemző módon már a század vége felé találjuk: gróf Esterházy Ferenc (1783–1785) két évtizedig kancellár volt horvát bán-sága előtt, gróf Balassa Ferenc pedig II. József és II. Lipót rendszerének egyik kulcsfigurája volt – ők a civil hivatalviselőket képviselik a bánok közt. Balassát (esetleg) kivéve valamennyi 18. századi bán a réginek számító arisztokrata családokból származott: két-két Batthyány és Esterházy mellett a Pálffy, a Draskovich, a Nádasdy és az Erdődy család adott még bán-t. A köznemesek megjelenése, amelyet az országbírók közt láttunk, a horvát bánok esetében nem volt jellemző.

Az országos főméltóságok közt utolsóként a tárnokmestert (*tavernicorum regalium magister*) kell említenünk. Jóllehet vannak adatok, melyek őt nem a nádor, az országbíró és a horvát bán társaságában láttatják, hanem az udvari főméltóságok közé sorolva vagy egyszerűen „a többi mágnás, gróf és báró” között, a tárnokmester volt a szabad királyi városok egyik csoportjának a főbírája, és 1723-ban a Helytartótanácsban és a Hétszemélyes Táblán is helyet kapott. Ezért valóban indokolt őt kiemelni a lényegében pusztán címet birtokló udvari méltóságok köréből. Hajdani gazdasági vonatkozású feladatköre a 18. századra – a 16-17. századi alapvető változásokat követve – már végleg a Magyar Kamara elnökére szállt, de, hogy a tárnokmester került ki győztesen a horvát bánal folytatott precedencia-vitáiból (1722–23., 1741.), azt mutatja, hogy méltósága fontos maradt a 18. századra is. Az 1608. évi *decretum* a tárnokmestert nevezi meg az országbíró helyetteseként, nem a horvát bán-t, és a 18. századi gyakorlat szerint sem a bán volt a nádor és – az országbíró távollétében – az országgyűlés felsőtáblájának elnöke, hanem a tárnokmester, tekintve elsősorban a bán jogosítvány-

inak nem országos, hanem regionális jellegét. A Hétszemélyes Táblán is a tárnokmester elnökölt a nádor és az országbíró távollétében. (Például 1783 és 1786 között az országbíró nem látogatta a Helytartótanács üléseit, és az elnöki feladatokat gróf Niczky Kristóf tárnokmester látta el.) A tárnokmesterek között a nyolcvanas években váltották a régi arisztokrata elit képviselőit az „új emberek”: a már említett gróf Niczky Kristóf, gróf Jankovich Antal és gróf Majláth József, akik maguk nyerték el főnemesi címüket, valamint két köznemes: Végh Péter és Szentiványi Ferenc. Ezek a tárnokmesterek az átlagnál jelentősen (10 évvel) idősebben kerültek ebbe a méltóságba, mint a korábbiak, és jóval rövidebb ideig töltötték azt be: a korábbi 12 és fél év helyett átlagosan alig három és fél évig. A változás jól mutatja a bürokratizálódás előrehaladtát, miként az is, hogy a 18. század tárnokmesterei közül később minden második országbíróvá lépett elő.

Az udvari főméltóságok, a nemesi testőrség kapitánya és a pozsonyi gróf

A Hármaskönyv szintén a zászlósúruk közé sorolja az udvari főméltóságokat: a királyi főajtónálló-mestert (*janitorum regalium magister*), főpohárnokmestert (*pincernarum regalium magister*), főtétekfogó-mestert (*dapiferorum regalium magister*), főlovászmestert (*agazonum regalium magister*). A 18. században rajtuk kívül találkozunk még a királyi főudvarmesterrel (*curiae regiae magister*) és a főkamarással (*cubiculariorum regalium magister*) is. Az udvari főméltóságok tisztsége a Mohács utáni évtizedekben ugyan névlegessé vált, de a 16-17. században a Magyar Tanács tagjaként még komoly befolyásuk volt. A rákövetkező, 18. században azonban már inkább presztízszt és nem valódi hatalmat jelentett e tisztségek betöltése. (Ugyanez igaz a testőrkapitányra és a koronaőrökre is.) Nem volt ritka ugyanakkor a párhuzamos méltóságviselés, amikor egy-egy országos főméltóság viselője udvari főméltóságot is betöltött. Az udvari főméltóságokat ebben a században szinte kivétel nélkül a régi arisztokrata elit adta. Bizonyos tisztségek szinte öröklődtek egyes családokban: egymás után három Esterházy volt főkamarás három évtizedig (1741–1771), a 17. század második és a 18. század első felében csak a Batthyány család tagjai töltötték be a főpohárnok méltóságát (1666–1751, közben üresedés, *vacantia* 1720–1723), két Pálffy gróf főajtónállósága pedig a század nagyobbik részét lefedte (1735–1799, közben *vacantia* 1775–1776).

A Mária Terézia által létrehozott magyar nemesi testőrség kapitányát az 1765. évi 6. törvénycikk emelte az ország bárói közé. A főméltóságok sorában a testőrkapitány a tárnokmester és az udvari főméltóságok közé ékelődött.

Az országgyűlés felépítését szabályzó, s így a magyar rendiség struktúráit harmadfél évszázadra meghatározó 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk csupán bárókról beszél, nem részletezi azonban azt, pontosan kik is értendők e név alatt. A kor kétségbevonhatatlan tekintélye, Werbőczy Hármaskönyve viszont felsorolja a zászlósúrukat, és a fent ismertetett főtiszviselők mellett említi még a temesi (*comes Themesiensis*) és a pozsonyi gróft is (*comes Posoniensis*). A pozsonyi grófság a pozsonyi főispáni és várkapitányi tisztség örökös egyesítése és a vele járó váuradalom volt. Engel Pál a *honor* intézményének utolsó maradványát látja benne, Bónis György pedig a német őrgrófok tisztségéhez hasonlítja. Gróf Pálffy Károlyt a kancellár 1751. április 28-án iktatta be a pozsonyi főispán és várkapitány tisztségébe, azaz a középkori intézmény a 18. századot is megérte. A magyar rendek lajstromában 1792-ben „*Pozsony várának fő kapitánya*” néven szerepelt a tisztség. Lakits György Zsigmond államjogi munkájában a 18–19. század fordulóján azt írta, hogy a pozsonyi (fő-) ispán országbáróságát az 1687. évi 10. törvénycikk kétségessé tette, de 1790 óta újra *baro regni* a pozsonyi gróf.

A Werbőczy listájában szereplő temesi gróf szintén felbukkant, de csak a 18. század végén. A nem sokkal korábban reinkorporált Temes vármegye főispánja 1791. január 9-én bejelentette igényét a temesi gróf középkor végi jogaira. Kérelmét egy bizottság elé utalták, de nem került elismerésre.

A koronaőrök és a főispánok

A koronaőrök és a főispánok a korabeli értelmezés szerint nem tartoztak az országbárók közé, de hivatalt viseltek, ezért nem egyszerű mágnások voltak, hanem a *barones* kategóriájába sorolhatók.

A koronaörök hivatalát az 1464. évi 2. törvénycikk létesítette. Az 1498. évi 25. törvénycikk arról rendelkezett, hogy ne főpapok, hanem kizárólag világiak őrizzék a koronát. Az 1500. évi 23. törvénycikk pedig e célra két világi úr választását írta elő, ahogy ez például meg is történt az 1741. vagy 1764–1765. évi diétán. A 18. század viszonylag ritka országgyűlései mellett azonban a koronaörök egyik része csak kinevezéssel kerülhetett ebbe a méltóságba. (Mint Erdődy György gróf kamaraelnök, akit III. Károly bízott meg a koronaári hivatal ellátásával, majd 1741. június 23-án a diéta is megerősítette ebben a méltóságban.) A 18. században a koronaörök 1795-ig mind katolikusok voltak. A koronaöröknél valójában az udvari főméltóságok is előkelőbbek voltak: *promotió*nak számított az, amikor gróf Grassalkovich Antal koronaörökből királyi főlovászmester lett 1758-ban. A koronaörök hivatalukat legtöbbször halálukig viselték. Annak a követelménynek, hogy kettejük közül az egyiknek folyamatosan a korona mellett kell tartózkodnia, nem mindig tettek eleget. A koronaörök parancsnoksága alatt állt a magyar és német századból álló koronaőrség Pozsonyban.

A főispánok a vármegyék király által kinevezett vezetői voltak. Ez alól gyakorlatilag kivételt jelentett az örökös (*perpetuus*) és örökletes (*hereditarius*) főispánok csoportja: az előbbieket esetében a főispáni hivatal valamely egyházi vagy világi méltósággal járt, míg az utóbbiak főispánsága családjukban öröklődött. (Az örökös főispánok előkelőbbnek számítottak az örökleteseknél, akik viszont a kinevezettek előtték meg precedencia tekintetében.) A főispánok többsége az arisztokráciából rekrutálódott, de a 18. század második felétől növekvő számban találkozhatunk köznemesekkel is ebben a hivatalban. Az első köznemes főispánt Mária Terézia nevezte ki Zágráb vármegyébe 1756-ban. 1792-ben a felsőtáblán helyet foglaló 34 főispánból már kilencen nem voltak főnemesek (azaz 28 százalékuk).

A főispánok mellett országgyűlési felsőtáblai tagság illette meg az adminisztrátorokat is, akik őket (legalábbis elvileg) időlegesen helyettesítették. Az adminisztrátori tisztség főleg a század második felében, majd a 19. században tett szert politikai jelentőségre, hiszen az adminisztrátorok kinevezésével a kormányzat úgy tudta más kézbe adni egy-egy vármegye irányítását, hogy nem kellett végleg elmozdítania az (esetleges örökös vagy örökletes) főispánt. Az adminisztrátori tisztségben a század elején még főnemeseket találunk, de a század második felétől itt is találkozhatunk köznemesekkel. Mária Terézia 1773-tól törekedett az örökös egyházi főispánságok szekularizálására: a püspököket e funkciójukban fokozatosan világi kinevezettek váltották fel. A koronaörökkel szemben a főispánok ugyanis fontos politikai szerepet játszottak, és a kormányzati politika kifejezetten törekedett arra, hogy rajtuk keresztül ellenőrizze az egyfelől a helyi nemesség önkormányzataként működő, másfelől fontos regionális közhatalmi funkciókat gyakorló vármegyéket. Ezt a törekvést a legjobban Mária Terézia 1752. és 1768. évi főispáni utasításai tükrözik. A főispánok konkrét tevékenysége, illetve ezen kormányzati törekvések sikere természetesen régióként és egyénenként nagy változatosságot mutat, mégis mondhatjuk azt általában, hogy a század végére a vármegyék politikailag jobbra kicsúsztak ezen ellenőrzés alól, és bennük inkább a helyi *bene possessionatus* köznemesség dominanciája érvényesült.

A kancellár, a kamaraelnök és a személynök

A 18. század magyar rendi főméltóságait vizsgálva ki kell végül térnünk azokra, akiknek jelentősége indokolja, hogy ebbe a csoportba soroljuk őket annak ellenére, hogy a korábban megszilárdult rendi struktúra a korban ezt formálisan nem ismerte el.

A Magyar Királyi Udvari Kancellária vezetője századunk első harmada után lett véglegesen világi személy. A bürokratizálódás ekkor érte el e hivatal esetében azt a fokot, hogy már nem lehetett összeegyeztetni a kancellári tisztség betöltését a főpapi kötelezettségekkel. A vezetése alatt álló hivatal jelentette a legfontosabb kapcsolatot a magyarországi szervek és az uralkodó, illetve a birodalmi szintű irányítás között. Ennek tudható be, hogy a 18. században előlépésnek fogták fel azt, ha egy tárnokmesterből kancellár lett: például Esterházy Ferenc gróf tárnokmesteri kinevezési okirata 1746-ban elmondja, hogy elődjét, gróf Nádasdy Lipótot magyar királyi udvari kancellárrá léptették elő. A kancellária kulcsfontosságú összekötő kapocs volt a Helytartótanács és a király személye, illetve a király mellett működő birodalmi döntéshozó testületek és tanácsosok, miniszterek közt. A helytartótanácsi jelentéseket elbírálta, a legfelső szinten megfogalmazott döntéseket előkészítette, illetve formába öntötte. Mindeközben

gyakran a magyar rendi felfogást képviselte a birodalmi szempontokkal szemben. A kancellár mellett időnként egy, a magyar és az erdélyi kancelláriák időleges egyesítése idején két alkancellárt találunk, akkor a második alkancellár volt erdélyi. Mattyasovszky László címzetes (1696–1705) és Acsády Ádám veszprémi püspöktől eltekintve, azaz a 18. század világi kancellárjainak körébe csak a régi arisztokrácia tagjai kerülhettek be: két-két Esterházy és Pálffy, valamint a Batthyány, Erdődy, Illésházy és Nádasdy család egy-egy sarja.

A Magyar Királyi Udvari Kamara elnökének jelentősége szintén minden kétségen felül áll. A kamaraelnök örökölte meg a tárnokmester (és a kincstartó) középkori gazdasági-pénzügyi funkcióit. Gróf Erdődy Kristóf, Sándor és György állt a Kamara élén 1684 és 1748 között néhány éves megszakítással. A század legnagyobb karrierjét befutó Grassalkovich Antal is betöltötte ezt a funkciót (1748–1771), majd őt ismét egy Erdődy követte. A század végét azonban egyértelműen az új emberek beáramlása jellemzi a Kamara vezetője tiszttségének betöltése tekintetében: részben frissen a főnemességbe emelt hivatalnokok (gróf Niczky Kristóf, gróf Balassa Ferenc, gróf Jankovich Antal, gróf Zichy Károly), részben köznemesek (Ürményi József, Széchen Sándor) kerültek kinevezésre kamaraelnökként, illetve kincstartóként.

Indokoltnak tűnik végül a személynököt (*personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens*) is a rendi főméltóságok közé sorolni. Ő elnökkölt a diéta alsótábláján, ő volt a Királyi Tábla elnöke, továbbá a szabad királyi városok egy csoportjának a főbírája. Ezt a méltóságot – értelemszerűen – képzett jogásznak kellett betöltenie, de diétai szerepe miatt – az alsótábla relatív súlyának növekedésével – egyre nagyobb politikai jelentősége is volt. Az alsótábla elnöke ugyanis kulcspozíciót töltött be abban a tekintetben, hogy a rendi törekvéseket megpróbálta befolyásolni, kanalizálni, az uralkodó céljaihoz közelíteni. Koronaügyszézből személynökké előlépni tipikus volt: a század egészét tekintve a 17 koronaügyszézből öt lett személynök, egy közvetlenül, négy más hivatal betöltésén át, főleg a kancelláriáról. Ez azt tükrözte, hogy a korona iránti teljes lojalitás a legfontosabb szempontok egyike volt a személynök kinevezésekor. Szolgálatát pedig általában előléptetéssel honorálták, esetleg főnemesi ranggal. A régi szokást, mely szerint köznemesnek kell betölteniük a *personalis* tiszttségét, a 17. század közepe óta nem mindig tartották be. A 18. század személynökei közül hivatalba lépésekor Horváth-Simonchich János (1708–1723) és Koller Ferenc (1762–1765) már báró volt. További ketten a hivatal betöltése közben emelkedtek az arisztokráciába: Grassalkovich Antal (1731-1748) és Fekete György (1748–1762) s még egy elbocsátásakor: Száraz György (1724–1731). 1765-től már törvény kötelezte az uralkodót, hogy csak köznemes nevezhet ki személynökknek, de a hivatal későbbi betöltői is számíthattak arra, hogy karrierjük felfelé fog ívelni. Grassalkovich kamaraelnök lett, Fekete alkancellár (később országbíró), Végh Péter – jöllehet hivatali idejében nem volt diéta, hogy kitüntethesse magát – tárnokmester, az időlegesen kegyvesztett Koller Ferenc pár évvel később grófi rangra emelkedett, majd főpohárnokmester lett, Ürményi József (1789–1795) pedig végül főispáni kinevezést kapott. A személynöki méltóság tehát a köznemesek számára a karrier közbülső állomása lehetett, a felfelé irányuló mobilitás fontos előmozdítójának szerepét töltötte be.

A főméltóságok hivataltörténetének és társadalomtörténetének forrásai és irodalma

A tanulmány összegző jellege miatt lezárásként nem a következtetések összegzésére kerítünk sort – hiszen vagy csak általában tudnánk kiemelni a rendi főméltóságoknak a 18. századi politikában és közéletben játszott kiemelkedő szerepét, vagy pedig meg kellene ismételnünk a fentebb elmondottakat –, hanem, ehelyett, a kérdésben folytatandó további kutatások elősegítése érdekében megadjuk a rendelkezésére álló legfontosabb forrásokat, illetve megjelöljük a kérdés szakirodalmának legfontosabb tételeit.

A nádor és az országbíró levéltárát a Magyar Országos Levéltár N szekciója, a Regnicolaris levéltár tartalmazza, a 18. századi nádorok iratait az N8-N33 szám alatt, a 18. századi országbírókét a jóval kisebb N34 fondban. Ezen iratok kutatása a repertórium alapján lehetséges: Bottló Béla – Veres Miklós: Regnicolaris levéltár. Repertórium. Kézirat. Bp., 1968. A nádor feladatköréről a 17-18. század fordulóján kimerítő áttekintést ad Iványi Emma kitűnő monográfiája: Iványi Emma: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Bp., 1991. A 18. század végéről a két Habsburg főherceg

nádorról kiváló életrajz és hatalmas iratgyűjtés áll rendelkezésre: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Szerk. Mályusz Elemér Bp., 1926.; József nádor iratai. I–III. Kiad. és magy. Domanovszky Sándor. Bp., 1925–1935.; Domanovszky Sándor: József nádor élete. Bp., 1944.; Palatin Josephs Schriften. Vierter Bd. Zgest. und Kommentiert von Sándor Domanovszky. Hrg. und eingel. von Ferenc Glatz. Bp., 1991. A helytartóról ld: Kulcsár Krisztina: A helytartói státus. Albert szász herceg (1732–1822) kinevezése és évtizedei Magyarországon. = Aetas 2002/1.

A nádor (a helytartó vagy az országbíró) elnöklete alatt működő Helytartótanács forrásai a Magyar Országos Levéltár C szekciójában találhatóak. Részletes segédlettel kutatható: Felhő Ibolya – Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Bp., 1961. Működéséről, így a rendi főméltóságok helytartótanácsi működéséről is alapvető Ember Győző monográfiája: Ember Győző: A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848. Bp., 1940. A Kúria levéltárát a Magyar Országos Levéltár O szekciója tartalmazza. A személynök levéltára ebből az O71-O82 állagban, a személynöki széké az O85 jelzetű állagban található, A tárnoki levéltár szintén az O szekció része a tárnoki szék irataival egyetemben: O92-O104. Ld: Veres Miklós: A tárnoki hatóság és a tárnoki szék, 1526–1849. Bp., 1968. A bírósági levéltárak kutatásához a Vass Előd által összeállított repertórium ad segítséget: Bírósági levéltárak. Repertórium. Összeáll. Vass Előd. Kézirat. Bp., 1988. A nádor és a személynök diétai szerepléséhez, illetve általában a rendi országgyűlés működéséhez ld: Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. Bp., 2005.

A bán működésének rekonstrukciójához felhasználhatóak a szábor publikált dokumentumai: Zakljucci hrvatskog sabora 1631–1758. I–VII. Összeáll. és szerk. Josip Buturac stb. Zágráb, 1958–1970. Jó forrás a bánok tevékenységére Pálffy János és Erdődy György kiadott levelezése: Jedlicska Pál: Eredeti részletek Gróf Pálffy család okmánytárához 1401–1653 s Gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Budapest, 1910. ld: Palugyai Imre: A Kapcsolt-Részek történelmi- s jog-viszonyai Magyar-országhoz. Pozsony, 1863.

A Kamara rendkívül szerteágazó levéltárát a MOL E szekciója tartalmazza. Kutatásához: A Magyar Kamara archívuma. Repertórium. Összeáll. Maksay Ferenc. Kézirat. Bp., 1975. és Magyar Kamarai Levéltár. Repertórium. 1-2. Összeáll. Fábíánné Kiss Erzsébet. Kézirat. Bp., 1973. Hivataltörténetét l.: Nagy István: A Magyar Kamara, 1686–1848. Bp., 1971.

A Kancellária levéltárát a MOL A szekciója tartalmazza 1770 előtti és 1770 utáni megosztásban. Kutatásához: Magyar Kancelláriai Levéltár. Repertórium. Összeáll. Bélay Vilmos. Kézirat. Bp., 1973. Ami konkrétan a kancellárookra vonatkozó kutatásokat, vagy akár általában a kancellária működésére vonatkozó kutatásokat illeti, a szisztematikuss feltárás fájó hiányára tudunk csak rámutatni.

Mind általában a főméltóságokra, mind a főispánokra kutatás kiindulópontjával érdemes Fallenbüchl Zoltán archontológiai listáiból kiindulni. A Lendvai Márton-féle méltóságkönyv bővített közlése: Magyarország főméltóságai. Az udvari méltóságok archontológiája. Összeáll. bev. Fallenbüchl Zoltán. Bp., 1988. A főispánok névsora: Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai, 1526–1848. Bp., 1994. Az örökös főispánság kérdéséhez ld: Hajnik Imre: Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. Bp., 1888. A főispán és a vármegye viszonyához ld: Szijártó M. István: Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről. Bp., 2006.

A rendi főméltóságok 18. századi társadalomtörténetéhez: Kállay István–Pandula Attila: A vezetők elit családi kapcsolatai Mária Terézia korában = Turul. 1992. 18-26. és Cserpes Tünde–Szijártó M. István: Nyitott elit? A magyar főméltóságok a 18. században = Századok. 2010. 1225–1261. Egyes pályafutások biográfiai feltárára is kerültek: Tuza Csilla: Egy elfeledett 18. századi karriert galánthai Fekete György életútja. Vázlat egy készülő életrajzhoz = Századok. 2006/6. 1519–1529.; Móricz Péter: Batthyány Lajos (1696–1765). Körmend, 2005.; Pruzsinszky Sándor: Ürményi József. Bp., 1990.; Fallenbüchl Zoltán: Grassalkovich Antal: Hivatalnok és főnemes a XVIII. században. Gödöllő, 1996. És kitekintéssel a kamaraelnöki pozíciót többször is betöltő Erdődy család 18. századi történetére: Benda Borbála: Az Erdődy család 17. századi genelógiája = Turul. 2007/4. 109-126.

IRODALMI EMLÉKEK A SOMOGY MEGYEI LEVÉLTÁRBAN

KISS NORBERT PÉTER

A levéltárakban a történelmi érdekeltségű dokumentumok mellett találhatunk olyanokat is, melyek elsősorban irodalomtörténeti jelentőséggel bírnak. Az alábbiakban három ilyen szöveget adunk közre, melyek a XIX. században keletkeztek. Közülük kettő a menyeyi piarista custodiátus iratai között, a harmadik pedig a Homonnay-Drugeth család irattári töredékében lelhető fel. Két szöveg szerzője valószínűsíthető, a harmadik egy másolatban terjedő, Szegeden íródott szöveg töredéke, melyet Komjáthy Béla vetett papírra. Mindhárom szöveg írásmódja, stílusa illeszkedik a korabeli irodalom történetébe, valamint az évszázados irodalmi hagyományba. Az első szöveg (tünnepi alkalomra íródott) pásztorjáték, mely műfaj tradíciója az antikvitásig nyúlik vissza. A második szöveg a romantikus literatúra több kedvelt műfajával teremt párbeszédet, többek között a vígeposszal, a verses regénnyel és az elbeszélő költeménnyel. A harmadik textus szintén antik hagyományokból táplálkozik: keverednek benne az óda, a himnusz és a panegirikusz műfaji elemei. A szövegek mind a világ-, mind a magyar irodalom áramlataiba bekapcsolódnak, bizonyítván, hogy a korabeli pezsgő irodalmi élet megyénkben is érezte hatását, voltak olyan művelt személyek, akik érzékenyen és tehetségesen reagáltak a kor népszerű literatúrai irányzataira, maguk is megpróbálkoztak az alkotással, avagy lelkes irodalompártolóként olvasták és ismerték a meghatározó irodalmi szövegeket.

A somogyi irodalmi élet, irodalomtörténet kapcsán már számos tanulmány és forrásközlés született, melyek országos orgánumok mellett a Somogy Megyei Levéltár évkönyvében is megjelentek. Közülük több Csokonai,¹ Berzsenyi,² Pálóczi Horváth Ádám³ vagy Zrínyi Miklós⁴ életművének, biográfiájának egy-egy szegmentumával foglalkozik, de kiemelhető még L. Imre Mária írása a XVIII. századi kaposvári kéziratok köszöntőversekről,⁵ Laczkó András tanulmányai Rippl-Rónai irodalmi kapcsolatairól,⁶ Roboz Istvánról⁷ és Sárközy Istvánról.⁸ Ezt a hagyományt folytatván készült jelen forrásközlés, s a munka következő állomásaként idősebb és ifjabb Noszlopy Antal versesköteteinek publikálását szeretnénk elkészíteni.

I.

Pásztori Játék N Neve napjára

é. n.

Melibő Tegnap is e réten juhaim vigadva legeltek
Mostan is: amint im magatok szemlélték itten
Nem kis örömmel koppasztyák a gyenge mezzőket

- 1 Boros Dezső: A Festetics-levéltárnak a csurgói iskolára és Csokonai tanárságára vonatkozó iratai (1797–1800). In Somogy megye múltjából. 13. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1982. 77–101. p.; Dümmerth Dezső: A Csokonai-probléma. In Somogy megye múltjából. 12. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1981. 93–136. p.
- 2 M. Kiss Pál: Simó Ferenc Berzsenyi-portréja. In Somogy megye múltjából. 7. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1976. 185–190. p.
- 3 Péterffy Ida: Pálóczi Horváth Ádám világiáró táncnótájának keletkezése. In Somogy megye múltjából. 1. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1970. 93–100. p.; uő: Pálóczi Horváth Ádám a somogyi banderista Budán (1790). In Somogy megye múltjából. 8. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1977. 187–207. p.; uő: Horváth György és fia, Ádám. In Somogy megye múltjából. 12. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1981. 137–153. p.; uő: Horváth Ádám és Czindely Pál barátsága. In Somogy megye múltjából. 16. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1986. 143–157. p.; uő: Oroszi Julianna (Horváth Ádám első házassága 1782–1793). In Somogy megye múltjából. 17. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1987. 169–186. p.
- 4 Tilcsik András: Az eszményi hadvezér alakja és a magyar honvédelem reformja Zrínyi Miklós prózai műveiben. In Somogy megye múltjából. 31. Bószé Sándor. Kaposvár, 2000. 61–79. p.
- 5 L. Imre Mária: Kéziratok kaposvári köszöntőversek a XVIII. századból. In Somogy megye múltjából. 8. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1977. 209–222. p.
- 6 Laczkó András: Rippl-Rónai irodalmi kapcsolatairól – különös tekintettel a somogyi sajtóra. Első közlemény. In Somogy megye múltjából. 8. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1977. 343–367. p.; uő: Rippl-Rónai irodalmi kapcsolatairól – különös tekintettel a somogyi sajtóra. Második közlemény. In Somogy megye múltjából. 9. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1978. 265–308. p.
- 7 Laczkó András: Pályaképvázlat Roboz Istvánról. In Somogy megye múltjából. 10. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1979. 223–264. p.
- 8 Laczkó András: Sárközy István arcképe – verses naplója alapján. In Somogy megye múltjából. 11. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1980. 141–176. p.

Titir El hiszük Melibő igazán szemlélyük is itten
 Hogy nyájod legelést jot tesz, de ime magad is te
 Vig örömet forgatz ortzádrul látszik, azontul
 Uj szűrt, uj botskort, ujdón uj pásztori tászkát
 Fel vetted, az okát nekünk el mondani ne sajnáld
 Melibő Hogy különös vigság szivem buzditya örömré
 Nem tsuda mert mai nap Dafnisknak van neve napja
 A mi kegyes, tsendes s leg hivebb pásztor Atyánkknak
 Koridon Bámultam juhaim mikoron legelésre eresztém
 A nap fel kelten rendkívül gyenge mezőket
 El hagyták s tsak hamar mindnyájon jádzani⁹ kezdtek
 Már amaz hegy derekára sebes futamodva felhatnak
 Már meg vigadván verset türkölnék¹⁰ az hanton
 Alkon Tegnap nap nyájjam tsendes legelésnek elindult
 Én magam el dűlvén terebély bükfának alatta
 Párjáért szomorun énekő gerlitze hallám
 És meg a rekedő hollo is durva szavát el
 Forditván, gyöngébb hangzatra vevé dalolását
 Elek Még a Napeak¹¹ magok is nap alkonyodáskor
 El hagyván bértzes liget öblyét, öszve fogodzva
 Járták a Lejtöt, s egymásnak mert viszonyoztak
 Éllyen Dafnis ezen völgynek disze. Tsudáltam
 Én ezen uj dolgot, de kis elmém még se vehette
 Fel mi lehet, vagy hova tzéloz? Te is gyáva kakuk nem
 Mondottad meg előre nekem, várj – – –
 Titir ----- Hogy ha előre
 Tudtam volna, nem oly rég – hat s fél lyukra ki véset
 Szép hangos furulyát, nékem Pán Isten adot volt
 Igy szólván – Fiam e furulyát meg tartsd öröködnék
 Én ma ezent fujnám Dafnisknak tiszteletére.
 Korid. Egy bitskám vagy, ez kedves jóságom ha még is
 Mondot volna nékem némely leg kissebbet ez Ünnepe
 Naprul bitskámata maga faradsága helyette
 Mint méltó adomány tarthatná nagy böts iránta
 Melibő Mit dévankoztok¹² sok időig Pásztorok! inkább
 El hagvatot vidám ortzát és hajdani kedvet
 Szivünk forgasson, vigsággal ezen napot illik
 Űlnie örvendgyünk, Dafnis neve napja fel ujjul
 Alkon Job is azt a mit előbb mink kedvünk ellen el hagyunk
 Helyre ne szűnnyünk azt állittani. Tartsd meg azonban
 Oh Koridon mitsodás moddal mi tehettük ez egygyet.
 Korid. Nem nékem illik azont javasolnia mert az időm is
 Leg kisebb, se tehetségem nem terjed ezekre
 Titire mongy valamit jot szoktál mondani mindég
 Titir Sőt Elek el kezdvén minket követésre ki hívhat
 Elek Éltessebb Melibő köztünk hogy barmokat öröz
 Dafnis alatt – kétzer már Oreses¹³ tsúrbe be hozta

9 jádzani: játszani

10 türkölni: türökbe (tülökbe), szaruból készült hangszerbe fújni

11 Napeak: Napaea, erdei nimfák

12 dévankozik: tanácstalanul töpreng

13 Oreses: talán Oreos (lat.), „hegylakó”, Bacchus mellékeve

A gabonát s borral meg tölte Bachus¹⁴ is éppen
Annyiszor a kádgyát, ő mondhat verseket első
Melib. Dafnist versekkel nem képes mondani nékem
Mert fiatal tzieram rutul peng, zengeni Dafnist
Véle nem illik, nem fér méltósága neméhöz
Titir Bátran ó Meliből! kezgy hozzá Dafnis előtted
Nagy bötsöt érdemlet, kedves lesz néki versed
Korid. Ugy a sóra juhok nem törnek s ketske zanótra¹⁵
Mint vér szüntelenül a jo Dafnishoz ezen sziv
Pásztorok! adgyunk helyt az igaz szeretetnek, elúdvén
Félelmet Meliből, bátran meny mondani Dafnist
Addig az értelmes Dámon majd barmaid őrzi
Melibő Pán Isten szép nyájjainak szebb pásztori – egy kor
Őszve jövének Pán eléibe, s ottan kiki számol
A maga aklyáruul különössen Dafnis azonban
Ugy számolt Pán Isten előtt hogy egész szeretettel
Tőle fogadtatnék, s ismét az akolyhoz idézné
Őtet, mely, mivel im kiseded bárányokat oly szép
Szamba nevel, több farkastul őriztetik, és ha
Mód adatik, tsak hamar sok bárány veszti el éltét
Titir Hogyha pedig mérges viperák rétünket el ülnék
Akkor e tájjékon lehetetlen volna maradni
Izibe források s füvek juhainkat el ölnék
Meg rontatva dagály mérgétül az illy viperáknak
Korid. Ime mi magunk nem láttuk e mély nagy gondal az erdőn
Mind Magyarot,¹⁶ mind körtvély¹⁷ fát, mint makkokat ültet
A fiatal fákat gyakran nyesi, s öreg veszéltil
Nem terem it bevetet föld konkolyt se duz¹⁸ vadonokat.
A tövises bokor árnyékot buta rosra terítetté
Hasztalan elmulo pipatsot kertekbe nem ültet
Elek Még a többi közöt aklyunkat udvari modra
Meg bővíteni fáradozot, hogy mint fiatal juh
Mind öreg – ám drágas de nyugalmas helyre talyálony¹⁹
Alkon Dafnis az ő embert szerető nagy szive miat és
Más leg főbb erköltsiért kedveltetik a kül
Nyájjak pásztoritól, s kedveltetik árva gulyáktul
Melibő Éppen az hívhatta reá, hogy a mikor három
Fő Pásztort Pán Isten akart választani, a kik
Meg próbálva, kinyilt szivvel, s okos elmetanátsal
Minden akoly igazgatásában segíthetik őtet
Dafnist egygyike tagjának rendelte az őszre
Gyúlt pásztori kar. – maga is Pán Isten örömmel
Elfogadá, tudván, hogy ez hivatal illene néki
Titir Tudva vagyon külső képpen mit nem teve nyájjunk
Kis nagy bárányaival, belső képpen mit tselekedt volt
Én ki jelen voltam mikor ő a gyenge gidákat

14 Bachus: a római mitológiában a szőlő és a bor istene, görög megfelelője Bakkhosz

15 zanót: cserje- vagy kóróféle növény

16 magyoro: mogyoró

17 körtvély: körte

18 duz: dús

19 talyálony: találjon

- Pán akaratya szerént nevelé, láttam mi kegyessen
 Bánik még fiatal báránnyal már az erősnek
 Örvend már gyengébbet egyekszik elére segitni
 Már más még frissebb levegőre vezetgeti őket
- Korid. Hát mikor a forgo szél s zápor esés nagy erővel
 Jönne reá, s nem tsak mind egyikének utolsó
 Romlást és kiveszést mutogatna, – ki nem lehet aztat
 Mondani, mely gyorsan búval s majd lelke szakadva
 Védelmezte, mivel tsak az egygyet veszteni száznak
 Gondult lenni. Minő halaványság fogta egészen
 Érdemes ortzáját, de mi okbul feszgetem ujra
 Már gyógyulni menő sebet.
- Elek ----- Abba igyekszik előre
 Hogy valamellyiket el ne veszajtse ha tsak vagy az éppen
 Nem szűkös, a vagy ugyan dögiben maga el nem ürülne
- Alkon Hát ha beteg! miket el nem szán, hogy jusson előbb
 Könnyebtségére, s ha más mod már éppen nem adatna
 Annak egészségét meg szerzeni, – kérve folyamodik
 Pánhoz, ezen beteget tenné hogy frissebb levegőre
 S néki valo forrást, és füveket adna kegyessen
- Melib. Dafnis hasonlo a forráshoz, mely ha ki ömlő
 Vizzel meg telik, a rétet szép renddel előnti
 Szóllóket, s fákat termékenységben be hozza
- Titir Én pedig a fényes naphoz mérsékelem őtet,
 Mely éltetni valo sugárját szüntelen önti,
 És mindennek ározt bőven részelteti; mégsem
 Fogy meg, sem kevesebbet nem reszel soha egynek
- Korid. Régenten Salamon szolgáit boldog időket
 Érti bizonyittyák, mert láhatták Salamonnak
 Bölts, okos és elmés tettit. Mely boldogok a kik
 Dafnis alatt pásztorkodhatnak, nints hová többé
 Mit kívánnak. A pásztorhoz van szeretettel
 Hogy ha talán vétekbe esett, nem sujtya halálos
 Meny kővit ellene, sőt tsendessen adgya eleibe
 Hivatalát oktattya maga kegyes szeretettel
 Nints bár oh Alkon! Dafnisnak tiszteletére
 Éneked? ám köztünk nints hozzád versre hasonlo
- Alkon Van el is éneklek ti azomban kövessetek engem

Ének

Mindenek vidám örömekbe vagnak
 Öltve, vigan fel süte a reméllyt nap
 Völgyeink zengnek hegyek oldalárul
 Szóllal az Ekhó²⁰
 Gratzíák²¹ bokros koszorukat egybe
 Kötnek illattal szeretett Dafnisnak
 A kinek méltán örömet mutatnak
 Élete napján

20 Ekhó, Echo: görög mitológiai nimfa, a visszhang megszemélyesítése

21 Gratzíák: Gráciák, görögül Khariszok: a báj, a kellem, a jószág három istennője

Hozd fel oh kérünk te kegyes Apollo
Ez napot kedves mezeinkre sokszor
S Érdemes Dafnist kegyelembé ved fel
Ved fel örökre

Titir Dafnis drága nevét fiatal tölgy fákra fel irom
Hogy nevedkedve, velek nevedkedjék Dafnis is Égig
Melibő Tűz vizet hoz hamarébb, a víz fog lángokat adni
Mint sem az én szívem meg szűn kedvelni Dafnist
Korid. Gyenge mezőt bárány hamarébb annyottol²² el utál
Mint sem az én szívem meg szűn kedvelni Dafnist
Elek Nyúl hamarébb agarat vét, bárány kergeti farkast
Mint sem az én szívem meg szűn kedvelni Dafnist
Titir Dám vad előbb erdőt, tengert Delfin hal el hagygya
Mint sem az én szívem meg szűn kedvelni Dafnist
Alkon Tél aratást hoz előbb, Nyaran fog lenni kemény fagy
Mint sem az én szívem meg szűn kedvelni Dafnist
Melibő Jámorság szeretett s hívségnek meg mutatoja
Lenni szokot az ajándék, Pásztorok! annak okáért
A mi kitül telik azt kedvet szentellye Dafnisnak
Kertembe vagyon egy lugoson több ketske szemű fej
Szőlő majd ha érik jól, mind néki adandom
Elek Nyájjam nints távul, a közt van szép deli toklyóm²³
Illyen egész nyájban, merem azt állítani, nints több
Színe is illendő tüstént Dafnishoz elhajtom
Meny te gidám – tisztességgel – Dafnisnak eleibe
S légy az övé mint hívségemnek zálaga
Titir ----- Egy Tél
S egy Nyár el nem mul hogy aklom számára ne külgyön
Ennek utána éret turott²⁴ és ha meg áldgya az Isten
Nyájjamat, a bárányt se fogom sajnálni tőle
Alkon Egy különös koszorum vagyon, ezt a Gratzia kőtte
Én Dafnisnak adom egyed eztet Dafnis örömmel
Korid. Egy fészekben venni tudok ki tsireket,²⁵ egy párt
El viszek, s fel nevelem Dafnisnak részére őket.
Finis.

Kézszel írott dokumentum.

Somogy Megyei Levéltár. XII.21. Piarista custodiátus mernyei gazdaságának iratai (1719–1950)

A szöveg a mernyei piarista custodiátus ötödik jószágkormányzója, Domanek Alajos után maradt iratokból került elő. Az iratesoport a XVIII–XIX. század fordulójától a 1880-as évekig tartalmaz iratok, melyek legtöbbször egyházi beszéd, iskolai dolgozat és ujjgyakorlat, vegyes levelezés, nyelve pedig latin, német és magyar.

Domanek „1817-ben született Körösladányban. 1835-ben lépett a rend tagjai közé. Tanulmányai befejeztével 1843-ban pappá szentelték. A rend több gimnáziumában tanított. 1850–1855-ig báró Wenckheim Béla nevelője Pozsonyban. Nevelői munkája befejeztével ismét az iskola szolgálatába lépett.

22 annyottol: anyjától

23 toklyó: fiatal, egy-két éves juh

24 turott: túró

25 csirek: csirke

Szentgyörgyön teológia tanár, amikor a rend kormánya az 1863/64. tanév befejezése után Mernyére rendelte el Dornay István [jósággormányzó] munkatársául. Dornay haláláig mint segédkormányzó, azután számvevő, 10 esztendeig mint pénztáros és számvevő, végül csak mint pénztáros működött. Dornay meghalt 1885. jan. 19-én. Utána ugyanazon esztendő febr. 10-én jósággormányzótá nevezték ki. [...] Előrehaladt kora miatt bölcs önismerettel 1888. októberében félreállt, hogy fiatalabb erőknél adja át a vezetés terhes és felelős feladatát. Tatára vonult nyugalomba s ott is halt meg 1893. május 24-én.”²⁶

A mű szerzője ismeretlen. A műfaj, ahogy a címben is megjelölik, pásztorjáték. A szöveg abba a hagyományba íródik bele, amelyet az antikvitásban a ma már csak töredékekből ismert szicíliai népi pásztori költészet, Theokritosz idilljei, Vergilius eklogái képviseltek, s a későbbiekben is népszerű műfaj maradt, bár jellemzői változtak az idők folyamán. A XIX–XX. században a pásztorjáték²⁷ szinte teljesen eltávolodott a gyökerektől, s csak formailag őrizte meg az ókorból örökölt hagyományt (gondoljunk például többek között Radnóti Miklós eklogáira).

Az idilli költészet egyik változata a pásztorjáték,²⁸ melynek formája a párbeszédre osztott vergiliusi ekloga. A dialogikus formán és a theokritoszi agón-jellegen kívül (pásztori vetélkedés, dalverseny) a pásztorjáték a szereplők neveit (Mopsus, Corydon, Tityrus stb.) és a helyszínt (a békés Árkádia erdőslankás tája) vette át. A XVIII. században a pásztorjáték a jezsuita iskoladráma kedvelt műformája lett, tematikájában viszont eltávolodott a boldog aranykor és a szerelem ábrázolásától erősen moralizáló tárgyak felé. Iskoladrámaként a pedagógiai módszerek közé is bekerült, a (magán)tanítók ilyen jellegű műveket is írtak tollgyakorlatként tanítványaikkal. A közölt mű is nagy valószínűséggel így keletkezett.

A fennebb olvasható szöveg alkalmi mű, N. neve napjára írta az ismeretlen szerző. A már említett külső formai elemek közül ebben a szövegben is feltűnik a békés Árkádia, a pásztori versengés, valamint az antik nevek „magyarított” formái. A szicíliai népi pásztorjáték alkotásaiban „a pásztorok Artemisz istennő nevében kívánnak bőséget és egészséget, segítségül híva ehhez a szicíliai Múzsákat.”²⁹ Ezekben a textusokban a pásztori világ a boldog aranykor mitizált képét nyújtja, melyhez segítséget nyújt a megistenesült Daphnisz, aki a pásztorjáték szimbóluma. A közölt szövegben Daphnisznak, „a mi kegyes, tsendes s leg hivebb pásztor Atyánknak” van névnapja, amelyre a pásztorok különböző ajándékokkal készülnek, s őt dicsőítik dalukkal. Daphnisz az erkölcsös, bölcs, ember- és természet-szerető pásztor, aki segít mindenkin és mindenben, megvédi a legelőket, pászortársait és az állatokat a veszélyektől. Pán isten kegyeltje ő, a legjobb pásztor. Ezek vonatkoznak a címben megjelölt N-re is, akit a pásztorok Daphnisz alakján keresztül dicsérik.

A szövegben a régies írásmódot (tz, ts hangkapcsolatok) meghagytuk, néhány helyen alkalmaztuk a mai helyesírás szabályait. A mű lejegyzője néhol hagyta az á, é, ő fonémákról az ékezetet, ezt javítottuk. A mai írásmód szerint í-vel, ó-val, ú-vel, ű-vel írandó szavakat meghagytuk rövid ékezettel, ha a szövegben úgy szerepeltek, csakúgy, mint a hosszú mássalhangzóval írott szavakat (pl. „kissebb”) és az ipszilonista írásmód emlékét őrző kifejezéseket (pl. „koppasztyák”).

2.

Komjáthy Béla: Szeged veszedelme. Töredék é. n.

Jött a szörnyű vízár, és elpusztult Szeged,
Íly nagy csapást a nép soha el nem feled
Feljajdult az ország, sírt az egész nemzet
A jaj és a sírás segedelmet szerzett
Mind az öt világrész – csak hogy Szeged legyen

26 Szentiványi Béla: A piarista kuzstodiátus gazdaságtörténete. Bp., 1943. Szt. István Társ. 85–88. p.

27 Bővebben lásd! Világirodalmi lexikon IV. Bp., 1975. Akadémiai K. „idill” címszó (725–726. p.), valamint Világirodalmi lexikon X. Bp., 1986. Akadémiai K. „pásztori költészet” címszó (266–273. p.)

28 Lásd! Világirodalmi lexikon X. Bp., 1986. Akadémiai K. „pásztorjáték” címszó (273–274. p.)

29 Világirodalmi lexikon X. 266. p.

Tehetsége szerént, mindenki áldozott
Mindent elvitt a víz, de részvétet hozott
A szörnyű elemet nem átkozta a nép

Jótevőkre kellett áldást kérni elébb.
Az atyák is kiknek létet gyermekök ad
Tudták, az istáppal elkésni nem szabad,
Tanácsot ültenek, hoztak határozatot:
Küldjünk ki azonnal, magunk közül hatot,
Hármat a vidékről parancsoljunk oda,
És hogy a panasznak ne lehessen oka,
Szeged egészítse ki tizenkét főre,
Ezeket bízzuk meg, s küldjük ki előre
Hogy ésszel erővel gyógyítsák meg, mi fáj
Azzal kit mint fő főt kiküldött a Király.

Miként a megváltó, ki nagynál is nagyobb
A kinek hírneve oly fényesen ragyog
Az apostolokkal vette magát körül,
E tizenkettőnek a fő fő megőrül
És hogy megismerje őket színről színre
Sohaját, ki büszke a titkári címre
Küldte: menjen rögtön, hívja össze őket,
Ezen kiválasztott tudományos főket
A titkár titkárját bízta meg a piszét
Hogy vigye szét nyomban a fő üzenetét.

Termében ül Lajos, az kit Tisza nemzett
Érzi, tudja, hogy most ő rá néz a nemzet,
Hogy híven szolgálja urát és Királyát
Eljött lenyügözni vést hozó druszáját
Körülte minden tárgy, arany ezüst porcelán³⁰
És illatot terjeszt mellette egy orszlán³¹
Testőrei veszik, körben ötet körül
Hogy végig néz rajtuk, lelke szinte örül
Mert a testőrök mind nyalkák, daliások
Ingyért nem látható sehol a képmások.

Az ajtó megnyílik és a titkár belép:
Jelenti: megjöttek, egy pár perczzel elébb
Hívd be őket, hogy ha sarujok nem piszkos
Szólt kegyes mosollyal a királyi Biztos,
És a tizenkettő, mélyen elfogódva
Belép a terembe e biztató szóra
Meghajtják magukat szerényen: hogy dukál,³²
A közülök egy ifjú előre lép s megáll:
Uram! szolt szerényen, s mégis önérzettel
Parancsolj velem és ezzel a sereggel.

30 porcelán (ol.): porcelán

31 orszlán (oszmán-török): oroslán vagy arslán, divatfi

32 dukál (lat.): itt: illik

Minket ide küldtek, hogy ne unjad magad,
Hogy míg éljenezzük minden eszméd, szavad;
Hogy dicsőségedet fokozzuk – ha lehet –
És gyengítsük – ha kell – felelősségedet,
Hogy tanácsot adjunk neked – ha kívánod –
S hogy bűnbakok legyünk – ha talán megbánod
Azt, mit elköveztél, mert az a fő dolog:
Ne te légy a hibás, hogy ha a plebs³³ dohog
Mi úgy teszünk a hogy szád szól és szemed int,
Csakhogy kiducáljon³⁴ naponta tíz forint.

Uraim! férfiak! ez már okos beszéd
Jutalma lesz ennek sok estély és ebéd
Látom, nem csalódott bennetek Geszt³⁵ ura
Ennyi jeles férfit összeszedni tuda.
Most már szentül hiszem, hogy felépül Szeged
Mert ennyi önérzet biztos alap lehet
Minden bevégzett tényt nektek tudtul adok
Hogy mint illik, arra „igen”t szavazzatok,
Titkon neheztelni, sőt simfolni³⁶ szabad
Hisz a lényeg semmi, ha a látszat marad.

Téged pedig fiam!, ki szószóló valál
Magas kegyeimből oly szerencse talál
Hogy bemutatathod nekem minden társad
Máskor – azért vigyázz – magad be ne mártsad
Mond el neved, elved, mi voltál? vagy leszel?
Mily passziókkal birsz, mit iszol mit eszel?
A többit is, rajta! mutasd be szaporán
Hogy bár elkéstetek, mehesetek korán:
Ne hallgass el semmit, kiről mit tudsz, beszéld,
Az egyik sem apád, azért sose kíméld.

Jó uram! nagy mógul!³⁷ a szószóló felelt,
Társaimtól kapott megbízás már letelt
Azért csak magamról adhatok hű képet
Hiszem – az üstököm azért meg nem téped
A többiről szintén kapsz fotografiát³⁸
Jobb ha ki ki maga mutatja be magát
Aztán meg mindenik vágyik is rá szörnyen
Hogy veled óh nagy úr! néhány szót beszéljen,
Helyes! szólt a nagy úr, nosza kezd el a szót,
Bár máskor nem tűröm, mondj igazat, valót.

33 plebs (lat.): nép, köznép

34 ducál (lat.): jár, megjár

35 Geszt: község Békés megyében, az 1700-as évektől a Tisza család birtoka volt

36 simfolni (ném.): káromkodni, szitkozódni

37 nagy mógul, nagymogul (perzsa; 'mongol' szóból): középp-ázsiai származású indiai uralkodó a XV–XX. században, itt: király, uralkodó

38 photographia (gör.-lat.): fénykép, itt: leírás, bemutatás

Az én nevem Horváth,³⁹ Erdély adott létet
Büszkén hordom a rám lökött féket,
Bátyám azon halt meg, melyre én meg értem,
Kik őt megsiratták, nem símának érttem.
Fő fő mulatságom a krágli⁴⁰ és darock,⁴¹
Hogyha bátyád uszít, mindjárt morgok, marok,
Irok röpiratot megrendelt irányban
Bukottakat teszek követté szakmányban,⁴²
Hű jobbágyod leszek, mind örökre ammen⁴³
Csinálj bármit, sosem mondom „Quousque tandem”⁴⁴

Én meg Dobó⁴⁵ vagyok, elnökség a vágyam
Jó szál legény vagyok, de csonka az ágyam
Tudom, hogy hová kell tenni póznát, rácsot
Ebben én adhatok legbölcsebb tanácsot.
Rám adjál legtöbbet eszmém bármily fura
Mert engem kiemel felkentség, tonsura,⁴⁶
Leibspeisom⁴⁷ – mint mindig – a jó püspök falat
Mert kassai sonkán, fájdalom más mulat,
Hogy készülségemnek legyen méltó tere
Oly bizottságba tégy, melynek neve here

Rosenberg-nek⁴⁸ hívnak, Szegeden születtem
Sziráki⁴⁹ nagyon rég ismerősöm nekem
Doctor juris⁵⁰ vagyok, hir neves fiscális⁵¹
Ilyen a tanácsba illik is, ducál is,
Mert Szeged halála emelt engem hozzád
Herrichnek,⁵² Lukácsnak⁵³ éneklek zsolozsmát,
A város jogait, bár százszor megsérted
A közgyűléseken lándzsát török értted,
Jutalmat nem várok, hisz tudom előre
Nem ok nélkül vagyon a kutyának bőre.

39 Horváth Gyula: publicista, politikus, országgyűlési képviselő; a szegedi árvíz után felállított kárfelvételi és kisajátítási bizottságok elnöke

40 krágli (ném.): gallér

41 darock (ném.): tarokk, egyfajta kártyajáték

42 szakmányban: rakásra, nagy tömegben

43 ammen (lat.): ámen, úgy legyen

44 „*Quousque tandem*” (lat.): „*Meddig tart még?*” Cicero Catilina elleni első beszédének kezdő szavai

45 Dobó Miklós (1823–1898): Csanád egyházmegyei kanonok. Mint kerületi esperes 1877-ben székesegyházi kanonoknak nevezetett ki. Nevezetes szerepe volt Szeged újjáépítésében; ezen érdemeiért ő felségétől a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta. (<http://mek.niif.hu/03600/03630/html/d/d04133.htm>, 2012. január 2.)

46 tonsura (lat. 'nyírás'): tonzúra, egyes szerzetesrendek tagjainak jellegzetes hajviselete a fejtető hátsó felén nyírt kerek, kopasz folttal

47 leibspeiz (ném.): kedvenc étel

48 Rosenberg (Rósa) Izsó (1842–1918): ügyvéd, a Szegedi Ügyvédi Kamara elnöke, 1867-től a zsidó hitközség tiszteletbeli tikára, 1881-től elnöke, 1884-ben Várhelyi előnévvel kapott nemesi rangot. Az Árpád páholy tiszteletbeli főmestere. Nevét 1881-ben magyarította meg. (<http://gardonyigeza.hu/wp-content/uploads/2011/PL-SzF-nev.pdf>, 2012. január 2.)

49 beazonosíthatatlan személy, talán Sziráky József, szegedi késester, a „*halbicska*” feltalálója

50 doctor juris (lat.): a jog doktora

51 fiscális (lat.): ügyvéd

52 Herrich Károly: vízépítő mérnök, a Tisza szabályozásának felügyelője

53 Lukács György: miniszteri biztos, szegedi kormánybiztos

Nekem „Te” kegyelmes! Bakay⁵⁴ a nevem
Pertu vagyok veled, te pedig én velem
Apostolaid közt én leszek a Judás
De addig gondom lesz, hogy te naponta láss,
Mikor aapidíj már nem soká járhat
Kiegyenesitem a most görbe hátat
De titkon akkor is hű embered leszek
Csak a nép-körökben leszek dühödtt, veszett,
Ha azt, a mit mondok, meg nem tartom s állom
Saját kézi munkám okozza halálom.

Mostan rám jött a sor, Talián-nak⁵⁵ hívnak
Éke vagyok méltán, sok bolt-kirakatnak
Karperecet hordok, mint az úri módí
Nincs egy mozdulatom, a melyik valódi
Szolgabíró vagyok, de alispán tojás
Ha meg nem zápulok, lesz nagy pezsgő folyás,
Hogy kerültem ide, annak nincs alapja
Minden más csak érdem, nem lehet az apja.
Van már két keresztem, harmadikra vágyom
Mert a mostanit még tükörből sem látom.

Az én becsületes nevem Szluha Ágost⁵⁶
Méltósággal tudom adni a „nagyaságos”-t
Sanda a nézésesem, felgyúrt a nadrágom
Nem szólok, ha előbb a szót meg nem rágom.
Álmaim világát Bakay feltúrta
Képviselőségem miatta lett kurta.
No de se baj, hisz most ötért kapok tízet
Eszemért az állam nagy ursorát fizet,
Párt-állásom kétes, több felé híz szívem
Mandátumért mindet el szolgálom híven.

Nevem Pálffy Fercsi,⁵⁷ polgármester vagyok
Érdemeim nagyon bokrosok és nagyok,
Én honosítám meg Szegeden a csendest
Megtudom becsülni a bélát,⁵⁸ kilencest⁵⁹
Izgatnak a skartok,⁶⁰ a blattok,⁶¹ a lések⁶²

54 Bakay Nándor (1833–1902): költőgyártó, a szegedi kenderfonógyár („Bakay-gyár”) alapítója, a Szegedi Híradó munkatársa, 1878–81 közt országgyűlési képviselő. Mikszáth sokszor vette tollára. Élete végén elszegényedett; 1890-től a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara másodtitkára (<http://gardonyigeza.hu/wp-content/uploads/2011/PL-SzF-nev.pdf>, 2012. január 2.)

55 Talián Béla: politikus, miniszter. 1873-tól Torontál vármegye tiszteletbeli aljegyzője, majd fősolgabírója, 1880-tól alispán, 1886-tól Somogy, 1892-től Békés és Csongrád vármegye főispánja. 1896-ban szabadelvű programmal a törökkanizsai kerület képviselővé választotta. 1899-től 1903-ig a képviselőház egyik alelnöke. 1903. november 3-tól 1905. június 18-ig a Tisza-kormány földművelésügyi minisztere (<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC15363/15414.htm>, 2012. január 2.)

56 Szluha Ágoston (1842–1890): ügyvéd, 1872-től városi tanácsnok, 1885-től rendőrfőkapitány (<http://gardonyigeza.hu/wp-content/uploads/2011/PL-SzF-nev.pdf>, 2012. január 2.)

57 Pálffy Ferenc (1824–1907): ügyvéd, városi alügyész, 1848-ban honvéd főhadnagy; 1872–1904 közt polgármester (<http://gardonyigeza.hu/wp-content/uploads/2011/PL-SzF-nev.pdf>, 2012. január 2.)

58 béla: az alsós nevű kártyajátékban az adu király és ász elnevezése

59 kilences: kilences jelzésű és értékű kártyalap

60 skart (ol.-ném.): talon

61 blatt (ném.): kártyalap

62 lés (ném.): kártyajátékkal kapcsolatos műszó, a német lesen (felszedni, gyűjteni) szóból

Mély belátásom van, hogy ha kútba nézek,
Csalom a világot, mert peckesen járok
Pedig nem Harczenek⁶³ reám már a lányok,
Mi büszkeségem volt, hej! az már csak gyaláz
Nem a bevételre, kiadásra vigyáz.

Én vagyok Jankovich,⁶⁴ idült kormány biztos
Tudom, az ily állás a konyhára mit hoz,
Töltés építéshez nagy a tudományom
Igazolja ingem, csizmám és nadrágom
Hogy sikerrel töltök, van rá bizonyosságom
Deákul írta be azt egy pap barátom,
Jeles vadász vagyok, sok vadat pusztítok
Hogy számból is folyton az jó ki, nyílt titok
És mert eddig a víz adott nekem állást
Hálából, fejembe adtam neki szállást.

Dísz ruhába jövök, mint illik egy Véghez⁶⁵
Érzem, nagy dolgokat tudnék vinni véghez,
Mert agyam úgy lüktet, csak alkalomra vár
Csak már főispánom vinné el a tatár,
Mint tök-ászbélához bevág a tökfilkó⁶⁶
Horváth s Rosenberghhez úgy vár engem Milkó.⁶⁷
Szeretem a sportnak minden nemét, ágát
Bár a jegen már több társam törte lábát;
A hogy füttyülsz, intessz, a táncot úgy járom
Kettős napidíjért túrhető e járom.

Szemzőnek⁶⁸ neveznek, bár sikertelenül
Pedig néha, még a kapanyél is elsül,
Democrata vagyok, Poór-ral társalkodom
Pedig azt szégyenlni volna elég okom,
Noha a világot már kétszer bejártam
A közmondás mindig igazabb lett nálam,
Mert a létnek, agynak nincsen nálam magja
A Habarék pártnak⁶⁹ lettem méltó tagja
Jeles gazda vagyok, természetem a kendert
Mert ez könnyen úrrá teheti az embert.

Rónay főispán Béla fia vagyok⁷⁰
Polgár, paraszt, ne is szóljon hozzám gyalog,
Voltam szolgabíró s képviselő jelölt

63 Harczen (ném. Harzen): ragad

64 Jankovich Miklós: Pest megyei földbirtokos, országgyűlési képviselő, az árok utáni újjáépítést irányító királyi biztosság tagja, majd 1902-ig a Temes-Begavölgyi Vízszabályozó Társulat igazgatója Temesváron (<http://gardonyigeza.hu/wp-content/uploads/2011/PL-SzF-nev.pdf>, 2012. január 2.)

65 Véghe Aurél: kormánypárti képviselő, battonyai főszolgabíró, országgyűlési képviselő

66 filkó: a magyar kártyában a felső kártyalap elnevezése

67 Milkó Izidor: szabadtéri születésű író, újságíró, könyvtáralapító és könyvgyűjtő (http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/kiadvany/csmk99/2.html, 2012. január 31.)

68 Szemző Gyula: kormánypárti képviselő

69 Habarék Párt: az Egyesült, majd Mérsékelt Ellenzéki Párt gúnyneve

70 Rónay Béla: földbirtokos, Rónay Lajosnak, Csongrád vármegye főispánjának fia

De Novák,⁷¹ mint ilyet, a vótumkor⁷² leölt,
Ez biographiám⁷³ – ezzel aztán vége
Egy mandátum lenne jövőm üdvössége,
Óh! végy kegyeidbe hogy elérhessem azt
Nálam, nem találhatsz jobb mameluk kamaszt,
Példány-képem: Aldzsi,⁷⁴ Végh, Boér,⁷⁵ Ivánka⁷⁶
Kik mindig úgy jártak, mint bátyád kívánta.

Én meg hogy ki vagyok, téged ne aggasszon
Jól ismer engem a kecskeméti asszony
Kecskeméten Stesser, Szegeden Komjáthy⁷⁷
Arczom, minden ember más formának láti
Vagyok tulajdonkép hiúságom foglya
Kis rövid póznára rakott széna boglya
Követnek megtettek, ügyvéddé meglettem
Dupla napi díjnak martíromja lettem
Napi díjам kettő, kutyabőröm három
A harmadik díjat Sennyeitől várom.

Vége lévén ekként a bemutatkozásnak
A tisztelgők kara kezet nyujt egymásnak,
Nem rejti el senki bűnét és erényét
Tisztán megmutatja árny-oldalát, fényét
Feladatuk fontos, kivitele kényes
Eljárásuk modja nagyon szövevényes,
De a Tanács feje – szívével eszével
A leghelyesebb uton biztosan vezérel;
Nem inog meg soha, terhe alatt senki
Csak a napidíjakat ne érintse semmi.

No, bököm a csülköt, szólt Tisza kaczagva
Ilyen beszédeknek van azután magva,
Enye! de mindnyájan illők vagytok hozzám,
Titkár! bort csak ide! a legjobból hozzám,
No tudod, vendég bort értek, és nem bakart⁷⁸
Mert azt jobb szeretem hogy ha nem fogy, ha tart,
Rohant esze nélkül, mint rendesen szokta
A titkár, s meg nem állt, míg elő nem hozta
Pál és Antal pedig – poharakat hoztak
A testőrök pedig nyálat nyeltek szoptak.

71 Novák József: Csongrád megye szegvári kerületének képviselője. Szegeden ügyvédi irodát nyitott s részt vett a városi közéletben és a város főügyészévé választatott meg. Az árvízvédelmezéseknél is működött, és több ízben kormánybiztosi teendőkkel bízott meg (http://www.epa.hu/00000/00030/02519/pdf/VU_EPA00030_1902_16.pdf, 2012. január 2.)

72 vótum (lat.): szavazás

73 biographia (gör.-lat.): életrajz

74 Beöthy Algernon: Tisza Kálmán híve, országgyűlési képviselő, tréfi és mókai tettek híressé

75 Boér Antal: Tisza Kálmán híve, az országgyűlés korelnöke

76 Ivánka Zsigmond: országgyűlési képviselő

77 Komjáthy Béla (1847–1916): ügyvéd, országgyűlési képviselő, az újjáépítési királyi biztosság tagja (<http://gardonyigeza.hu/wp-content/uploads/2011/PL-SzF-nev.pdf>, 2012. január 2.)

78 bakar: bakator vagy bákör, szőlőfajta

Egy néhány quaterka⁷⁹ hirtelen elfogyott
Mert az üres pohár megtöltetett legott,
A tanácsos urak tán most is innának
Ha szavát nem hallják uroknak Tiszának
Tisza kezdett szólni, mosollyal az ajkán
A hízelgőt mindig szerette a fajtám,
Azért az én szívem vonzódik hozzátok
No, mert amint látom, számíthatok rátok
De, hogy ismerjétek ti is környezetem
Bemutatni őket, szükségesnek hiszem.

Magamról, azt hiszem szólni felesleges
No, mert az úr s a főnök mindig okos, jeles,
Már mint minister is, úgy voltam ismerve
Sok vasútnak főtt ki agyamban a terve,
De mit is beszéljek, tiszteljetek vakon
Te Bakay, külön szolgálsz majd a bakon,
Úton és útfélen ha szóltok felőlem
Csináljatok tudóst és zsenit belőlem,
Most pedig elsőnek az fog jöni sorba
A ki egy ló fővel méltán vagyon főrbá.⁸⁰

Ez itten, barátim, Stresszer,⁸¹ a titkárom
Kitől a pletykákat naponta elvárom,
Mit isztok, mit esztek, hol jártatok, s kivel
Kiről, miről szóltok, ki kit tesz és mivel,
Mindet ő sugja be énnekem rendesen
Azért méltó rá, hogy ingyen kösztja legyen,
Csinos kiállítás, jól sikerült gyerek
Kár, hogy meggörcsültek nyakában az erek,
Bár négy iskolát járt, kitanult és jeles
Káptalan úrhoz írt levele hírneves.

Ezt a hasba vállast, hívják Kelemennek⁸²
Szörnyű jogtudomány van fejében ennek,
Csuda rubrikákat gondol ki az agya
Csak egy tehetségét verte el a ragya,
Azért oly puritán, mert kénytelen vele
No, de se baj, csak a felső legyen tele,
Bár ártatlanságát hirdetheti a mult,
Fegyházba, börtönbe már sokat megfordult,
Pauler⁸³ észnek adta ide az öreget
Pedig gyomra hordja nála a főveget.

79 quaterka (lat.): negyed liter

80 fő (ném.): előny

81 Stresser József: kormánybiztos, 1894-ben az Operaház igazgatója

82 Kelemen Mór (1830–1905): kúriai bíró, jogi író. Petőfi barátja és egyik kunszentmiklósi kortese volt. Tisztként harcolt az 1848–49-i szabadságharcban. Mint a Kossuth-nóta állítólagos szerzője, egy ideig börtönbüntetést szenvedett, 1853-tól 1855-ig a Divatcsarnok segédszerkesztője volt, majd helytartótanácsi tisztviselő. 1874-től az Igazságügyi Minisztériumban teljesített szolgálatot (börtönügyi osztály), a börtönügyi jogszabálytervezetek szerkesztője. 1879-ben a szegedi várbörtön parancsnoka lett. 1886-ban kúriai bíróvá nevezték ki. A Közigazgatási Döntvénytár egyik szerkesztője volt (1877–79) (<http://www.netlexikon.hu/yrk/Ryrgenwm/7485>, 2012. január 2.)

83 Pauler Tivadar (1816–1886): vallás- és közoktatástügyi miniszter, jogtudós, egyetemi tanár. Minisztersége alatt jött létre az Országos Közoktatási Tanács (1871), valamint a fővárosi gyakorló főgimnázium (1872). Az MTA tagja (http://www.kislexikon.hu/pauler_tivadar.html, 2012.)

Sárga bajuszával ez itt Lechner Lajos⁸⁴
Nagyobb svihák zsenit feltalálni bajos
Három sugár útát s két körutat tervel,
Hiszi, egy új ordót⁸⁵ nyer, ezzel a tervvel,
Itt Szegeden mindent felmért és furat
Szidják, átkozzák is érte a jó urat
Magyar bár, de azért a sváb szóért bomlik
Plajbásza⁸⁶ hegyétől sok ház pusztul, omlik,
Fiksz pontokat kutat és póznát ver oda
Hogy oszt' otthon fáradt és álmos, nem csoda.

Ez Kállay Albert,⁸⁷ gúnyos mosolyával
Nyíltság, őszinteség mint gyilkosra rá vall,
Szolgáltatékész nála minden tag és izom
Azért a biztosság pennáját rá bízom.
Kék vér foly ereiben, nagy nemzetség sarja
Kivel szól – a hímet mindig – annak varrja
Még sokra viheti, lesz is reá gondom
Hogy felhasználható, bátyámnak elmondom
Fő élve a kártya, szerencsés is folyvást
Ezzel igazolja a német közmondást.

Vannak itt mások is, de csak apró szentek
Nó de még is jó lesz – lépjenek ki kendtek
Ez itten Laczkovics,⁸⁸ ott Porzolt⁸⁹ meg Kende⁹⁰
Hajtsák meg magukat az uraknak rendre
A többinek biz én már nevét sem tudom
De a beszédet is már, megvallom, unom
Jaj! igaz, kettőről – muszáj szólni nékem
Akiket skart gyanánt tartogatok szépen
Hogyha egyik másik megugorna talán
Legyen, ki segítsen Szeged sorsán, baján.

Kézzel írott szöveg kőnyomata.

Somogy Megyei Levéltár. XII.21. Piarista custodiátus mernyei gazdaságának iratai (1719–1950)

84 Lechner Lajos (1833–1897): Építésmérnök. Tanulmányait a József Műegyetemen végezte, gyakorlati működését az Építési Igazgatóságon kezdte. 1865-től 1870-ig a Felső-Bodrog szabályozásán dolgozott. Külföldi tanulmányútról hazatérve elkészítette Budapest városrendezésének tervét, mellyel elnyerte a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által kiírt nemzetközi pályázat 10 000 forintos első díját. Munkájának felhasználásával készült el a főváros rendezésének terve. Tervei szerint építették ki a Nagykörutat, s ő kapott megbízást a Sugárút építésére. Megnyerte 1873-ban a főváros csatornázására kiírt szűkebb körű nemzetközi pályázatot is, s e munka végrehajtása (1891–96) szintén az ő elgondolásai szerint történt. Ugyancsak ő tervezte és irányította az árvíz által romba döntött Szeged újjáépítésének munkáját (1879–84) (<http://www.kfki.hu/physics/historia/historia/egyen.php?nmennev=lechner&nev5=Lechner+Lajos>, 2012. január 2.)

85 ordó (lat.): rendjel

86 plajbász (ném.): ceruza, írón

87 Kállay Albert (1843–1922.): főispán. 1867-től Szabolcs vármegye tiszteletbeli aljegyzője; 1870-től a Belügyminisztériumban működött. Az 1879-i szegedi árvízét követően a helyreállítási és újjáépítési munkálatokkal kapcsolatban Tisza Lajos királyi biztos mellé rendelték. A királyi biztosság 1883 végi megszüntetését követően 1884–1905 között Szeged, közben egyúttal 1886-tól 1896-ig Hódmezővásárhely, valamint 1887-től 1893-ig Szabadka főispánja is volt. 1893-ban a főrendiház élethossziglani tagjává nevezte ki. A Szabadelvű Párt tagjaként Tisza Kálmán, majd utóbb Tisza István politikájának híve. Jelentős szerepe volt Szeged újjáépítésében, az újszegedi liget fásításában (<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC07165/07250.htm>, 2012. január 2.)

88 Laczkovics József: pénzügyminisztériumi számtanácsos

89 Porzolt Gyula: ügyvéd, miniszteri titkár. Megszerezte az ügyvédi oklevelet. A sport terén kitért és a nemzeti tornaegyletek legszorgalmasabb tornásza s a dísztornázások babérkoszorúzott hőse volt. Később a földművelési minisztériumban fogalmazó, majd titkár lett. Titkársága idejében ment le a szegedi árvízveszély csökkentésére, hol ügyessége által csaknem 200 ember életét és nagy értékű vagyont mentett meg a pusztulástól. Az árvíz után, mint a szegedi kormánybiztosság titkára Tisza Lajos mellett működött. Itt tanúsított munkásságáért királyi kitüntetést is kapott. Az ügyvédi foglalkozás mellett élethivatásának tartotta a magyar sport felvirágoztatását. Úgy egyletek alapításában, mint azoknak irányításában fáradhatatlan munkásságot fejtett ki (<http://mek.niif.hu/03600/03630/html/p/p20504.htm>, 2012. január 2.)

90 Kende Pál: belügyminisztériumi tisztviselő

A szöveg, mely szintén a Domanek Alajos után maradt iratok között található, Komjáthy Béla *Szeged veszedelme* című satirikus művének töredéke, mely az 1879-es nagy szegedi árvíz által okozott károk és pusztítás helyrehozatala érdekében felállított biztosi tanács tagjairól nyújt parodisztikus, ironikus képet. Komjáthy maga is az említett bizottság tagja volt, műve közel 200 strófából áll. A szöveg nem jelent meg nyomtatásban, a baráti kör számára készült, csak könyvnyomtatásban terjedt.

A magyar országgyűlés az 1879. évi XX. törvényekben intézkedett a Szegedre kiküldendő királyi biztos kinevezéséről és hatásköréről. Ferenc József gróf Tisza Lajost nevezte ki királyi biztossá. Tisza, a volt közmunka- és közlekedésügyi miniszter személye eleinte nem örvendett nagy népszerűségnek, többen támadták őt. Ezen támadások egyik oka az volt, hogy a királyi biztos Tisza Kálmán miniszterelnök öccse volt. A családi kapcsolat azonban pozitívum is volt: a kormány tagjai tartottak tőle testvére miatt, így nem szóltak bele a dolgába. „*Hatalma a lakosságtól is függetlenné tette, s mivel nem volt szegedi születésű, az egyenlőséget is könnyebben biztosítani tudta a segélyezésben és a kisajátításoknál. A szegediek előtt az sem volt rossz ajánlólevél, hogy nem volt arisztokrata származású.*”⁹¹ Tisza Lajos tevékenységét végül is siker koronázta, megfelelt az elvárásoknak, s munkássága folytán Szegedet újra felépítették.

Mikszáth Kálmán, aki a Szegedi Napló újságírója volt akkortájt, a lap 1879. október 18-i számában így fogalmazott: „*A legelső impresszió az volt, hogy vagy Tisza Lajos fog érdemtelenné bizonyulni e magas bizalmi állásra, vagy Szeged városa lesz érdemtelen Tiszára, mert Tisza Lajosnak kétszer könnyebb volt nagy hibákat elkövetni mint másnak, azért, mert a Kálmán testvére, s kétszer nehezebb volt Szeged elismerését kivívni mint másnak, azért, mert a Kálmán testvére. [...]*”

Tisza Lajost nem fogadtuk melegen. Mintha valami démonok ingerelték volna a közvéleményt, az mérges kezdett lenni rá. Aggodalmak keltek, panaszok támadtak. Miért? Honnan? Senki sem tudta, s mégis mindenki érezte. [...]

Én voltam az első, aki a közvélemény benyomásainak hangot adtam akkor, aki rámutattam a hibákra, melyek a rekonstrukció sikerét veszélyeztetik, s ugyanakkor megtagadtam Tiszában a tehetséget a nagy föladat megoldásához.

S éppen ezért nekem vált kötelességemmé elsősorban leemelni e férfiú előtt a kalapot, aki minket nagyon megcáfolt. [...]

Tisza Lajos szegedi működése megérdemli azt, hogy az első elismerő szó az ellenzéké legyen.

*S én nem késem ezt a szót kimondani.*⁹²

A királyi biztos a műszaki osztály vezetőjévé Lechner Lajos pesti mérnököt nevezte ki. Munkájukat 12 tagú biztosi tanács segítette, melynek „*a kormány által kinevezett tagjai: Jankovich Miklós, Horváth Gyula, Végh Aurél, Szemző Gyula kormánypárti, Bakay Nándor és Komjáthy Béla ellenzéki képviselők, Dobó Miklós kanonok, Rónay Béla földbirtokos, Tallián Béla főszolgabíró, Szeged város képviselői a tanácsban: Pálffy Ferenc polgármester, dr. Rosenberg Izsó és Szluha Ágoston törvényhatósági bizottsági tagok.*”⁹³ A tanács 1883. június 30-ig állt fenn, időközben személyi változások történtek benne, működése utolsó időszakában már csak hárman alkották.

Tisza Lajost szakmailag a minisztériumokból kiküldött hivatali személyzet is segítette. Ők Stesser József, Kállay Albert, Bulyovszky Aladár, Kende Pál (Belügyminisztérium), Laczkovics József, Kövesdy Béla (Pénzügyminisztérium), Kelemen Mór (Igazságügyi Minisztérium), Lechner Lajos és Porzsolt Gyula (Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium) voltak. Őket „*a szegedi közvélemény kedvezőbbben fogadta, mint a királyi biztosság képviselőit, mert úgy tartotta, hogy ezek nem a királyi biztos intézkedéseinek helyeslésére, hanem az újjáépítés tevékeny megszervezésére és elvégzésére jöttek.*”⁹⁴

91 Gaál Endre [szerk]: Szeged története. 3/1. kötet (1849–1919). Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata – Somogyi-könyvtár, Szeged, 1991. 163. p.

92 Mikszáth Kálmán: Tisza Lajos. Szegedi Napló. 1879. október 18. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:uqrGN3VWOAQJ:mek.niif.hu/00900/00900/html/22.htm+%22Tisza+Lajos+szegedi+m%C5%B1k%C3%B6d%C3%A9se+meg%C3%A9rdemli+azt%22&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu> (2012. január 4.)

93 Szeged története. 3/1. kötet. 163. p.

94 Uo. 164. p.

Komjáthy paszkvillusszerűen, humorral és iróniával gazdag stílusban nyújt képet a bizottság tagjairól, akik saját magukat mutatják be Tisza Lajosnak. A *Szeged veszedelme* egyes kifejezései, szófordulatai, stílusa reminiszcenciák Arany János *A nagyidai cigányok* és *Bolond Istók*, valamint Arany László *A délibábok hőse* című műveire, intertextuális viszonyba lép ezekkel.

Mikszáth így ír Komjáthyról és művéről: „Komjáthy Béla nagyon sokoldalú ember, dacára, hogy olyan gömbölyű, miszerint tán oldala sincsen.

Majd úgy bukkan föl, mint híres kriminalista, majd mint szélsőbali vezérszónok, ismerjük mint hírhedt toasztírozót, szeretjük mint elmés társalgót és haragszunk rá, amiért túlsimulékony a kormánypártiakhoz. [...]

De azért mint költőt senki sem ismeri. Nos, én ebben a pozitúrában mutatom be. Kijelölve helyét a Parnasszuson. Ott a mennyekben is két hely jut neki, mint ahogy itt a földön kétapidj.

Költői véna tekintetében közvetlen Tatár Péter és Sréter Kálmán mellett áll a Parnasszus legalján, de humor és jóízű nyelvezet dolgában oly magas hely illeti, mintha igazi író lenne.

Pedig csak naturalista: a természet vadvirága ő, olyan virága, amelynek se illata, se színe, csak tövisei. De ezek a tövisek érdekesek. [...]

Egy egészen helyi érdekű paszkvillus tartalmát hozom a publikum elé hozzátétőlegesen úgy, hogy ösmerni is lehessen, nem is.

Mert a »paskvillust«, mely »Szeged veszedelme« címet viseli, Komjáthy nem a nyilvánosságnak szánta, egy kedélyes tréfa az egész, mely pusztán baráti körnek van szánva, és pedig oly baráti körnek, ahol a magyar úri élet fűszere: a tréfa, a legszélesebb határokig otthonos.

Ezért jutott nekem kényes föladat – nem abban, hogy a mintegy kétszáz strófából álló verszetet közlöm, mert azt nem közölném a fenti okokból, még ha könyv nélkül tudnám sem, s még ha a szerző megengedte volna is, itt csakis annyit engedtem meg magamnak, hogy ez egy példányban létező humorgazdag versről egy keveset beszéljek önöknek, – és még ez is kényes föladat.

A »Szeged veszedelmé«-nek tartalma az, hogy Szeged elpusztulván, a város fölépítésére tizenkét tanács tag érkezik és a királyi biztos színe előtt megjelenvén, kiáll a tagokból egy, s jellemző sorokban vázolja: micsoda a tanács s mi a föladata.⁹⁵

* * *

3. À Louis Napoléon III é. n.

Le voile de la nuit, qu'il est épais et sombre!
Que sont elles devenues ces lumières sans nombre?
C'est la tempête, qui règne dans cette nuit immense,
Et j'y voyais se perdre la nation de la France.

Mais d'où vient l'éclat, qui soudain nous anime
Et d'où vient l'espoir, qui soudain nous ranime?
Et quel heureux changement s'empare donc de nos coeurs
À qui est-ce que nous devons les jours de notre bonheur.

C'est la clarté, qui règne; la nuit a disparu;
Ce n'est que la joie, qui s'offre à la vue!
Du grand astre du jour béni soit le nom!
Vive l'empereur chéri! Vive Louis Napoléon!

95 Mikszáth Kálmán: Komjáthy mint költő. (Vagyis fecsegés a „Szeged veszedelmé”-ről) <http://mek.niif.hu/00900/00900/html/32.htm> (2012. január 2.)

Par ce régent se montre le bras de la providence.
Doué d'un noble coeur, de tant d'intelligence
Puissante dans sa parole, sublime dans ses pensées
Que craindrait-il les traits en vain sur lui lancés?

Ma muse voyait en rêve son divin esprit en vol,
Souvent animer les vainqueurs de Sebastopol.⁹⁶
C'est lui, qui fit gagner ces grands guerriers,
Et ils lui vouent à jamais leurs immortels lauriers.

Beaucoup de nations bénissent cet empereur.
Son trône est ferme et sûr; son trône est dans nos coeurs,
Même de nos lèvres mourants on entendra son nom,
Vive l'empereur de la France! Vive Louis Napoléon.

Joséfine de Patruban.

Adieu, trop inféconde terre,
Fléaux humains, soleil glacé,
Comme un fantôme solitaire,
Inaperçue j'aurais passée;
Adieu, vous, palmes immortelles,
Beau rêve d'une âme de feu
L'air manquait, j'ai fermée les ailes;
Adieu.

Kézzel írott francia nyelvű szöveg.

Somogy Megyei Levéltár. XIII.13. Homonnay-Drugeth család elenchusai (1226–1912)

A szöveg a Homonnay-Drugeth család iratai között található. A család levéltárát dr. Molnár István főlevéltárnok rendezte, így módon került be az iratanyag a Somogy Megyei Levéltárba. A Homonnay-Drugeth család sokáig fontos szerepet játszott a magyar történelemben, bár fiágon még a XVIII. században kihalt.⁹⁷

A szöveg lejegyzője az irat tanúsága szerint Joséphine de Patruban. Azt, hogy a hölgy a vers szerzője is, nem állíthatjuk teljes bizonyossággal. A személyéről sem tudunk semmit. Az erdélyi származású Patrubány család⁹⁸ 1759-ben Mária Teréziától kapott nemesi címet, s tagjai Erdélyben töltötték be fontos hivatalokat. Azt nem lehet tudni, hogy hogyan kerültek kapcsolatba a Homonnay-Drugethekkel.

A közölt szöveg datálás nélküli, ám mivel említi Szevasztopol ostromát, 1855 után keletkezett, s valószínűleg még III. Napóleon bukása, azaz 1870 előtt. A mű óda III. Napóleon francia császárhoz. Charles-Louis Napoléon Bonaparte 1848-ban köztársasági elnök lett, majd az 1851-es puccs után, 1852-ben III. Napóleon néven császárrá koronáztatta magát. A Második Császárság 1870-ben dőlt meg: a porosz–francia háborút III. Napóleon elvesztette, Franciaország ismét köztársaság lett, a korábbi császár pedig Nagy-Britanniában telepedett le, ahol 1873-ban halt meg.⁹⁹

A szöveg az óda, a himnusz és a panigirikusz műfajainak retorikai és poétikai elemeit mozgósítja a császár dicsőítésének érdekében. A sötétbe borult, fénytelen, árnyaktól hemzsegő és viharos égen egyszer csak élénk ragyogás tűnik fel, amely reményt ébreszt a szívekben, lelket önt az emberekbe, s ez nem más, mint III. Napóleon, a nemes, bölcs, győzedelmes császár, aki egy isten attribútumaival rendelkezik a szöveg szerint.

96 Szevasztopol: város Ukrajnában, a Krím-félsziget délnyugati partján. 1854–55-ben, a krími háború alatt a török–angol–francia hadsereg Szevasztopol erődjét ostrom alatt tartotta. A háború Oroszország vereségével ért véget

97 Bővebben lásd! Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. II. Bp., 1987. Helikon K. 398–405. p.

98 Uo. V. kötet. 156–157. p.

99 Lásd! Hahner Péter: Franciaország 1815–1870. In A hosszú 19. század rövid története. Szerk. Bebesi György. Pécs, 2010. 163–167. p.

A vers végén, az aláírás után található még egy strófa, mely Victor Escousse francia drámaíró sorainak átírata. Escousse öngyilkossága előtt vetette papírra e sorokat sírfelirataként:

*„Adieu, trop inféconde terre,
Fléaux humains, soleil glacé!
Comme un fantôme solitaire,
Inaperçu j'aurais passé,
Adieu, les palmes immortelles,
Vrai songe d'une âme de feu!
L'air manquait: j'ai fermé les ailes.
Adieu!”¹⁰⁰*

A Joséphine de Patruban által lejegyzett szövegben a hímnemű alakok nőneműekként szerepelnek, a „vrai songe” („igaz ábránd”) szintagma helyett pedig „beau rêve” („szép álm”) áll.

A fennebb közölt szöveg magyarul így hangzik:

III. Lajos Napóleonhoz

Az éjszaka fátyla, mily sűrű és sötét!
Hova tűnt a fények sokasága?
A felfordulás uralkodik ebben a hatalmas éjszakában
És látom benne elveszni a francia nemzetet.

De honnan jó ez a fényesség, mely hirtelen életet önt belénk?
És honnan jó a remény, mely hirtelen életre kelt minket?
És mily boldog változás keríti hatalmába a szívünket?
Ki az, kinek boldog napjainkat köszönhetjük?

A fényesség uralkodik, az éjszaka eltűnt,
Csak az öröm kínálkozik fel a szemnek!
Korunk nagy csillaga, áldott legyen a neved!
Éljen a szeretett császár! Éljen Lajos Napóleon!

A gondviselés karja mutatkozik meg általa.
Nemes szívvel, nagy értelemmel áldották meg,
Nagy erejű a beszédje, fennkölték a gondolatai.
Mégis fél attól, hogy ezek a jellemvonások hiába adtak meg neki?

A múzsám álmában látta az ő isteni szellemét szárnyalni,
Életet öntvén sokszor Szevasztopol győzteseibe.
Ő az, ki győzelemre vezette a nagy harcosokat,
A kik felajánlották neki örökre halhatatlan babékoszorúikat.

Nemzetek sokasága áldja ezt a császárt,
Trónja szilárd és biztos, trónja a szívünkben lakozik,
Még haldokló ajkaink is az ő nevét fogják hallatni,
Éljen Franciaország császára! Éljen Lajos Napóleon!

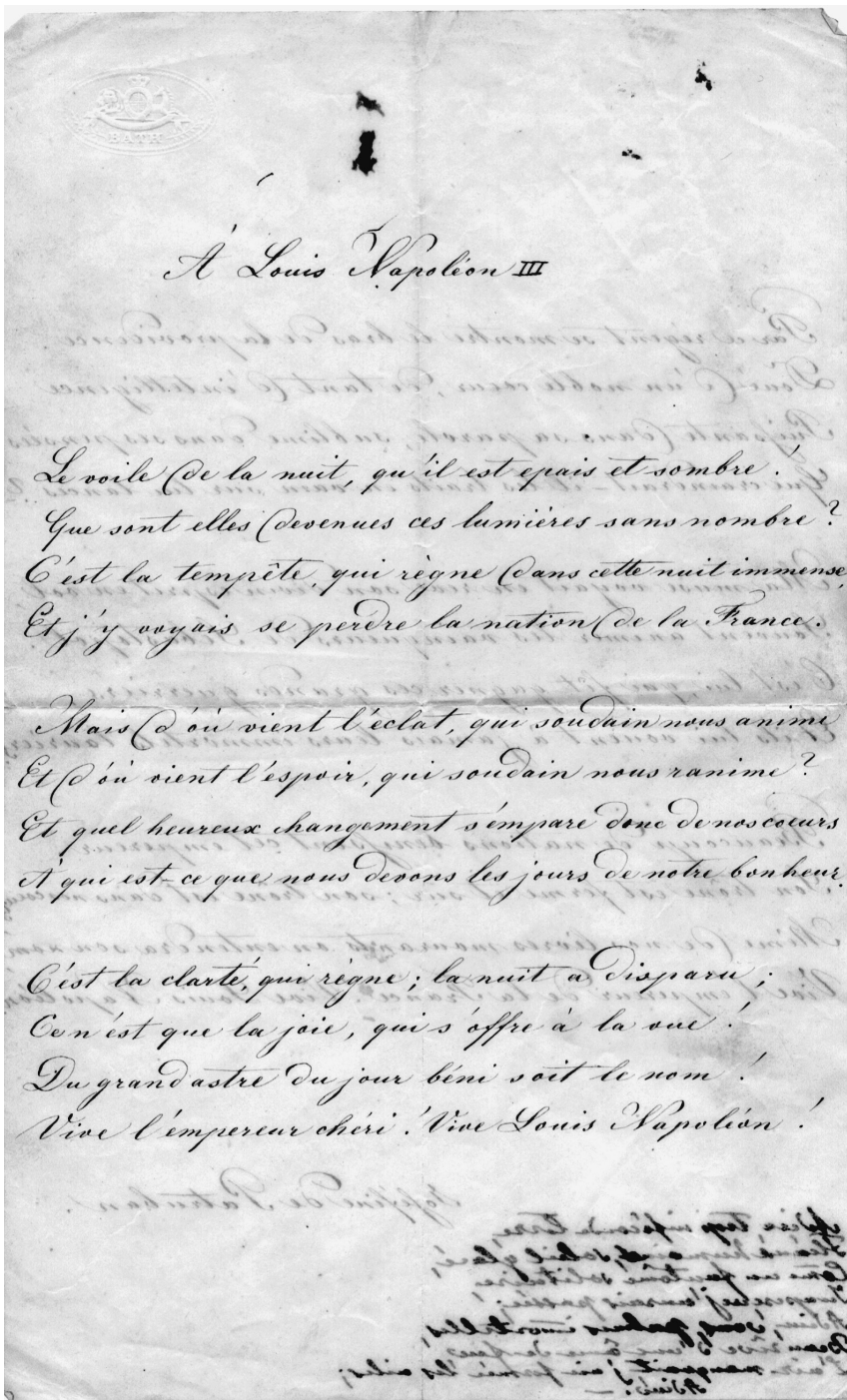
100 Claude Schopp: Victor Escousse. Naissance d'une légende <http://www.raco.cat/index.php/UllCritic/article/viewFile/207808/285589> (2012. január 2.)

Viszlát, terméketlen föld,
Emberi veszedelmek, fagyos napsütés!
Akár egy magányos fantom,
Észrevétlen eltávozom,
Viszlát, halhatatlan pálmák,
Egy tűzből gyúrt lélek igaz ábrándjai!
A levegő elfogy: becsuktam szármányaimat.
Viszlát!

III. Napóleon francia császár°

° Disdéri fotográfiája III. Napóleon francia császárról, 1864 körül. Forrás: Stemplerné Balogh Ilona: Történelem és fotográfia. Osiris – Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2009. 36. p.

À Louis Napoléon III

Le voile de la nuit, qu'il est épais et sombre.
Que sont elles devenues ces lumières sans nombre?
C'est la tempête, qui règne dans cette nuit immense,
Et j'y voyais se perdre la nation de la France.

Mais de où vient l'éclat, qui soudain nous anime
Et de où vient l'espoir, qui soudain nous ranime?
Et quel heureux changement s'empare de nos cœurs
Et qui est ce que nous devons les jours de notre bonheur.

C'est la clarté, qui règne; la nuit a disparu;
C'est la joie, qui s'offre à la vue!
Du grand astre du jour bini soit le nom!
Vive l'empereur chéri! Vive Louis Napoléon!

Joséphine de Patruban(?): À Louis Napoléon III. [é. n.] A szöveg első oldala°

° Forrás: Somogy Megyei Levéltár. XIII.13. Homonnay-Drugeth család elenchesai (1226–1912).

AZ ELSŐ KÖRORVOSI HÁLÓZAT KIÉPÜLÉSE SOMOGYBAN¹

GÁSPÁR FERENC

Somogyban az első körorvosi hálózat kiépítése a neoabszolutizmus ideje alatt, a definitívum éveiben történt meg. A szabadságharc bukásától a kiegyezésig terjedő időszak összetettsége miatt árnyalt megközelítést igényel, így indokolt, hogy előrebocsássuk álláspontunkat, amelynek megfogalmazása során Pap József véleményével azonosulunk: „*A modernkori magyar történetírás hosszú évtizedeken át hagyományosan a magyar történelem egyik legsötétebb korszakaként értékelte a szabadságharc leverése és a kiegyezés között eltelt időszakot. Ennek az egyöntetűnek nevezhető sommás véleménynek a hatására a korszakkal részletesen foglalkozó kisszámú monográfia nem érintette az axiómaként kezelt toposzokat (a birodalmi kormányzat ún. retrográd, nemzetellenes, a haladást gátló jellegét, a »magyar nemzet« mitikus ellenállását. [...] Megállapítható, hogy a szűkebb szakmai körökben egyre nagyobb hangsúlyt kap az a nézet, hogy habár politikatörténeti szempontból az önkényuralom időszakát zsákutcának minősíthetjük, nem szabad a korszakot a modernizáció szempontjából egyértelműen elítélni, és ennek folyamodványaként a kutatás perifériájaként kezelni. Nem arról van azonban szó, hogy egyszerűen fel kellene menteni az abszolutizmus korát a hozzá kapcsolt negatív előítéletek alól, és ellenkező előjelűre változtatni a korszakról kialakult képet, hanem a történettudomány elvárásainak megfelelően, a mítoszoktól, toposzoktól megtisztítva, a maga plurális valóságában megpróbálni minél tökéletesebben ábrázolni azt.*”²

A neoabszolutizmus megítélésében a 19. század végétől kezdődően két végzetesen eltérő megközelítés alakult ki: az egyik az elnyomó, a másik a modernizációs folyamatokra fókuszált, ebből adódóan mindkettő egyoldalú megközelítéssel dolgozott. K. Lengyel Zsolt tanulmányában megállapítja, hogy a neoabszolutizmust „*reakció és reform egyidejűleg jellemezte*”, ebből adódóan „*Janus arcú rendszer*”. Véleménye szerint a külföldi kutatók álláspontjához közelítve, „*bölcsebben jár el a magyar vonatkozású szakirodalom is, ha beletörődik, hogy a neoabszolutizmus mindkét arcával hiteles akart lenni.*”³

Az előzmények

A körorvosi hálózat kialakítását egy nyolcvanöt évvel korábban megjelent rendeletre alapozva lehetett megvalósítani. Mária Terézia uralkodására jellemző felvilágosult abszolutizmus egyik – még napjainkban is – figyelemre méltó „*történelmi, szociális és gazdasági körképet adó kortörténeti dokumentuma*” a Generale Normativum in Re Sanitatis (GRNS) címet viselő rendelet. Különös teljességben valósítja meg a korábbi évek hasznosítható gyakorlatának megőrzését és jelöli ki az elkövetkezendő időszak „*egészségügyi államigazgatási*” fejlődésének irányvonalát. A német nyelven kibocsátott rendelet, eredeti címén Generale Normativum Sanitatis (GNS) hatályba lépését két időponthoz köthetjük: 1770 januárjában a Habsburg birodalomra érvényes hatókörrrel, 1770. október 4-én a magyar korona joghatósága alatt.⁴

1 Jelen közlemény szerzője egy a történettudománytól távol álló területen, a gyógyításban tevékenykedett: ennek alapján és ezt követően kapott lehetőséget arra, hogy munkahelye, a Kaposi Mór Oktató Kórház Kórház-történeti Gyűjteményét gondozhassa. Az ott eltöltött évek alatt nem csak a kórház, hanem a megye egészségügyének egyes, eddig még feldolgozatlan fejezeteit is vizsgálódás tárgyává tehetette, ennek egyik hozománya ez az írás. Köszönettel tartozom a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára munkatársainak, és a Lektoromnak, hogy munkámban mindvégig segítettek. Hálaára kötelez, hogy annak ellenére befogadták közleményemet, hogy az a levéltári szakmában megkövetelt előírásokat és elvárásokat több szempontból – egy más irányú előképzettségéből adódóan – „szabadabban” értelmezi.

2 Pap József: A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza? = AETAS 2003/3-4. 159. p.

3 K. Lengyel Zsolt: Neoabszolutizmus, vagy önkényuralom? = AETAS 2008/3. (a továbbiakban: K. Lengyel) 255. p.

4 1724-től a magyar korona joghatósága alatt csak akkor vált hatályossá az osztrák uralkodó bármilyen rendelete, ha azt a „magyar király”-tól eredeztetve a Helytartótanács saját határozata keretében kihirdette. Ez a „conclusum consilii” alapján, latin nyelven, Generale Normativum in Re Sanitatis (GNRS) néven (No. 4698. határozati számon) történt meg. Így viselhet két címet is

A rendelkezés két részből állott: „Első rész azokról a dolgokról, amelyek a tartományok egészségének megőrzését szolgálják,” és „Második rész azokról a dolgokról, amelyek a közegészségügy szolgálatára vonatkoznak a határokon és a határmenti népesség körében”. A Somogy megyei körorvosi rendszer kialakítása szempontjából az *Első rész I. Hivatali normák orvosok részére* és *II. Foglalkozási szabályok sebészetet művelőknek* című fejezetei bírnak számunkra különös jelentőséggel, mert felismerhető fundamentuma a nyolcvanöt–kilencven évvel későbbben létrehozott első körorvosi rendszer működését meghatározó Dienstes Instruction címet viselő szabályozásnak.⁵

Azt tényként fogadhatjuk el, hogy a Bach korszak reformjait Magyarországon egy elutasított, – ebben az értelemben –, idegen hatalom kívánta véghezvinni, ezért nem csodálkozhatunk, hogy azok elfogadása jelentős ellenállásba ütközött. Ezzel együtt nehéz és sokak számára fájdalmas, de megkerülhetetlen a kérdésfelvetés: az elutasítás csak a rendszer osztrák jellegének szólt-e, vagy arra hivatkozva a modernizációs törekvéseinek is; milyen hányadot képviselt abban a magyar „tunyaság és tehetetlenség”, illetve a feudális struktúrák felszámolásától való vonakodás. A kételeyeket nem oszlatja Deák Ferenc megállapítása, amely szerint: „*az általános passzív ellenállás – s az idegen eredetű tisztviselőkre támaszkodó Bach rendszer – hazafias mítosz csupán*”.⁶ Úgy gondolom, összegezeként el lehet fogadnunk Miskolczi Gyula már 1959-ben megfogalmazott, de a marxista történelemfelfogás által évtizedekig elvetett mondatát: „*A neoabszolutizmus sokat alkotott ami az ország hasznára szolgált, és a kiegyezés után jelentősen megkönnyítette a nemzeti kormány munkáját*”.⁷

„*Az összbirodalom újjáalakításának programját az államigazgatás terén két síkon vizsgálhatjuk. A függőleges síkon a császár, a birodalmi tanács, és a minisztertanács, illetve a miniszteri konferencia gyakorolta a vezetés és ellenőrzés jogát a birodalmi és tartományi szervek felett. A vízszintes síkon a hivatali szakosodás politikai, jogi, pénzügyi, katonai és műszaki ügyköröket hozott létre. A bürokrácia fokozatosan erősödő civil rendeltetése átfedte az igazgatás eleinte alapvetően katonai jellegét, míg a műszaki ügyek, például az útépités, politikai, jogi és kincstári feladatkörbe kerültek.*”⁸ A „*vízszintes sík*” bemutatásánál a felsorolásból hiányzik az egészségügy. A következőkben ennek az általános kutatás által mostohán kezelt területnek Somogy megyei történéseit mutatjuk be, csatoltan feltárva egy méltatlanul feledett orvos munkásságát is.

A közegészségügy irányítása a teljes monarchiára érvényes hatáskörrel a bécsi belügyminisztérium állandó egészségügyi bizottsága (Ständige Medicinal Kommission beim Staatsministerium) feladata volt. Az osztrák birodalom egészségügyének vezetője Franz Günther egyetemi tanár (1790–1882), akit 1850-ben bécsi székhellyel Magyarország közigazgatási főorvosává neveztek ki, az országban tett körutazását követően elrendelte, hogy a magyar egészségügyi közigazgatásnak is be kell illeszkednie az egységes birodalmi jogrendszerbe. Két évvel később, 1852. október 20-án jelent meg az a belügyminiszteri rendelet, amelynek értelmében a polgári közigazgatás tartományi helyhatósági kerületeiben – esetünkben Sopronban – egészségügyi hivatalokat szerveztek és annak élére helytartó tanácsosi kinevezéssel orvos tisztviselőt állítottak. Ezzel együtt mindenütt állandó

ugyanazon rendelet. Átfogóan: Balázs Péter: Generale Normativum in Re Sanitatis 1770. Szervezett egészségügyünk első alaprendelete I. kötet (a továbbiakban: Balázs), és Egy rendelet méltánytalan sorsa *Lege Artis Medicinae* 2003. 4. 340. p.

5 Bodosi Mihály Kórház-történeti Gyűjtemény ad. 26 471/1856. kelte: 1857. március 10. *Szolgálati utasítás a Soproni Helytartósági kerület orvosai számára*. A Függelékben (1. számú dokumentum) magyar nyelven teljes terjedelmében bemutatásra kerül. Jelenlegi ismereteink szerint első közlés.

A Kaposi Mór Oktató Kórház „történeti” irattára és dr. Bodosi Mihály (1909. december 13–2005. március 21.) címzetes egyetemi docens, osztályvezető főorvos, orvostörténész, Somogy megye egészségügyének történetével kapcsolatos hagyatéka egyesítéséből jött létre a Kórház-történeti Gyűjtemény, amely az örökhatyó születésének centenáriuma kapta jelenlegi elnevezését. A hányatott sorsú gyűjteményben az idők során a dokumentumok egymással keveredtek, a rendezési kísérletek esetlegesek voltak, és mindenkor az adott kutatási feladatnak alárendelten történtek. Jelen dolgozatban nevesített iratok részben eredeti, részben Bodosi által másolt, illetve „jegyzetelt” módon (sajnálatosan általában további azonosításra alkalmatlan formában) átfogatás nyomán kerültek látóterbe és feldolgozásra, ezért valamennyi idézett dokumentum lelőhelyétül csak a Bodosi Mihály Kórház-történeti Gyűjtemény (továbbiakban BMKGY) kerülhetett feltüntetésre. A gyűjteményről: Gáspár Ferenc: A Bodosi Mihály Kórház-történeti Gyűjtemény. In Tükörpróba. Kaposvár, [2013]. 144-155. p.

6 Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Szerk. Pajkossy Gábor. Bp., 2003. 340. p. Korábbi kiadványok ezt a deáki mondatot szívesen feledték.

7 Miskolczi, Julius: Ungarn in der Habsburger–Monarchie. Wien–München, 1959. 120. p.

8 K. Lengyel, 250. p.

egészségügyi bizottságokat hoztak létre. Meghagyták a korábbi megyei és a járási orvosi szervezeteket, a megyei physicus (Komitäsarzt) és járásorvosi (Besirksarzt) tisztségeket, utóbbit hangsúlyozottan ideiglenes kinevezési jelleggel.

A lakosság orvosi ellátásának elégtelensége miatt elérte a helytartósági Ständige Sanitaets-commission, hogy a kormány Magyarország területén elrendelje a kör- és községi orvosi intézmény bevezetését. Meg kell említeni, hogy ilyen rendszer akkor még az osztrák tartományokban sem működött.⁹

A tehetősebb községeknek külön községi orvost, a kisebbeknek egészségi körbe tömörülve kellett orvost (Sanitätsgemeinde) alkalmazniuk. Az 1850-es katonai népszámlálást követően Somogy közigazgatási területe az 1832 óta érvényes hat járásról hétre változott. A közigazgatás átszervezésével meghatározták a járások lakosainak számát (30-34000), ezen belül 6000 fős körzeteket terveztek létrehozni. Megszabták az orvostartás díját. A javadalmazás készpénzben, lakáspénz (lakbér), fuvarátalány vagy előfogati díj, fa- és egyéb természetbeni juttatásból állt. A járásorvos része a rendszernek, de hivatali teendőiért külön díjazásban részesül. A közigazgatási egységbe egy-egy járásorvos, okleveles bába, gyógyszerár és gyógyszerész tartozott.¹⁰

Somogyban vontatottan haladt a körök kialakítása. Közrejátszottak ebben a megyei physicus személye körüli rendezetlen helyzet,¹¹ és az időről időre megjelenő járványok, amelyek elleni küzdelem mellett a szükséges (közigazgatási) intézkedések végrehajtására nem maradt sem erő, sem pedig kellő elszántság. A helyzet a Mohácsról Kaposvárra kerülő Wehle Ferdinand megyei főorvosi kinevezését követően, 1855-től vett gyökeres fordulatot.¹² Nagy segítséget jelentett, hogy a Helytartótanács új közigazgatási térképet adott ki, amelynek használatát a vezető orvosok számára kötelezővé tették. Ennek alapján végezte Wehle a körök kialakítását a központi közigazgatási gyakorlatnak megfelelően, a körjegyzőségek keretében, közel azonos lélekszám és a közlekedési lehetőségek figyelembe vételével. Ragaszkodott az orvos lehető leggyorsabb elérhetőségéhez, amely miatt néhány esetben a közigazgatási határokat figyelmen kívül hagyta, ezzel későbbi vitákat és korrekciók szükségességét generálta. Első ízben rendelte el a lakosság nyilvántartását korosztályonként is.¹³

A helytartósági rendelkezés leszögezte, hogy az alsó fokú egészségügyi ellátást teljes egészében a községeknek kell biztosítani, egyúttal utasította a megyefőnököket a szervezés megindítására és a szerződések megkötésére. Ennek nyomán összehívták a községi előljárókat és az uradalmak képviselőit, tájékoztatták őket az orvostartás költségeinek fejkvóta alapján történő megállapításáról és annak közadók módjára történő behajtásáról. Az uradalmak szembesültek vele, hogy nem képeznek külön statust, bár orvosait megtarthatják, ám ezzel még nem mentesülnek a közös teherviselés kötelezettsége alól, mert a megválasztandó körorvos, mint hatóság jelenik meg, amivel az uradalom alkalmazottjai is működési körébe tartoznak. Somogy azon ritka megyék közé tartozott, ahol a községek uradalom köré történő telepítés révén alakultak, így minden községnek volt uradalma, amely képes volt az orvost eltartani. Az ellenállás általános és nagymértékű volt. Az uradalmak képviselői azzal érveltek, hogy a rendelkezés nem érvényes rájuk nézve, mert nem a királytól származik. A községi előljárók függő helyzetük és tiltakozási lehetőségük hivatali esküjük korlátozta csorbulása miatt még nehezebb helyzetbe kerültek. Tény, hogy a szerződések megírásakor figyelmen kívül hagyták a nagybirtokok és puszták olyan igényét, hogy a betegek kezeléséről maguk kívánják rendelkezni. Ezt a kívánságukat valóban nem lehetett elfogadni, mert elsősorban járványok, de más közterhet jelentő

9 Csehország, Dalmácia, Galícia 1854-ben, az olasz tartományok 1858-ban vezették csak be.

10 A népszámlálást, amelyet az osztrák katonaság hajtott végre, 1850 nyarán kezdték el, de csak a következő évben sikerült befejezni. Kiterjedt a népességi, nemzetiségi és felekezeti adatok felvételére is. Érdekeségként megemlítem, hogy az Erdélyre vonatkozó részét az Országos Levéltárban megtalálták (1974) és Dávid Zoltán által történt feldolgozása nyomán 30 sokszorosított példányban megjelentették (1983), de irredentizmusra hivatkozva bevonták. Újabb kiadása 1994-ben jelent meg.

11 Csorba József lemondott, Pestre költözött, a kijelölt utód nem kívánta elfoglalni a hivatalt.

12 Wehle Ferdinand (1820. augusztus 20., Reichenau–1860. április 14., Kaposvár) a méltatlanul feledett, szudétanémet származású, igaz magyarrá lett orvosról bővebben Gáspár Ferenc: A kaposvári kórház története, 1849–1870. In Mélyfúrás. Kaposvár, [2013] 7-42. p. (Örökség Kaposi Kiskönyvtár 41.)

13 BMKGY Heilwesen A-C. 236/1856. Az orvosi körök kialakításának általános elveit közli az 1854. március 4-én 1518. számon kiadott rendelet alapján a Z. 1225 és a Z. 14 646 számú kerületi utasítás.

esetben a körorvosnak nem lehetett volna utasítási joga, sőt még csak nem is vizsgálhatta volna a birtok területén uralkodó közegészségügyi és szociális viszonyokat. Az ellenkezésben az uradalmi orvosok ellenállása is benne volt, hiszen nagy részük attól tartott, hogy nem fog orvosi körhöz jutni, s ezzel elveszíti biztos jövedelmét.

Amikor a községek nagyobb részét sikerült megtörni és az előzetes elfogadó nyilatkozatokat kicsikarni, akkor az ellenzőket „a többség akaratának” vetették alá és számukra kényszerintézkedést foganatosítottak. Ezzel elérték, hogy egységes lett a rendszer és azonos módon működhetett a megye teljes területén.

Időközben Wehle Ferdinánd megyei főorvos két országos hatókörű lapban (Pester Lloyd és Pesti Napló) meghirdette a körorvosi állásokra vonatkozó pályázatot. A kijelölt határidőig, 1856. május 1-jéig 104 jelentkezés érkezett. Amikor a beérkezett jelentkezéseket számba vették, kiderült: annak ellenére, hogy minden betölthető álláshelyre három pályázó jutott, az egyetemi végzettségűek aránya mindössze alig egyharmadot tett ki. Wehle ezért személyesen kereste fel azokat a Somogyban uradalmi alkalmazásban álló orvosdoktorokat, akik nem adták be pályázatukat, hogy az uradalommal is megegyezve tegyék meg azt. Közülük ezt követően is csak néhányan, velük ellentétben a megyében önállóan tevékenykedő orvosdoktorok döntő többségükben eleget tettek a felkérésnek. A jelentkezők között nagyszámú volt a hadseregből kilépni kívánó borbély-sebész mesterek¹⁴ száma, akiket Wehle a megfelelő szakmai tevékenységet dokumentáló igazolások hiányára hivatkozva elutasított.

Közöttük mindössze egy volt olyan, akit magas szintű pártfogója miatt a későbbiekben mégis el kellett fogadni. Ennek ellenére hamarosan távozni kényszerült körzetéből, mert korábbi adósságai miatt országos körözést adtak ki ellene. A legérdekesebb jelentkező (dr. Buchwald Gyula) Háromszék vármegye 1848-ig hivatalban lévő főorvosa, aki a biztosabb megélhetés reményében jött Somogyba. Pályáztak Győrből, Trencsénből, a Bánátból, Bácskából, sőt Velencéből és a boszniai Mitrovicából is. Az előzetes válogatást követően, amelyet Wehle Ferdinánd Pfeffer Mihály¹⁵ – Csorba József megyei főorvos távozását követő ideiglenesen kinevezett megyei főorvos, akkor már Marcali járásorvosa – bevonásával végzett, 42 pályázó maradt versenyben. Ezek közül immár egy személyben, saját hatáskörben eljárva, szakmai elvárásai alapján 24 jelentkezőt kiemelt és előnyben részesített: ezzel 18-ra csökkent az esélyesek száma, de közülük csak 9-nek juthatott betölthető állás. A megmaradt jelölteket ezért személyes elbeszélgetésre kérte: a további versenyben maradás része volt, hogy azon részt vegyenek, németül és magyarul egyaránt tökéletesen értsenek (a kinevezettek döntő többsége az előírton túlmenően – vagyilagosan – horvát, latin, olasz, francia nyelvtudással is rendelkezett!), legyen egészségügyi közigazgatási és állatorvosi ismeretük is, mert a megyében ekkor mindössze két állatorvos működött.

14 „A sebészettel foglalkozók közös, ősi neve már a latin nyelvet használó ókortól kezdve chirurgus volt. A feudális Európában ez a szakma három fő ágra oszlott. Ezek művelői magyar néven a (1) sebész mesterek, a (2) borbély-sebészek és a (3) fürdősök voltak. [...] Külön szakember volt a bábamester, aki olyan sebész mester volt, aki speciálisan a bábák képességeit meghaladó szülészeti beavatkozásokkal foglalkozott (pl. élő magzat eltávolítása császármetszéssel a halott anyai szervezetről, vagy az elhalt magzat darabolásos eltávolítása a túlélő anya méhéből).” Lásd! Balázs 207. p.

A sebészképzés a pesti egyetemen 1784-ben kezdődött meg, addig ez Magyarországon is csak sebészcéhekben történt. A hadseregbeli szolgálatra a tábori sebészeket (felcsereket) külön katonai sebészképző helyeken (pl. az 1787-ben alapított Josephinum) képezték: ők voltak a „tábori” sebészek. 1833-tól Bécsben a sebészképzés megváltozott: „magasabb orvos-sebészi tanulmányok” (egyetem) végzésére volt szükség a sebészdoktori cím elnyeréséhez, amit már a negyedik év végén jelezni kellett. Alsó fokú sebészi tanfolyam alapján két képzettségi szint létezett: sebész mesteri (magister), vagy polgári sebész. Utóbbiak alacsonyabb fokozatot jelentettek és csak háromévi „borbélyműhely-gyakorlatot” és írni-olvasni tudást kellett igazolniuk. Tanfolyamuk ezt követően két évig tartott. A sebész mesterek tanulmányi ideje három év volt és latin nyelvtudással is rendelkezniük kellett. A borbélyból lett polgári sebészek közül nem egy, oklevele megszerzése után is, fenntartotta a borbélyműhelyét, segédeket és inasokat is alkalmazott. Az ilyen műhelyekben a köpölyözés és foghúzás volt a leggyakrabban végzett „sebészeti” művelet. 1848-ban az Orvoskar kérte a sebészi tanfolyam – mint képzési forma – megszüntetését, ami körül éles vita alakult ki. A kérdés még évekkel később is napirenden volt: Wehle egy 1859-ben keletkezett beadványában határozottan állást foglalt a sebészképzés eme formája ellen. Bővebben: Huszár György: A szabadságharc fogorvosai = Fogorvosi Szemle. 1949. 222. p.

15 Pfeffer Mihály (1812–?) marcali járásorvos, majd Csorba javaslatára 1851 és 1855 között megyei főorvos. A somogyi orvosok szabadságharc alatti tevékenységét bemutató írások tévesen állítják róla, hogy 1848–49-ben a nemzetőrség megyei főorvosa volt.

A kinevezések statisztikai megoszlása:

lehetséges álláshelyek (körzetek) száma: 33

beérkezett: 104 pályázat

a megyéből: 75, megyén kívüli: 29

különféle ok miatt elutasítva: 62 (60%)

maradt további válogatásra 42 pályázó

ebből 24 elfogadva, további versenyben: 18 pályázó

Közülük elfogadva: 9

A kinevezettek megoszlása:

A megyében már korábban dolgozott: 19 (58%), újonnan érkezett: 14 (42%)

A kinevezettek képzettség szerinti megoszlása:

Orvosdoktor: 22, seborvos/sebészmeister: 11

Ez az arány csalódást okozott Wehlenek, akinek bevallott célja volt az orvosi állomány szakmai színvonalának radikális emelése, ám meg kellett alkudnia a körülményekkel, mert jogosnak bizonyultak a helyi viszonyokkal tisztában lévő és ezért reálisabban ítélő Pfeiffer aggodalmai, miszerint a letelepedéshez a körön belül nemigen lehet alkalmas lakást találni (szerezni). Előnyösebbnek tűnt ezért, ha már az ott lakó orvos kapja meg a megbízatást. A kényszerből haszon lett, mert bár az első évben távoztak 7-en, ők valamennyien a megyén kívülről érkezettek voltak. Az ötödik év végéig további 4 fő elvándorlása történt; ezzel összességében a kinevezettek egyharmada távozott, de közülük mindössze 2 volt a már korábban is itt dolgozó orvos.

A soproni Helytartóság Egészségügyi Osztálya 1857. június 30-án jóváhagyja a megyei főorvos által a megyefőnökséggel, és a főispánnal előzetesen már egyeztetett, a kialakítandó egészségügyi körökre, azok székhelyeire és orvosaira tett javaslatát.¹⁶ Az okirat július 7-én érkezik meg Wehlehez, aki még aznap értesíti a kinevezetteket, megküldi számukra az „instrukciókat” és mindazokat a nyomtatványmintákat, amelyek szerint az egyes funkcióikat el kell látniuk, közli a Sopronban jóváhagyott illetményüket. A kinevezés átvételét követő 3 hónapon belül kellett munkába állniuk.¹⁷

A körzetek kialakulása során a következő szám adatokkal találkozhatunk:¹⁸

A megye összes lakosa a jegyzőségi adatok alapján:

256 808 fő

1 gyógyító személyre jutó lakosság:

7782 fő

1 gyógyszertárra jutott:

32 101 fő

Az ellátandók számát tekintve:

6000 lélek alatt volt

3 orvosi kör (Somogyvár, Inke, Iharosberény)

6-7000 között

11

7-8000 között

10

8-9000 között

6

9000-nél több

3 (Marcali, Nagyatád, Lengyeltóti)

Összesen:

33 orvosi kör

Somogy megye első körorvosi hálózatát az 1857. június 30-i jóváhagyás alapján a Függelékben mutatjuk be (2. számú dokumentum).

A mai olvasó számára is elgondolkodtató olvasmány lehet a körorvosok tevékenységét szabályozó, német nyelven kiadott *Szolgálati utasítás*. Sok vonatkozásban több mint 150 évvel megjele-

16 BMKGY. Felterjesztés: 5635 VII/b 1857. március, elfogadás: 13 077/1857.

17 Valamennyi kinevezési okirat fellelhető a BMKGY-ben, közülük csak egyet emelek ki: dr. Pfeiffer Mihályt értesítette, hogy a Marcali járás és körzet orvosává kinevezést kapott és egyúttal kéri, hogy a megyei ügyek intézésében legyen segítségére a továbbiakban is. 7698/1857. sz.

18 BMKGY. 13077/1857. július 2-án kelt kimutatás alapján.

Az 1850-es népszámlálás szerint a megye lakosainak száma: 241 720, a hét járásban 312 település található. Az adatok alapján a megye lakosainak száma valamivel több mint hat év alatt 15 188 lélekkel nőtt. Az egy gyógyító személyre jutó ellátandó lakosság szám csak a körorvosi hálózat vonatkozásában érvényes, a magánorvosok és a kaposvári kórház (börtönkórház) személyzete ezen valamelyest javított.

nését követően is aktuális, általános érvényű orvosszakmai és emberi magatartásformák betartásának megkövetelését jeleníti meg. A Bodosi Mihály Kórháztörténeti Gyűjteményben található Wehlenek tulajdonítható (dátum és aláírás nélküli) fogalmazvány-töredékek felvetik annak lehetőségét, hogy a Soproni helytartósági kerület orvosai számára íródott utasítás előkészületi munkálataiban Wehle tevékenyen közreműködött. Az általa (rövidebben, 37. pontban) megfogalmazott elvárások egyes passzusai szinte szóról szóra megegyeznek a Helytartósági Osztály által kibocsátottakkal. Korábban már Csorba is megfogalmazott kegyes óhajokat Somogy vármegye ismertetése című munkájának a megye egészségügyével foglalkozó részében: „felette üdvös volna, ha minden járási orvos lakásán oly szoba lenne rendelve, melyben a nehéz útra nem küldhető betegek lehetne gyógyítani [...] bár lenne ez az ez-szeme jövőendő csúrája, minden járási orvos lakhelyén kisebbrendű kórház létesülésének.”¹⁹

„1787-ben jelent meg a »physicusok« számára írt működési szabályzat, amelynek latin nyelvű változata az »Instructio Officiosa pro Physicis Comitatusibus«, míg magyar nyelvű változata a »Tiszti oktatás a vármegyék orvosdoktorainak számára« címet viselte. A szabályzat a physicusok feladatává teszi a községek egészségügyi szemléjét, a járványok elleni küzdelmet (így a betegek elkülönítését, járványügyi zárlat elrendelését, majd később a himlőellenes oltóanyag beszerzését, tárolását és szétosztását), a füvek és gombák ismeretét, a gyógyszerertárak ellenőrzését, a megye területén élő egészségügyi személyzet (orvosok, sebészek, gyógyszerészek, bábák) szakmai felügyeletét, a bábák oktatását, a kuruzslók üldözését, a »cura publicorum nosocomiorum«-ot, azaz a közkórházak ellenőrzését, végül a törvényszéki orvosi teendőket. Az ellenőrzésekről, és általában a megye egészségi állapotáról negyedévenként kellett »számloló« jelentést írni. Annak ellenére, hogy a physicusok a másodrendű köztisztviselők (akkori nevükön szegődött szolgák) rosszul fizetett csoportjába tartoztak, az orvostársadalom legkiválóbbjai választották ezt a hivatást (pl. Segner János, Kitaibel Pál, Hatvani István, Weszprémi István, Csapó József).”²⁰

A körorvosi hálózat működtetésével kapcsolatos napi ügyintézési gyakorlatban, összhangban a Szolgálati utasítás előírásaival, Wehle gyakran nyomatékosította azokat saját elvárásainak hangsúlyozásával. Közvetlenül kinevezését követően elrendelte, hogy a megyében minden bábát újra le kell vizsgáztatni.²¹ Kötelezővé tette a negyedéves továbbképzést (akár egyenként, akár csoportosan), amelynek megtartására valamennyi orvosdoktor jogosult.

Egy 1855-ben kiadott központi rendelkezés szerint Magyarországon is az osztrák gyógyszerkönyv, a *Pharmacopoea Austriaca* 5. kiadása és a hozzá kiadott gyógyszer árjegyzék utasításait kell alkalmazni, ezért körkérdest intéz a megye orvosaihoz és gyógyszerészeihez, hogy mondjanak véleményt az osztrák gyógyszerkönyv magyarországi alkalmazhatóságáról. Az őrizetünkben lévő beérkezett válaszok közül egyet (mint jellemzőt) idézek: „Az egész munkát mind nagy tudású szakértők készítették, s ez teljes egészében megfelel az igényeknek és a legkorszerűbb elkészítési módokat tartalmazza s jelentősen megelőzi a korábbi kiadvány tartalmi és technológiai szintjét. Előnye, hogy minden anyag és készítmény fel van sorolva, mely feltalálható, vagy elkészíthető. Miután azokat kiváló vegyészek és nagy tudású szakemberek laboratóriumi mérések alapján állították össze, nincs jogom ezeket kifogásolni. Csakhogy amit a fővárosi gyógyszerertár központi laboratóriumtól, vagy gyártól közvetlenül megkap, azt a vidéki patikus nehezen szerzi be, még nehezebben készíti el kezdetleges laboratóriumában. Az alapanyagok beszerzésével, illetőleg azoknak a szállításával állandó zavarok, elmaradások vannak. Emiatt olyan készleteket kellene tárolni, amely az anyag megromlásával fenyeget, másfelől ki az, akinek annyi tőkéje van, hogy alapanyag raktárát így megnövelje? Ami az árszabást jelenti, az sem elfogadható, mert ami a fővárosban kifizethető költség a szállítás és a nagybani félkészítmények vásárlásával, az vidéken a sokkal drágább szállítás, nagymértékű romlás veszély, a ráfordított munka miatt drágább. Az az igazság, hogy ezeken az árakon a távolabb lakó gyógyszerészek a ráfordítások értékét sem tudják visszakapni. Ezért valamivel magasabb ár megállapítására vidéken szükség lenne, főképp differenciáltabban kellene az árakat alakítani.

19 Somogy vármegye ismertetése szakácsi Csorba József, orvos dr. a Magyar Tudományos Akadémia Lev.- és a Budapesti Orvos-Egyesület R. Tagja, előbb Somogy vármegye fő-orvosa által. Pest, 1857.

20 Dr. Kertai Pál–dr. Lux Katalin: 250 éves a magyar tisztiorvosi szolgálat. Az idézett rész előadás formájában elhangzott a megújult ÁNTSZ 10 éves jubileumán rendezett tudományos ülésen.

21 A tananyag Tormay Károly: Bábászati kalauz. Kézikönyv falusi bábák számára. 2. bőv. kiad. Pest. 1855.

*Mely nyilatkozatom alapján tisztelettel maradok:
Alázatos szolgálója: Krebs Vilmos tabi gyógyszerész.*²²

A sok panasz miatt 1857-ben irányelv gyanánt meghatározta az orvosi térítési díjakat. Egy évvel később azonban még mindig elégedetlen volt a helyzettel, ezért akkor már a községi előljáróságoknak küldte ki az érvényes díjszabást, egyúttal visszaigazolást kérve annak megismeréséről az orvosoktól és a községektől egyaránt.²³

Elrendelte az orvosok kiszállásához „*utazási napló*” vezetését, amelyet minden egyes helyen ahol tevékenykednek – feltüntetve ténykedésüket és tételes költségeiket –, a bíróval igazoltatni kötelesek.²⁴ Elrendelte, hogy minden egyes szövődményes születésről és olyan esetben, amikor a magzat vagy az újszülött meghal, részletes jelentést kell írni, és érett magzat esetében a boncolást kötelező elvégezni. Ezzel egyidejűleg jelentést kért a „*halottkémlés*”-ről, sőt a helyi lelkészek véleményét is meg kívánta ismerni.²⁵ Utasításba adta, hogy a halálozásokat korcsoportonként is nyilván kell tartani.²⁶ Összefoglaló jelentést küldött Sopronba a veszettséggel és az alkalmazott terápiával kapcsolatosan.²⁷ Szükségtelennek tartotta a polgári sebész-(borbély-)-képzést, és a tanfolyamok megszüntetését javasolja.²⁸

Következésképpen megkövetelte az éves jelentések elkészítését. Ennek köszönhetően közölhetjük az 1859. és az 1860. évekből származó adatok alapján a halálozások számszerű kimutatását. A halálokokra vonatkozó adatok csak töredékesen lelhetőek fel, ezért azok nem használhatók.

1859. évben halva született:	451
1 hónapon belül meghalt:	1902
1-6 hónaposban elhunytak:	1043
6 hónapostól 1 évesig elhunytak:	808
1-5 éves kor között elhunytak:	2415
5-10 éves kor között elhunytak:	701
10-20 éves kor között elhunytak:	507
20-60 éves kor között elhunytak:	1874
60 évnél idősebb elhunytak:	984
Összes halálozás elhunytak:	10 685
amiből a 10 életév alatti (a halva születettek nélkül) gyermek:	6869 (64%)

Az 1860-as évről három járás esetében pontosabb, részletezőbb adatokkal rendelkezünk.

22 BMKGY. VII. Heilwesen, 8848.

23 BMKGY. 879/1857 és 816/1858. Az alkalmazható térítési díjakat már 1826-ban meghatározta a Helytartótanács. Időközben azok elavultak és értékvesztettek lettek, ezért több próbálkozás is történt a korrekcióra. 1850-ben már tervezet (javaslat) született az orvosok bérezésének és az „*orvosi árszabás*”-nak újraalkotására (Eleméry féle tervezet), de az soha nem vált hivatalossá. A helyzet csak 1872-ben változott meg, amikor Grósz Lipót és az Orvosszövetség javaslata elfogadásra került. Részletesen: Dr. Kapronczay Katalin: Az orvosok érdekvédelmi törekvései a 19. századi Magyarországon a korabeli sajtó tükrében. = Com. Hist. Artis Med. (1996), 165-183. p.

24 BMKGY. 1072/1858.

25 Már 1856-ban elrendelte a halottkémlés összeírását. Ebből tudjuk, hogy a megyében lévő 200 halottkémlésből csak öt volt az orvos. A temetések elvégezhetőségéhez valamennyi felekezet lelkészének ragaszkodnia kellett a tetszhalottak kiszűrése miatt valamiféle „*halottkémlés*” megtörténtéhez, amelynek laikusok általi általános gyakorlata a „*szag*” alapján történt. Wehle ezért fordult a Megyehatóság révén a megyében működő valamennyi lelkészhez (BMKGY. 4703/1859. január 22.), hogy „*A halotti kémlés pontos véghezvitelét az egyházi körhöz tartozó helyiségekben és pusztákon gátolja-e valami és ha igen, mi gátolja?*” Számos beérkezett válasz közül az iharosberényi Andorka János evangélikus lelkész válaszából idézek: „*Úgy hiszem eleget mondom, ha tapasztalás után azt mondom, hogy noha már minden kerületnek van tulajdon orvosa, mégis előbb be jön 30 Halotti Bizonyítvány melyen az van írva, hogy a halottnak gyógyító orvosa nem volt, még egyetlen egy olyan, melynek orvosa lett volna. Mi megint csak azt igazolja, hogy ha szabadna akadály lenni, azt egyedül a köznépek anyagi tehetetlensége okozná.*” BMKGY. 1115 és 2497/1858.

26 BMKGY. 217/1859. VII/C.

27 BMKGY. 5255/1858. Címe: Veszettségi esetek Somogyban (40 eset/év).

28 BMKGY. 2324/1859. Úgy tűnik, hogy az 1849-ben már kezdeményezett – nagy vitát és ellenállást kiváltó – megszüntetési javaslat még nem ért célba.

Gyermekhalálozások 1860-ban 0-10 éves korig a születések számához viszonyítva²⁹

Járás	Lakosság	Születés szám	Halálozás	Népesség- változás +...-fő	Gyermekek halálozása 0-4 hét... 0-6 hónap...1 évig			5	10
							évig		
Csurgói	34 139	1525 megoszlásra nincs adat	1390 768 férfi, 622 nő	+135	243 ebből halva született 30	129 össze- sen: 372	95 össze- sen: 467	357 összesen: 824	84 összesen: 908
Igali	34 584	1701 893 fiú, 808 lány	1706 844 férfi, 852 nő	-5	286 halva: 21	161 össze- sen: 447	122 össze- sen: 569	466 összesen: 1035	126 összesen: 1161
Karádi	34 635	1479 megoszlásra nincs adat	1324 700 férfi, 624 nő	+155	240 halva: 25	168 össze- sen: 408	105 össze- sen: 513	255 összesen: 768	83 összesen: 851

Az 1860. évi összes halálozás és a gyermekhalandóság (10-éves korig)

Járás	Összes halálozás	Gyermekhalandóság (10-éves korig)
Csurgói	1390	908 (65,32%)
Igali	1706	1161 (68,05%)
Karádi	1324	851 (64,27%)

Valamennyi közölt kimutatás Wehle fellelhető adatainak összesítése alapján készült. A helyzetet bonyolítja, hogy a Bodosi Mihály által különböző időpontokban feldolgozott források összevetése során egymásnak ellentmondó adatokra találtunk. A bemutatás részben ez okból, részben azért is csonka, mert a további négy járás adatai csak töredékesen maradtak ránk, ebből adódóan nem értékelhetőek. Ezzel együtt úgy véljük, megkockáztathatjuk, hogy a közölt adatokat ezekre az évekre jó megközelítéssel a megye egészére is jellemzőnek tekinthessük. Megállapíthatjuk, hogy Wehle halálát követően a jelentési fegyelem nagymértékben romlott.

A községeknek írásban kellett nyilatkozniuk, hogy vállalják az orvosok javadalmazását. A felülről rájuk erőltetett intézkedés erőteljes megosztottságot eredményezett: az elutasítók kórusa hangosabb volt. Mindkettőre bemutatunk példákat, amelyek közlése azért is érdeklődésre tarthat számot, mert érzékeltetik a XIX. század orvoshoz-orvosláshoz kapcsolódó viszonyait:³⁰

Beleegyezők:

„Nyilatkozat

Alulírottak, Somogy Megye Marczali járásbeli NEMES-VID község Elöljárói a Marczali cs. Kir. Szbírói Hivatal által a községi orvosok felállítását illetően a f. évi december hó 4-én 3290 szám alatt vett hivatalos felszólítása folytán kijelentik azt:

Miszerint a Magas Kormánynak ebbeli kegyes intézményét az összes lakosság nevében nem csak hálás köszönettel veszik, hanem tekintettel arra, hogy ez az élet és az egészség szempontjából az emberiség javára nélkülözhetetlen fontosságú intézet leendővén a községi orvosnak évi járandóságai fedezéséhez is a Magas Kormány által meghatározandó arányban járulni készek.

Kelt Nemes-Viden December 10-én 855.”

[Négy tisztségviselő aláírásával. G.F.]

²⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára. Megyefőnöki iratok 1860 Fasc. VII. E. VII D-E VIII A-D.cs.

³⁰ Valamennyi hivatkozott dokumentum: BMKGY.

Feltétellel beleegyezők

„Tekintetes Szolga Bíró Úr!

3042-ik szám alatti hozzánk küldött leveléből olvastuk, hogy a községi orvosok felállítatnak s már nyilatkozatunk be is adatott – mi is mindnyájan bele egyeztünk, hogy ha a Járásban tekintetes Torkos Urat választja, akkor a reánk eső fizetésből ki nem húzzuk magunkat – mert mai napig is az egész kerületben ő a konvenciós orvosunk – minthogy hozzá vagyunk szokva – azért kérjük a tekintetes Szolgabíró Urat, hogy részünkre Torkos Urat kinevezni szíveskedjen.

Ezek után maradunk Nyimben szept. 21-én 1856.”

[3 közbirtokos aláírásával. G.F.]

„Nagyméltóságú cs. kir. Belügyi Minisztérium!

Az emberi ész legszebb szüleménye azon jótékony cselekedet, mellyel a műveltebb lelkű férfiak anyagi és szellemi tekintetben alsóbb osztályú embertársaik bajain segíteni óhajtanak.

Ily nemes tűz indítá a magos cs. kir. Minisztériumot azon bölcs intézkedésre, mely szerint minden megyében községi-orvosok felállítását a községek megkérdeztetésével s így beleegyezésével elrendelni méltóztatott.

Az eszme magasztosságáról minden honpolgár meggyőződött ugyan, de annak életbe léptetésével csakhamar mindenki tisztában lehet – hogy ezen községi orvosok felállítása koránt sem felel meg azon honfi kebel szülte dicső célnak, mely a Hon Atyákat ezen eszme életbe léptetésére buzdítá.

Ugyanis a községi orvosok felállításánál nem lehetvén más célja a nagy Méltóságú cs. kir. Magos Minisztériumnak, mint az, hogy azok községeiben minden rangú, különösen pedig szegényebb sorsú, betegségben szenvedő embertársainkat orvosolják s így az emberiség egészségi állapotára éber figyelemmel legyenek.

Egy orvos a szenvedő emberiségnek élet és halál fölötti földi ura lévén, lehet-e csudálni, hogy beteges állapotunkban, egyedül csak olyan orvoshoz folyamodunk, ki hozzánk minél közelebb van, bizalmunkat tökéletesen bírja, mert az orvos bizalom nélkül egyáltalán gyógyítani nem képes.

Bölcsen látta ezt maga is a Magos Kormány, akkor amidőn kinevezése előtt azok felállításáról és megválasztásáról minden egyes községet meghallgatni rendelé.

Mi is, Nikla Somogy megye község lakosai amidőn ez érdemben berendeltettünk, Marczaliban a tts. cs. kir. Szolgabírói Hivatalban Ányos Gyula tollnok Úr eleibe, hogy ott a községi orvosok felállításáról nézeteinket, a községek felosztásáról, s az orvos megválasztásáról óhajtsáinkat terjeszteniünk elő. Elsőben említett Nikla község műveltebb és alsóbb osztályú lakosai közül megjelentünk s nézeteinket kérésünkkel ez érdemben előterjesztettük. – Elérzékenyedett fájdalommal tértünk azonban vissza onnét, mert kéréseinket nem hogy méltányolva lettek volna, sőt az időbeli községi bíránk Rójos János úr kényszerítve lőn, hogy a községiünk nevében a községi orvosok felállítását és az orvos választását tárgyazó jegyzőkönyvet írja alá.

Megtörtént tehát az orvosi kinevezés, s orvos helyett egy oly sebészt nyerénk ki bizalmunkat egyáltalán nem bírja, lakása pedig a kinevezett sebész úrnak községünktől két óra távolságra esik, egy igénytelen községben, hol gyógyszerház sem létezik.

Nikla község pedig, jól menve: Marczali mezővároshoz félórai távolságra fekszik csak, hol két tiszteletben álló jeles orvos vagyon és gyógyszerházzal van ellátva.

Nagy Méltóságú Magos cs. Minisztérium, egész hódolatteljes kérésünk az volna, méltóztatson bennünket ezen terhes községorvosi fizetés alól felmenteni. Továbbra is önmagunknak kegyesen meg engedni azt, hogy beteges állapotunkban saját pénzünkért azon orvossal gyógyíttathassuk magunkat, ki közelebb lakik és bizalmunkat teljes mértékben bírja. Ha pedig a Nagyméltóságú Kormánynak a községi orvosok felállítása elhatározott s változtathatatlan rendelete, azon esetre kegyeskedjen Nikla községet a félórai távolságra lévő Marczali községi orvos Úr megnyugtató felügyeletére és orvoslására rendelni.

Legmélyebb alázatossággal kérésünket ismételve hódolatteljes tisztelettel maradunk,

Niklán, Somogy Megyében Junius hó 23-án 1856.”

[Aláírások: név szerint 15 tisztségviselő, és „az egész község”.]

Feltétlenül fel kell figyelniünk arra, hogy az orvosok megítélése során a legfontosabb szempont volt a bizalom kihangsúlyozása: „...egészségügyi tekintetben akihez bizalommal viseltetem, azt választom.” ... „Minden más hivatásbelit lehet valakire tukmálni, de egy orvost nem, mert az a bizalom dolga.” Konkrét személyt is megjelöltek: „...minthogy hozzá vagyunk szokva [...] ezért kinevezni szíveskedjen.” „Egy orvos a szenvedő emberiségnek élet és halál fölötti földi ura lévén, lehet-e csudálni, hogy beteges állapotunkban, egyedül csak olyan orvoshoz folyamodunk, ki hozzánk minél közelebb van, bizalmunkat tökéletesen bírja, mert az orvos bizalom nélkül egyáltalán gyógyítani nem képes.”

Elutasítók:

Amint a következőkben látni fogjuk az elutasítások sem az orvos személyére, hanem a megvalósítás, a bevezetés módjára és a terhek vállalhatatlanságára vonatkoztak:

„Tekintetes Szolgabírói Hivatal!

T[ekin]tet]es Sz[olga]bírói Hivatal felhívására válaszolom a legnagyobb tisztelettel, miszerint én ezen felállítani szándékolt orvosok fizetéséhez járulni nem akarok és pedig azon egyszerű oknál fogva, minthogy egészségügyi tekintetben akihez bizodalommal viseltetem azt választom.

Két választott orvost rendesen fizetek: egy hasonszervit és egy állopaticust, mert minden más hivatalbelit lehet valakire tukmálni, de egy orvost nem, mert az a bizalom dolga.

Különbön pedig vidékünkön annyi az orvos, hogy szükségét miattunk nem szenvedünk. Költség kiadásaink pedig annyi, hogy ma holnap terhes kiadásainkat meg sem bírhatjuk – azt pedig nem akarjuk hinni, hogy az atyáskodó kormány népe megsemmisítésében gyönyörködjek.

Ami a boglári községet illeti, ennek hangulatát sőt érzelmét tudom, azért csodálkozva olvastam az igen értelmébeni nyilatkozatot

Kelt Boglár szept. 19 1856.

Bárány Pál dr. ügyvéd”

Kaposvár is az elutasítók között volt. Beadványa közlésétől eltekintek, mert lényegében hasonló indokokat tartalmaz. Ezzel ellentétben új szempont jelent meg Boglár tiltakozásában: „[...] ha mégis törvényen alapulnak a T[ekintetes] Ker[ületi] Hivatal felhívása, akkor miként lehet, hogy az Baranya megyére nem vonatkozik, hiszen az törvények általánosak és nem kiválasztottak számára szentesítetnek, minden honpolgárt egyaránt kötelez. Azért is furcsa ez, mert Baranya is a soproni kerülethez tartozó megye. Vagy azért van ez így mert ott egyöntetűen nemmel feleltek a felkérdezéskor?”³¹

Gyűjteményünk szomszédos vármegyére terjedő iratokkal nem rendelkezik, így a kutatás nem tud választ adni arra a kérdésre, hogy másutt hogyan történt a körorvosi hálózat kiépülése, mint ahogy arra sem, ebben az esetben milyen érv, vagy ráhatás nyomán történt meg az elutasítás.

Csak részletében idézünk Ranolder János veszprémi püspök beadványából, aki érvrendszerében többször is hivatkozik „a volt adómentes osztályok” természetes előjogaira, majd érdekes okfejtéssel megállapítja: „Nyomasztó ezen községi Orvosok felállítása a volt adómentes osztályra azért, mert a díjazásuk melly egyes járásokint is különbözőleg, azonban majd mindenhol egyformán ingyen szállás, s ingyen előfogat még is készpénz és természetbeni fizetésből áll, behajtása az egyenes adó alapján eszközöltetik, mápedig ha a községi orvos zsoldja beszedése alapjául a föld adó is szolgál, akkor az is áll, hogy az orvost nem a községi személyek, hanem a föld is tartozik díjazni, amelynek pedig nem öre, annál kevésbé gyógyásza.”³²

31 Vizsgálódásom nem terjedt ki Baranya megyére, ezért nem tudom megítélni az ügyvéd állításának valóságtartalmát.

32 Ranolder János (1806–1875). A püspök úgy vélte az „orvostartás” más fontos területek humanitárius támogatásától vonja el a fedezetet, tekintettel arra, hogy a Veszprémi Püspökséghez tartozó Karád, Andocs, Kisbár, Ráksi, Acsa, Szorosad, Törökkoppány, Csököly, Görgöteg községi orvosait is fizetnie kellett volna. Az említett területeken uradalmi orvost alkalmazott. Művelt, hat nyelven beszélő, jótékonykodásával sok tisztelet szerzett népszerű főpap volt. Püspökségén bújttatta a szabadságharcban résztvevő, vagy miatta tildözött papjait. Több iskolát, nevelőintézetet, menhelyet (Veszprémben kórházat) alapított. Nevéhez fűződik a balatonfelvidéki – és általában a magyar bortermeles – jelentőségének felismerése, szőlőoltványok nemesítése, termeltetése és térítésmentes átadása minden bortermelessel foglalkozni kívánó számára. Kiemelések az eredetiben.

A körzeti orvosi hálózat kiépülését megvalósító és annak működése felett következetes szigorral őrködő Wehle halálát követően a fokozatos fellazulás jeleivel találkozunk. A rendszer felszámolását senki nem rendelte el, lassan szinte észrevétlenül romlott a helyzet azzal, hogy a községi hozzájárulások fokozatosan apadtak. Ezzel együtt alapja maradt a 15 évvel később hatályba lépett Közegészségügyi törvény alapján – immár a vármegye által fizetett – körorvosi rendszernek.

A körzeti orvosi rendszer helyzetéről a Tauszk ügy³³ bemutatásával adhatunk általános érvényű ismertetést. Tauszk József tabi körorvos bejelenti, hogy a szerződésében meghatározott orvostartási díját községi előjárósága az elmúlt 1860-as évre nem fizette ki számára, ezért kéri ennek rendezését.

A vármegye – általános érvényességű állásfoglalásában – kijelenti, hogy az előző, császári kormányzás által megkötött szerződéseknek sem erkölcsi, sem anyagi terheit nem vállalja. Amennyiben a körzeti orvos valamely járandóságára igényt tart, közvetlenül, bírósági úton érvényesítheti azt.

Ez az állásfoglalás egyúttal annak kifejezése, hogy a vármegye nem támogatja a körzeti orvosi rendszert. Véleményem szerint lényegében politikai indíttatású döntés született, mert a finanszírozás biztosítására szükséges összeg előteremtése a helytartótanács rendelete értelmében, miszerint „*az adó kivetése és behajtása Ő felsége elhatározásánál fogva közvetlenül a cs. kir. pénzügyigazgató-sokra ruházott át, melyek azt [...] önállóan és szükség esetében katonai hatalom közbejöttével is kieszközlendik*”, határozott ellenállás bontakozott ki. Az adó behajtásához szükséges akarat és bátorság (?) hiánya a nemzeti ellenállás tetszetős csomagolásában válhatott sokak számára elfogadottá.³⁴

1861. május 28-ra összehívták a vármegye Bizottmányi nagygyűlést, amely kimondta, hogy a törvénytelen adó behajtásához semmiféle segítséget nem nyújt. Az elutasítás hangulatát érzékelteti a következő jegyzőkönyvi részlet: „...*a zsarnok bécsi kormány eme irtó hadjáratát korántsem pénz-szükséglete fedezetéül veszi igénybe, hanem szuronyos solferinói hősei alkalmazásával egyenesen minket erőszakosan oda kényszeríteni akar, hogy ennyi lelketlen zsarolásokra feljajdulva forrongást és ellenszegülést idézhetvén elő, constitutionális létünk paródiáját, e bizottmányt is felfüggeszthesse. Megedzve a megye ezek ellenében a legnagyobb törvényesség egyetlen fegyverével, ismételve a január 21-i feliratra és a május 12-iki határozatra, csüggedés nélkül ragaszkodva kijelenti, hogy ezen törvénytelen adó behajtásához semminemű segítséget nem nyújt.*”³⁵

Fenti állásfoglalásával a vármegye egyúttal a működésképtelenség és így a megszűnés irányába tolt a körzeti orvosi rendszert, mert:

1. A kinevezett orvosok és a községek egymás közötti megegyezés függvénye lesz a működés, ugyanis nem tekintti hivatali feladatának (és kötelességének) a községek megegyezési hajlandóságának biztosítását.

2. Bizonytalanná és esendővé teszi a szerződéseket – az orvos megélhetésének forrását – mert semmilyen módon nem biztosítja a bérhez jutás feltételeit. Wehle eredeti koncepciója szerint a körzeti orvosok fizetésüket a vármegyei házipénztárból kapják, az így keletkezett pénztárhány fedezete a vármegye által behajtott közadó.

3. A két (szerződő) félre egyaránt vonatkozó kötelezettségeket kizárólag az orvosok viselik, ezáltal kiszolgáltatottakká teszi azokat, ami az anyagi ellehetetlenülésen túl morális válságot is előidéz.

4. További következmény, hogy a hatósági feladatokat is ellátó körzeti orvosok jelentési fegyelme (amint ezt a fellelhető dokumentumok számának látványos csökkenése bizonyítja) hanyatlott, ami oda vezetett, hogy a vármegye közegészségüggyel kapcsolatos informáltsága esetlegessé válva, visszaesett a korábbi nemesi vármegye tájékozottsági szintjére.

A körzeti orvosi hálózat fegyelmének lazulására utalhat a Bodosi Mihály Kórház történeti Gyűjtemény témánkra vonatkozó forrásainak elapadása, amelyben feltehetően szerepet játszhat az is, hogy a következő megyei főorvosi kinevezést az a járásorvos nyerte el, akivel annak idején Wehlenek a legtöbb konfliktusa volt, mert jelentési kötelezettségeinek rendszeresen nem tett eleget. A helyzet végérvényes és teljes rendezését csak a kiegyezést követően megjelent 1876. évi XIV. törvény alapján hangsúlyossá váló közegészségügyi szabályozás hozta meg.

33 BMKGY. 905/1861.

34 BMKGY. 19193/1861. sz. helytartótanácsi rendelet.

35 BMKGY. Bizottmányi nagygyűlés jegyzőkönyve 1861. május 28.

Függelék

I. dokumentum

Szolgálati utasítás A Soproni Helytartósági Kerület orvosai számára

§.1. A közös vagy községi orvos olyan kapcsolatban van a községi hatóságokkal, mint a járásorvos a szolgabíróssággal, vagy a megyei főorvos a megyefőnökséggel, azaz minden vonatkozásban egészségügyi tanácsadó és végrehajtó szerve annak a testületnek, amelynek szolgálatában áll.

§.2. Körzeti orvosi állásban csak azok az orvosok, sebészek alkalmazhatók, akik a cs. kir. Osztrák Monarchia valamelyik tanintézményében szerezték képesítésüket.

§.3. Abban a városban, ahol választott magisztrátus működik, az ott élő orvos közvetlenül annak hatáskörébe tartozik, de ha a körzetébe falvak is tartoznak, akkor a járási hatóság hatáskörében van. Ha az egészségügyi körzet abban a városban van, ahol a körzeti orvos is lakik, akkor a városi hatóság jogkörébe tartozik; de a társközségek előljáróságainak intézkedéseit és határozatait is figyelembe kell venni.

§.4. Minden egészségügyi intézkedésről, melyet a megye vezetősége felsőbb hatóságtól kap, a körzeti orvost haladéktalanul értesíteni kell.

§.5. A körzeti orvost egészségügyi körzete és a Vármegyehatóság javaslatára a Helytartóság nevezi ki, s ugyanennek a hatóságnak van joga alkalmatlanság esetén elbocsátani.

§.6. A körzeti orvos járandóságait, melyeket szabályos szerződések rögzítenek, negyedévenként az előljáróság, vagy a jegyző által láttamozott nyugtatvány ellenében lakóhelye hatóságától veheti fel, a természetbeni juttatásokat pedig a meghatározott időben.

§.7. A megillető javadalmazás felvételét az illetékes szolgabírói hivatal az 1856. augusztus 11-én Z.7036. számú rendelkezés értelmében ellenőrzi. Szolgabírókat jelölnek ki arra, hogy a községi orvosoknak ezen instrukciójáról másolatot készítsenek.

§.8. A körzeti orvos személyében felelős a jelen utasításban megszabott feladatai pontos végrehajtásáért.

§.9. A körzeti orvos köteles körzetében lakni, elsősorban a körközponti helységben, amelyről a körzetet is elnevezték.

§.10. Két napig terjedő eltávozását köteles a lakóhelye hatóságával közölni, ennél hosszabb időre történő távozását a magasabb egészségügyi szolgálatnak kell bejelenteni, amelynek egyetértésével a távollét idejére helyettest kell kijelölni.

§.11. A körorvostól joggal megkövetelhető, hogy a Monarchia orvosi felfogásához hű legyen, ismerje a Monarchia törvényeit és orvosi rendeleteit és az egészségügyi szolgálat minden ágában képezze ki magát.

§.12. Hivatalba lépésétől kötelessége beszerezni azokat a könyveket, amelyek a Monarchia orvosi rendelkezéseit és a német-osztrák provinciákra vonatkozó szabályokat és formákat tartalmazzák.

§.13. Nem csak a gyógykezelésre szorulóknak, hanem saját érdekében is feltétlenül fontos és szükséges, hogy tudása a tudomány haladásával állandóan lépést tartson, s így a növekvő anyagi lehetőségeihez mértén szakkönyveket gyűjtsön össze, s egy vagy több orvosi újságot is rendeljen.

§.14. A körzeti orvos kötelessége hivatali feladatainak pontos teljesítése, kifogástalanul tiszta, erkölcsös élet, az emberies együttérző magatartás, mellyel önmaga és hivatala számára a legteljesebb bizalmat megszerezheti.

§.15. Minden hivatalos eljárásban, még a legnehezebbekben és legkellemetlenebbben is ugyanolyan kitartással és igyekezettel tevékenykedjék, mely tőle emberbaráti tevékenysége, képzettsége és hivatása alapján teljes joggal elvárható.

§.16. A körzeti orvos hatáskörébe tartozik a népesség egészségügyi állapotának és az egészségügyi körzet intézményeinek és gyógyító személyzetének felügyelete.

§.17. A népességváltozás figyelemmel kísérése érdekében nyilvántartást vezet a születésekről, házasságkötésekről, halálózásról.

§.18. Fáradoznia kell azon, hogy körzetének egészségügyi-topográfiai viszonyait megismerje, s ennek ismeretében megfelelően tudja a védekező-elhárító tevékenységet kiépíteni a népre ártalmas vagy károsító tényezők ellen.

§.19. A körzeti orvos feladatai között az első az, hogy testben és lélekben erős, egészséges népesség alakuljon ki. Ezért a körzeti orvos azokat a házasságokat, amelyek nem kívánatosak, mert abból gyenge utódok származhatnak, vagy örökletes betegségeket visznek át, felvilágosítással és tanácsadással akadályozza meg. Ide tartoznak a túl fiatalok, a túlságosan idősek házassága és olyanok, akik gyógyíthatatlan, vagy fertőző betegségeken, tüdőbajban, epilepsiában, elmebetegségben stb. szenvednek.

§.20. Gondoskodnia kell arról, hogy a szülő nők csak megfelelően képzett és nyilvános működési gyakorlatra jogosult bábákkal vagy szülészekkel szüljenek. Ahol ezekben hiány van, ott törekednie kell felvételükre és megfelelő díjazásukra, ahol diplomás bábák is rendelkezésre állnak, akiket a megyei orvosok tanítottak, a szülészeti gyakorlatát a meghatározott helyeken szigorúan felügyeli, ahol ellenben az úgynevezett zugbábák feltűnnek, ezeket a kerületi hatóságnál azonnal jelentenie kell.

§.21. Hogy az újszülöttek közötti viszonylag nagy halandóság ellen küzdeni tudjon és lehetőség szerinti teljes fizikai fejlődésüket elősegítse, le kell küzdenie minden olyan akadályt, amiket legtöbbször a mélyen gyökerező előítéletek, a gyermekek helytelen táplálkozása, lakóhelye, ruházódása és foglalkozása jelentenek.

§.22. A szomorú következmények elhárítására, melyek a kisgyermek hiányos, gyakran lehetetlen felügyeletéből – kiváltképp vidéken – származnak, kötelessége, ahol ez lehetséges, körzetében bölcsődék, csecsemőotthonok létesítését ajánlania.

§.23. Azokat a talált és árva gyermekeket, akiket csak a hatóság az egészségügyi körzetében hozzátartozók gondjaira bízott, a körzeti orvosnak a fizikai neveletésükre tekintettel pontosan felügyelnie kell.

§.24. A körzeti orvos további feladata az, hogy a fentebb említett hatóság útján lehetőség szerint gondot tudjon viselni a lakosok egészségben tartásáról.

§.25. Hatást gyakorol a megfelelő építési területek kiválasztására, a lakások célszerű konstrukcióira, az utcák, udvarok, szökőkutak, szennyvízcatornák, emésztő- és trágyagödörök tisztántartására, a mosarak és lápok kiszáritására, az utcák gyümölcsfákkal történő befásítására, mindenféle ipar, mely az

egészségre ártalmas, az emberi lakóhelyektől megfelelő távolságban tartására; gondoskodik arról, hogy a halottas házak a lakott területektől megfelelő távolságban helyezkedjenek el és amik túl közel vannak, azokat áthelyezze; egészségügyrendészeti okokból felügyeli az egészségügyi körzetében található ásványvízforrásokat és fürdőket, az iskolákat, pihenő- és szórakozóhelyeket, valamint a többi nyilvános intézményt.

§.26. A körzeti orvos felügyeli a táplálkozáshoz meghatározott anyagokat és indítványozza ezzel kapcsolatban minden egészségre ártalmas anyag távoltartását a kijelölt körzetében. Hamisított élelmiszereket, liszt, kenyér, hús, ecet, pálinka (égetett szesz), sör, bor egészségre ártalmas minőségét vagy elkészítését, ha tudomására jut, hatóságánál azonnal jelentenie kell, hogy ezeket eltávolíthassák.

§.27. Ahol az ivóvíz nem megfelelő, találja meg a módját annak, hogy a közösség számára az egészséges ivóvizet biztosítani lehessen.

§.28. A vásárokon hatósági orvosként közreműködik és ha állatorvos nincsen, az állatállomány ellenőrzését is elvégzi.

§.29. Különös figyelmet fordítson az étel- és italkészítés eszközeire, és az edényekre, amelyekben tárolják azokat. Hívja fel a figyelmet a fém eszközök által keletkező veszélyekre, és a fazekak, csuprok máza előírászerű legyen.

§.30. Hasonlóképpen törődjön azzal, hogy körzetében a mérges növényeket és főként a gombákat ismerje, és a népet ezek káros hatásáról felvilágosítsa.

§.31. Ellenőrzi a mérges anyagok eladását, e célból időnként ellenőrzi a szatócsboltokat, az eredményről értesíti az intézkedésre illetékes hatóságokat.

§.32. A körzeti orvosnak nemcsak joga, hanem kötelessége is az egészségügyi körzetében található nyilvános és házi patikákat felügyelni és az esetleges hiányosságokat az illető hatóságánál jelentenie kell.

§.33. Hasson oda, hogy minden személy és tárgy, amely az életet vagy az egészséget veszélyezteti, kiküszöböltesse. Ilyenek például a beomlással fenyegető épületek és homokbányák, vagy életveszélyes őrültek.

§.34. A körzeti orvosnak kötelessége a védőoltások elvégzése, amelyet az erre vonatkozó szabályok szerint hajtson végre és tartson nyilván.

§.35. Olyan állapotbetegségeknél, amelyeknél a fertőzés emberre is áttérjedhet, mint lépfene, takonykór, viszketegség, veszettség, minden olyan intézkedést meg kell tenni, ami ezt a legbiztosabban meggátolja.

§.36. Járványok és járványos állapotbetegségek közeledésekor azonnal tegyen jelentést a hatóságoknak és tárja fel a szükséges tennivalókat. A kitöréskor legyen gondja rá, hogy biztosítva legyen a helyi személyzet és a gyógyszerek.

§.37. Járvány esetén gondoskodjon a körzet lezárásáról és ellenőrizze az erre vonatkozó óvintézkedések végrehajtását.

§.38. A járvány ideje alatt rendszeresen jelentsen annak állásáról, a lezajlást követően nyújtson be teljes, minden eseményt felölelő zárójelentést.

§.39. Minden vagyonatlan, család nélküli, továbbá szegény beteget ingyen ellátni köteles.

- §.40. Az orvosi kezelés a község önfizető (nem vagyontalan) betegek vonatkozásában a Magyar Helytartótanács 1852. szeptember 26-i Z. 20357 szám alatt meghatározott orvosi taksához tartsa magát.
- §.41. A vagyontalanok és minden, közellátásban kezelt beteg orvosságának felírásakor a jelenlegi rendeletekhez megfelelően kell igazodnia.
- §.42. Ha a szegénybetegek nagyobb létszáma miatt a kezelés megoldhatatlan, ha lehetséges állítson fel közösségi kórházat.
- §.43. Ott, ahol egy órányi járástávolságra nincs nyilvános gyógyszertár, köteles kézi gyógyszertárról gondoskodni. A gyógyszerek beszerzésénél és elosztásánál ragaszkodni kell az előírásokhoz.
- §.44. Körzetében az orvos kötelessége a halottszemle, amelynek végrehajtásánál tartsa szem előtt az előírásokat, és minden igyekezetével hasson oda, hogy ahol még nincs a helyi viszonyoknak megfelelő halottsház, úgy azt állítsák fel.
- §.45. Tetszhálal esetében, részegség, fagyás, akasztás, fulladás általi hirtelen szerencsétlenségeknél addig folytassa a szükséges segítségnyújtást, amíg a mentés sikerül, vagy pedig meggyőződött arról, hogy a halál már beállt.
- §.46. Gondoskodnia kell róla, hogy egészségügyi körzetében a segélyládák meglegyenek, a kevésbé költséges eszközöket, például egy sebészkeszletet, saját költségére is be kell szerezni.
- §.47. Mindenféle kontárról és kuruzslóról, továbbá minden olyan személyről, aki a szükséges képe-sítéssel és felhatalmazással a betegek gyógyítására nem rendelkezik, továbbá azokról, akik engedély nélkül gyógyszerkereskedést űznek, azonnal jelentést kell tenni a hatóságoknak.
- §.48. Az előírás szerűen elkészített éves jelentést, következő év januárjának végéig be kell nyújtani a hatóságnak.
- §.49. Annak érdekében, hogy az ügyek menetében rend legyen, továbbá be tudjon számolni a ható-ságnak, minden rábízott és saját kezdeményezésére elintézt ügyet külön nyilvántartásban vezessen és ABC-s nyilvántartással lásson el.
- §.50. A nyilvántartás minden oldalát a következő oszlopokra kell beosztani:
a) első rubrika tartalmazza a folyószámot, amellyel minden beérkező ügydarab és minden önálló cselekmény jelezve van,
b) a második rubrika az ügydarab megérkezésének napja,
c) a harmadik a személy vagy hatóság megnevezése dátummal és a hatóság számával,
d) a negyedik az irat rövid összefoglalása,
e) az ötödik az elintézés módja és annak rövid tartalma, annak feltüntetése ahová az iratot küldi,
f) a hatodik az elintézés napjának dátuma.
- §.51. Ezekhez a rubrikákhoz hozzá lehet csatolni egy hetediket, az elintézésre rendelkezésre álló terminusét és egy nyolcadikat, azon ügyiratok sorszámozását és dátumát, amelyek az elintézés során keletkeztek vagy azzal összefüggnek.
- §.52. Az ügydarabra rá kell írnia a beérkezés sorszámát és dátumát.
- §.53. Az összes ügydarabot külön betűrendes indexben kell nyilvántartani, rövid tárgyszűrtetéssel és a dátummal kiegészítve.
- §.54. Minden év január elsejével 1-es számmal újra kell kezdeni a nyilvántartásokat.

§.55. Az ügyiratokat téma szerint csoportosítva, fél vagy negyed ívre hajtogatva, 50–100-as csomókba folyószámnak megfelelően kötegelve, biztos helyen kell tárolni és megőrizni, és az utódoknak hiánytalanul átadni.

§.56. Ezen felül a községi orvosnak külön nyilvántartást kell vezetnie az egészségügyre vonatkozó hivatali rendeleteknek és normáliáknak megfelelően az igazságügyi funkciókról, a halottszemlékről, az oltásokról, a szegény betegek ellátásáról.

§.57. A legbővebb hivatali ügyvitel tartalmazza a „Magyarországi politikai hatóságok ügyintézésének utasítását, az erre vonatkozó táblázatokkal és nyomtatványokkal, amit 1850-ben Budán a Császári és Királyi Egyetemi Könyvnyomda adott ki”, ami a körzeti orvosok számára is egyaránt hasznos.

Helytartósági Osztály Sopron 1857. március 10.

* * *

2. dokumentum A kialakított és jóváhagyott körzetek:

Kaposvári járás

Körzet	Csatolt községek száma	Körorvos	Az orvos javadalmazása ³⁶
Kaposvár	4	dr. Töltényi János	960
Szent-Balázs (Gálosfa)	18	dr. Hagelmann Károly	840
Kadarkut	12	Reinitz Ignác	840
Nagybajom	8	dr. Paray János	840
Mosdós	12	dr. Mocsáry Antal	840
Gölle	10	Freyler Ferdinánd	840

Igali járás

Igal	7	dr. Kelemen János	960
Mernye	8	dr. Édl Kálmán	840
Andocs	8	Czopf Károly	840
Somogyvár	6	Schnabel Zsigmond	840

Karádi járás

Karád	7	dr. Buchwlad Gyula	880
Ádánd	7	dr. Schilhanek György	730
Balatonendréd	5	dr. Ferk Inocenc	730
Tab	8	Tauschk (Tauszk) Károly	730
Látrány	9	Mittler Ignác	730

36 Az orvosok javadalmazásának megítélhetőségét segítő, szükségesnek tartom a korabeli vásárlóérték bemutatását. A búza átlagára (pozsonyi mérő) mértékegységben volt meghatározva, egy pozsonyi mérő súlya a szemmagyságtól függően változott, általában 48 kg volt. Egy mérő búza ára 4 Ft 45 krajcárt tett ki. Atszámítva tehát: 1 mázsa búza 1851–1860 között átlagban 9 Ft 27 krajcár körül mozgott. A számításokhoz *Kőrösi János: Adalékok az árak történetéhez* (kiadás éve 1873) kötetének statisztikai táblázatait használtam.

Nagyatádi járás

Nagyatád	9	dr. Visy Pál	890
Görgeteg	7	dr. Maitinger Gábor	760
Csökölly	7	Hampek János	760
Babócsa	10	dr. Löwenfeld Dávid	760

Marcali járás

Marcali	12	dr. Pfeffer Mihály	890
Kéthely	9	dr. Matuschek István	740
Lengyeltóti	9	Grünhut Dávid	740
Nemesvid	9	dr. Krámer Ferenc	740

Szigetvári járás

Szigetvár	11	dr. Rozgonyi Gábor	900
Kálmánca	10	dr. Körmendi Ferenc	750
Mozsgó	8	dr. Zlamál Vilmos	750
Darány	11	dr. Eibensitz Móric	750
Drávafok	13	Duschkan Simon	750

Csurgói járás

Csurgó	5	dr. Patzkó György	930
Gyékényes	8	dr. Steiner Lázár	740
Iharosberény	8	dr. Pfeiffer Gyula	740
Inke	6	Lőrinc Pál	740
Tapsony	5	Alaun Mihály	740

Pásztori Játék
N. Neve napjára

Melibb. Tegnap ismereten juhaim vigádvá legeltek
 Mostan is: amint im magatok személtetek itten
 Nem kis örömmel kőgáditják a gyenge mérzőket

Fitri. Elhiszitek Melibb igazán személtétek is itten
 Hogy nyajod legelést jót tess, de ime magad is te
 Vig örömet forgatj őr-rád val látnik, aronitúl
 Uj sült, új botkört, ydon új pásztori táskát
 Fel vesztel, az okát nekünk elmondani neved náld

Melibb. Hogy különböz vigasg szívem burredtga öröme
 Nem tudta mit mai nap Dafnisnak van neve napja
 A mi hegyes, és endes s leg hőebb pásztor Házánaknak
 Horvón dárultam juhaim mikoron legelésre eresztém
 A nap felkelten rendkivül gyenge mérzőket
 Elhagyták s tsak hamar mmonnyajon jadrani kerdelek
 Mai amar hegy derekára sebes futamodva fel hatnak
 Mai meg vigádván verset fűzhölnek az hantón

Alkon. Tegnap nap nyajjam és endes legelésnek elindult
 Cs magam el dühem terebély bülfának alatta
 Gyajest sromorun eneklő gerlitve, hallam
 Anotós éneket el hagyvám, vig notát kerde aronnal
 Cs meg a rekedő holló is durva sraot el

Elek. Gonditván, gyöngébb hangzatra nevé dalolását
 Meg a Házának magok is naz alkonyodáskor
 El hagyvám bétes ligét, oblyét, örve jogodra
 Jánták a sejtöt, egy és egymasmak mert vitromyok
 Ellycu Dafnis eten völgynék diore, Tsudábróm tak
 En eren új dolgot, de kis elmém még se vehette
 Fel mi lehet, vagy hova tielvi? Te is gyáva hátuk nem

Fitri. Mondottod megelőre nekem, vagy - - - - -
 Tudtam volna, nem oly rég - hat s fél gyukra kivésot
 Szép hangos futulyát, nekem dár. Itten adot volt
 Jaj síolván - Tiam e futulyát meg tartod öngyökölk
 En ma erent fuznam Dafnisnak kisütelelére.

Ismeretlen szerző: Pásztori Játék N. Neve napjára. [é. n.] A szöveg első oldala*

* Forrás: MNL SML. XII.21. Piarista custodiátus mernyei gazdaságának iratai (1719-1950)

KAPOSVÁR AZ 1870. ÉV ELEJÉN VÉGREHAJTOTT NÉPSZÁMLÁLÁS, A KÖZ- ÉS MAGÁNÉPÜLETEK KIMUTATÁSA MELLÉKLETÉNEK TÜKRÉBEN

RÉCSEI BALÁZS

Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás, haszonállat- és épületösszeírás Somogy megyei részének kéziratos települési, járási és megyei szintű tabellái szinte hiánytalanul megmaradtak a Somogy Megyei Levéltárban.¹ Feldolgozásuk során előkerült – az akkor még mezőváros – Kaposvár utca, illetve házszintű épület-kimutatása is a bennük lakók létszámadataival együtt.² Ez a forrás a város történetének azért is figyelemre méltó dokumentuma, mivel ezekből az évekből kevés adattal rendelkezünk, illetve csak néhány ábrázolás ismert. Az 1870-ben álló épületeket – néhány kivételtől eltekintve – már régen lebontották. A házösszeírás egy olyan állapotot rögzített, amely a következő évtizedekben fokozatosan gyorsuló tempóban átalakult, illetve eltűnt. Somogy megye székhelytelepülésének dualista korszakba eső fejlődését az is jelzi, hogy az alább vizsgált időpontban Kaposvár jelen lévő népessége még alig több mint 6 és félezer fő volt, amely 1910-re közel négyszeresére, több mint 24 ezer főre nőtt. A mezőváros 1873 januárjában nyerte el ismét a rendezett tanácsú város jogállást, tehát egy olyan időpontban készült az 1870. januári „házleltár”, amely egy fontos korszakhatár a település történetében. Emellett ez az épület-összeírás olyan iparosodás előtti helyzetet is vizól, amikor Somogy megyeszékhelye még nem rendelkezett vasúti összeköttetéssel. A Dombóvár-zákányi vasúti szakaszon lévő kaposvári állomásra csak 1872 augusztusában futott be az első mozdony. Az ekkor átadott vaspálya azóta determinálja a város épített környezetének alakítását.

A 31 oldalas összeírás alapján, amely Kaposvár mintegy 630 épületére és lakóira terjedt ki, számos megállapítás tehető és sok szempontból teszi elemezhetővé a települést. Terjedelmi okokból jelen írásban csak néhányat érinthetek. Emellett külön figyelmet szentelek az írott forrás létrejöttének, amely számos értékes adalékkal szolgál. A tanulmány után pedig magát a házösszeírást közlöm szöveghűen és megközelítően formahűen.

A forrás létrejöttének előzményei

Az 1870. év elején tartott népszámlálás, épület- és haszonállat-összeírás a magyar statisztika és a történeti statisztika forrásai között mérföldkőnek számít, mivel ez az első hivatalos olyan magyar népszámlálás, amely hazai kormányzati kezdeményezésre jött létre. Az Országgyűlés az 1869. évi III. törvénycikkben rendelkezett erről a népszámlálásról és összeírásról.³ Hatánapjának, azaz eszmei időpontjának 1869. december 31-ét jelölték meg, tehát az e napon fennálló állapotot kellett számba venni. A gyakorlatban a számlálást 1870. január 3. és 15. közti időszakra próbálták korlátozni.

A Magyar Korona országában 1869 végén hivatalosan 17 331 községet tartottak számon. Ezek összeírt adatai köteteket töltöttek volna meg, amelyek tetemes költséget igényeltek, ezért a községsoros közléstől eltekintettek, csak összesített országos, törvényhatósági, illetve járási szintű adatokat közöltek.⁴ Somogyban 316 települést különítettek el az összeírók. A népszámlálási kötet Somogy megyét összesítő részében 44 mezőváros, 274 falu és 195 pusztá, telep stb. szerepel.⁵ Tehát a kötetben megadott településszám (44 + 274) 2-vel több az eredeti összeírási tabellákban szereplőktől!

1 Lásd! Récsi Balázs: A Somogy megyei települések haszonállat-állománya az 1870. év elején végrehajtott összeírásban. In Somogy megye múltjából. 40. Szerk. Bősze Sándor. Kaposvár, 2011. 41-57. p.

2 Házankénti, egyedi rovatos tabellák Somogyban csak négy településről, ill. településrészről maradtak fenn: Antalfalu, Inke-Fazekasdenes pusztá, Tótszentgyörgy, Tótújfalu.

3 Magyar Törvénytár. 1869–1871. 4. p.

4 Az 1870. év eleji népszámlálás.

5 Az 1870. év eleji népszámlálás 12.

A népszámláláshoz kapcsolódva a köz- és magánépületek számbavétele jelentősen megnövelte az összeírásra fordított időt, de az ezekből nyerhető adatok alapján az emberek életkörülményeit alapvetően meghatározó viszonyokat lehetett rögzíteni, így végül ezekre is kiterjedt a munka. A népszámlálási törvénycikk alapján a Belügyminisztérium, valamint a Földművelés- Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium 1869. július 23-án, tehát kevesebb, mint fél évvel a népszámlálás megkezdése előtt, a 12 876. számú együttes körrendeletet intézték a törvényhatóságokhoz, „*mely mellé szabályos utasítás is csatoltatott*”. Ennek megfelelően a legtöbb törvényhatóságban a népszámlálási bizottságok rövidesen megtartották az alakuló üléseket.⁶

Az utasítás igyekezett mindenre kitérni, ami fontos lehet az adatfelvétel és azok összesítése kapcsán. A népszámlálási bizottságok létszámát járásoként legalább három főben állapították meg. A bizottságok egyik első feladata lett saját területüknek 500–1000 lélekszámú egységekbe sorolása, a községi szempontok, azaz lakosságszám figyelembe vételével. Ezen adatok birtokában küldte meg az illetékes minisztérium a szükséges nyomtatványokat. A számláló ügynökök az 1857-es népszámláláshoz hasonlóan nem szakemberek voltak, hanem a helységben, illetve annak környékén élő „*helyi intelligencia*” képviselői („*honvéd-tiszteken kívül, a lelkész, iskolatanító, kántor, értelmes közbirtokosok, haszonbérletk, gazdatisztek, ügyvédek, kereskedők stb.*”). Nekik kellett a megadott napon kiosztani és beszélni a házankénti rovatos íveket, valamint közvetlenül felügyeltek a számlálásra. A további összesítő ívek kitöltését saját maguknak kellett végezniük. A létszámban meg nem határozott „*kisebb községekben*” ezt a jegyző hivatali kötelességévé tették. Az ügynökök egyik első feladatául a körzetébe tartozók nyelvismeretének feltérképezését jelölték meg, hogy a számláló ívek az adott nyelven is rendelkezésre álljanak.⁷

Az országos népszámlálásra, épület- és haszonállat-összeírásra való tekintettel 1870 januárjának első felében az iskolákban tanítási szünetet rendeltek el és az adóbehajtást is felfüggesztették. A jegyzők és a tanítók így időt kaptak számlálásban való közreműködésre. Minden felekezethez tartozó lelkészt, papot az egyházi elöljáróságok utasítottak az összeírandók felvilágosítására, annak érdekében, hogy a népszámlálás, az épületek és a haszonállatok adatai minél pontosabbak, hitelesebbek legyenek. Somssich Lőrinc Somogy megye másodalispánja és egyben Somogy Vármegye Népszámlálási Bizottságának elnöke elvárta minden érdekelttől az adatok pontosságát és a határidő betartását.⁸ A települési tabellákból – amelyeket 1870. január 15-ig kellett összeállítani – a járási és megyei összesítő táblázatok 1870 tavaszára-nyarára készültek el.

Somogy megyében az összeírási munkát több körülmény nehezítette, köztük az, hogy az előkészítés időszakában, sőt az érdemi munka elején is meglehetősen sokan visszaadták a népszámlálási bizottsági, illetve számlálóbiztos megbízásukat. Pótlásukat hazafiúi érzelmekre hivatkozva ingyenesen, illetve napidíj beígéréssel sikerült biztosítani. Többen a munka nagyságától, illetve a felelősségtől rettentek vissza, sokan az anyagi megbecsülés hiányára hivatkozva nem vállalták a munkát.⁹ Ennek a helyi sajtóban is hangot adtak: „*Egyet azonban meg tanulhatnánk: hogy a tiszteletbeli hivatalok ideje régen elmúlt [...] most aki dolgozik, az napibérét is megkívánja (mert többnyire szegény az, a ki dolgozni is akar ilyenmű munkákban [...]) Fájdalom, de így van: többé nincsen ingyen munka, s ezt jó lesz megjelelni fent s alant, hogy máskor a zavarokat kikerüljük. A m. kir. kormánytól a megye a népszámlálásra szánt összeg korán sem volt elegendő.*”¹⁰

A számláló ügynökök munkáját az adózástól tartók úgy is igyekeztek akadályozni, hogy egyszerűen nem tartózkodtak otthon – a népszámlálási törvényben kilátásba helyezett 20 forintig terjedhető bírság ellenére sem. Ezért Kaposvár mezővárosban Somssich Lőrinc másodalispán elrendelte, hogy mind a nyolc népszámlálási ügynökkel egy-egy elöljárónak együtt kellett működni. Az elöljárók az összeírási napot megelőzően felkeresték a lakosokat és rá kellett beszélniük őket a másnapi otthon-

6 Keleti Károly: Jelentés a népszámlálási ügy jelen állásáról = Somogy, (a továbbiakban: S) 1869. okt. 12. 2-3. p.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SML) Somogy vármegye főispánjának általános iratai (a továbbiakban: S. vm. főisp. ált. i.). A 138/1869. sz. irat melléklete.

8 Somssich [Lőrinc]: Somogy megyei népszámláló bizottság elnökétől = S. 1869. dec. 21. 2. p.

9 MNL SML Somogy Vármegye Népszámlálási Bizottságának iratai (a továbbiakban: Svm. N. B. i.) Iktatósz. nélkül.

10 - st - : A népszámlálás Somogy megyében = S. 1870. jan. 25. 2-3. p.

maradásra!¹¹ Kaposvárott a nyolc számláló bizottsági tag mindegyikére átlagosan mintegy 79 köz- vagy lakóépület, illetve 831 fő jutott. Fennmaradtak a kaposvári összeírásra ajánlkozottak nevei is. Mindannyian helybeli lakosok voltak: Badányi Ignác jegyző, Inselt Samu, Háj Ede, Grünhut Mór, Kégl Nándor, Rosenfeld Mór, Spitzer Náthán és idősebb Szigethy János. Kaposvár tekintetében Ambrus Mihály volt tagja Somogy Vármegye Népszámlálási Bizottságának. Az ő irányításával végezte a nyolc ügynök a megyeszékhelyen a népszámlálási munkát.¹² Ambrus ezt követően összesítette, illetve külön tabellába foglalta az összeírtakat.

Minden település – köztük természetesen a megyeszékhely, Kaposvár – minden házzszámmal azonosított épületénél, sőt egyes esetekben számmal nem rendelkező sátraknál és putriknál kilenc, különböző kérdéscsoportot felölelő népszámlálási és összeírási tabellát tölthettek ki, köztük harmadik mellékletként *A köz- és magánépületek kimutatását*.

Az összeírási adatok pontossága némi kívánni valót hagy maga után. Ennek három alapvető oka volt: a járatlanság, a rendelkezésre álló idő, valamint a munkáért járó javadalmazás szűkössége, illetve utóbbi teljes hiánya.¹³ Az összeírási adatok négy szinten jelentkeztek:

1. Házzszinten. Ezek Kaposvár esetében nem maradtak fenn.
2. Településenként. Ezek a házzszintűekből készültek. Kaposvár esetében ezt dolgoztam fel.
3. Járási szinten. Ezek a települési szinten készületekből jöttek létre. A Központi járásba – ahol Kaposvár is feküdt – 15 település tartozott.
4. Megyei szinten. Ez a járási összesített tabellák alapján készült. Somogy megyében 1869 végén hat járás létezett: a Babócsai, az Igali, a Kaposi, a Központi, a Marcali és a Szigetvári.

A 3. és 4. szintű adatok a népszámlálási kötetben is megjelentek. Az adatok, adatsorok legalább négy helyen torzulhattak, a szándékos adateltitkolásról nem is beszélve, amely csak valószínűleg csak az 1. szinten jelentkezhetett. A rendelkezésre álló források alapján Kaposvárnál eldönthetetlen, hogy mekkora mérvű eltérés lehet a házzszintű ívek és a települési tabellákba írtak közt. A házzszintű ívek tabellák általam történt feldolgozása során azonban több számolási hibára derült fény. A kaposvári táblázat mintegy 630 sorához 16 olyan oszlop tartozik, amelyekben összeadandó számok vannak. A 16-ból mindössze 5-öt találtam számszakilag pontosnak! Az általam számítógéppel összesített adatsorok végösszegei általában nem mutatnak jelentős mérvű eltérést az eredetihez képest, de például a pincék esetében majdnem 4%-os az különbség a hibás számolás miatt. A legényegesebb azonban a sokat használt jelenlévő népesség száma, amely az eredeti táblázatba beírtakat összesítve nem 6649, hanem 6682! Arányában ez a 33 főnyi eltérés (0,5%) elhanyagolható, de egyszerű ellenőrzéssel elkerülhető lett volna. Természetesen ez a 6646 fős adat jelent meg a népszámlálási kötetben is. A forrásközlési részben az oldalak és az egész települési tabella összesítésekor az eredeti téves számok alatt fettesítve és aláhúzva jelennek meg az általam számolt helyes számok is. Ahol ezt technikailag nem lehetett megoldani, ott a lábjegyzetben közlöm a pontos adatot. Egyébként Ambrus Mihályt, Kaposvár adatainak végső összeállítóját, a legkiválóbbak közt említette az egyedüli korabeli helyi újság, a *Somogy* című hetilap 1870 elején.¹⁴

Néhány korábbi adat Kaposvár épített környezetéről

Kaposvár a 18. század közepén lett Somogy megye székhelytelepülése. Határain belül az 1777-es esztendőben 319 városi polgárház és 82 zsellérház írtak össze. Egy 1791-es kivonat szerint 368 ház számolt a kaposvári uradalom. A mezővárost ábrázoló 1783-as kéziratos térképen jól kivehető, hogy az 1870 elején készített összeírásban külön utcaként szerepeltetett út és utca közül még csak

11 SML Svm. N. B. i. 64/1869. sz.

12 SML S. Vm. N. B. i. Iktatlan i. Jegyzéke a népszámlálás keresztül vitelére kinevezett Bizottsági tagok mellé ajánlkozott számláló ügynököknek. Dátum nélkül.

13 SML S. Vm. N. B. i. 276/1870.

14 A népösszeírásban... = S. 1870. febr. 22. 3. p.

nyolc létezett. A 19. század közepéig a településkép falusias jellege egyértelmű: a házakat a telek hosszában, az utcafrontra merőlegesen, ún. fésűs elrendezésben építették.¹⁵

A középkori utak nyomán a 18. század második felére többé-kevésbé állandósult Somogy úthálózata. A megyét behálózó utak egy része Kaposvárnál találkozott, ezek határozták meg a város még meglehetősen kevés számú útjait, illetve utcáit, és így a városszerkezetet.¹⁶ Egy 1836-ban – zsidósága miatt – nem kis nehézségek árán beköltöző orvos a mezővárost egy hosszan elnyúló ághoz hasonlította, amelyből 4-5 mellékág ágazott ki. A házak az utcasorokban nagyon hézagosan voltak beépítve. *„Ezek pedig legnagyobb részben kolbász alakúak voltak az udvar hosszában, ritkán volt bennök több mint egy szoba az utcára, a házak között nagy udvar terült el karókkal bekerítve.”*¹⁷ A vár területét kivéve a kaposvári épületek a 18. század közepéig lényegében fából és/vagy vályogból, szalma vagy nádtetővel, esetleg faszindellyel készültek. Ekkortájt jelenhettek meg az első téglából emelt házak, köztük az első kaposvári megyeháza.¹⁸ A 18. századi építészeti alapanyagok és megoldások továbbélése a következő évszázadban is tetten érhető. A mezőváros házai – néhány kivételtől eltekintve – az 1830-as években még földszintesek, *„igen túlnyomó része tömés vagy vályog épület volt, szalmával vagy náddal fedve.”* Még az 1830-as évek közepén is csak 7 emeletes ház állt a városban: az új megyeháza, a városháza, az új városi iskola, valamint a Korona fogadó épülete, illetve egy ügyvéd, egy gyógyszerész, az uradalmi tisztartó és könyvvezető által lakottak.¹⁹

A 19. század közepén készült II. katonai felmérés térképe²⁰ a városnak már 11 utcáját ábrázolhatta. Az 1857-es népszámlálás 5212 lakost regisztrált,²¹ ami az 1810-es évek közepi – ha nem is hivatalos adatnak minősíthető – 3780 főhöz²² képest nem túl jelentős létszámnövekedés, és a dualista korszakban végbementhez viszonyítva kifejezetten szerénynek mondható.

Egyébként Somogy megye legnépesebb települése – Kaposvár – az 1870 januárjában regisztrált több mint 6 és félezer jelenlévő lélekszámával messze nem érte el a statisztikai és történeti-demográfiai alapon meghatározott városi – ezen belül is a kisvárosi – kategória alsó határát, ami a mérvadónak számító korabeli statisztikus, Keleti Károly nyugat-európai módszereket felhasználó számításai szerint Magyarországon ekkor 10 000 főnél kezdődött.²³

Az 1870-ben álló magánépületek közül mára már csak mutatóba maradt néhány, egy-két kivételével mind az egykori belvárosban. Ezek közt a legrégebbi az úgynevezett Dorottya-ház a Fő utca elején, az ettől néhány háznyira ma is működő Arany Oroszlán Gyógyszertár. A Dorottya-ház Csokonai Vitéz Mihály Dorottya című vígposza után nyerte elnevezését. Csokonainál a *„herceg kastélya”*-ként szerepel. Az első ismert kaposvári gyógyszertár ma is látható kapukeretén az 1774-es évszám olvasható, írott források szerint 1781-ben nyílt meg. Valamikor a 19. század második felében bővítették egyemeletesre,²⁴ de 1870-ben már így vették számba.

Kaposvár épületei és lakossága az összeírás alapján

A helybeli közreműködők Kaposvárt a népszámlálás, épület- és haszonállat-összeírás időpontjában, 1870 elején, az akkori állapotoknak megfelelően 20 utcára, illetve útra, négy térre, valamint egy különálló kallómalomra és öt szőlőhegyre osztották. A mezőváros központja a kelet-nyugati és észak-déli utak találkozásában alakult ki. A település centrumának tekinthető fő teret 1869 végén

15 Zádor Mihály: Kaposvár. Bp., 1964. 98-99. (A továbbiakban: Zádor i. m.) Zádor építész szemmel írta meg Kaposvár történetét az 1960-as években. Sajnos ezt a házösszeírást nem használta.

16 Zádor i. m. 91. p.

17 Bergel József: Kaposvár 40 év óta. Kaposvár, 1877. 12. p. (A továbbiakban: Bergel i. m.)

18 Zádor i. m. 87-88. p.

19 Bergel i. m. 12-13. p.

20 Többek között közli Zádor i. m. 151. p.

21 Az 1870. év eleji népszámlálás 606. p.

22 Többek között közli Zádor i. m. 113. p.

23 Keleti i. m. 410-411. p.

24 Zádor i. m. 110. p.

Széchenyi térnek nevezték.²⁵ A 20 önálló utca jelentős számnak tűnhet, azonban közülük 4 (az utcák 20%-a) ekkor még csak 4-4 házból állt (Megyes, Arany[i],²⁶ Kálvária, Temető), de a Szentpáli utca is csak hat lakóépületet számlált. A közterületek elnevezésében ekkor még nem játszott szerepet a politikai-ideológiai szempont. Ez Kaposvárott 1880-tól érhető tetten. 1870-ben még a hagyományos, praktikus elnevezéseket használták, utalva irányára (Füredi, Kanizsai, Szentpáli), illetve valamilyen tulajdonságára (Hosszú, Új). Két személyről elnevezett közterület létezett ekkor, mindegyik csak a családnévvel (Donner, Széchenyi). (*Lásd 1. sz. táblázat!*)

A lakosság életkörülményeit és rétegzettségét a cseléddel rendelkező háztartások száma alapján térben is elemezhetjük. Ezen adatok szerint erős korreláció mutatható ki a házak szobaszáma, a városközponthoz való közelsége és a cselédek száma között. 1870 körül, és még évtizedekig, amíg villaszerű épületekből álló kertvárosi részek létre nem jöttek Kaposváron, a vagyonosabbak kizárólag belvárosi házakban laktak.

Az összeírás szerint 235 háznál élt cseléd, ami a teljes házállományhoz viszonyítva 37,3%-os arányt jelent. Ha leszámítjuk a szőlőhegyekben lévő épületeket (106), akkor 44,84%-ot kapunk, tehát a belterületi házak közel felében lakott cseléd. Házankénti számuk nagy szórtságot mutat: 1-től 22-ig terjed. Utóbbi szám a városközpontban álló Korona vendéglő és kávéháznál olvasható, amely épületében fogadó is működött. (A kórháznál 36 cseléd van feltüntetve, mint aki ott lakik, de mint ezt már jeleztem, valószínűleg ez az ápoltak száma és az összeírók egyéb megfelelő rovat híján írták ebbe a rovatba őket.)

Ha utcánként, terenként vizsgáljuk meg a cselédek által is lakott házakat, egyértelműen látszik, hogy szinte kizárólag a belvárosban élők engedhették meg maguknak cseléd(ek) alkalmazását, tehát a tehetősebb rétegek itt laktak. A vendéglátást is nyújtó néhány épület kivételével, a központból kifelé haladva, fokozatosan csökken azon házak száma, ahol cselédet alkalmaztak, illetve cseléd lakott. Kivételt képez a központból északra nyíló Pap utca, ahol csak alig több mint a házak felében írtak össze cselédet, de ennek oka a tabellák alapján egyelőre nem világos. A házak cseléddel való ellátottságát nézve arányában a Búza tér került az első helyre, mivel itt mind a 9 házban találhatunk cselédeket. A Korona utca 18 épülete közül csak egy házban nem lakott cseléd, a Széchenyi tér nyolc házából hétben megtalálhatók voltak. A Sétátér utca majdnem 90%-os mutatója után a Gilice és Vár utcák közel 80%-os ellátottsága is magasnak mondható. A Fő és a Hosszú utcákban az épületek 76,5, illetve 77%-ában találhatunk cselédeket, annak ellenére, hogy mindkét utca egészen a külvárosi részekig húzódtott, tehát a szegényebbek által lakott területekig értek.

A központtól távolabbi utcák közül, ahol a kevésbé tehetősebb rétegek laktak, a Kanizsai utca 69 házából négyenél, az Új utca 36 házából egynél, a vele majdnem párhuzamos Füredi utca 39 házából egynél sem jegyeztek fel cselédet. A szőlőhegyekben egyáltalán nem éltek cselédek. Pusztán a nagyobb szobaszámból nem következett egyenesen, hogy cselédet is tartottak, de ezeknél a több mint 3 szobából álló házaknál nagyobb gyakorisággal fordultak elő.

Az összeírás keretében külön táblázatokban rögzítették a köz- és külön a magánépületek adatait. A regisztrált 630 ház közül 624 (99%) szolgált lakás céljára (is), ezekben összesen 6682-en laktak. A középületeknél egyházi, iskolai, megyei, városi vagy községi, katonai, egyéb, azaz összesen hét kategóriát képeztek. (Ezért nem tudható meg belőle, hogy az iskolák milyen fenntartásúak.) Kaposváron ekkor egy városi iskolát és egy alapítványi gimnáziumot vehettek számba. A katonai célú építmé-

25 Valószínű, hogy gróf Széchenyi István után kapta a tér a nevét, akit 1835-ben Kaposvár mezőváros első díszpolgárául választott.

26 Nem tévesztendő össze a jóval későbbi Arany János utcával. A tárgyalt időszakban Arany, Arany utcának is írták, pedig ez a Kaposvár központjától észak, északkeletre lévő Zaranyi pusztá felé vezetett, nevét innét vette.

27 Az eredeti tabella nem közterület-szintű összesítéseket, hanem az adott oldal adatait összegzi csak. Ebből az is következik, hogy nem tartották fontosnak az egyes utcák, terek adatait összesíteni. Szögletes zárójelben a 2012-ben használatos elnevezéseket tüntettem fel. A korabeli és a jelenlegi utcavonal a Megyes utca kivételével nagyjából egybeesett a maival, de hosszuk általában azóta jelentősen nőtt. A Sorszám oszlopban zárójelben a részben vagy egészben a belvárosnak nevezhető részhez tartozó közterületeket külön jeleztem. A többi utca és tér külvárosnak, a kallómalom és az öt szőlőhegy külterületeknek tekinthető. A táblázatokból – a kézzel berajzolt és beírt rovatokból – értesülhetünk középületeként azok fekvéséről (földszintes vagy egy-, esetleg kétemeletes), a szobák, kamrák, konyhák, pincék, boltok, fészerek és istállók számáról. Mivel csak a megyeháza Fő utcai épülete volt kétemeletes, így ilyen oszlopot nem készítettem, ennél több emelettel pedig egy épület sem rendelkezett.

28 „Cseléd: ... mai [1862] általánosb ért. a háznéphez, családdhoz tartozó szolgát jelent, legyen az férfi vagy nőnemű. ...” Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára 1-6. Pest, Bp., 1862–1874. (a továbbiakban: Czuczor–Fogarasi i. m.) 1. köt. 933. hasáb.

1. sz. táblázat Kaposvár közterületeinek 1870. és 2012. évi elnevezése, valamint néhány adata az 1870. év elején tartott népszámlálás összehátrási tabellája alapján²⁷

Sorszám	Elnevezés	Épületek	Magánépületek	Egyemeletes épületek	Cselédek ²⁸ által lakott házak		Cselédek által lakott házak aránya
					száma	aránya	
1. (Belváros az utca első fele)	Fő utca	102	96	10	78	76,47	
2. (Belváros az utca első fele)	Hosszú [Berzsenyi] utca	48	47	0	37	77,08	
3.	Kamizsai utca	68	65	0	4	5,88	
4.	Füredi utca	41	41	0	0	0,00	
5. (Belváros)	Pap [Zárda] utca	33	33	0	17	51,51	
6.	Megyes [Somssich Pál utca északnyugati eleje] utca	4	4	0	3	75,00	
7.	Arany/i/ [Honvéd] utca	7	7	0	1	25,00	
8.	Közép [Petőfi Sándor] utca	18	18	0	5	27,77	
9.	Új [Petőfi Sándor] utca	36	35	0	1	2,77	
10. (Belváros)	Széchenyi [Kossuth] tér	8	4	0	7	87,50	
11. (Belváros)	Korona [Ady Endre] utca	18	18	3	17	94,44	
12. (Belváros)	Búza tér [Berzsenyi utca eleje]	9	9	0	9	100,00	
13.	Vár utca	14	14	0	11	78,57	
14. (Belváros)	Gillice [Teleki] utca	19	19	0	15	78,94	
15. (Belváros)	Sétátér [Irányi Dániel] utca	19	19	3	17	89,47	
16.	Kálvária [Bartók Béla] utca	4	4	0	3	75,00	
17.	Lövész [Kálvária] utca	11	11	0	1	9,09	
18.	Donner [Zrínyi] utca	20	20	0	1	5,00	

19.	Szentpáli út [Szigetvári utca]	6	6	0	0	0	0,00
20. (Belváros)	Széna [Petőfi] tér	6	6	1	3		50,00
21.	Major [Budai Nagy Antal, illetve Baross Gábor] utca	10	10	0	0		0,00
22.	Anna utca	13	12	0	3		25,00
23.	Vásártér [Pécsi utca eleje és környéke]	5	4	0	1		20,00
24.	Temető [Fő utca keleti vége] utca	4	4	0	0		0,00
25.	Kallói malom	1	1	0	1		100,00
26.	Keceli szőlőhegy	15	14	0	0		0,00
27.	Kaposi szőlőhegy	12	12	0	0		0,00
28.	Róma szőlőhegy	28	27	0	0		0,00
29.	Lonka szőlőhegy	17	17	0	0		0,00
30.	Ivánfa szőlőhegy	34	33	0	0		0,00
	Összesen	630	610	17	235		37,30

nyeknél pedig nem egyértelmű az adatfelvétel, amelyek így torzítják az épületek statisztikáját, mert a két, laktanyaként számon tartott épület valószínűleg magánkézben volt, mivel nem a középületek rovatba írták őket és a cs. kir. katonaság csak bérelte. A Donner utcai laktanya nyolc „szobát”²⁹ tartalmazott és senki nem lakott bennük, a Major utcai 10 „szobával” rendelkezett és mindössze négy „családtag”-ként jelzett személy lakott itt. A városban számba vett „üzletek” számát laktanyaként 1-1 kantin növelte. Emellett a Donner utcai laktanya – valamint az akkori lőtér – közelében, az akkori Kálvária utcában állt egy „cs. kir. ruhatár” megjelölésű épület, szintén a magánépületek közé sorolva, tehát valószínűleg ez is bérlemény volt a katonaság számára. A 12 „szobával” rendelkező „ruhatár” épületében csak 2 „családtag” élt. A kéziratos városi tabellákban a „katonai célú középületek” rovat üresen maradt, ugyanakkor az ebből összesített – és a Központi járás Kaposvár sorába írt – adatoknál már 2 katonai épület szerepel! Ez az adat jelenik meg a népszámlálási kötetben is!³⁰

Ha a középület lakásra is szolgált, úgy az itt élőket 3 kategóriába sorolták: 1. tisztviselő vagy bérlő, 2. családtag, 3. cseléd. Ez a felosztás csak a börtönben, illetve a kórházban lévők besorolásánál okozott nehézséget. Előbbinél a „cseléd” rovatba írták a fogságban lévőket (233 főt, ami a jelenlévő népesség 3,5%-a), de a számadat mellé tollal beírták: „rab”. A lakosság ilyen kategorizálása – tehát rabként való számba vétele – sem a járási, sem a megyei összesítőkön nem jelent meg és a népszámlálási kötetben sincs nyoma, tehát ez az adat némileg módosítja a kapott eredményeket. Egyébként a helyi sajtóból tudhatjuk meg, hogy a 233 rab közül 207 volt a férfi és 26 nő, valamint közülük 179 római katolikus (76,8%), 48 református (20,6%), 4 evangélikus (1,7%) és 2 izraelita (0,9%).³¹ A megyei kórháznál 3-3 „tisztviselőt vagy bérlőt”, illetve 36 „cselédet” regisztráltak. Utóbbinál talán mind a 36 „cseléd” kórházi ápolat lehetett, de többsége bizonyosan. Ennek a 36 főnek az értelmezési, besorolási bizonytalansága csak kisebb pontatlanságot okozhat a számításokban, mivel csak a népesség 0,54%-át jelentik. A kórház helyiségeinek megoszlását (gyógyítást közvetlenül szolgáló, illetve egyéb hivatali helyiség vagy szolgálati lakrész) nem tudjuk meg a tabellából, mivel nem különítették el. A bejegyzett 42 főhöz az egyemeletes épületben összesen 26 szoba tartozott.

A 14 középületben (ami inkább 16 lenne, de a Fő utcai megyeházát, a különálló „kis megyeházát”, azaz a levéltár épületét – amelyeket együtt 117 „szobával” vettek fel – és a gyakorlatilag a Gilice utcában álló börtönt egy épületként jelenítették meg a táblázatban, pedig csak egy telken voltak) összesen 497-en laktak 231 „szobában”, ami a jelenlévő népesség 7,5%-a. Az egy „szobára” jutó rendkívül kedvezőnek tűnő átlagosan 2,15 fő átlag azért jöhet ki, mivel minden – a többi rovatba be nem sorolható – helyiséget (tanterem, iroda, cella) is ennek számítottak. Például a megyeháza telkének déli oldalán állt és 1907-ben lebontott börtön 18 „szobát” foglalt magában és ekkor 233 rabot tartottak benne fogva. Ez átlagosan majdnem 13 főt jelentene cellánként, amelyek alapterületeit pontosan nem ismerjük. (Lásd 2. sz. táblázat!)

Az 1860-as évtized végén a mezőváros lakosságának mintegy negyötödét tették ki a római katolikus hívek. A kaposvári katolikusoknak öt szakrális épületük volt: egy templom és 4 kápolna. A számában (1078 fő) és arányában (16,21%) is jelentős zsidóság építészeti nem alakított ki saját arculatot, de az 1860-as évek elején egy zsinagógát emeltek a Hosszú utcában. A reformátusok nem egész 3 százalékkal, 162 fővel a harmadik legnépesebb felekezetnek számítottak, ők ekkor még nem rendelkeztek egyházi épülettel. Ugyanígy nem volt közösségi épülete az ágostai evangélikusoknak (62 fő), a görögkeleti nem egyesülteknek (4 fő) és az egyedüli görög katolikus hívőnek.

A középületek közé sorolt 6 egyházi épületet (1 r. k. templom, 1 zsinagóga és 4 kápolna) nem tagolták helyiségekre az összeírók. A Széchenyi téren álló barokk stílusú Nagyboldogasszony templomot a torony – amit átalakítottak – kivételével 1886-ban lebontották és helyére újat emeltek. A Fő utcának 1869-ben a keleti végén lévő Szent Anna kápolnát, amelynek korábban Szent Kereszt volt a titulusa, és története legalább a 18. század második feléig vezethető vissza, 1876 novemberében

29 „Szoba: lakháznak olyan fiókosztálya, mely a lakóknak különösen telephelyül, tartózkodási helyül szolgál, s különféle kényelmi és használati viszonyokhoz képest más más rendeltetése lehet. Előszoba, oldalszoba, benyílószoba. Etőszoba, hálószoba, írószoba, tanulószoba, műszoba, gyermekszoba, cselédszoba, vendégszoba, ivószoba, stb. [...] Néhutt a palócoknál padlást jelent. [...] A kényelmesebb úri lakok szobáit teremnek nevezük. ...” Czuczor–Fogarasi i. m. 5. köt. 1389. hasáb.

30 1870. év eleji népszámlálás 562. p.

31 A népszámlálási összeírás... = S., 1870. jan. 25. 3. p.

2. sz. táblázat A középületek

Cím	Középületek				Ha lakásra szolgál, hány		
	egyházi	iskolai	megyei	városi vagy községi	tisztviselő vagy bérlő	család tagja	családja
	célokra szolgál				lakja azt		
Fő utca 1.		Gimnázium		1	4	7	1
Fő utca 10.			Megyelháza és a „kis” megyelháza, azaz a levéltár épülete		11	21	12
Fő utca 10.			Megyei börtön				Rab 233
Fő utca 43.				1	1	5	1
Fő utca 52.				Aggápolda	1	25	0
Fő utca 53.			1		1	5	2
Fő utca 69.			Megyei kórház		3	3	36
Hosszú utca	Zsinagóga				0	0	0
Széchenyi tér	Római katolikus templom				0	0	0
Kanizsai utca 60.				1	5	24	5
Kanizsai utca 64.				1	4	9	0
Kanizsai utca 66.				Téglavető	1	7	0
Új utca 27.				Téglavető	9	32	0
Széchenyi tér 2.		Elemi iskola			1	3	1
Széchenyi tér 3.				Városház	1	5	2
Széchenyi tér 4.				Városi kocsma	1	4	8
Vásártér 1.				1	1	2	0
Anna utca	Kápolna				0	0	0
Kapos szőlőhegy	Kápolna						
Róma szőlőhegy	Kápolna						
Ivánfa szőlőhegy	Kápolna						
Összesen	6	2	3	9	44	152	301

városrendezési, utcanyitási okokból bontották le. Emlékét a helyén nyitott Anna utca elnevezés őrzi. Szent Annára valószínűleg az 1842–43. évi felújításakor keresztelték át a kápolnát, amikor tornyot is építettek hozzá. A Kapos-hegyi kápolna alapkövét 1776-ban áldották meg. Többszöri javítás után 1835-ben a fatornyot téglára, a fazsindelyt cseréptetőre cserélték. Ennek ellenére 1871-ben is tatarozni kellett.³² Az Ivánfa-hegyi kápolnához később tornyot építettek, amely ma is áll. A napjainkban álló Róma-hegyi kápolna az összeírást követően több mint harminc évvel később épült. Az 1860-as évek elején emelt zsinagógát 1906-ban bővítették, de a hívők tömeges és többnyire végzetes deportálása után 1945-öt követően, állapota rohamosan romlott, így 1980 nyarán robbantással lebontották.³³

Az 1870. év elején a megyeszékhely egyetlen kétemeletes épülete az 1828–1832 közt emelt Fő utcai megyeháza volt. „A *közjónak*” homlokzat-feliratú klasszicista hivatali épület meghatározó városképi jelentőséggel bírt és bír a jelenben is. Mint fentebb is látható, a „*kis megyeháza*”, azaz a levéltár akkor még egyemeletes épületét is hozzászámítva a megyeháza 117 „*szobát*” foglalt magában. Ezekon kívül tíz konyhával, hét kamrával és tíz pincével is rendelkezett. Ekkor 11 tisztviselő lakott itt 21 családtagjával és 12 cselédjével. A megyeháza telkén 7 istálló állt rendelkezésre.

A megyei kórház 2012-ben is álló első épülete 1846-ra készült el.³⁴ Az egyemeletes, 26 „*szobás*” egészségügyi intézményben 1870-ben 3-3 konyha és kamra kapott még helyet, emellett egy fészler és 2 istálló tartozott hozzá.

A Széchenyi téren lévő új városháza építése 1867. szeptember 2-án kezdődött.³⁵ Eddigre a régi városháza meglehetősen szerény és avult állapotba került és szűknek is bizonyult. Az egyemeletes épületet 1870-ben tíz szoba, 2 konyha, egy kamra alkotta. Hozzá tartozott még egy-egy pajta, fészler és istálló. A házat egy hivatalnok lakta 5 családtagja és 2 cselédje társaságában. Ezt az épületet, amelyről Langsfeld Mór jóvoltából már fényképünk is van, a századfordulón bontották le és újat, nagyobbat, a ma (2012) is álló városházát építettek a helyére 1902–1903 folyamán.³⁶

A térre is néző, de bejárata miatt a Fő utcához számító, 1812-ben átadott gimnáziumi épületet 1863–1864 során felújították és egyemeletessé bővítették. Az 1870-ben 15 „*szobával*” rendelkező épületben négy bolt is működött és hét pince tartozott hozzá. Az iskolaépületben négy itt dolgozó személy lakott hét családtagjával és egy cseléddel.

A Fő utca elején álló, 1832-ben épült, „*A haza kis polgárainak*” feliratú városi iskola nyolc „*szobából*”, egy-egy konyhából, pincéből, fészlerből állt, valamint egy istálló tartozott hozzá.

Az aggápolda az 1870-ben még a mezőváros és egyben a Fő utca keleti vége felé eső részen állt. Itt 1807-es átadásától eleinte 12 személyt tudtak ellátni. Az egyemeletes épületben 6 szoba, egy-egy konyha és kamra kapott helyet, valamint hozzá tartozott egy pince is. „*Szolgálati lakásban*” egy fő lakott. Rajta kívül 25-en éltek benne, valószínűleg mind ápolásra, gondozásra szoruló idősök. A városi tulajdonban lévő két téglavetőnél és a Vásártéren álló épületekben élő 11 család összesen 52 lelket számlált.

A települési tabella házszintű kimutatását összevetve a járási összesítővel sajnos számos eltérést tapasztalhatunk. Például a járási tabella Kaposvár sorában 3 kétemeletes lakásra szolgáló ház van feltüntetve, viszont ilyen ekkor csak egy, a megyeháza volt. Ezt támasztja alá a települési tabella is, valamint egyéb források.³⁷ A téves adatot továbbvitték egészen a megjelent kötetig.³⁸

A magánépületekről

A számba vett 630 kaposvári ház 96,82%-a magántulajdonban volt. A 610 házból 603-ban laktak, összesen 6185-en. A hét lakatlan közül, ami az összes magánépületnek mindössze 1,1%-át jelenti,

32 Hoss i. m. 85-86. p. A monográfia a másik két kápolnát nem említi.

33 Récei Balázs: A Somogy megyei zsidó hitközségek dualizmus kori történetéből. In Újrakezdekés. Zsidósors Somogyban. Szerk. Bősze Sándor. Kaposvár, 2005. 92. p.

34 Zádor i. m. 141. p.

35 Uo. 163. p.

36 Bereczk Sándor: Kaposvár rendezett tanácsú város története és fejlődése 1425–1925. Kaposvár, 1925. 38. p. (a továbbiakban: Bereczk i. m.)

37 Pl. Bereczk i. m.

38 Az 1870. év eleji népszámlálás 563. p.

egy leégett, öt új építésű, 1 pedig „*cs. kir. ruhatar*”-ként lett felvéve. Tehát gyakorlatilag lakók nélkül állt épület. Mint fentebb is olvasható, a középületeknél a templom, a zsinagóga és a 4 kápolna lakók nélkül szerepel. A római katolikus plébániak és az izraelita rabbilakás, amelyek egyébként valószínűleg az egyházközség, illetve a hitközség tulajdonában voltak, nem szerepelnek itt, így talán a magánépületek közt vették fel őket, de egyebet az összeírás alapján nehéz megállapítani.

Az életminőségnek azokat a vetületeit, hogy az épületek miből készültek, nem firtatta az összeírás. Abból a tényből, hogy mindössze egy háznál szerepel a „*leégett*” bejegyzés, az is külvárosnak számítható részen (Füredi utca 18.), az a következtetés is levonható, hogy az épületállomány jelentős része tartósabb anyagokból (tégla, cserép) készült. A gyúlékonyabb tetőfedő anyagok (fazsindely, nád stb.) alkalmazásakor – az időjárási körülményektől függően – gyakran házsorok, utcarészek égtek le. Azokból a bejegyzésekből, hogy „*új épület*” pedig a mezőváros legújabb terjeszkedési irányát érhetjük tetten. Ez pedig a városközponttól északra húzódó Arany(i) utca elején (3 új ház), az azzal közel párhuzamos Füredi utca végén (1 új ház), és a város keleti vége felé eső, észak-déli irányú Anna utca déli végén (1 új ház) jelentett térmeyést.

Az adatok alapján hozzávetőlegesen sem mondható meg mekkora alapterületűek voltak az épületek. Az egyetlen, a méretre bizonyosan hatással lévő a szobák száma. Hogy mit vettek szobának, az a magánházaknál talán valószínűbb: minden olyan helyiséget, amely az épületben volt és nem volt külön rovata a tabellában (előszoba,³⁹ konyha, kamra, pince, bolt, raktár).

A házszerűségeivel megállapítások tehető a város kereskedelmi és vendéglátással kapcsolatos ellátottságára, illetve ennek térbeli elhelyezkedésére.⁴⁰ A magánépületeknél is – a ház számozása mellett – a „*fekvése*” rovatban rögzítették, hogy földszintes, illetve hány emeletes, valamint hogy csak lakás céljára szolgál-e a ház. Ha az épületet üzleti célra is használták, akkor ennek profilját fel kellett tüntetni. A magánépületben lakók jogcíménél 1. családtag, 2. cseléd, 3. albérlő⁴¹ kategóriákat alkalmaztak.

A több mint hatszáz épületből 80 (12,7%) egyben üzleti célokat is betöltött, azaz műhelyként és/vagy elárúsítóhelyként is funkcionált. A „*bolt*”⁴² rovatban viszont 110 van feltüntetve. A különbséget az adja, hogy főleg a Korona és a Hosszú utcákban számos épületben több üzlet is működött. Az összes épület közül csak kettőt használtak kizárólag üzleti célokra, tehát a mezővárosban a munkavégzés és a lakás helye még alig kezdett elkülönülni.

A mezőváros és vonzáskörzete lakosságának közszükségleti áruigényeit 27 vegyeskereskedés⁴³ és 16 szatócsbolt⁴⁴ biztosította. (Természetesen az éves és a hetivásárokon felül.) A Fő utca első harmadában, tehát a központhoz közelebb eső részen négy vegyeskereskedés működött, a középső harmadában 2 szatócsbolt, az utca végén pedig még egy állt. A főtér, a város központja, az ekkor Széchenyi tér nevet viselő közterületből északra ágazott ki a Pap utca. Bár 33 házat jegyzett, és a centrumhoz nagyon közel húzódott, ennek ellenére mindössze négy szatócsüzletet tartottak számon benne. Mindez talán annak köszönhető, hogy a megyei fő közlekedési utak nem erre vittek, így kisebb forgalmúnak számított. A városközponttól északra és nyugatra vivő utak irányában húzódott

39 „*Előszoba: szoba, mely a főszoba vagy terem előtt van, s bemenetül szolgál. Különösen az előkelő nagyobb uraknál, tisztviselőknél, hivatalokban azon szoba, melyben a bemenni akarók várakoznak, míg a bemenetelre engedelmet kapnak, vagy reájok kerül a bemeneti sor.*” Czuczor–Fogarasi i. m. 2. kötet. 243. hasáb.

40 Az 1868. évi VI. törvényeikk rendelkezett a kereskedelmi és iparkamrákról. Ennek folyományaként elrendelték az iparosok és kereskedők összeírását. Kaposváron 1869. március 2-án vetette őket jegyzékbe Haidekker Pál városbíró. Tehát a népszámlálás és összeírás előtt tíz hónappal korábban keletkezett összeírás alapján – amely Kaposvárott 216 személyt érintett – név-, foglalkozás, valamint a házősszeírás segítségével házszinten azonosítani lehet ezeket a foglalkozási csoportokat, ideértve a vendéglősöket is. Bővebben lásd! Récesei Balázs: Somogy kereskedőinek és iparosainak összeírása 1869-ben. In Somogy megye múltjából 36. Szerk. Bősze Sándor. Kaposvár, 2005. 127-131. p.

41 „*Albérlő: [...] bérlő, aki az eredeti első bérlőtől vesz haszonbérbe valamit. ...*” Czuczor–Fogarasi i. m. 1. kötet. 110. hasáb.

42 „*Bolt: terem, szoba melyben a kereskedők, kalmárok áruikat vásárra kiteszik, mennyiben eredetileg és biztosság végett boltos tetejűek.*” Czuczor–Fogarasi i. m. 1. kötet. 719-720. hasábok.

43 „*Kereskedőbolt: bolt, amelyben a kereskedő különféle ingó árucikkeit eladás végett lerakja, s azokat maga, vagy biztosai által a venni akaróknak árulja.*” Czuczor–Fogarasi i. m. 3. kötet. 570. hasáb. A korabeli szótár nem tartalmaz „*vegyeskereskedés*” tárgyszót és a „*kereskedés*” tárgyszónál sincs „*vegyeskereskedés*” magyarázat.

44 „*Szatócs: kis boltos, kurtá kalmár, ki holmi vegyes apró árukkal, különösen konyhára, s mindennapi házi szükségekre valókkal kereskedik.*” Czuczor–Fogarasi i. m. 5. kötet, 1087. hasáb.

a Hosszú utca. A helybeli zsidóság jelentős része itt telepedett meg, de gettósodásról nem beszélhetünk. A vegyeskereskedések ebben az utcában szinte egymást érték, 18 volt belőlük, az összes városi ilyen üzlet kétharmada. A Hosszú utca nyugati oldalán álló házak telkeinek végében folyt a Kaposcsatornából a Kecel-hegy lábánál kiágaztatott Malom-árok. Ezért is ebben az utcában működött 2 bőrkereskedő és 2 lisztkereskedő üzlete. A központi tértől nyugatra húzódó, aránylag rövid Korona utcában négy vegyeskereskedés működött, közülük 3 egy épületben. Két gyógyszerár igyekezett kiszolgálni a rászorulókat igényeit, mindkettő a Fő utca központ felé eső részében. A centrumtól hosszan nyugatra elnyúló, külvárosnak nevezhető részen húzódó Kanizsai utca 69 megszámozott házában hat üzlet működött: egy vegyeskereskedés az utca elején, valamint hét szatócsbolt az utca első kétharmadában. A szintén külvárosi Füredi utca 41 háza közül csak az egyik, az utca elején álló épületben rendeztek be szatócsboltot.

A Korona utca volt a kiskereskedelmi és kisipari központ. A 18 épületből álló utcában 42 „bolt”-ként felvett kereskedés, műhely, üzlet stb. működött. Az utca elején, lényegében a Széchenyi térre nézve állt a város legnagyobb és legelőkelőbb vendéglője, kávéháza és fogadója, a Korona. Ide és a Széchenyi térre koncentráltak a ruházati és fényűzési termékeket árusító üzletek. Kettő rőfös, egy keszkenős, 2 aranykereskedő, egy fényűzési cikkeket árusító működött itt.

A Fő utcának a Széchenyi tér felé eső része és a Korona utca a 19. század közepére kezdett városias képet mutatni. A falusias jellegű, az utcára merőleges, fésűs beépítési módot itt ekkor kezdte felváltani a homlokzattal az utca felé néző, szorosan egymás mellé épített házak sora. Azonban ezek az épületek valószínűleg még a „falusi klasszicizmus jegyeit” hordozták magukon.⁴⁵

A több mint hat és fél ezer lélekszámú településnek ekkor egyetlen önálló üzlettel rendelkező cukrásza volt. Tomics⁴⁶ Károly a Kapos-csatorna jobb partján – a szőlőhegyektől eltekintve – az alig több mint egy évtizede lakott, kialakítójáról, Donner Jánosról elnevezett városrészben működött, az akkor a Sétatér utca folytatásában lévő Kálvária utca elején.

A Somogyban 1870 elején regisztrált minden ötödik orvos és gyógyszerész Kaposvárott élt (56-ból 11, illetve 25-ből 5), az ügyvédeknek pedig egyenest 60%-a (70-ből 42). A pontosan nem definiált „művészek” kategóriának nem egész 17%-a működött a megyeszékhelyen (173-ból 29). A járási és egy másik kaposvári tabellában rögzített adatok alapján hosszasan lehetne sorolni a mezővárosi népesség foglalkozási adatait és megoszlását, de mivel ez nem tartozik szorosan jelen írás témakörébe, így az egy külön dolgozat témája lesz.

Az 1867–1950 közötti időszakban Kaposvárott mindvégig jellemzőnek mondható a lakáshiány. A népszámlálás foglalkozási viszonyokat összesítő járási táblázataiban a városnál 63 „háztulajdonos” szerepel, mint jövedelembiztosító tevékenység. Ez családtagok nélkül a lakosság mintegy egy százalékát jelenti, de hogy mekkora lakásállománnyal rendelkeztek, arról egyelőre alig kerültek elő adatok.

A „lakás folyó száma” rovatba – bár ezt leírva sehol sem találtam – nagy valószínűséggel a házban lakó családok számát írták be. A cselédeket abból a szempontból nem vették számításba, hogy ők családot alkotnak-e. (Példa erre a Fő utca 4., ahol a családok száma 1, a családtagoké 5, a cselédeké 5, az albérlőké 2.) Az egy lakóházban élő családok száma az 1-től a 13-ig terjed. Előbbire a város bármely részén találunk példát, utóbbit a Hosszú utca 13-ban, tehát az általam még belvárosi résznek tekintett területen regisztrálták. A szőlőhegyekben egy kivételével – már a szobaszámból is következően – minden házban csak egy család lakott. A családok egyedi létszámát csak annál a háznál lehet meghatározni, ahol egy családot írtak össze. Ahol egynél többet, ott csak átlagot lehetne megadni.

A szőlőhegyekről

Az összeírók a mezőváros külterületi részeit a kallómalmon kívül öt szőlőhegyre osztották, ahol 103 épületben 356-an laktak. Az itt számba vettek nagy valószínűséggel állandó lakosok voltak, ha télvíz idején is itt éltek és az összeírók is külön szőlőhegyi alrészeket alakítottak ki. A szőlőhegyekben

45 Zádor i. m. 146. p.

46 Thomich írásmóddal is szerepel.

való kinnlakást már az 1777-es és 1847-es vármegyei szabályrendeletek is tiltották.⁴⁷ Elvileg csak vincellérek és családtagjaik élhettek a szőlőhegyekben. Ilyen tilalmazás 1870 januárjában is élt, sőt a 20. század elejéig állandó probléma volt a kiköltözők visszakényszerítése a belterületre. A tilalom alapvető oka a közbiztonság hiánya volt. A népszámlálás foglalkozási tabelláiból nem állapítható meg, hogy a szőlőhegyekben 103 házban lakó 104 család családfője valóban vincellér volt-e, de a szám meglehetősen magasnak tűnik. Az öt „hegyen” alapvetően csak szőlőt termesztettek. A kaposvári és környéki borok az újkorban jó hírnévnek örvendtek, távolsági szállításra viszont csak korlátozottan voltak alkalmasak. A talaj összetétele és szerkezete mindegyik „hegyen” azonos, távolságuk a belvárostól viszont eltér. Figyelemre méltó, hogy a Kecel-, Kapos- és Róma-hegyeken kb. minden második házhoz tartozott a borkészítéshez elengedhetetlen pince, míg a Lonka-hegyen csak nagyjából minden harmadiknak, az Ivánfa-hegyen pedig csak minden nyolcadik háznak volt saját pincéje. Ennek legáltalább két magyarázata lehetséges. Egyik, hogy a hegyközségi szervezettség/összetartás kevesebb, de nagyobb pincék építését vonta maga után és többen használtak egy-egy pincét. A másik lehetséges ok a vagyonbiztonsággal függött össze. A szőlő borrá érlelése már a biztonságosabb belterületi részeken létező pincékben történhetett. Ha nem is lineáris, de jelentős korreláció mutatható ki a szőlőhegyek belvárostól való távolsága és a pincével való ellátottsága között. Az Ivánfa-hegy van a legtávolabbi a belvárostól és itt a legkevesebb a pince. Ezt követi a Lonka-hegy, majd következik a többi három.

Figyelemre méltó, hogy a tabellák szerint a szőlőhegyekben minden házban laktak! Ennek is több magyarázata lehet. 1. Ténylegesen lakóházaként funkcionáltak a szőlőhegyi házak (bár ezt szabályrendelet tiltotta), mégpedig azért, mert rendkívül rosszak voltak a korabeli közbiztonsági állapotok, így inkább nem hagytak őrizetlenül házakat és a termést, illetve a belőle készített bort. 2. Csak azokat a házakat vették/vehették számba az összeírók, amelyekben laktak, mivel csak itt tudtak adatokhoz jutni (ne feledjük, a téli időszak közepén történt a népszámlálás!), a többit pedig egyszerűen figyelmen, azaz összeíráson kívül hagyták, mondván, hogy nem lakóépületek.

3. sz. táblázat A szőlőhegyek

Elnevezés	Házszámmal jelzett épületek száma	Szobák száma, konyhával és pincével való ellátottság	Lakók száma	Egy szobára jutó lakók átlaga
Keceli szőlőhegy	14	Mindegyiknél 1 szoba és 1 konyha, 8-nál van pince	46	3,28
Kaposi szőlőhegy	12 (+ 1 kápolna)	7 egyszobás, 5 kétszobás, mindegyiknél annyi konyha ahány szoba, 7-nél van pince	42	3,50
Róma szőlőhegy	27 (+ 1 kápolna)	25 egyszobás, 2 kétszobás, mindegyik 1 konyhával, 3-nak kamrája is van, 15-nél van pince	98	3,62
Lonka szőlőhegy	17	16 egyszobás 1 konyhás, 1 ötszobás 2 konyhával, ⁴⁸ hatnál van pince	54	3,17
Ivánfa szőlőhegy	33 (+ 1 kápolna)	1 szoba és 1 konyha mindegyiknél, négynél van pince	116	3,51
Összesen	103 (+ 3 kápolna)		356	3,45

47 Égető Melinda-Polgár Tamás: Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Somogy vármegyéből (1732–1847). Bp., 2011. Köszönöm Polgár Tamásnak a rendszabályok érvényességét 1870-re is igazoló szóbeli közlését és a rendszabályok bibliográfia adatait.

48 Ez az ötszobás épület szerintem a Gundy György (1820–1880) operaénekes, színházigazgató által 1868-ban, más források szerint 1868-tól épített villa, amelyet Rippl-Rónai József festőművész 1908-ban vásárolt meg. Érdekes, hogy a Gundy által Róma Villa névre keresztelt épületet a Lonka szőlőhegynél írták össze. Bizonyosnak tűnik, hogy erről az épületről van szó, mivel Kaposvár határában villa, vagy villaszerű épület kb. az 1890-es évek elejéig csak ez az egy létezett. Egyébként az épület a Lonka- és a Róma-hegy határán áll, de a Róma-hegyi részen. Az 1870. év elején tartott összeírásakor az épület 5 szobáját 2 család lakta, összesen 12-en. Érdekes, hogy mindannyian „családtag”-ként vannak felvéve, tehát cseléd nem lakott a villánál.

*Az életkörülmények minőségére utaló gazdasági adatok:
az istállóépületek és számosállatok a mezővárosban*

A város határán belül 357 istállót tartottak számon.⁴⁹ Tehát átlagosan a házak több mint felénél állt olyan épület, amelyben lovat, illetve szarvasmarhát, juhot, esetleg szamarat, kecskét tarthattak. A haszonállat-összeírási tabellában 624 a házak száma, amelyeknél összesen 447 lovat istállózttak, 13 kivételével a könnyű fajtából. Figyelemre méltó, hogy csődört nem tartottak a városban. Szamarat mindössze hetet találtak, az igénytelennek, de kevésbé értékesnek tartott öszvérből egyet sem. A város határán belül 604 szarvasmarhát istállózttak, amelyből 359 magyar, 139 svájci fajtájú volt, mindegyik fajtánál 2-2 bikával. Tehát átlagosan házanként majdnem egyet tartottak belőlük. Emellett még aránylag sok, 106 bivalyt írtak össze. Figyelemre méltó, hogy jelentős részüket (42%) a Fő utca első harmadában, tehát a belvárosban regisztrálták. Emellett a Kanizsai utca végén volt még számottevőbb állományuk (35 db). A juhállomány kizárólag ún. közönséges juhokból állt, amelyből 407-et találtak, nemesített fajtájúból viszont egyet sem. Utóbbi adatokból látható, hogy a gazdaságosabb, nyugati fajtájúra váltás a szarvasmarháknál és juhoknál ekkor még messze nem zajlott le a városban. Somogy megyében a fajtaváltásban egyébként – a szép számmal található – nagy uradalmak jártak az élen, így 1869 végén a juhot mintegy négyötöde már nemesített volt. Ide kívánczok, hogy az épületek összeírásakor az „*akol*” rovatba Kaposvár tabelláiban egyáltalán nem került számadat! A sertéseknél nem történt fajta szerinti összeírás. Ebből az állatból 1298-at tartottak, tehát átlagosan házanként több mint kettőt. A haszonállat-állományba még 11 kecske és 57 méhkas tartozott. A kecske igénytelensége miatt a szegények állatának számított, így alacsony egyedszáma inkább pozitívan értelmezhető. Magánházaknál 341, középületknél 16 istállót találtak az összeírók. Befogadóképességükről csak hozzávetőleges adatok állnak rendelkezésre. Külterületnek nevezhető helyen 33 (9,24%) istállót vettek számba, közülük 32 a szőlőhegyekben, egy pedig a kallómalomnál volt, tehát az állatállomány túlnyomó többségét a meglehetősen kis területen fekvő mezővárosban tartották, amely a korabeli egészségügyi viszonyokra valószínűleg meglehetősen kedvezőtlenül hathatott.

Összegzés a házzsintű összeírás jelentőségéről

Ez, az eddig feldolgozatlan levéltári forrás még számos szempont szerint elemezhető és elemezendő. Az eredeti dokumentumot még alig hasznosították a szakemberek, pedig az összeírás egy olyan időpontban – 1870 elején – rögzítette Kaposvár épített környezetének alapadatait, amikor még éltek a 18. századi építészeti tradíciók. A várost még területi korlátok közé szorította az Esterházy uradalom. A Kapos-csatorna jobb partján még alig több mint egy évtizede kezdődtek Donner Jánosnak köszönhetően az építkezések, és ezt a szerves terjeszkedést még nem vágta ketté az 1872 augusztusában átadott vasútvonal, amely azóta alapvetően befolyásolta a további területek beépítését és a város utcahálózatát.

A házősszeírás jóvoltából olyan településtörténeti adatok, információk kerülnek elénk, amelyek az épített környezet meglehetősen pontos látleletét adják. A házzsámonkénti házősszeírás különösen olyan mérvű történeti értékkel bíró iratvesztést elsenvedett településeknél fontos forrás, ahol – mint Kaposvár esetében is – minden egyes dokumentum, illetve irategyüttes feltárása és publikálása javít a történeti összkép élességén. A házakban lakók számának és ottlétük jogcímének (családtag, tisztviselő, albérlő, cseléd) ismeretében számos következtetés vonható le. Emellett egy olyan forrástípus további lehetőségeire világít rá a publikáció, amely más települések esetében is széleskörűen kiaknázhatóak, valamint újabb várostörténeti tanulmányokat inspirálhat Kaposvárral kapcsolatban.

49 A házsoros összeírási adatsorokat az istállóknál rosszul adták össze. A 2. oldal eredménye 20. Ez helyett 2-öt írtak az össze-sítőbe, így tévesen 323 a magánházaknál lévő istállók száma a helyes 341 helyett. Ehhez jön még a 16 középületnél álló, így jön ki a 357-es szám. Ez a hiba a népszámlálási kötet Központi járási adataiban is jelentkezik. (R. B.)

MELLÉKLET

Kaposvár házioros kimutatása

Kaposvár, 1870. január
 Ország Magyar
 Megye Somogy
 Járás Központhi
 Község Kaposvár

3-dik melléklet, a községi áttekintéshez. A köz- és magánépületek kimutatása.

Folyó szám	Középületek					Ha lakásra szolgál, hány				Jegyzetek (Itt a középület helyisége s a netalán lakott részek a túllapon foglalt rovatok szerint részletezendők.)								
	egyházi	iskolai	megyei célokra szolgál	városi vagy községi	tisztviselő vagy bérlő	lakja azt			cselédje	Fekvése	Szoba	Kamra	Konyha	Pince	Bolt	Félszer	Istálló	
						család tagja	lakja azt	lakja azt										
1	2	3	4	5	9	10	11											
Fő utca 1.					4	7	1				I	15	1	7	4			
10.			I Megyeháza		11	21	12				II	117	7	10	9	1	7	
”			[Megyei börtön]									18						
43.				1	1	5	1				fsz	3	1	1				1
52.				I Agyárpolda	1	25	0				I	6	1	1	1			
53.			1		1	5	2				fsz	8	1	2	1			1
69.			I Kórház		3	3	36				I	26	3	3	1			1
Hosszú utca	I Zsidó				0	0	0											

Széchenyi tér	¹ Chat				0	0	0												
Kanizsai utca 60.				1	5	24	5	fsz		5		2						1	
64.				1	4	9	0	„		2	1	1						3	
66.				¹ Téglavető	1	7	0	„		1	1	1						3	1
Új utca 27.				¹ Téglavető	9	32	0	„		4	1	2							
Széchenyi tér 2.			¹ Elemi iskola		1	3	1	I		8		1	1					1	1
3.				¹ Városház	1	5	2	I		10	1	2	1					1	1
4.				¹ Korcsma	1	4	8	I		7		1	1					1	1
Vásártér 1.				1	1	2	0	faz		1		1							
Anna utca	¹ Kápolna				0	0	0												
Kapos hegy	¹ Kápolna																		
Róma hegy	¹ Kápolna																		
Ivánfa hegy	¹ Kápolna																		
Összesen	6	2	3	9	44	152	301		231	18	28	23	4	12	16				
Járási összesí- tőben	6	2	3	9															

Jegyzet. A középületek rendeltetésük szerint felsorolandók.

A lakás fekvése a bejelentési ív illető kérdései szerint akképp megjelölendő a 15-dik rovatban, hogy ha pinczében van p, ha földszinti fsz, ha félemeleten ½, ha emeleten, az emelet szerint I, II, III, IV, stb., ha padláson, padl. vezetendők be.
Ha csak lakásra szolgál a lakás, a 28. rovatba I., a lakásra és üzletre, a 28-ikba I., a 29-ikbe az üzlet neve beírandó; ha csak üzletre szolgál, ez a 29-dik rovatban megnevezendő, s ekkor a 28-dik rovat keresztülhuzandó.

A 34-dik jegyzeti rovatban kiteendő, miért lakatlan némely ház a számláláskor.

[A 6. katonai, a 7. állami és a 8. egyéb oszlopokat kihagytam, mivel mindegyik üres és így is nehezen lehet egy oldalon megjeleníteni a táblázatot. A megjelölt kötetben viszont a Központi Járásnál 2 katonai épület szerepel, állami és egyéb nem. Somogy megye összesítése rovatban pedig 2 katonai, 12 állami és 9 egyéb épület van feltüntetve.]

Folyó házszám		Magánépületek													Lakók benne				Jegyzet			
		van a lakásban												a lakás				összesen				
		a lakás	folvó szám	fekvése	szoba	kamra	előszoba	konyha	pince	boltt	felszer (szín)	raktár	istálló	akol	padla	gőre	csupán lakásra szolgál-e?			üzletre is szolgál-e, és milyenre?	családtag	cseledt
13		14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Fő utca																						
2.		1	I.	13	1		1	1		1		2				1		4	4	5	13	
3.		4	fsz.	8	1		3	2				1				1		4	3	2	9	
4.		1	I.	9	1		2	1	1	1	1	1				1	gyógytár	5	5	2	12	
5.		3	fsz.	8	1		2	2		1		1				1		11	4	2	17	
6.		2	I.	7	1		2	1		1		1				1		9	2	2	13	
7.		3	fsz.	6	2		2	1	1	1	1	1				1	vegyesker.	7	3	3	13	
8.		2	fsz.	10	2		4	1		1		1				1		6	3		9	
9.		2	fsz.	4	1		2	1		1		1				1		4			4	
[10.]																	[megveháza]					
11.		1	fsz.	5	1	1	1	1		1		1				1		1	2		3	
12.		2	I.	14	2	1	2	1		1		1				1		6	5		11	
13.		1	fsz.	6	1		1	1		1		1				1		4	6		10	

14.		5	fsz.	8	2		2	1	1											1	vegyesker.	14	3	2	19
15.		6	fsz.	12	2	1	4	3												1		14	2	11	27 ¹
16.		5	I.	13	2		4	2	1	1	1								1		gyógytár	15	7	4	26
17.		3	fsz.	8	2		3	1	2										1			17	2	4	23
18.		2	fsz.	4			1	1	2										1		mészárszék vegyesker.	9	1		10
19.		1	fsz.	6	2		1	2		1	2	3							1			2	10	1	13
20.		2	fsz.	13	2	1	2	2		2	1								1			9	9		18
21.		2	fsz.	4	1		2	1		1									1			2	1	1	4
22.		1	fsz.	6	1	1	1	1		1									1			4	4		8
23.		2	I.	10	2		3	1		1									1			8	6		14
24.		2	fsz.	6	1	1	2	1		1									1			8	3	1	2
25.		2	fsz.	9	1	1	2	1		1									1			8	2		10
1. oldal összesen		55		189	32	7	49	30	6	21	2	22	3									180	88	40	308
[Helyes szám]																						171	87	40	298

2. oldal

13		14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
26.		2	fsz.	9	2		2	2		1	1	1		1		1		6	5		11	
27.		1	fsz.	5	2		2	1		1		1		1		1		4	5		9	
28.		1	fsz.	5	1		1	1		1						1		1	2		3	
29.		3	fsz.	6	1		2	1								1		8	1		9	
30.		2	I.	9	2		2	1		1		1		1		1		5	4		9	
31.		3	fsz.	5	2		2	1				1				1		17	2		19	
32.		2	fsz.	3	1		1	1	1	1		1				1		2	1	2	5	
33.		2	fsz.	4	1		1	2		1		1				1		3	4	1	8	
34.		1	fsz.	4	1		1	1		1		1				1		2	3	1	6	
35.		1	fsz.	5	1		1	1		1		1				1		2	1	1	4	
36.		2	fsz.	3	2		1		1							1		6	4		10	

37.		2	fsz.	7	1	1	2	1	1	1	1					1	5	4	9	
38.		4	fsz.	8	3	1	3	2	1	1	1					1	10	1	1	12
39.		3	fsz.	7	1		2	1			1					1	14	2		16
40.		7	fsz.	9	1		3	1	1	1	1					1	17	3	2	22
41.		3	fsz.	5	3	1	3	1	1	1	1					1	6	1	1	8
42.		2	fsz.	5	2		3	1	1	1	1					1	5	1		6
43.																				[városi épület]
44.		1	fsz.	4	1		1	1		1	1					1	3	1		4
45.		1	fsz.	6	1	1	2	2			1					1	4	1		5
46.		3	fsz.	3	1		1	1			1					1	4	1	4	9
47.		2	fsz.	7	2		2	1	1	1	1					1	6	3		9
48.		3	fsz.	10	2		2	1	1	1	1					1	2	2	4	8
49.		1	fsz.	6	1		1	1		1	1					1	4	7		11
50.		1	fsz.	2	1		1	1								1	3	1		4
2. oldal összesen		53		137	36	2	42	27	2	16	1	20	5				139	60	17	216
[Helyes szám]						1														

3. oldal

13		14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
51.		1	fsz.	5	1		1	1	1	1	1	1		1		1		3	2		5	
[52.]																						
[53.]																						
54.		4	fsz.	5	1		1	1	1							1	szatlócs	13	3		16	
55.		2	fsz.	8	1	1	2	1	1	1	1	1				1		5	4		9	
56.		3	fsz.	8	2		1	1	1	1	1	1				1		10	2	2	14	
57.		5	fsz.	13			6	3		1	1	1				1		22	4	1	27	

58.	2	fsz.	5	1		3	1	1		1		1		1		1		2	3	5		
59.	1	fsz.	7	1		2	1			1								2	4	1	7	
60.	6	fsz.	8			3	1			1								24	3	4	31	
61.	2	fsz.	4			2	1			1								10		2	12	
62.	2	fsz.	5			2	1											7		4	11	
63.	2	fsz.	4			2	2											7	2	4	13	
64.	2	fsz.	6			2	1											5	3		8	
65.	4	fsz.	4	2		2	1			1								8	5		13	
66.	3	fsz.	4	1		1	1			1								5	2		7	
67.	3	fsz.	3			1	1											5	2		7	
68.	1	fsz.	2			1												3			3	
69.																						
70.	1	fsz.	5			3	1											13	3	5	21	
71.	4	fsz.	4	1		3	1			1								11	2		13	
72.	1	fsz.	3	1		1	1			1								1	2		3	
73.	2	fsz.	3	2		2												12	1	2	15	
74.	1	fsz.	5	1		2	1			1								2			4 szoba üres, bérlő nem talá- tatott	
75.	1	fsz.	4	1		1	1			1								2	1		3	
3. oldal összesen	53		115	16	1	44	23	1	8		14		2					172	48	25	245	
4. oldal																						
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	
76.	3	fsz.	8	1		2	2		1		1				1			14	2	2	18	
77.	5	fsz.	5			2	1								1			17	3		20	
78.	4	fsz.	3			2					1				1			15	1		16	

79.		5	fsz.	6	2		3	1												1			21	1	2	24
80.		3	fsz.	3			2				1									1			14			14
81.		1	fsz.	3			1	1		1													7			7
82.		2	fsz.	2	1		1	1		1													4	1		5
83.		2	fsz.	2	1		1	1															7		1	8
84.		2	fsz.	2			1			1													6		1	7
85.		3	fsz.	5	2		3	1															12	1	1	14
86.		1	fsz.	3			2	1															7			7
87.		2	fsz.	2	1		1	1		1													7		1	8
88.		4	fsz.	4	1		2					2											14			14
89.		3	fsz.	3			2	1															8			8
90.		6	fsz.	5	1		3																9	1	4	14
91.		4	fsz.	5	2		3	1				2											11		3	14
92.		4	fsz.	5	1		3	1															15		3	18
93.		4	fsz.	5	2		2	2															12		1	13
94.		3	fsz.	3			2	1				2											14			14
95.		3	fsz.	3			2	2															10			10
96.		3	fsz.	3	1		1	1															9			9
97.		3	fsz.	3			2																4		3	7
98.		4	fsz.	4			3	1	1														13	1	1	15
99.		4	fsz.	4			3																10			10
100.		5	fsz.	4	1		3	3															13		3	16
4. oldal összesen		82		98	17		52	23	1	5	23	1											273	11	26	310
[Helyes szám]		83		95																						

5. oldal

101.		1	fsz.	2	1		1																8			8
102.		1	fsz.	5			1	1		1													2	2		4

		Hosszú utca																						
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34			
1.	2	fsz.	3			1		2							1	vegyesker.	4	1		5				
2.	3	fsz.	5		1	3	1	1		1					1	lisztkeresk.	6	2	2	10				
3.	4	fsz.	5	1		2	1	1							1	vegyesker.	17	2	3	22 ²				
4.	1	fsz.	4	1	1	1	1		1		1				1		6	2	1	9				
5.	1	fsz.	6	1		1	1				1				1		7	2		9				
6.	1	fsz.	3	1		1									1		9	1		10				
7.	2	fsz.	4	2		2	1	1	1	1	1				1	bótkeresk.	10	3	4	17				
8.	1	fsz.	5	1		1	1		1		1				1		13	3	1	17				
9.	13	fsz.	17	2		11	5	4		1	1				1	vegyesker.	21	4	25	50				
10.	2	fsz.	5	1		2	2										5	2	3	10				
11.	1	fsz.	2	1		1					1				1		2		1	3				
12.	1	fsz.	2	1		1	1								1		2			2				
13.	2	fsz.	3			2	1		1						1	vegyesker.	12 ³			12				
14.	4	fsz.	5	3		2	1								1		14			14				
15.	1	fsz.	4			1	1		1	1	1				1		3	2		5				
16.	2	fsz.	4	1		2	1								1		7	2		9				
17.	1	fsz.	3	1	1	2	1		1		1				1		4	1		5				
18.	3	fsz.	4			1	1								1		16		2	18				
19.	3	fsz.	5	3		3	2	1	1	1	1				1	vegyesker.	20	1	4	25				
20.	2	fsz.	5	2		2									1		5		1	6				
21.	1	fsz.	5	2		2	1	1	1	1	1				1	vegyesker.	6	2	1	9				
22.	2	fsz.	3	1		2	1								1		7	1	15	23				
23.	5	fsz.	6	1		4	1		1	1	1				1		17		3	20				
5. oldal összesen	60		115	27	3	52	25	12	9	4	13						224	33	66	323				
[Helyes szám]																	223			322				

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
	1	fsz.	3			1	1								1		3	1		4	
24.	3	fsz.	4	1		2									1		5	3	1	9	
25.	3	fsz.	8	2		3	1		1		1				1		6	4	15	25	
26.	1	fsz.	3	1		1	1	1							1	vegyesker.	4	1	1	6	
27.	4	fsz.	6	2		3	2	1			1				1	vegyesker.	20	1		21	
28.	3	fsz.	4			2	1				1				1		10	1		11	
29.	4	fsz.	7	3		3	1		1		1				1		21	1	2	24	
30.	2	fsz.	8	2	1	1	1		2		1				1		4	3	1	8	
31.	2	fsz.	6			3					1				1		9	3	1	13	
32.	4	fsz.	4			2									1		12		5	17	
33.	3	fsz.	6	2		3	1				1				1		14	3		17	
34.	3	fsz.	5	2		3									1		18	2	3	23	
35.	3	fsz.	8	1		3	1		1		1				1		15	2		17	
36.	2	fsz.	5	1		2	1	1	1	3	1				1	bőrkeresk.	11	3	2	16	
37.	3	fsz.	5	2	1	2	1		1		1				1		14	2		16	
38.	2	fsz.	7	1		3	1	1							1	vegyesker.	10	1	1	12	
39.	4	fsz.	5	1		2	1								1		17		2	19	
40.	3	fsz.	4			3	1	1	1		1				1	vegyesker.	9	3	3	15	
41.	6	fsz.	6	2		3	2								1		17	1	4	22	
42.	7	fsz.	10	2		5	1	1							1	vegyesker.	19	1	13	33	
43.	8	fsz.	12	3		6	1	1			1				1	lisztikeresk.	34	3	1	38	
44.	10	fsz.	12	2		5	2	3			1				1	vegyesker.	20	2	23	45	
45.	4	fsz.	6			3	1				1				1		19			19	
46.	1	fsz.	4			1	3		1		2				1	korcsma	6	1		7	
6. oldal összesen	86		148	30	2	65	25	10	9	3	16						317	42	78	437	

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Kamizsai utca																					
1.	5	fsz.	5	2		2	1	1	1	1	1				1	vegyesker.	18	3	5	26	
2.	1	fsz.	2	2		2	1		1		1				1		7		2	9	
3.	4	fsz.	6			2									1		16			16	
4.	4	fsz.	5			3		1							1	szatócs	15		2	17	
5.	3	fsz.	2	1		1	1				1				1		8		1	9	
6.	4	fsz.	4	1		2									1		18	1		19	
7.	5	fsz.	5	3		3	2								1		11		3	14	
8.	3	fsz.	4	1		4	1	1			1				1	szatócs	7			7	
9.	3	fsz.	3			2									1		13		6	19	
10.	3	fsz.	3	1		1	1	1			1				1	szatócs	15			15	
11.	2	fsz.	3	1		2									1		6		1	7	
12.	1	fsz.	2			1	1				1				1		6			6	
13.	5	fsz.	6	1		2	1		1		1				1		18		3	21	
14.	2	fsz.	2			1									1		5		1	6	
15.	3	fsz.	2			1	1				1				1		8		2	10	
16.	1	fsz.	2	1		1					1				1		4		2	6	
17.	1	fsz.	2			1					1				1		16			16	
18.	4	fsz.	3	1		2			1		1				1		8		1	9	
19.	2	fsz.	3	1		2	1								1		5		1	6	
20.	2	fsz.	4	1		2	1		1		1				1		7			7	
21.	1	fsz.	4	1		2	1				1				1		12		1	13	
22.	2	fsz.	4	1		2	1		1		1				1		13	1	2	16	
23.	5	fsz.	5			2	1				1				1		16		4	20	
24.	7	fsz.	7	2		4	1								1		20		2	22	

25.	4	fsz.	4	1		3	2		1	1				1	17		1	18			
7. oldal összesen	79		92	22		50	18	4	7	1	16				289	5	40	334			
8. oldal																					
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
	1	fsz.	5	2		2	1	1	1	1	1				1	szatós	8			8	
26.	2	fsz.	2			2	1		1		1				1		8		1	9	
27.	3	fsz.	4			2			3		1				1		16			16	
28.	4	fsz.	4	1		2	1				1				1		13			13	
29.	2	fsz.	3	1		2	1	1	1		1		1		1	szatós	6			6	
30.	5	fsz.	6	2		2	2			2	2		1		1		12		4	16	
31.	2	fsz.	4	1		2	1		1		1		1		1		6		4	10	
32.	3	fsz.	6	1		2	1		1		1		1		1		13		2	15	
33.	3	fsz.	3			2	1				1				1		13			13	
34.	2	fsz.	3			2	1				1		1		1		6		1	7	
35.	2	fsz.	2			2	1				1				1		6		1	7	
36.	2	fsz.	2	1		2	2	1	1		1		1		1	szatós	12		1	13	
37.	6	fsz.	6	1		3	1				1				1		24		2	26	
38.	4	fsz.	4	1		3	1	1							1	szatós	19		1	20	
39.	3	fsz.	3	1		2	2			2					1		11			11	
40.	6	fsz.	6	1		4	1			1					1		22		1	23	
41.	1	fsz.	2			1	1								1		3			3	
42.	4	fsz.	4			3	1								1		8		2	10	
43.	2	fsz.	2			1	1				1						5		1	6	
44.	2	fsz.	2			1	1								1		8			8	
45.	4	fsz.	3	1		2	2		1	2					1		8			8	
46.	3	fsz.	4	2		2	1		2		1				1		10			10	
47.	6	fsz.	6	1		3					1				1		19		1	20	
48.	5	fsz.	5	1		3	1								1		13			13	

49.	2	fsz.	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	6	6	6	6
50.	2	fsz.	2	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	6	6	6	6
8. oldal összesen	79		93	20	53	25	4	14	23	6										275	21	296	
9. oldal																							
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	34	
51.	1	fsz.	2			1					1				1		4				4		4
52.	4	fsz.	5			2	1				1		1		1		13				13		13
53.	4	fsz.	4			3					1				1		16				1	17	17
54.	2	fsz.	2	1		1			1						1		12				1	13	13
55.	1	fsz.	1	1		1	1								1		2					2	2
56.	1	fsz.	1			1									1		5					5	5
57.	2	fsz.	2	2		2	1				2		2		1		9					9	9
58.	3	fsz.	3	1		2			1		1				1		16					16	16
59.	3	fsz.	3	2		2					1				1		10					2	12
[60.]																							[városi épület]
61.	3	fsz.	2	1		1	1		1		1				1		9					9	9
62.	2	fsz.	3			1	1				1				1		6					6	6
63.	8	fsz.	5	1		2					1				1		33					2	35
[64.]																							[városi épület]
65.	1	fsz.	3	1		2	1		1						1		5					5	5
66.																							[városi téglalető]
67.	1	fsz.	4	1		1			1		1			1	1	malom	2				4	6	6
68.																							[nincs ilyen sor]
69.	2	fsz.	1			1					1		1				9					9	9

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Füredi utca																					
1.	2	fsz.	2			1			1						1		11			11	
2.	5	fsz.	3			2									1		12		2	14	
3.	3	fsz.	3	1		2				1					1		13			13	
4.	5	fsz.	4			2	1								1		13		3	16	
5.	5	fsz.	5			3	1	1		1					1	szatócs	21			21	
6.a.	1	fsz.	2	1		1					1				1		5			5	
6.b.	1	fsz.	2			1									1		3			3	
9. oldal összesen	60		63	13	35	8	1	6		15	4	1					229		15	244	
[Helyes szám]			62																		

10. oldal

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
7.	3	fsz.	3			1									1		7		1	8	
8.	2	fsz.	2			1			1		1				1		7			7	
9.	2	fsz.	2			1					1				1		9			9	
10.	2	fsz.	3			2	1				1		1		1		11			11	
11.	4	fsz.	4	1		2	1			1					1		14		3	17	
12.	2	fsz.	2	1		1	1		1		1				1		7			7	
13.	5	fsz.	2			1									1		16			16	
14.	3	fsz.	3	1		2	1		1		1				1		14			14	
15.	2	fsz.	2			1	1		1		1				1		12		1	13	
16.	4	fsz.	3			2	1								1		16		1	17	
17.	3	fsz.	2			1	1				2				1		5			5	
18.		fsz.													1						leégett
19.	6	fsz.	5			3	1		1		2				1		18		5	23	
20.	3	fsz.	2			2									1		6		3	9	

21.	4	fsz.	4	1		2	2													1				15		15	
22.	4	fsz.	4			3															1				15	1	16
23.	2	fsz.	2	1		1	1														1				11		11
24.	1	fsz.	1			1															1				3		3
25.	4	fsz.	3	1		2															1				14	1	15
26.	2	fsz.	2	1		1	1														1				10		10
27.	1	fsz.	1			1	1														1				2	1	3
28.	3	fsz.	3	1		1	1														1				8	2	10
29.	3	fsz.	2			2	1														1				11	2	13
30.	2	fsz.	2			1															1				9		9
31.	2	fsz.	1			1															1				6		6
10. oldal összesen	69		60	8		36	14														1				246	21	267

11. oldal

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34						
32.	1	fsz.	1			1											2				2						2
33.	2	fsz.	1			1					1						6				6						6
34.	1	fsz.	1			1											4				4						5
35.	1	fsz.	1			1											2				2						2
36.	1	fsz.	1			1											4				4						4
37.	3	fsz.	2			1											7				7						7
38.		fsz.																									Új épület
39.	1	fsz.	2			1											6				6						6
40.	2	fsz.	1			1	1										8				8						8
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34						
1.	1	fsz.	4			1	1				1						6	3	1	10							
2.	1	fsz.	8	1	1	1	1		1								3	3		6							

Pap utca

26.		7	fsz.	5	1		2	1							1			16	1	2	19	
27.		2	fsz.	7	1		3	1		1					1			8	1	1	10	
28.		2	fsz.	8	2	1	1	1							1			11	2	2	15	
29.		3	fsz.	6	1		1	1	1						1		szatócs	15	1		16	
30.		4	fsz.	5	1		1	1							1			6		4	10	
31.		4	fsz.	4	1		2	2							1			19			19	
32.		3	fsz.	4	1		1	1							1			7		1	8	
33.		3	fsz.	5			2	1							1			18	1		19	
13		14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34

Meggyes utca

1.	4	fsz.	4	2		2	1	0							1			8	2	2	12	
2.	1	fsz.	5	1	1	2	1	0	1	0	1	0	1		1			6	3		9	
3.	4	fsz.	6	1		2	1	0	1	0	1	0	2		1			16	2	5	23	
4.	1	fsz.	2			1	1	0							1			3			3	

Aranyf/ utca

1-2.			fsz.																				Új épületek
3.	1	fsz.	1			1									1			7			7		7
4.	1	fsz.	1			1	1								1			4			4		4
12. oldal összesen	68		101	18	3	39	20	2	5	11	3							227	22	31	280		

13. oldal

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34		
	2	fsz.	3			1	1								1			3	1	1	5		Új épületek
6.			fsz.																				Új épületek
7.	1	fsz.	1			1									1			4			4		4

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Közép utca																					
1.	1	fsz.	3	1		1	2		1		1				1			3	2	1	6
2.	3	fsz.	7	3		3	2		1		1				1			10	4		14
3.	2	fsz.	3	1		1	1		1		1				1			7		2	9
4.	6	fsz.	8	2		4	1				1				1			16	2	2	20
5.	3	fsz.	3	1		2	1				1				1			15			15
6.	1	fsz.	3	1		1									1			5			5
7.	1	fsz.	2	1		1	1				1				1			3			3
8.	1	fsz.	2	1		1	1				1				1			8			8
9.	2	fsz.	2	1		1					1				1			8		1	9
10.	3	fsz.	4			1	1								1			9		2	11
11.	1	fsz.	3	1		1	1		1		1		1		1			6	1		7
12.	5	fsz.	6			2	1								1			11	1	4	16
13.	1	fsz.	2			1	1								1			7		1	8
14.	6	fsz.	6			3	1				1				1			21		2	23
15.	3	fsz.	3			1	1								1			5		1	6
16.	3	fsz.	3			1	1		1		1				1			7			7
17.	2	fsz.	2			1	1				1				1			6			6
18.	3	fsz.	3			2	1								1			12			12
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Új utca																					
1.	3	fsz.	3			1									1			11			11
2.	1	fsz.	1	1		1			1		1				1			3			3
3.	3	fsz.	4	1		3	1								1			4		3	7
4.	3	fsz.	3	2		2	1								1			10			10
13. oldal összesen	60		80	17	1	37	21		6		12	1						194	11	20	225

	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
5.		2	fsz.	3	1			2	1							1		6		1	7	
6.		2	fsz.	2	1			1								1		6			6	
7.		2	fsz.	4	2			2	1	1				1		1	szatós	12			12	
8.		3	fsz.	3	2			2	1	1		1		1		1		12	1		13	
9.		1	fsz.	2				1	1	1				1		1	szatós	8			8	
10.		3	fsz.	2				1								1		13			13	
11.		2	fsz.	3	1			2	1	1		1				1		9			9	
12.		1	fsz.	2				1								1		6			6	
13.		3	fsz.	2				1								1		11			11	
14.		3	fsz.	5	1			3	1							1		9			9	
15.		3	fsz.	3	1			3	1							1		12			12	
16.		5	fsz.	5				2	1							1		10			10	
17.		3	fsz.	4				2	1							1		8			8	
18.		3	fsz.	4				2				1				1		10			10	
19.		2	fsz.	2				1								1		8			8	
20.		1	fsz.	1	1			1		1						1		2			2	
21.		5	fsz.	6				3	2			1				1		14		1	15	
22.		5	fsz.	4				2								1		14		1	15	
23.		2	fsz.	2				1								1		7			7	
24.		1	fsz.	2	1			1	1			1				1		8			8	
25.		3	fsz.	3				1	1			1				1		13			13	
26.		1	fsz.	1	1			1								1		5			5	
[27.]																						[városi téglaletető]
28.		2	fsz.	2				1	1			1		1		1		6			6	

29.	1	fsz.	2			1								1			4		4	
14. oldal összesen	59		69	12		38	14	1	5	8	4						213	1	3	217

15. oldal

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
	5	fsz.	5			2					1				1		27			27	
31.	3	fsz.	4			1	1								1		9			9	
32.	1	fsz.	1			1									1		2			2	
33.	1	fsz.	1			1	1				1				1		4			4	
34.	3	fsz.	2			1	1										11			11	
35.	1	fsz.	1			1					1						3			3	
36.	1	fsz.	2			1											5		1	6	
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34

Széchenyi tér

1.	1	fsz.	5	1	1	1	1	1	1	1	1				1		3	5	1	9	
[2.]																					
[3.]																					
[4.]																					
5.	2	fsz.	3	1	1	1		2			1				1	rófós keresk.	10	3	2	15	
6.	1	fsz.	4	1		1	1	1	1		1				1	pálinka mérés	6	2		8	
7.	3	fsz.	6	1	1	4	1	2			1				1	rófós keresk.	12	2	2	16	
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34

Korona utca

1.	1	I.	16	1	2	2	2	1	1		2				1	vendégő kávélház	5	22		27	
2.	2	I.	8	2	1	3	1	3		3					1	vaskeresk.	6	6		12	
3.	2	fsz.	4	1		1	1	2		1	1				1	lisztkeresk. üveges	8	2	1	11	

4.	7	fsz.	15	4		6	4	4	4	1										1	pék szabó cipész.	34	4	2	40
5.	3	fsz.	7	2		3	1	3		1										1	vegyszer.	16	4	2	22
6.	3	fsz.	6			2		2		3									1	fényűzési cikkek szíjgyártó	16		1	17	
7.	2	fsz.	6	2		2	1	2		3									1	vaskeresk.	10	2	1	13	
8.	5	1.	14	1	1	5	2	2		2	1								1	rőfős keresk. fűszerkeresk.	30	5	4	39	
9.	4	fsz.	9	3	1	4	1	2	1	1	1								1	aranykeresk.	11	3	4	18	
10.	1	fsz.	5	1		2		2			1								1	pék vegyszer.	8	2	3	13	
11.	3	fsz.	6	2		3	1	3	1	1	1								1	cipész vaskeresk.	14	6	13	33	
15. oldal összesen	55		130	23	8	48	20	31	5	17	14										250	68	37	355	

16. oldal

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
12.	2	fsz.	8	1	1	2	1	1	1	1	1				1	lisztkeresk.	7	3	4	14	
13.a.	1	fsz.	5	1		1	1	1							1	ruhatár	3	2	4	9	
13.b.	2	fsz.	5			2	1	2							1	piperezs keszkenyős	6	1		7	
14.	5	fsz.	13	3	1	5		4		1	1				1	borbély mészárszék	20	7	3	30	
15.	4	fsz.	6	1		3	1	1							1	lisztkeresk. esztergályos	12	3		15	
16.	1	fsz.	5	1		1	1	3		2					1	rőfős keresk. vaskeresk.	5	2	4	11	
17.	3	fsz.	5	1		3	1	4			1				1	bádogos mészáros szabó	12	2	3	17	

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Búza tér																					
1.	3	fsz.	8	2		2	1	2			1				1	vegyesker. aranyműves	16	2	2	20	
2.	1	fsz.	11	1	1	2	1	1	1		1				1	vendégfő (vagy vendégfőlgadó)	10	5	1	16	
3.	3	fsz.	6	1		2	1		1		1				1		16	4		20	
4.	3	fsz.	6	2		2	1	1	1		1				1	festő	14	3	3	20	
5.	1	fsz.	7	1	1	1	1	1							1	kávéház	4	6	3	13	
6.	4	fsz.	9			3	2			1					1	kovácsműhely	9	2	3	14	
7.	1	fsz.	2	1	1	1	1	1							1	lisztkeresk.	3	1		4	
8.	3	fsz.	11	1	1	3	1	1			1				1	vendégfős	13	3	1	17	
9.	1	fsz.	4	1	1	1	1	1			1				1	vegyesker.	7	4	1	12	
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Vár utca																					
1.	3	fsz.	6	1	1	3					1				1		11	2	1	14	
2.	3	fsz.	7			3	1		1		1				1		16	2	2	20	
3.	3	fsz.	4	1		3	1				1				1		15	3	2	20	
4.	1	fsz.	6	1	1	1	1	1			1				1		7	2		9	
5.	5	fsz.	7	2		3	1								1		18	2	1	21	
6.	3	fsz.	7	1		2	1		1		1				1		13	2	2	17	
7.	3	fsz.	6	1		1				1					1		12			12	
8.	2	fsz.	4	2	1	2	1		1		1				1		10	1	1	12	
9.	2	fsz.	5	1	1	2	1		1		1				1		16	1	3	20	
16. oldal összesen	63		163	28	11	54	23	24	9	7	16						275	65	44	384	
17. oldal																					
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
10.	1	fsz.	1			1									1		4			4	

11.	1	fsz.	2	1	1														1				4	1		5	
12.	1	fsz.	3	1	1														1				4			4	
13.	3	fsz.	5		1	2													1				11	1		12	
14.	1	fsz.	6	1	1	1	2												1				4	2	3	9	
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34						
Gillice utca																											
1.	1	fsz.	3	1	1	1	1	1	1		1								1				3	3		6	
2.	12	fsz.	18	2	7	1					1								1				22		10	32	
3.	1	fsz.	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1						1				6	5	1	12	
4.	1	fsz.	4	1	1	1	1				1								1				6	2		8	
5.	3	fsz.	5	1	2	1					1								1				9	1	2	12	
6.	4	fsz.	7	3	3	1	1	1	1		1								1				6	2	5	13	
7.	2	fsz.	4	1	2	1	1				1								1				6	2		8	
8.	4	fsz.	5		2	1													1				11	3	3	17	
9.	1	fsz.	4		1	1	1				1								1				10	2		12	
10.	7	fsz.	7	1	5	2													1				22	3	1	26	
11.	1	fsz.	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1							1				4	1		5	
12.	5	fsz.	7	2	2	1	1	1	1	1	1								1				12	2		14	
13.	4	fsz.	4	1	1	1	1												1				16		1	17	
14.	2	fsz.	3	1	1	1	1	1	1										1				6	2	4	12	
15.	1	fsz.	5	2	1	1	1	1	1	1	1								1				8	3		11	
16.	1	fsz.	4	1	1	1	1												1				2	1		3	
17.	3	fsz.	4	1	2	1	1	1	1	1	1								1				16			16	
18.	2	fsz.	7	2	2	2													1				8	3	3	14	
19.	2	fsz.	4	1	2														1				6		1	7	
17. oldal összesen		64	124	26	5	44	22	1	8	2	14		1									206	39	34	279		

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Sétatér utca																					
1.	3 fsz.	6	2			3	3				1				1		9	2		11	
2.	3 fsz.	8	1			2	2	1			1				1		6	3	3	12	
3.	2 fsz.	5	1			1	1				1	1			1		5	2	2	9	
4.	2 fsz.	6	1			2	1	1		1	1				1		5	1	3	9	
5.	1 fsz.	5	1			1	1			1	1				1		8	2		10	
6.	2 fsz.	5	1			2	1	1		1	1				1		4	2		6	
7.	3 fsz.	8	3			3	1	1		1	1				1		5	6	1	12	
8.	1 fsz.	5	1			1	1								1		8	2		10	
9.	1 fsz.	5	1			1	1	1		1	1				1		3	4		7	
10.	3 fsz.	6					2	1							1		21			21	
11.	2 fsz.	7	1	1	1	2	1	1		1	1				1		4	2		6	
12.	4 I.	14	1			5	1				1				1		12	3		15	Az emelet üres, bérlő nem talál- tatott.
13.	3 fsz.	6	2			3	1	1		1	1				1		12	3	7	22	
14.	2 I.	14	1			3	1	1		1	2				1		8	5		13	
15.a.	1 fsz.	2	1			1	1	1		1	1				1		5			5	
15.b.	1 fsz.	3	1			1	1	1									6	3	4	13	
16.	2 I.	8	1	1	2	1	1				1				1		8	2	1	11	
17.	2 fsz.	3	1			1									1		2	1	1	4	
18.	4 fsz.	8	1			3	3	1		1	1				1		28	3	7	38	
Kálvária utca																					
1.	1 fsz.	5	2			1		1							1	eukrász	4	3		7	
2.	1 fsz.	12	1	1	1	1	1	0							1		2			2	Cs. K. ruhatar

8.		5	fsz.	5																1					5		3	8		
9.		1	fsz.	2	1					1	1										1					7			7	
10.			fsz.	8						1	1	1									1									Cs. K. laktanya
11.		1	fsz.	4	1					1											1				3	2		5		
12.		3	fsz.	3	1					1											1				10		2	12		
13.		3	fsz.	3						1	1	1									1				10		2	12		
14.		2	fsz.	2	1					1											1				7		4	11		
15.		3	fsz.	3	1					1											1				10		3	13		
19. oldal összesen		58		78	8					34	12	2	3	5										195	2	23	220			

20. oldal

13		14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
16.		1	fsz.	1				1								1		3				3
17.		1	fsz.	1				1								1		3		1	4	
18.		1	fsz.	1				1								1		6		1	7	
19.		1	fsz.	1				1								1		2			2	
13		14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34

Szentpáli utca

1.		1	fsz.	1												1		1										1	
2.		1	fsz.	1				1								1		7		1	8								
3.		2	fsz.	2				1				1				1		8			8								
4.		3	fsz.	3				2								1		12		1	13								
5.		1	fsz.	1	1			1								1		5			5								
6.		2	fsz.	2	1			2						1		1		6			6								
13		14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34							

Széna tér

1.		3	fsz.	4	1			2	1	1						1		10	1	6	17	
2.		1	fsz.	1				1								1		4			4	

3.		2	fsz.	2				1										1							5			5	
4.		1	fsz.	6	1	1	1	1		1									1							2	5		7
5.		5	I.	7	5	4	1	4	1										1						21	2	2	25	
6.		1	fsz.	2			1	1		1									1						5			5	
13		14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34							

Major utca

1.		2	fsz.	2	2			1										1							21			21
2.		2	fsz.	2	2			1											1						24			24
3.		2	fsz.	2	2			1											1						21			21
4.		2	fsz.	2	1			1											1						7			7
5.		3	fsz.	4	2			2	1										1						10		1	11
6.		2	fsz.	2	2			1											1						19			19
7.		2	fsz.	2	2			1											1						16			16
8.		2	fsz.	2				1											1						9			9
9.		1	fsz.	1				1											1						8			8
20. oldal összesen		45		55	22	1	31	4	1	2	13	1					235	8	13	256								

21. oldal

13		14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34							
10.		1	fsz.	10				2												1						4			4
13		14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34							

Anna utca

1.		1	fsz.	4				1	1																				
2.		2	fsz.	2				1												1						9			9
3.		1	fsz.	3	1	1	1	1	1											1					7	1		8	
4.		2	fsz.	2				1	1				1							1					11			11	
5.		1	fsz.	3	1			1	1											1					6			6	
6.a.		1	fsz.	3				1	1											1					4			4	

6.b.	2	fsz.	5	1	1	1	1	1										1				4		2	6	
7.	2	fsz.	2				1	1										1					9		9	
8.	2	fsz.	2				1											1					9		9	
9.		fsz.	5	1	1	1	1	1										1							Új épület	
10.	1	fsz.	4				1											1					2	1	3	
11.	4	fsz.	7	4	2	4	2	1															9	1	4	14
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34					

Vásártér

1.	2	fsz.	8	3							1							1				14	1		15	Gózzmalom
2.	1	fsz.	1				1											1					4			4
3.	2	fsz.	2				1				2							1					11			11
4.	3	fsz.	3	1			2			3	1							1					6		4	10
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34					

Temető utca

1.	1	fsz.	1				1	1			1							1				6			6
2.	1	fsz.	2	1			1	1										1					7		7
3.	1	fsz.	1	1			1	1			1							1					4		4
4.	1	fsz.	1				1											1					3		3

Kallói malom

1.	1	fsz.	2	1			1	1			1											3	4		7
21. oldal összesen	33		73	15	6	29	14		6		9											139	8	10	157

22. oldal

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34				
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	--	--	--	--

Keceli szőlőhegy

1.	1	fsz.	1				1															3			3
2.	1	fsz.	1				1				1							1					5		5
3.	1	fsz.	1				1	1										1					4		4

4.	1	fsz.	1							1	1									1					2			2		
5.	1	fsz.	1							1	1										1					3			3	
6.	1	fsz.	1							1	1										1				3			3		
7.	1	fsz.	1							1	1										1				4			4		
8.	1	fsz.	1							1	1										1				3			3		
9.	1	fsz.	1							1	1										1				4			4		
10.	1	fsz.	1							1	1										1				2			2		
11.	1	fsz.	1							1	1										1				5			5		
12.	1	fsz.	1							1	1										1				4			4		
13.	1	fsz.	1							1	1										1				3			3		
14.	1	fsz.	1							1	1										1				1			1		
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34									

Kaposi szőlőhegy

1.	1	fsz.	1							1	1														1			1		
2.	1	fsz.	1							1	1										1				6			6		
3.	1	fsz.	1							1	1										1				6			6		
4.	1	fsz.	2							2	1										1				4			4		
5.	1	fsz.	1							1	1										1				3			3		
6.	1	fsz.	2							2	1										1				2			2		
7.	1	fsz.	2							2	1										1				2			2		
8.	1	fsz.	2							2	1										1				2			2		
9.	1	fsz.	2							2	1										1				3			3		
10.	1	fsz.	1							1	1										1				4			4		
11.	1	fsz.	1							1	1										1				3			3		
22. oldal összesen	25		30				15			30	15													82			82			

23. oldal

12.	1	fsz.	1							1	1														6			6	
-----	---	------	---	--	--	--	--	--	--	---	---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	--	---	--

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Róma szőlőhegy																					
1.	1	fsz.	1			1									1					3	3
2.	1	fsz.	1			1	1								1					3	3
3.	1	fsz.	1			1	1				1				1					3	3
4.	1	fsz.	1			1	1								1					2	2
5.	1	fsz.	1			1	1								1					2	2
6.	1	fsz.	1			1									1					1	1
7.	1	fsz.	1			1	1								1					4	4
8.	1	fsz.	1			1	1								1					2	2
9.	1	fsz.	1			1	1		1						1					6	6
10.	1	fsz.	1	1		1	1		1						1					10	10
11.	1	fsz.	1			1	1				1				1					3	3
12.	1	fsz.	1			1	1				1				1					2	2
13.	1	fsz.	1	1		1	1		1						1					6	6
14.	1	fsz.	1			1					1				1					4	4
15.	1	fsz.	1			1	1								1					4	4
16.	1	fsz.	1			1	1				1				1					4	4
17.	1	fsz.	1			1					1				1					4	4
18.	1	fsz.	1			1	1								1					3	3
19.	1	fsz.	1			1	1								1					2	2
20.	1	fsz.	1			1	1								1					3	3
21.	1	fsz.	1			1	1								1					3	3
22.	1	fsz.	1			1	1								1					4	4
23.	1	fsz.	1	1		1	1				1				1					2	2
23. oldal összesen	24		24	3		24	13		3		11		1							86	86

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
	1	fsz.	1			1	1			1					1		5			5	
24.	1	fsz.	1			1	1								1		4			4	
25.	1	fsz.	1			1	1								1		2			2	
26.	1	fsz.	2			1			1		1		1		1		7			7	
27.	1	fsz.	2			1			1		1			1	1						
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Lonka szőlőhegy																					
1.	1	fsz.	1			1									1		2			2	
2.	1	fsz.	1			1									1		2			2	
3.	1	fsz.	1			1	1								1		5			5	
4.	1	fsz.	1			1	1				1				1		2			2	
5.	1	fsz.	1			1	1				1				1		3			3	
6.	1	fsz.	1			1	1								1		3			3	
7.	1	fsz.	1			1	1				1				1		3			3	
8.	1	fsz.	1			1									1		1			1	
9.	1	fsz.	1			1									1		2			2	
10.	1	fsz.	1			1									1		4			4	
11.	1	fsz.	1			1									1		3			3	
12.	1	fsz.	1			1									1		2			2	
13.	1	fsz.	1			1									1		4			4	
14.	1	fsz.	1			1									1		2			2	
15.	2	fsz.	5			2	1		1		1		2		1		12			12	
16.	1	fsz.	1			1									1		3			3	
17.	1	fsz.	1			1									1		1			1	
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Ivánfa szőlőhegy																					
1.	1	fsz.	1			1					1				1		6			6	

Járási összesítőben Kapostár

Középületek							Magánépületek száma	A községben levő összes épületek száma
Egyházi	Iskolai	Megyei	Községi	Katonai	Állami	Egyéb		
célokra szolgáló középületek száma								
3	4	5	6	7	8	9	10	11
6	3	2	9	2			608	630

Ezen középületek közül

van		szolgál							
földszinti	1	2	3	4 és több	csak köz-	köz- és lak-	lak- s üzleti	csak üzleti	
	emeletes							célokra	
ház									
12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
609	20	1			6	14	528	80	2

A lakásra szolgáló házakban van

pince (cigányputri és hasonló)	földszinti	emeletes			padlás (manzárd)	Összesen	
		1	2	3			
lakás							
22	23	24	25	26	27	28	29
	1392	35	3				1430

A lakásra szolgáló házakban van

szoba	kamra	előszoba	konyha	pince	bolt	félszer (szfőn)	raktár	csűr	istálló	akol	góré
30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41
2591	464	61	1047	455	110	187	39	43	357		2

A lakásra szolgáló házakat lakja				
tulajdonos vagy bérlő családtagjaik	tisztviselő vagy bérlő (középtelemben)	albérlő	cseléd	Összesen
42	43	44	45	46
5077	44	634	894	6649
76,35%	0,66%	9,53%	13,44%	100,00

1. Az eredetiben tévesen 37.

2. Az eredetiben tévesen 23.

3. Az eredetiben tévesen 10.

DOKUMENTUMOK GRÓF PRIBÉRI ÉS VUCHINI JANKOVICH LÁSZLÓ NEGYEDSZÁZADOS FŐISPÁNI ÉS FÉLSZÁZADOS KÖZSZOLGÁLATI TEVÉKENYSÉGÉNEK MEGÜNNEPLÉSÉRŐL

DOMOKOSNÉ SZALAI ZSUZSANNA

(Forrásközlés)

Forrásközlésünk pribéri és vuchini Jankovich László gróf,¹ Somogy vármegye főispánjának a közszolgálatban eltöltött félszázados, főispáni² tisztségének negyedszázados jubileumát megörökítő, Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának 305/1885. számú, Kaposváron 1885. november 2-án tartott évnegyedes díszközgyűlés jegyzőkönyvét, valamint az ünnepség rendezésével kapcsolatos levéltári dokumentumokat mutatja be.

A neves esemény megünneplését a törvényhatósági bizottság 1885. évi május 4-én tartott évnegyedes közgyűlés 96. számú törvényhatósági határozata³ rendelte el (1. sz. dokumentum). A közgyűlésen Körmenty Sándor⁴ törvényhatósági bizottsági tag indítványozta, amint az „*a hálás megye kegyeletes tagjai körében megindult, hogy tekintélyével szankcionálja azon szándéklatot, miképp Jankovich László főispán úr Ó méltósága életnagyságú arcképe⁵ a megye közgyűlési termében a félszázados nyilvános és áldásos működés emlékezetére ünnepélyesen elhelyeztessék hogy a törvényhatósági bizottság bízsa meg alispánját [Csépan Antal⁶], miképp a lelkes mozgalom élére állva, egy rendező bizottságot létesítsen, s a teendőket akként készítse elő, amint azt Ó méltósága érdemei, a megye tekintélye s az ünnepély jelentősége követelik.*”⁷

Az alispán 1885. szeptember 2-án levelet intézett a bizottság tagjainak az Ünnepélyrendező Bizottság megalakítása tárgyában (2. sz. dokumentum). Az 1885. szeptember 10-én megtartott értekezleten a bizottság tagjai a novemberi évnegyedes közgyűlés második napját, november 3-át jelölték ki a díszközgyűlés megtartására, valamint kijelölték a főispánt megörökítő festmény helyét⁸ és megválasztották az Ünnepélyrendező Bizottság tagjait. Bizottsági tagok: Chernel Gyulát,⁹

1 Jankovich László (1816–1895) Somogy vármegye főispánja 1860. november 26-tól 1861. november 22-ig, 1865. november 30-tól, 1867. április 24-től 1886. szeptember 20-ig, 1885. október 3-án, az 1885. évi VII. törvény cikk 2. §-a értelmében pribéri és vuchini Jankovich László és házasságából származó törvényes fiú utódai elnyerték a magyar grófi méltóságot és az örökös főrendiházi méltóság jogát. Részletes életrajzi adatait levéltárunk 2011. évi évkönyvének „Pribéri és vuchini gróf Jankovich László, Somogy vármegye főispánja 1860–1886. Pályakép-vázlat egy somogyi főispánról a dokumentumok tükrében” c. forrásközlésben közöltük. In Somogy megye múltjából. 41. Szerk. Bősze Sándor. Kaposvár, 2011. SML. 39-53. p.

2 A vizsgált időszakban a főispánra és a törvényhatósági közegekre vonatkozó rendelkezéseket a „1870. évi XLII. törvény cikk a köztörvényhatóságok rendezéséről” szabályozta. Ezek felsorolásától eltekintünk, az említett forrásközlésben ismertettük.

3 SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának közigazgatási iratai, 2010/1885. (továbbiakban: ai.): „Somogy vármegye törvényhatósági bizottsága által Kaposvárott 1885. évi május 4-én tartott évnegyedes közgyűlés jegyzőkönyvének kivonata.”

4 Körmenty Sándor (1829–1903) ref. lelkész, kaposvári országgyűlési képviselő.

5 A Somogy c. politikai és vegyes tartalmú hetilap (továbbiakban: S.), 1885. máj. 5., 3 p. „*Legujabb*” rovatának tudósítása a főispán életnagyságú arcképének megfestése ügyében: „*Félszázados szolgálatért. Somssich Pál többek kérésére hétfőn délután tanácskozársra hívta meg az alispáni helyiségbe a megye számos neves és befolyásos férfját. Az okot kevesen tudták; de mindenki örömmel ment, mert Somssich Pál hívta fel. A terem majd tele volt, és a nagy szónok elkezdte azzal a bűvös szótag ható szónoklattal, mely még ma is egyedül áll az országban: hogy egy alkotmányos, hivatalos szolgálatban a megyénél 25 az országban 50 évet töltött kitünő férfi iránti tiszteletünket az által tanusítsuk, hogy arcképét vetessük le egy művész által azon megyei terem számára, melyben már több jelesünk van, s az arckép a jövő augusztusi gyűlésre elkészüljön. Ezen érdemekben gazdag férfi. Somogy megyénk szeretett embere, Jankovich László főispán. Indítványozza azért: hogy aláírások történjenek a költségek fedezésére....*”

6 Csépan Antal (1807–1903), 1865, 1867–1889 között Somogy vármegye alispánja.

7 SML. ai. 2010/1885.

8 Az arckép helyétül az alispáni ajtó melletti falrész jelölték ki.

9 Chernel Gyula, somogyi nagybirtokos, a nagyatádi kerület országgyűlési képviselője. Nevéhez fűződik az 1903-ban felállított nagyatádi Kossuth-szobor saját költségén való elkészíttetése. 1908-ban a Főrendiház élethossziglani tagjává nevezték ki.

Somssich Andor,¹⁰ Makfalvy Gézát,¹¹ Freystädler Vilmost,¹² dr. Szigethy Jánost,¹³ ifj. Csorba Edét,¹⁴ Roboz Istvánt,¹⁵ Kelemen Lajots,¹⁶ id. Folly Józsefet,¹⁷ Márffy Emilt,¹⁸ Maár Gyulát¹⁹ és Németh Ignácot²⁰ (3. sz. dokumentum). A bizottság Csépan Antal elnöklete alatt f. év október 21-én tartott értekezletén összeállította az ünnepség rendjét (4. sz. dokumentum).

Somogy vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1885. évi november 2-án tartott évnegyedes közgyűlésének második napját, november 3-át Jankovich László gróf negyedszázados főispáni²¹ és félszázados közszolgálati érdemeinek megünneplésére tartandó díszgyűlésnek szentelte. A vármegyeház zsúfolásig megtelt, közgyűlési termében szokatlanul nagy számban megjelent törvényhatósági bizottsági tagok, a törvényhatósági tisztikar – többen fényes nemzeti díszöltönyben – és számos vendég előtt a díszközgyűlést Csépan Antal alispán nyitotta meg. Üdvözlő szavai után felkérte a közgyűlést küldöttség kinevezésére, „*hogy a főispán úr ó méltóságát a közgyűlésben megjelenésre hívja fel*”.²² A közgyűlési terembe belépő főispánt harsány éljenzésekkel üdvözlöttek, aki elfoglalta elnöki székét. Ezt követte Maár Gyula, megyei főjegyző ünnepi beszéde, melynek első mozzanataként leleplezték a főispán élethű képmását. „...*Somogy megye közönsége nem várhatta be a történelmet. Nagy fiának, szeretett főispánjának, tettekben s érdemekben is első polgárának már életében megadta az érdemkoszorút, s megmutatja azt, hogy meghajol a valódi polgári erények s honfíúi érdemek előtt, hogy büszkén tartja őt magáénak, sőt hogy az emberi rövid élet szűk határain túl is örökre bírni óhajtja. Miértis – bár ezt szerénysége mellőznetni kívánta – nemes alakjának hű képét közakarattal megszerezte s azt mai napon, a jelen és jövő idők buzditásául – ime tanácstermének állandó lakójává emeli!*”²³ A leleplezési ünnepség után Maár Gyula főjegyző hosszasan méltatta a főispán érdemekben gazdag életútját, a megye háláját: „*Jól érzem, hogy tehetségem gyenge, készültségem gyarló ahhoz, hogy méltón kifejezhessem azon érzelmeket, melyek kebleinket feszítik. De törekvésem meg lesz jutalmazva, ha bár halvány vonásokban, csak megközelítőleg is sikerült bemutatnom hálaérzetünket méltóságod iránt, ki dicső életének hajlott korában is, a helyett, hogy a közügyekben kifáradva, a visszavonulás lágy párnáit keresné fel, megyénk kormányát ifjú erővel, mesteri kezekkel intézi, megmutatván, hogy miként kell a hazát szeretni, érte munkálni, de sőt – a nyugalmat is áldozatul hozni!*”²⁴ A főispán meghatóan köszönte meg a köszöntő szónoklatokat. „*Ha valaki 50 évet tölt közpályán, ennek felét egy bizonyos hivatalos állásban, bebizonyította, hogy hosszát élt. [...] Legyen mindenkinek hite szerint, de érdemnek nem ismerhetem a hosszú életet. Mi indíthatta tehát a tekintetes törvényhatósági bizottságot arra, hogy engemet ily dicsőítő kitüntetésben részesítsen? Azon viszony, mely Somogy megyének mélyen tisztelt közönsége és igénytelen egyéniségem között évek hosszú során át fejlődött, nem akkor keletkezett, midőn somogy megyei főispán lettem, hanem az ezen korszakot megelőző évtizedben. Mely évben? mi alkalommal? miért? annak nincsen megmondhatója? Hát jött, és meg volt! [...] A mai nap bizonyítja, hogy a reám bízott ereklye tiszta fényében ragyog, a kaján irigység sem fedezhet fel homályt okozó karczólást. [...] Közbizalom mindenkor megtisztelő; de ha ezt egy nagy megye, majdnem kis országnak közönsége adja, és ezt részben nehéz viszonyok között negyed*

10 Somssich Andor (1844–1927), Somogy vármegye marcali kerületének országgyűlési képviselője. 1896–1908-ig a Somogyvármegyei Gazdasági Egyesület elnöke.

11 Makfalvy Géza, ügyvéd, 1910–1917 között Somogy vármegye főispánja, az ünnepélyrendező bizottság titkára.

12 Freystädler Vilmos (1853–1890), az ünnepély rendezőbizottság pénztárnoka.

13 Dr. Szigethy János (1840–1900), a kaposvári kórház orvos-igazgatója.

14 Ifj. Csorba Ede (1847–1911), ügyvéd, a Somogy vármegyei Takarékpénztár vezérigazgatója.

15 Roboz István (1828–1916), író, lapszerkesztő, 1866-ban alapította a „Somogy” c. hetilapot, melyet haláláig szerkesztett.

16 Kelemen Lajos (1823–1889), a kaposvári kir. törvényszék elnöke.

17 Id. Folly József (1852–1919), vármegyei tiszti főügyész.

18 Márffy Emil (1847–1920), földbirtokos, Somogy vármegye Törvényhatósági Bizottságának tagja, a Főrendiház tagja.

19 Maár Gyula (1837–1903), földbirtokos, volt főszolgabíró, megyei főjegyző, 1893–1903 között Somogy vármegye alispánja.

20 Németh Ignác, ügyvéd, 1877–1881 és 1883–1895 között Kaposvár polgármestere.

21 Somogy vármegye főispánjai közül egyedül gróf Jankovich László szolgált 25 évig a főispáni székben, utána következik herceg Batthyány Károly, akinek 5 hónap hiányzott a 25 évből (1747–1772).

22 SML IV. 402. Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. 305/1885. ky. 1885. nov. 2.

23 Uo.

24 Uo.

századig nemcsak fentartja, de gyarapítja is, ez oly boldogító érzést szül, melyet élvezni igen, de ecsetelni, leírni nem lehet! [...] Több jóakaró barátom javaslatba hozta arczképemnek beszerzését. Nem osztottam a nézetet, mert uraim, vannak kitüntetések, melyek a halottakat illetik, nem az élöket. Meghajoltam, mint mindig, a törvényhatósági bizottság akarata előtt. [...] Fogadja tehát a tekintetes törvényhatósági bizottság egyetlen egy szóban foglalt hála nyilatkozatomat, de ennek forrása tiszta magyar szó, ez az egyetlen egy szó: Köszönöm!! [...] Legyen szabad röviden felemlíteni azokat, kiknek első sorban köszönhetem, hogy azzá lettem, a mi vagyok. Tisztelt főjegyzőnk ékes beszédében két nevet említett; nem azért ismétlem Széchényi István gróf és Deák Ferencz nevét, hogy az elfelejtetéstől megóvjam, élni fog emléküik, míg Árpád vére liktet egy emberi lény ereiben; hanem felemlítem, hogy ma, hátra levő éltem bizonyosan legszebb napjaiban, ország és világ előtt bevalljam: miszerint akkor mindig helyesen tettem, midőn bölcs oktatósaikat követtem, magasztos szellemüket felfogva, ennek megfelelőleg cselekedtem. Felemlítem Verőcze megye 48 előtti karait és rendeit, [...] És felemlítem munkatársaimat, e megye tisztikarát, melynek hű és buzgó segélykezése nélkül nem nyerhettem volna el éltem legbecsesebb jutalmát, Somogy megyének megelégedését, első sorban köztük tisztelve szeretett alispánunkat, [Csépnán Antal] kinek félszázados ünnepét most két éve ültük. Igen is uraim! mi ketten kiegészítettük egymást, közös munkának legyen közös a jutalma, a mai nap dicsőségét testvérileg osztom meg leghívebb munkatársammal, mert így hozza a méltányosság és igazság. [...] egy kéressel járulok a tekintetes törvényhatósági bizottsághoz: méltóztassanak elrendelni, hogy a mai jegyzőkönyvnek kivonata nekem kiadattassék. Minden rendezett családi levéltárban, minden családtagra vonatkozó okmányok külön csomóban őriztetnek. Nevemet viselő csomóban keresztlevel, iskola bizonyítványok után első helyen foglalt megyei jegyzőkönyvi kivonat. Kelt oct[ober]. 20-án múlt 50 éve! Legyen az utolsó a mai jegyzőkönyv kivonata; szebb zárkövet nem nyerhet az én csomóm!! [...] Mindenható isten, éltesd a magyar királyt és boldogítsd Somogy megyét!”²⁵ (5. sz. dokumentum).

Az ünnepségről a Somogy²⁶ c. hetilap 1885. november 3-i számában részletesen beszámolt az eseményekről (6. sz. dokumentum). A többoldalas tudósításban többek között a következő megjegyzést olvashatjuk az „Ujdonságok” rovatban: „Az ünnepélyességek leírása annyira igénybe vette lapunkat, hogy rendes rovataink kimaradtak”.²⁷ Az ünnepi szám bevezető méltató sorait Roboz István lapszerkesztő jegyzi: „A mely nemzedék nagyjaiban az erények és erkölcsöket megtiszteli, méltatni tudja a haza szolgálatában kimagasló érdemeket, – önmagát emelte fel s a legszebb emlékeket hagyja a jövőnek. Azok a nevek, melyek évtizedeken át őrt álltak a legnehezebb napokban; melyek egy-egy megyét sugároztak be tetteik s gondviseléstől küldött hivatásukkal; kik egyformán szerették a hazát, mikor dicsőség övedzte, s mikor rablánczczal, börtönnel járt a szabadság imádása, – ezek a nevek naponként fogynak, s ma már könnyen meg lehet számlálni, hogy a hulló csillagok közt mennyi ragyog még! [...] A vármegyék közéletében, szabad légkörében tanultak, edződtek, kaptak simaságot, modort a parlamentek annyi jelesei; ez volt az iskola azoknak, kik a történet számára dolgoztak. Az a megyei élet, az a liktető erő, az a nemes ambitio a versenyekben ma már nincs meg, mi egykor volt – az annyi csatát kiállt várak – fénykorában; nincs meg az az iskola, mely teremt, nevel, nemesít, lelki erőt ad a küzdelmekre, szellemi harcokra, – azért kétszeres öröm a megyét szeretőkre, ha alkalom van egy-egy jelesének megünnepelésére, kit a becsülés magasan hord s tetteivel évek hosszú sora kérkedhetik. E kevesek közül való Jankovich László főispán.”²⁸

Az újság végigvezeti olvasóit az ünnepség mozzanatain, élénk tárul az egykori feldíszített Kaposvár, tanúi lehetünk a főispáni bevonulásnak, tisztelgéseknek, a fáklýásmenetnek és az eseményt záró bankettnek.

25 Uo.

26 S. 1885. nov. 3., 1-4. p.

27 S. uo. 5. p.

28 S. uo. 1. p.

1.

Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának 96. sz. törvényhatósági határozata pribéri és vuchini Jankovich László gróf jubileumi ünnepségének megrendezéséről

Kaposvár, 1885. május. 4.

96.

„Körmenty Sándor törvényhatósági bizottsági tag úr előrebocsátásával, annak, hogy ha egy megye főispáni székében oly férfit szerencsés tisztelhetni, aki a haza és a nemzet szolgálatában immár félszázadot töltött el; aki politikai pályának kezdetén a társ Szlavonia diszes szomszéd megyéjének Verőczenek kezdetben alispáni, majd főispáni székében a nemzet életében oly válságos, a magyar állameszmére s ennek hegemoniájára nézve oly vészteljes történelmi időszakban is, mint az 1848 ki volt, egész az önfeláldozásig hiven és rendületlenül töltötte be hivatását; aki 1860 óta, mint e nagy megyének az alkotmányos magyar kormány aerájában, a korona szakadatlan bizalmából s e megye közönségének osztatlan szeretetéből folyvást főispánja, annyi kormányválság közepette és oly sok nehéz idők dacára is, mindenkor akkép állotta meg helyét, hogy mint a régi szabadelvű gárda tagja, ennek eszméjét, a korona tekintélye és a nemzeti fejlődés nagy és szent érdekei összhangjának hitelvét mindig érvényesíteni tudta; – ha egy megye egy ily ritka félszázados politikai életet tisztelhet kormányzatának élén, örömmel, sőt lelkesedéssel kell megragadnia az alkalmat, hogy csatlakozzék a mozgalomhoz, mely a hálás megye kegyeletes tagjai körében megindult, hogy tekintélyével szankcionálja azon szándéklatot, mikép Jankovich László főispán úr ő méltósága életnagyságú arcképe a megye közgyűlési termében a félszázados nyilvános és áldásos működés emlékezetére ünnepélyesen elhelyeztessék: indítványozza, hogy a törvényhatósági bizottság bízza meg alispánját [Csépan Antal], mikép a lelkes mozgalom élére állva, egy rendező bizottságot létesítsen, s ez teendőket akkép készítse elő, a mint azt Ő méltósága érdemei, a megye tekintélyes s az ünnepély jelentősége követelik. A főispáni székre enyészhetlen fényt árasztó kipróbált hazafiság, rendíthetlen igazságszeretet, pártfölkötti jogérzület, államférfiúi bölcsesség és elévülhetlen érdemek iránti nyilvános elismerés adójának meghozását tárgyazó ezen indítvány lelkes éljenzésekkel és harsány örömmilyvánulással fogadtatván, alispán úr a hálaünnep rendezésére hivatott bizottság megalakításával s egyéb a megye kegyeletéhez méltó intézkedésekkel megbízatik. K[elt] m[int] f[en].t.

kiadta:

Gabsovits Károly
aljegyző.”

Forrás: SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának közigazgatási iratai, 2010/1885. Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának, Kaposvár, 1885. május 4-én tartott évnegyedes közgyűlési jegyzőkönyvének kivonata. Kézrel írt közgyűlési jegyzőkönyvi kivonat.

2.

Csépan Antal alispán levele Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának tagjaihoz

Kaposvár, 1885. szeptember 2.

„A folyó évi 96. számú közgyűlési határozattal azon mélyen megtisztelő és igen lekötő megbízatást nyervén, hogy Jankovich László főispán ur ő méltóságának félszázados közszolgálati és negyedszázados főispáni jubileuma alkalmából a f.[olyó] é.[v] novemberi közgyűlés első napján megünnepelendő hálaünnepnek a megye kegyeletéhez méltón leendő rendezésére hivatott bizottságot alakítsam

meg, tisztelettel kérem, hogy ezen ügyben folyó hó 10-én délelőtti 11 óraker tartandó tanácskozásra becses megjelenésével szerencsétlenül sziveskedjék.

Kaposvárott, 1885. évi szeptember 2-án.

*Csépán Antal
alispán”*

Forrás: SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának közigazgatási iratai, 2010/1885.
Nyomtatvány.

3.

Jankovich László főispán jubileumi ünnepségének megrendezésére alakított Ünnepélyrendező Bizottság tagjainak megbízatása

Kaposvár, 1885. szeptember 10.

„Csépán alispán úr elnökle alatt 1885. szeptember 10-én tartott értekezlet alkalmával jelen voltak: Tallián Pál, Nemes Józsa, Kovács Seb.[estény] Gyula, Thally Gyula, Márffy Emil, g[róf]. Széchenyi Ferenc, Kacsovics Géza, id. és ifj. g[róf]. Somssich Imre, Jankovich Géza, dr. Szigethy János, id. Folly József, gf. Somssich Adolf, Sára József, Babochay Kálmán, Freystädler Vilmos, Domanek Alajos, Chernel Gyula, Somogyi Gyula, Melhárd Gyula, Gruber János, Biederman Gusztáv és Rezső, Kelemen Lajos, Kapotsffy Jenő, Andorka János, ifj. Csorba Ede, Berky József, Jankovich Gyula, Hermann Manó, Körmendy Sándor, Begedy István, Sárközy Titusz, Marton Gyula, Békeffy János, Bogyay Imre, Schaeffer Alajos, Somssich Andor, Boronkay Károly, Lehner Sándor, Csépán József, Bakonyi Ferenc, Svastiits Gábor, Makfalvay Géza, Bosnyák László, ifj. Folly József, dr. Folly Hugo, Márkus Ferenc, Psik Lajos, Maár Gyula.

Mely alkalommal olvastatván a [folyó]. év 96. számú közgyűlési határozat, mindenekelött abban történt megállapodás, hogy miután a novemberi évnegyedes közgyűlés első napja halottak napjára esik, az örömmünnep alkalmából létesítendő diszgyűlés a közgyűlés második napján vagyis nov[ember]. 3-án délelőtti 10 óraker tartatik meg, esti 7 óraker fáklyásmenet, 8 óraker közvacsora. Az arckép helyéül az alispáni ajtó melletti falrész jelöltetett ki.

A leleplezési beszéd tartására Maár főjegyző, a fáklyásmenetkori beszédre ifj. Csorba Ede, a bankett alkalmávali felköszöntésekre Makfalvay Géza és Körmendy Sándor bizattak meg.

A diszgyűlésben g[róf]. Széchenyi Ferenc fogja indítványozni Jankovich László főispán érde-meinek j[egyző]k[öny]vi megörökítését.

A képre befolyt pénzek következő célokra fordítandók:

- 1. a kép ára, leszállítása, felállítása s. a. t.*
- 2. ezüst babérkoszorú, széles nemzeti színű szalaggal*
- 3. fáklyásmenet – zenével*

4. a maradó összeg Rippféle rézkarc sokszorosítására, hogy abból minden község egyet kapjon és minden megyei tisztviselő.

Az ünnepélyességek részleteinek elrendezésére alispán úr elnökle alatt Chernel Gyula, Somssich Andor, Makfalvay Géza, Freystädler Vilmos, dr. Szigethy János, ifj. Csorba Ede, Roboz István, Kelemen Lajos, id. Folly József, Márffy Emil, Maár Gyula, Németh Ignác bizattak meg.

Keltm[int]ff[ent].

*Maár
főjegyző”*

Forrás: SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának közigazgatási iratai, 2010/1885.
Kézrel írt jegyzőkönyv.

Jankovich László főispán negyedszázados főispáni és félszázados közszolgálati jubileumi ünnepségének rendje

Kaposvár, 1885. október 21.

„A Jankovich László gróf főispán úr ő méltósága negyedszázados főispáni és félszázados közszolgálati jubileuma alkalmából a 96. számú törvényhatósági határozat értelmében f. é.[v] november hó 3-án tartandó ünnepélyességek rendje:

1. Főispán úr ő méltósága ünnepélyes fogadása a városi határban és bevonulása a megyepalotába reggeli 9 órakor. 2. A lépcsőházban ünnepélyes fogadtatás. 3. 10 órakor a törvényhatósági bizottság díszgyűlése, melyre az ünnepelt küldöttségileg meghivatván, a megyei közönség kegyeletéből beszerzett életnagyságu képe leplezetik le. 4. A leplezési beszédet mondja Maár Gyula főjegyző úr. 5. Ezután főispán úr ő méltósága érdemeinek jegyzőkönyvi megörökítését indítványozza Széchényi Ferencz gróf úr.	6. A díszgyűlés végeztével a törvényhatósági bizottság, megyei tisztikar, testületek s. a. t. szerencse kívánatainak kifejezése. 7. Esti 7 órakor fáklás tisztelgés, mely alkalmalmmal az üdvözlő beszédet ifj. Csorba Ede úr tartja. 8. 8 órakor díszvacsora; az első felköszöntést Makfalvay Géza, a másodikat Körmeny Sándor ev[angélikus]. ref[ormátus]. esperes urak mondják.

A törvényhatósági bizottsági tag és tisztviselő urak, nemkülönben a meghívott vendégek felkérnek, hogy a díszgyűlésre az ünnepély emelése céljából díszruhában, illetőleg attilában, esetleg ünnepi öltözetben megjelenni, – a díszvacsorában való résztvevés iránti ki – bevonulásban minél számosabban részt venni s e célból a jutai útba eső Gáspárféle teleknél reggeli 8 2/4 órakor megjelenni sziveskedjenek.

A megyepalota termének karzata a hölgyek számára tartatván fen, e részbeni előjegyzések Gosztonyi Lajos szolgabíró úrhoz intézendők.

Kaposvárott 1885. évi október hó 21-én.

Csépan Antal,
alispán, mint az ünnepélyrendező
bizottság elnöke.”

Forrás: SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának közigazgatási iratai, 2010/1885. Nyomtatvány.

Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának 305/1885. sz., Kaposváron 1885. november 2-án tartott évnegyedes díszközgyűlés jegyzőkönyve

305. szám

Kaposvár, 1885. november 2.

„Ezen évnegyedes közgyűlés másodnapján, mint a folyó évi 96. számú törvényhatósági határozat értelmében pribéri és vuchini Jankovich László gróf úr ő méltóságának, negyed század óta e megye főispánjának, félszázados közszolgálati érdemei megünneplésére szentelt díszgyűlésben jelen voltak:

A törvényhatósági bizottság tagjai közül: Id. Somssich Imre gróf, Széchényi Ferencz gróf, Somssich Adolf gróf, ifj. Széchényi Imre gróf, Zichy Béla gróf, ifj. Somssich Imre gróf, Jankovich Tivadar gróf, Tallián János báró, Szatzger Keresztély, Zichy István cs.[ászári] és kir.[ályi] kamarás. Jankovich József, Jankovich Gyula, Tallián Pál, Tallián Andor, Véssey Sándor, Véssey Mihály, Véssey László, Biederman Ottó, Biedermann Rezső, Vermes György, Dománék Alajos, Jankovich Géza, Thassy Gyula, Csépan József, Sárközy Dénes, Sárközy Titus, Somssich Andor, Rátky Sándor nyug.[almazott], cs.[ászári] és kir.[ályi] tábornok, Békeffy János, Svastits Gábor, Svastits Imre, Márffy Emil, Gaál Dénes, Gaál János, Sárközy Béla, Domaniczky Boldizsár, Tevely Pongrácz, Szalay Imre országképviselő, Freystädtler Vilmos, id. Folly József, Kelemen Lajos, Roboz István, Kacskovics Géza, Kacskovics Zoltán, Kacskovics Kálmán, dr. Lehner Sándor, Paiss Mihály, Kremser Károly, Somogyi Gyula, Boronkay Lajos, Boronkay Károly, Chernel Gyula, Hirsch Adolf, Meller Dávid, Botka Pál, Volny Antal, Kiss Lajos, Kovács Sebestyén Gyula, Hertelendy Miklós, Jeszenszky Imre, Ujváry Ferencz esperes, Saára József esperes, Andorka János esperes, Körmendy Sándor esperes, Szabó Lajos, Begedy István, Márton Mihály, Novotny Alajos, Czuppon Károly, Nagy Albert, Kommandinger Vilmos, Gózon Gyula, Szabó János, Nemes József, Mosonyi Sándor, Hermán Manó, Hódossy Lajos dr., Andorka Gyula, Grubanovics Géza, Jalsovitzky Lajos, Gruber Gusztáv, Melicskó Miklós, Koharics Ferencz, Salamon Gyula, Babóchay Kálmán, Babóchay Zsigmond, Bogyay Lajos, Korenika Miklós, Szarvas Lajos, Bárány Dénes, Brodszky Károly, Jó Miklós, Körmendy József, Körmendy Lajos, Grubanovich Gyula, Kálmán Gyula, Németh Imre, Politzer Miksa, Tallián Lajos cs.[ászári] és kir.[ályi] kamarás, Bogyay Imre, Kemény Pál, Melhárd Gyula, Zalay Kálmán, Kauzli Dezső, Mayerhoffer József, Bakonyi Ferencz, ifj. Csorba Ede, Farkas Károly, Fodor Géza, Gosztonyi Mihály dr., Kapotsfy Jenő, Kopits Nep. János, Szigethy János dr., Scholcz Eric, Schaffer Alajos, Németh Ignác, Szabó Kálmán, Makfalvay Géza, Máthi Ferencz, Marton Lajos, Psik Lajos, Kunfi Adolf, Lajpczig István, Szalay Károly országképviselő, Leposits Ignác, Lajpczig Vincze, Kemény Alajos, Hittaller József, Haidekker Pál, Oberczeller Antal, Kemény Samu, Szép Dénes, Berger Antal, Barakonyi Károly, Schlesinger Ignác, Pataky Vincze, Pete Lajos, Szolgahegyi József, Matolcsy József, Miklós István; Marton Gyula dr., Svarcz Samu, Feldreich Herman, Hónig Dávid, Herczföld Mór, Bauss Sándor, Vaszary János dr., Nagy Sándor, Richnyovszky Mihály, Mülller Ede, Berger Mór, Berzsényi Sándor dr., Telegdi Zsigmond dr., Szöllősy Lajos, Löwensohn Henrik, Löwensohn Gáspár, Fischer István. Piszár Antal dr., Rencz Béla, Rechnitzer Sándor, Rottler József, Bárány Zsigmond, Puskás István, Fonyó Pongrácz, Gerber Dezső, Harandt Arnold, Ponauer József, Gruber Imre, Tandory Károly, Vinkovics Antal, Vargha Sándor, Magassy Rudolf, Rigó Antal, Vissy István, Sáfár János, Stráner Andor, Hayden Ferencz, Petrók Pál, Németh Pál, Takáts Kristóf, Kacsóh Pál, Scheich János, Sipos Csényi János, Németh István, Weisz Ignác, Györkös József, Vázsony Sándor, Steiner Ignác, Schnell Lajos, Nagyfy József, Nagy Sámuel, Lakatos Mihály, Kovács László, Horváth József, Horváth Károly, Goldstein Miksa, Fazekas Sándor, Pfeifer József, Volák Lipó, Böhm Ignác, Hegedűs József, Keszthelyi János, Kovács István, Sára József, Salamon János, Ember József, Posta József, Szabady Ignác, Farkas Imre, Gergye Ferencz, Szita Ferencz, Bódis József, Kistay János, Kulcsár Ferencz, Kis István, Kismihók János, Kis Molnár János, Bognár József, Dömötörfy József, Fischer József, Fekete János, Kránicz Mihály, Posics János, Tóth Mihály, Sente Mózes, Vadász Gábor, Venczel János, Lengyel Vendel, Szukits János, ifj. Fulmer János, Róth János, és mások többen.

A törvényhatósági tisztikarból: Csépan Antal alispán, Maár Gyula főjegyző, Gabsovits Károly első, Trombitás Mihály második, Plachner Sándor harmad. Gyarmathy Pál tisztségi aljegyzők, – Bosnyák László árva[sz[éki]. elnök, Bárány Gusztáv, Kapotsfy Béla, Bernáth Kálmán, Strinovics Béla, Somogyi Lajos árvaszéki ülnökök. Varga Lajos árvaszéki jegyző, – ifj. Folly József tisztifő-, dr. Andorka Elek alügyészek, dr. Hochreiter Kornél, Németh István, Barakonyi Károly, dr. Krizsanics József tiszt[elet]b[eli]. alügyészek, – Hodász Lajos főpénztárnok, Bogyay Márton ellenőr, Máthi Kálmán gyámpénzt[ári] könyvelő, Jakab József közgyám – Madarász Andor főszámvevő, Bogyay Géza, Kapotsfy László alszámvevők, – Dr. Folly Hugó főorvos, Betnár Márton állatorvos, – Nagy Lajos levéltárnok, – Gosztonyi Lajos, Tallián Gyula, Svastits József, Fenyősy Ödön, Horváth Gábor, Éhn Sándor, Csonka Gyula szolgabírák, – Bajzáth Ignác, Pozsgay Gyula, ifj. Sárközy Béla, Farkas

Gyula, Stadler Mihály, Kacs Kovics Ágoston, Bogyay Viktor szolgabíró segédek, – Baán Lajos, Rajczi István tiszt.[eletbeli] szolgabírósegédek, – dr. Polányi Lajos, dr. Nóthig János, Mitzger Miksa tiszt[elet] b[eli]. járásorvosok, – Kacs Kovics Lajos, Nagy Ferencz köz[ig].[azgatási] gyakornokok, – Pap István, Kucserka József, Rédey Kálmán, Csepinszky György irodatisztek.

Mint vendégek: A kaposvári cs.[ászári] és kir.[ályi] katonai helyőrség tisztikara Pridalek Ferencz és Thour Sándor őrnagyok vezetése alatt; a kaposvári kir.[ályi]. honvédtisztikar élén Brandt József őrnaggyal; – Verőcze megye küldöttségeképen: Benák Károly kir.[ályi]. alispán, Jankovich Aladár gróf, Tüköry Alajos, Bátor Elemér, Molnár József, Gróf Mihály, Mihálicska Zsigmond, Birak Andrie görög nemegyesült lelkész, Balogh Sándor kir.[ályi] mérnök, Vukotinovics Iván, dr. Mátics József főorvos, Deutsch Salamon; —. Fiáth Pál báró, legifjabb Somssich József gróf, Széchényi Emil gróf, Kacs Kovics Mihály, Svastits Aladár, Gaál Gyula; Bosnyák Géza, dr. Roboz Zoltán, dr. Vuicskits Gyula, dr. Ritzinger János, Vuicskits István, Freystädler Antal; – Raab József, Missics Manó, Vörös Vincze, Tarcsay Károly, Istvánffy József, Fabinyi Ágoston kir.[ályi] t[ör]v[ény]széki bírák, Kacs Kovics Boldizsár kir.[ályi] albíró, Karay Lajos és Perczel Ákos kir.[ályi] alügyészek; Belováry Ferencz kaposvári ref.[ormátus] lelkész; a kaposvári főgymnasium tanári kara Lenner Emil igazgató vezetése alatt; a kaposvári kir.[ályi] pénzügyi hivatalnoki kar élén Máthis Ferencz kir.[ályi] adófelügyelővel; Brenner Vilmos, Scholcz Gyula kir.[ályi] állami mérnökök; Trombitás Ignác kir.[ályi] állami állatorvos, Simon Károly kir.[ályi] postafőnök, Labek Kálmán, Hartman Jenő és Zánkay Aladár kir.[ályi] t[ör]v[ény]széki jegyzők, Messics György kir.[ályi] tanfelügyelői tollnok, Würth Adolf közkórházi gondnok, Nyulassy Pál kir.[ályi] t[ör]v[ény]széki irodaigazgató, Kaposvár rend.[ezett] tan.[ácsú] város képviseletében Schaffer József tanácsos, Sury Ferencz rendőrkapitány, Bereck Sándor mérnök, Vaszary István jegyző, Kelemen Róbert pénztárnok, Lesinger Nándor ellenőr.

Mely alkalommal a megyei székháznak szokatlan nagy számmal – többen fényes nemzeti díszöltönyben – egybesereglettek által zsúfolásig megtelt közgyűlési termében (a karzaton a székváros és a megye különböző vidékeiről előkelő, ékes hölgykoszorúval) a mai napra hirdetett díszgyűlést Csepán Antal megyei alispán úr a következő szavakkal nyitotta meg:

„Tekintetes törvényhatósági bizottság!

Azt a szerencsét, hogy e mai díszgyűlést előzetesen én nyithatom meg, a folyó évi május havi évnegyedes közgyűlés azon kegyeletes határozatának köszönhetem, melynél fogva egyhangú lelkesedéssel kimondatott, hogy Jankovich László főispán gróf úr ő méltóságának, negyedszázad óta megyénk szeretett főispánjának, félszázados közszolgálati érdeme a megye kegyeletéhez méltón megünnepeltessenek.

Ennek folytán a nagy férfiu élethű képmása a megye lelkes közönsége által közakarattal megszerettetett,²⁹ s csak néhány perc választja el a közönséget attól, hogy a késő nemzedéknek is buzdító például szolgálандó képet, mely hivatva leend a megye hálás érzelmeit és elismerését az utókornak bemutatni, a maga valóságában szemlélhesse.

29 SML. ai. 2010/1885. Freystädler Vilmos, az ünnepélyrendező bizottság pénztárnokának 1885. november 25-én kelt kimutatása alapján Jankovich László főispán arcképének elkészíttetésére és leleplezése körül felmerült költségek fedezetére a megye közönsége 1921 forintot gyűjtött össze. (Név szerint a következők: Berky József, Csurgó, 10, Biederma Ottó és Rezső, Mosgó 100, Bodonyi Lukács, Pamuk, 25, Boronkay Károly, Kutas, Bottka Pál, Osztopán, 10, Csepán Antal, Kaposvár, 50, Csepán József, Jákó, 10, Chernel Gyula, Ötvöskőnyi, 25, Csorba Ede, ifj., Kaposvár, 20, Domaniczky, Csáksány, 6, Éhm Sándor, Lengyelóti, 10, Fischer István, Nikla, 20, Folly József, id., Kaposvár, 50, Folly József, id., Folly Hugó, 10, Folly Hugó, dr. Kaposvár, 10, Freystädler Antal, Budapest, 100, Freystädler Vilmos, Kaposvár, 100, Gaál Dénes, Baté, 50, Gaál Gusztáv, Büssü, 30, Gruber Gusztáv, Szigetvár, 10, Hermann Manó, Kaposvár, 10, Inselet Malvine, 25, Inselet Samu, Kaposvár, 25, Jankovich József, Öreglak, 100, Jankovich Gyula, Öreglak, 100, Jankovich Géza, Geszti, 100, Király István, Csököly, 10, Kovács Zsigmond, Veszprém, 50, Kovács S. Gyula, Kaposmérő, 15, Körmendy József, Ráksi, ifj., Körmendy Lajos, Boglár, 10, Körmendy Sándor, Hedrehely 10, Kund Béla, Fajs, 50, Kund Jenő, Fajs, 20, Lehner Sándor, Marcali, 20, Maár Gyula, Kaposvár, 25, Makfalvy Géza, Kaposvár, 20, Márffy Emil, Bárd, 40, Márton Lajos, Szabás, 5, Nagy Albert, Jád, 10, Nagy Lajos, Kaposvár, 10, Posta József, Látrány, 5, Roboz István, Kaposvár, 15, Schaffer Alajos, Kaposvár, 5, Sárközy Titusz, Kissasszond, 10, Sárközy Dénes, Nagybjom, 25, Somssich Pál, Saárd, 100, Somssich Adolf, gróf, Kivadar, 30, Somssich Imre, gróf, id., Mike, 100, Somssich Imre, gróf, ifj., Hetes, 30, Somssich József, gróf, Újlak, 50, Somssich Lőrinc, Nagykanizsa 10, Somssich Andor, Saárd, 50, Svastich Gábor, Sz.[ent]Gáloskér, 25, Tallián János és Dénes báró, Szabás, 50, Tallián Pál, Osztopán, 25, Thassy Gyula, Gomba, 10, Svastich József, Igal, 10, Véssey Sándor és Mihály, Szőke Denes, 50 forintot.) Az 1921 forint összegből id. Vastagh György budapesti festőművésznek a képért, a rájáért és a kép csomagolásáért összesen 910 forintot fizettek.

Hogy tehát a kegyeletes közönség érzelmeit az ünnepelt férfitú iránt mielőbb kifejezhesse: tisztelettel kérem a tekintetes közgyűlést, miképp kebeléből egy küldöttséget szíveskedjék kinevezni oly célból, hogy az főispán úr ő méltóságát a közgyűlésben megjelenésre hívja fel.”

Ezen mindenkit meghatott elnöki bevezetés folytán a küldöttség: Domanek Alajos kegyes tanító-rendi-áldozár uradalmi kormányzó, mint szóvivő vezetése alatt, idősb Somssich Imre gróf, Széchenyi Ferencz gróf, Zichy Béla gróf, ifj. Széchenyi Imre gróf, Ráttyk Sándor nyugalm[azott]. cs.[ászári] és kir.[ályi] tábornok, Somssich Andor, Svastits Gábor, Saára József román[ai] kat.[olikus] esperes, Andorka János evang.[élikus] esperes, Begedy István ref.[ormátus] lelkész, Szalay Imre országgy.[űlési] képviselő, Thassy Gyula, Gaál Dénes, Vinkovics Antal körjegyző, Ember József és Kistaj János községbírák – megyebizottsági tagokból alakítatván meg, elnöklő alispán úr a közgyűlést rövid szünetre felfüggesztette és a küldöttség a főispáni termekbe távozott.

Nemsokára a küldöttség élén főispán úr ő méltósága harsány éljenzésekkel üdvözölve a terembe lépén, s elnöki székét folyvást tartott lelkes ovációk közt elfoglalván, – a beállott csend és ünnepélyes várakozás között Maár Gyula megyei főjegyző úr következő beszédet tartotta:

„Méltóságos gróf főispán úr!

Tekintetes törvényhatósági bizottság!

Somogy megyének sok szép, derült napja, köztanácskozásai felszentelt csarnokában sok fényes ünnepe volt már, – de olyan, mint a mai, még nem.

Mert ha az a legtekélyesebb alkotmány, mely a nemzet, mint egésznek szabadsága mellett, az államalkotó részek, a természetes és történeti tagozatok alapján nyugvó hatóságok önállóságát és az egyesek polgári, politikai és egyéni szabadságát is biztosítja;

s ha ez a cél csak ott közelíthető meg, a hol a municipális³⁰ élet lehetővé tételéhez és fentartásához multhatatlanul szükséges erős, élénk és pezsgő közszellem hatja át a kebleket, a hol sokan vannak, kik e szellemnek tudnak is, akarnak is kifejezést adni, kik független állásukat, befolyásukat arra használják, hogy a közügyek terén minél több szolgálatot tehessenek, jutalmul csak polgártársaik elismerését fogadján el:

akkor annál nagyobb elismerés illeti meg azon ritka jelenséget, hogy a kit a sors nagymérvű anyagi javakkal és főúri társadalmi állással áldott meg, önként keresi fel a közpálya töviseit s a közszolgálatnak szenteli azon életét, melyet különben – bár céltudatos, üdvös, de gond nélküli – magán foglalkozásban, örömeiben, élvezekben tölthetne el.

Somogy megye tehát nemcsak önmagát tiszteli meg, hanem hazafias kötelességet teljesít, midőn a mélyen érzett hála és kegyelet ünnepét üli ma, meghozván a nyilvános elismerés adóját azon kiváló férfitúnak, ki megyénk kormányát immár negyedszázadon át közmegnyugvást keltő bölcsességgel, kipróbált hazafisággal, rendíthetetlen igazságszeretettel és párt fölötti jogérzettel vezérli; ki úgyis, mint a megyei önkormányzat épületének egyik antik oszlopa, a közszolgálat terén immár félszázadot töltvén, önfeláldozó, hazafias munkálkodásaiért nemcsak a jelenkor elismerését, hanem azt is kiérdemelte, hogy a hazai történelem korunk kiválóbb fiai közé számítsa, a polgárkoszorúra méltónak ítélje s ekképp nevét a feledés mohától megőrizze.

Azonban Somogy megye közönsége nem várhatta be a történelmet.

Nagy fiának, szeretett főispánjának, tettekben s érdemekben is első polgárának már életében megadja az érdemkoszorút, s megmutatja azt, hogy meghajol a valódi polgári erények s honfíú érdemek előtt, hogy büszkén tartja őt magáénak, sőt hogy az emberi rövid élet szűk határain túl is, örökre bírní óhajtja.

Miért is – bár ezt szerénysege mellőztetni kívánta – nemes alakjának híú képét közakarattal megszerzte s azt mai napon, a jelen és jövő idők buzdításául, íme tanácsstermének állandó lakójává emeli!

(Ekkor a lepel, mely a képet eltakarta, lehullván, a nagy férfitú magyar díszöltönyben, meglepő húséggel ábrázoló, életnagyságú kép láttára a közönség szűnni nem akaró lelkes örömeiben tört ki.) Méltóságos gróf főispán úr!

30 Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Bp., 1973. Akad. K., 565. p. Municipális: (lat.) városi törvényhatósági, a városi önkormányzattal kapcsolatos, rá vonatkozó.

Nekem jutott az a kitüntető feladat, hogy ezen alkalommal méltóságodnak a megyei közönség elismerését és hálaérzetét tolmácsoljam!

Ezen ünnepélyes órában felmerül lelki szemeink előtt hosszú láncolata az éveknek, melyeket méltóságod bölcs kormányzata alatt átéltünk. De egyszersmind emlékezetünk elé tárul következménydús sora az eseményeknek, melyek a legutóbbi félszázadot hazánk történelme legnevezetesebb korszakává tették.

Eszünkbe jut, hogy méltóságod születése, az 1816. év még a nemzeti tespedés korszakába, azon korba esik, a mikor a régi Magyarország és a nyugoti népek közléte közt tátongett örvény a századokig tartott tetszhalált jelezte.

Emlékezetünkbe jön, hogy midőn méltóságod tanulmányait a pesti egyetemenél 1835-ben bevégezvén, 19 éves korában Somssich Pongrácz kir. személynök mellé táblai jegyzővé feleskedtetett, s azon évi október 20-án Sáros megye tiszteletbeli aljegyzőjévé kineveztetvén, egyúttal az eperjesi kerületi táblánál egy évig gyakornokoskodott; s midőn méltóságod ezután a Gömör megyei tisztújításkor felmerült kicsapongások tárgyában kir.[ályi] biztosként kiküldött Szerencsy István mellett több hónapig működött, s ezt követőleg 1837-ben a m.[agyar] kir.[ályi] udvari cancelláriához, az akkori collegiális rendszer legmagasb fórumához fogalmazó gyakornokká kineveztetett és ott két évig dolgozott:

ekkor a nemzeti ébredés hajnala már derengett, az újkori reform eszmék mindinkább terjedtek, Széchényi István gróf befolyása növekedett, s a haladás igényei úgy az országos, valamint a megyei gyűlésekben mind hangosabban nyilvánultak. –

Képzletünk előtt áll a nevezetes 39-ki országgyűlés, melynek követévé Verőcze megye karai és rendei által méltóságod alig 22 éves korában lelkesedéssel megválasztatott, és melyben mint a legifjabb követek egyike (csupán Mailáth György volt fiatalabb) nemcsak mindvégig részt vett, hanem annak III. tczikkében – a mikor Slavonia még ide tartozott – országos megbízatást is nyert, minek folytán a dunántúli kerületet 1811-ben beutazta.

Ezen országgyűlés – melyen már mindenki elismerte Deák Ferencz vezérszerepét, melynek legfontosabb részét a szőlásszabadsági sérelem és a politikai perek képezték, melyen már világos volt, hogy a kormány engedni kénytelen a korszellem követelményeinek, s melynek vitái oly keserűekké lettek, hogy a pártszakadás a magán körökbe is átment és a követek a régi hagyományokkal ellentétben külön kezdtek válni – méltóságod további életére döntő befolyású volt azáltal is, hogy Széchényi István gróf és Deák Ferencz kegyes pártolásukba vették a még igen fiatal kezdőt.

Ekkor történt az is, hogy Deák Ferencz nevenapján méltóságod a nagy pártvezérnek örök hűséget fogadott és lelkes tanítványává szegődött, mely fogadás azután köztevékenysége hosszú fonalán mint vezérelv vonul végig s magasztos kifejezést nyer a nagy halott ravatalánál, midőn arra Somogy megye koszorúját megtört szívvel leteszi. –

Megemlékezünk arról, hogy méltóságod hazafias, buzgó tevékenysége, melylyel Verőcze megye közügyeiben részt vett, nevezetesen 1842-től fogva hat évig mint annak közbecsülésben és szeretetben állott első alispánja és 1848-ban mint István főherczeg nádor által kinevezett főispánja működött, a legnehezebb megpróbáltatások idejébe, azon időbe esett, a mikor a bécsi reakció a magyar újjáébredést a fényes ígéretekkel feluszított szláv és oláh fajokkal akarván elfojtani, míg üldözőbe vette a nemzeti irányt Pesten, addig pártolta az egy szomszéd nagyhatalom által is szított délszláv-illyr mozgalmat, mely Zágrábban, mint a háttérben már látott délszláv birodalom fővárosában, rajongásra talált és melyhez nemzeti nyelvük kiképzésének ürügye alatt csatlakoztak mindazok, kik a magyar törvényes kapocs meglazításából vagy éppen fölbomlásából előnyt avagy hasznot vártak.

Ámde méltóságod törhetetlen hű maradt az anyahazához, a törvényekhez és az alkotmányhoz, s később volt fiatalságához képest nagyjövőt ígérő fényes pályáját odahagyni, sőt életét is kockáztára tenni, mint sem azok ellen harczolni. –

Lelkünkben látjuk a hazafias örömtől ragyogó arczókat, melyek tanúi voltak azon örökké emlékezetes nagy napnak, midőn méltóságod 1860-ban, kezében a törvényesség zászlójával és szívében egy jobb jövő iránti erős hittel, a várva várt kedvező politikai fordulat békés közeledésének hírnöke gyanánt e palotában megjelenve, mint legméltóbb utóda a Héderváry, Drugeth és Báthoryaknak, a Zrínyi, Eszterházy és Széchényi grófoknak s egyéb nagynevű elődöknek, kik e megye kormányán hírt, dicsőséget és hervadhatatlan babérokat szereztek, – a sokáig üresen

állott ősi főispáni széket, a melyen 11 nádor, 1 erdélyi vajda, 9 bán és 20 egyéb országzászlós ült – elfoglalni méltóztatott. –

Még most is füleinkben cseng azon lelkesedés szülte örömrivalgás, mely méltóságodat köztünk fogadta, midőn az alkotmányunk feléledése iránti remények meghiúsultával nemsokára beállott szebb kilátások folytán, megyénk törvényhatóságát hazafias elhatározással az ideiglenesség tövises pályáján az alkotmányosság terére átvzetvén, a legalkotmányosb érzelmű Fejedelem változatlan bizalmából főispáni működését ismét megkezdte. –

S végre hatalmas arányaiban kidomborodik előttünk méltóságod törvényhozási működése, melylyel nyolcz országgyűlésben mint a főrendiház tagja részt vett, s míg egyrésztől közreműködött az ezredéves alkotmányunkban kimagasló mozzanatot képező 48-iki törvények alkotásában, addig másrésztől azok magasztos szellemének nemcsak lelkes követője és hirdetője volt, hanem mint a nagy mester hű tanítványa mindig oda törekedett, hogy a nagy vívmányok a halhatatlan bölcs szent hagyományai szellemében fejlesztesse! –

Midőn a régi megye szűk épületének százados viharok alatt korhadttá vált falai az új kor vívmányai és követelményeinek súlya alatt nagy részben leomlottak, s helyibük emelkedett a változott viszonyokhoz idomított új törvényhatóság, kétely és aggály fogta el a kebleket az iránt, valjon az ismeretlen intézmény miként lesz képes megfelelni azon igényeknek, melyeket az előhaladt államélet és a fejlődésnek indult társadalom a közigazgatástól napjainkban megvár.

Azonban az aggodalmakat csak hamar közmegnyugvás váltotta fel; mert a bölcsvezérlet és a széles látkör, a dús tapasztalat és a higgadt megfontolás, az önfeláldozó, lelkesítő példa, a korral haladó tanulmány és az államférfiúi tapintat meggyőző tanúságot tettek arról, hogy lehetnek valamely rendszernek, mint minden emberi alkotásnak hiányai, de a kormányzat sikere mindig az annak megvalósítására hivatott tényezők vezetésétől függ.

Ezen kiváló tulajdonok eredményezték, hogy a politikai párttusák e szent falak közt a törvények él a koronás király iránti hűség keretén soha túl nem csaptak és azokban mindig a közügyek iránti lelkes érdeklődés, a közjó iránti áldozatkészség, a béke, igazság és rendszeret honoltak;

hogy a becsületes törekvés, a kitaró munkásság, a hivatásszerű kötelességérzet mindenkor méltánylatra találtak;

hogy a remény és bizalom, mely méltóságod megjelenését 25 év előtt fogadta, csakhamar ragaszkodássá és szeretetté vált, melynek heve és bensősége az évek sorával folyvást fokozódott;

hogy az ellenzék volt az, mely 1871-ben a megye osztatlan, pártkülönbség nélküli hálás köszönetét indítványozta méltóságodnak, mivelhogy fedhetlen politikai múltjának és népszerűségének kockázatásával is a megye vezetését 1865-ben átvenni bátor volt és ezzel a Fejedelem és a nemzet közti kibékítés nagy művét is előmozdítani igyekezett;

hogy az egyrésztől Zala, másrésztől Várasd és Kőrös megyék közt 80 évig tartott határvillongás kiegyenlítésére méltóságod a kormány részéről kiküldetett s annak sikeres elintézése 1868-ban felsőbb elismerésben is részesült;

hogy a drávaszabályozás terhes és nehéz ügye, mely a horvátszlavon országgal fen[n]forgó sajn[álat]os viszonyok folytán sok oly kényes kérdést hoz felszínre, melyek megoldása nemcsak szakértelmet és gyakorlottságot, hanem éles látást és tapintatos ügyességet is igényel, – már 20 év óta méltóságodra bízott, s a hosszú idő tapasztalata igazolta, mikép ezen királyi biztosság avatottabb és megbízhatóbb kezekbe nem tétethetett;

és hogy méltóságod elévülhetlen érdemekben gazdag közléte, a királyi trón, a haza és az alkotmány iránti tántoríthatlan hűségben ragyogó közpályája legmagasb kegyvel is kitüntettetett, a melynek tárgya: a se nem kért, se nem keresett grófi méltóság, mint az alkotmányos Fejedelem adománya s a legfelsőbb elismerés tanúsítványa nemcsak méltóságodra, hanem megyénkire nézve is igazi erkölcsi értékkel bír; mert azzal méltóságod valódi érdemei, hazafias tettei jutalmaztattak és ennek viszfénye a főispáni székre is enyészhetlen dicsőséget áraszt! –

Jól érzem, hogy tehetségem gyenge, készségem gyarló ahhoz, hogy méltón kifejezhessem azon érzelmeket, melyek kebleinket feszítik.

De törekvésem meg lesz jutalmazva, ha bár halvány vonásokban, csak megközelítőleg is sikerült bemutatnom hálaérzetünket méltóságod iránt, ki dicső életének hajlott korában is, a helyett, hogy

a közügyekben kifáradva, a visszavonulás lágy párnáit keresné fel, megyénk kormányát ifjú erővel, mesteri kezekkel intézi, megmutatván, hogy miként kell a hazát szeretni, érte munkálni, de sőt – a nyugalmat is áldozatul hozni!

Mindzekért fogadja méltóságod Somogy megye kegyeletes közönségének hálás elismerését és köszönetét úgy, mint magas személye iránti mély tiszteletének, legőszintébb nagyrabecsülésének, válhatlan ragaszkodásának és legbensőbb szeretetének zálogát, nemkülömben azon imaszerű óhaj kifejezését, hogy a mindenható engedje még soká erőben, egészségben élni, a királyt és hazát szolgálni, és hazafiúi érdemeinek jutalmául szellemét, bölcsességét, hazaszeretetét gyermekeire és legkésőbbi ivadékaira örökségképen átszállni; megyénket pedig az emberi élet legszélsőbb határáig boldogítani, hogy fényes életpályájának minél későbbre eső végszakánál majdan elmondhassa e megye közönsége: mienk volt szíve, lelke, mienk volt utolsó lehellete!” –

Ezen melegen fogadott beszédre főispán úr ő méltósága következőkép válaszolt:

„Tekintetes törvényhatósági bizottság!

Ha általában gyűlölni tudnék, legelőbb gyűlölném az elbizakodást, a saját tulajdon egyéni értéknek túlbecsülését; de azért nem helyeselhetem a túl- vagy álszerénykedést sem, mert ez férfihoz nem illő hunyászkodásig vezethet, és esetleg sértő is lehet arra nézve, ki az illető viselt dolgait említésre méltónak tartja. – Ha az ünnepeket gyengének, tehetetlennek, majdnem törpének tartja magát, mit ünnepelnek rajta?

Bátor vagyok ezen nézetemet előadni, nehogy általam mondandók félremagyaráztassanak, szándékom lévén minden korlát nélküli őszinteséggel szólni, oly őszinteséggel, mely illő és méltó is, ha két egymást becsülő fél – leszámolni készül.

Ha valaki 50 évet tölt közpályán, ennek felét egy bizonyos hivatalos állásban, bebizonyította, hogy hosszat élt. Hosszú élet, némelyek szerint erős testalkotásnak, szívós természetnek tulajdonítandó.

Szerintem a mindenható isten kegyes ajándéka, ki az ember életét és épségét ostromló különböző vészektől az illetőt menten tartani kegyeskedett.

Legyen mindenkinek hite szerint, de érdemnek nem ismerhetem a hosszú életet.

Mi indúthatta tehát a tekintetes törvényhatósági bizottságot arra, hogy engemet ily dicsőítő kitüntetésben, részesítsen?

Ezen kérdést intézem magamhoz; s hogy megoldhassam, visszapillantást kell tennem multomra, jobban mondva, a mi közös multunkra.

Azon viszony, mely Somogy megyének mélyen tisztelt közönsége és igénytelen egyéniségem között évek hosszú során át fejlődött, nem akkor keletkezett, midőn somogy megyei főispán lettem, hanem az ezen korszakot megelőző évtizedben. Mely évben? mi alkalommal? miért? annak nincsen megmondhatója?!

Hát jött, és meg volt!

Majdnem elérzékenyedve emlékszem azon rokonszenvre, bizalmas előzékenységre, melylyel minden alkalommal találkozni volt szerencsém.

Határozott körvonalakban csak az időben mutatkozott ezen jóakaró, bizalmas hajlam, midőn a bekövetkezett epochális változások küszöbén – a megyék visszaállítására vonatkozó hír átvillanyozta az összes emberiséget.

Hangos kifejezést nyert azon általános kívánság, hogy én legyek Somogy megye főispánja.

És majdnem követeléssé vált a kívánság, midőn híre szárnyalt, hogy a kormány élén álló főcancellár, báró Vay Miklós ő nagyméltósága engemet szemelt ki ezen díszes méltóságra.

És mindez nem volt korteskedés műve, nem népgyűlés és értekezlet határozatainak kifolyása. Hiszen mint Jókai mondotta akkoriban: a sajtó és szólásszabadságot a – Károly kaszányában mérik.

Hanem hát a levegőben volt!

Én egy pillanatig sem haboztam és az elfogadásra késznek nyilatkoztam.

Nem előléptetésre vonatkozó viszketeg okozta számításból, nem hiúság vagy dicsvágyból, – az ambíció ezen nemét megtagadta tőlem a természet.

Hanem elfogadtam; mert elvi hive vagyok azon nézetnek, melyet a franczia oly szépen kifejez, mondván: fizessen mindenki személyével.

Elfogadtam; mert mindig, de különösen az akkorihoz hasonló helyzetben, felette előnyös, ha a kormány és a közönség bizalma ugyanazon egyénben találkozik, és mert tudtam – bocsánat, nem tudtam, ilyent nem lehet tudni – hanem éreztem, hogy Somogy megyének reám is, tekintve a helyzetet és viszonyokat, tekintve a multomat és társadalmi állásomat – épen én reám volt szüksége.

Végre elfogadtam; mert a reám bízott munka nehéznek, esetleg veszélyesnek mutatkozott.

Ezt már nem éreztem; hanem tudtam, hogy az általam követendő, úgy a kezembe adott zászlónak diadala kétes, hogy áldozatait követelheti ez is úgy, mint minden nagyobbsszerű mozgalom és küzdés.

Tudtam, hogy jobbról, de balról is feneketlen örvény környezi azon keskeny, rögzös és sikamlós ösvényt, melyen minden vezérszerepre vállalkozónak végig kell haladnia, míg a budapesti dunaparton fekvő eskütérre ér.

Bízva szent ügyünk igazságába, bátorítva, lelkesítve, támogatva kivétel nélkül minden somogyi honpolgár által, segítve a tisztikarnak, minden dicséreten felül álló buzgósága és hűsége által, – mi tagadás, szédülve itt-ott, de bukva nem, végighaladtam az ösvényen és a hetedik év derekán azon kimondhatatlan örömben és dicsőségben részesültem, hogy a legfényesebb megyei küldöttségek egyikének élén, letehettem Somogy megyének legalázatosabb jobbagyi hódolatát a már koronázott Urunk – Királyunk ő császári és apostoli királyi Felsége legmagasabb trónjának számolyára.

Befejezettnek láttam missiómat, megjöttnek véltém az időt, hogy a főispáni széket más, fényesebb tehetségnek átengedjem.

De már meg voltak szöve azon leírhatatlan, láthatatlan fonalak, melyek körülhálózva az emberi szíveket, azokat egymáshoz fűzik; gyengék gyakran, hogy majdnem a légvonal elrepszti, majd a keményített vasacélnál szívósabbak ott, hol őszinteség és kölcsönös becsülés szülte bizalom képzik azon talajt, melyben gyökereik megfogamzanak.

És visszariadtam a lemondástól; mert éreztem, hogy az elválás nem csupán nekem, de a mélyen tisztelt somogyi közönség tetemes részének is keserű leendne.

Meglehet szerénységgel fogok vádoltatni és azon gáncscsal érintetni, mikép mertem, ilyeit gyanítani, sőt kimondani?

Én korlátlan őszinteségre köteleztem magamat, mellőzve tehát minden szónoki piperét és cziczomát, okát adom, miért mertem?

Azért, mert megszerettük egymást. Hét évig szolgált Jákob Rebeka kezéért, huszonötig én, hogy egyszer életemben nyilvánosan elmondhassam.

Maradtam tehát és nem mint a provisorium³¹ teremtménye és mintegy maradványa, hanem mint az alkotmányos magyar királyi ministerium által javaslatba hozott, legkegyelmesebben kinevezett főispán, folytattam a napi munkát.

És egyik gyűlés követte a másikat; az új év felváltotta a régit és íme a mai napra virradtunk!

Hazánk egyik meghalt jelese, Csengery remek beszédeinek egyikében a közbizalmat egy nagy értékű drága kőhöz hasonlítá, mely oly fényesre van kicsiszolva, hogy a legcsekélyebb karczolás észlelhető rajta, homályt vetve fényére.

A mai nap bizonyítja, hogy a reám bízott ereklye tiszta fényében ragyog, a kaján irigység sem fedezhet fel homályt okozó karczolást.

Ennyit a multunkról tekintetes törvényhatósági bizottság. –

Felvetem a kérdést: szereztem-e érdemet vagy nem?

A válasz tartalma többnyire attól függ, mi álláspontra helyezkedik a válaszolni hivatott vagy akaró?

Bizonyos szempontból teljesítettem polgári kötelességet; mint a megye hantjához kötöttnek a béke és rend fentartása szinte saját érdekemben is volt, ha nem éltem vissza a bizalommal, nem követtem el bűnt, ez mind nem számíthat érdemkép.

Részemről nem foglalom el az álláspontot. Férfi öntudatom tökéletes érzetében kimondom: igen, én tettem a megyének szolgálatot és volt idő, midőn szerencsém volt lényeges szolgálatot

31 Schmerling államminiszter nevéhez fűződő kormányzati rendszer 1861. november 5–1865. július 27. között. Új kormányzati rendet vezettek be az 1861. augusztus 22-én feloszlott országgyűlés után a belpolitikai válság megoldására. Felfüggesztették a Helytartótanács testületi hatáskörét, feloszlatták a törvényhatóságokat és katonai bíróságot vezettek be.

tehetni. Elfogadom azon tételt, hogy válságos viszonyok között működtem a köztéren, mert a mai század mind politikai, mind társadalmi téren több és bevágóbb változásokat szült, mint az ezt megelőző két vagy három század. Ezen századnak utolsó negyedében pedig, melyet e megye élén eltölteni volt szerencsém, a régi megkedvelt intézményekhez való ragaszkodás, itt-ott éles harcban, gyakran nyílt, de mindig lappangó ellentétben állt azoknak óhajával, kik a kivihetetlen után sovárogtak, vagy az újkor és fejlődött viszonyok követelte intézkedéseket rögtönözve túl hévvel kívánták életbe léptetni.

De bármilyen nagy értéket tulajdonítson bárki működésének, viselt dolgainak, fényesen és bőven érzem magamat jutalmazva azon viszonyok fentartása által, melyet a megye t. közönsége a közéletnek minden hullámzásai között, évek hosszú során át velem fentartani méltóztatik. – Páratlan-e ezen viszony, nem merem állítani; de hogy nagyon ritkítja párját, ez már szent meggyőződés.

Közbizalom mindenkor megtisztelő; de ha ezt egy nagy megye, majdnem kis országnak közönsége adja, és ezt részben nehéz viszonyok között negyed századig nemcsak fentartja, de gyarapítja is, ez oly boldogító érzést szül, melyet élvezni igen, de ecsetelni, leírni nem lehet!

Mind, a mi ezen túl van, több annál, mire öntudatom, lelkiismeretem sugallata szerint méltónak tartom magamat, és azért bocsánat, de csak mintegy feszélyezve fogadhatom az elismerés ily fényes, dicsőítő tüntetését, melyre egy király is büszke lehetne.

Képzeliük, hogy ez esetben is lehető egy könyvviteli mérlegnek felállítására, mely nagymérvű többlet mutatkoznék, mint az új számlára átvendő, Somogy megye t. közönsége javára és az én terhemre, korombeli ember hogy tisztázzon ily tartozást?

Egyben találok némi megnyugtatót: vannak fiaim és vannak unokáim és legyének, ha isten úgy akarja, mint én óhajtom, dédjeim, reményem és elvárom, hogy iparkodni fognak tehetségük szerint, törleszteni tartozásomat, úgy mint én törekedtem megszolgálni azt a sok jót, mit mintegy három századon át őseim és családommal éreztetni kegyeskedtek Somogy megyének akkori tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő karai és rendei!

Több jóakaró barátom javaslatba hozta arcképemnek beszerzését. Nem osztottam a nézetet, mert uraim, vannak kitüntetések, melyek a halottakat illetik, nem az élőket.

Meghajoltam, mint mindig, a törvényhatósági bizottság akarata előtt.

Álljon tehát itt arcképem biztosító zálogképen, hogy majdan – mikor nem leszek többé az élők sorában, mikor a nevem nem a történelemben, mert erre csekély, hanem – minek nagyon örvendének – holmi megyei vagy falusi mesében vagy adomában szereplend, – akkor az én szellemem megszállandja azokat, kik érvekkél itt, áldásom pedig környezendi azokat, kik ha – a sors úgy hozná, mit ne adjon az isten, vérükkel és életükkel védendik bárhol a magyar koronás királynak és magyar nemzetnek mindig azonos, örökké – mondom örökké – elválaszthatatlan érdekeit és jogait!

Felvett szokást utánozva, válogatott, ékes szavakban kellene hálás érzéseimnek kifejezést adni, de a legszebb szavak is csak sápadt, törpe torzképét nyújtának annak, mit érzek s csorbát ejtenék a mai ünnepély magasztosságán, költői varázsán; tehát szentségtörést követnék el.

Fogadja tehát a tekintetes törvényhatósági bizottság egyetlen egy szóban foglalt hála nyilatkozatot, de ennek forrása tiszta magyar szó, ez az egyetlen egy szó: Köszönöm!!

A háladatosságnak oly lélekre ható, szív emelő példáját látván, késztetve érzem magam a tekintetes törvényhatósági bizottságot e térre követni.

Legyen szabad röviden felemlíteni azokat, kiknek első sorban köszönhetem, hogy azszá lettem, a mi vagyok. Tisztelt főjegyzőnk ékes beszédében két nevet említett; nem azért ismétlem Széchenyi István gróf és Deák Ferencz nevét, hogy az elfelejtetéstől megóvjam, élni fog emléküik, míg Árpád vére lüktet egy emberi lény ereiben; hanem felemlítem, hogy ma, hátra levő élttem bizonyosan legszebb napjaiban, ország és világ előtt bevalljam: miszerint akkor mindig helyesen tettem, midőn bölcs oktatásait követtem, magasztos szellemüket felfogva, ennek megfelelőleg cselekedtem.

Felemlítem Verőcze megye 48 előtti karait és rendeit, kik a 22 éves fiút felkarolták, majdnem egy évtizedig dédelgették, bő alkalmat nyújtottak, hogy kiképezhesse magát a közélet és megyei szolgálat szövevényes terén, edzve legyen a közélettől el nem maradható tusák, küzdelmek között, úgy, hogy midőn Somogy megyének szüksége volt rá, nem csak mert a kormányrúdhhoz állni, de előadott vihar és hullám között azt irányozni is tudta.

És felemlítem munkatársaimat, e megye tisztikarát, melynek hű és buzgó segélykezése nélkül nem nyerhettem volna el élttem legbecsesebb jutalmát, Somogy megyének megelégedését, első sorban köztük tisztelve szeretett alispánunkat, kinek félszázados ünnepét most két éve ültük.

Igen is uraim! mi ketten kiegészítettük egymást, közös munkának legyen közös a jutalma, a mai nap dicsőségét testvérileg osztom meg leghívebb munkatársammal, mert így hozza a méltányosság és igazság. –

Telhetetlenség az emberi gyarlóság egyik kifolyása.

Én sem érem be a mai napon ajánlottal és egy kéressel járulok a tekintetes törvényhatósági bizottsághoz: méltóztassanak elrendelni, hogy a mai jegyzőkönyvnek kivonata nekem kiadattassék.

Indokolom kérésemet.

Minden rendezett családi levéltárban, minden családtagra vonatkozó okmányok külön csomóban őriztetnek.

Neveimet viselő csomóban keresztlevél, oskola bizonyítványok után első helyei foglalt megyei jegyzőkönyvi kivonat. Kelt oct.[ober] 20-án múlt 50 éve! Legyen az utolsó a mai jegyzőkönyv kivonata; szebb zárkövet nem nyerhet az én csomóm!!

Úgy mint nem nyerhet hosszúra nyúlt beszédem szebb zárszavat, mint azon óhajtást:

Mindenható isten, éltesd a magyar királyt és boldogítsd Somogy megyét!”

Az ezen beszéd számos mondatát és végét követett, leirhatlan lelkesedés, taps és éljenzés csillapultával Széchényyi Ferencz gróf megyebizottsági tag úr következő indítványt terjesztette elő:

„Azon nemzet, mely érdemeket szerzett fiait hálás elismerésben részesíti, saját hasznát, javát mozdítja elő, ezáltal ösztönözvén, buzdítván minden egyes tagját a hazafias tevékenységre.

Ha ez egy nemzetre, egy országra nézve áll, annál inkább áll ez a nemzet vagy ország részére – a vármegyére nézve.

Mi, a kik élő tanúi voltunk és vagyunk a történeteknek, nagyon tudjuk méltányolni és hálásan elismerni szeretett főispánunk érdemeit.

Ezt szívünk mélyébe vézni azonban nem elég; szükséges, hogy erről utódaink is tudomást nyerjenek már azért is, hogy a nemes példán lelkesülve és buzdulva, azt követni iparkodjanak.

Indítványozom tehát, hogy kegyeletes érzelmeinknek jegyzőkönyvileg kifejezést adva, ez által is örökítsük meg szeretett főispánunk emlékét” –

A törvényhatósági bizottság minden egyes tagjának szívében élénk visszhangra talált ezen kegyeletes indítvány egyhangú lelkesültséggel és harsány éljenzésekkel fogadtatván, – e megye főispáni székében negyedszázadon át kifejtett bölcs vezéréteért, buzgó, fáradhatlan, önfeláldozó munkálkodásaiért és valódi hazafias tetteiért Jankovich László gróf főispán úr ő méltóságának e megye hálás köszönete és kegyeletes elismerése nyilvánítatik s a késő utókornak is ragyogó eszményül szolgálendő elévülhetlen, hazafiúi érdemek és kimagasló polgári erények megörökítéséül úgy az összes jelenvoltak neveinek, valamint a mondott beszédeknek teljtartalmú jegyzőkönyvbe iktatása, ezen jegyzőkönyvnek kellő számú példányokban kinyomatása s az ünnepély rendező kiküldöttség által készítettett főispáni mellkép egy-egy példányával együtt e megyebeli minden községnek és törvényhatósági tisztviselőnek megküldése, nemkülömben főispán úr ő méltóságának ezen díszgyűlésről szóló jegyzőkönyv megyei pecsét alatti hiteles kiadványban leendő kiszolgálása elrendeltetik.

Kelt mint fentebb.

Olvasva kiadta,
Gabsovits Károly,
első aljegyző”

A „Somogy” c. politikai és vegyes tartalmú hetilap tudósítása az ünnepségről

Kaposvár, 1885. november 3.

„Hogy néz ki a város?”

Az utcák, különösen a főutcza meg volt rakva zászlókkal. A „Korona”³² fogadótól fel a takarékpénztárig valóságos zászlóerdő volt a házsorokon.

A főgymnázium és járásbiróság előtt két diadalív koszorúkkal, apró zászlókkal diszítvel correct és szépen tervezve, impozáns látványt nyújtanak.

A kanizsai utca végén „Vörös kereszt”³³-nél a „Korona” fogadó előtt, magas árboczkok, melyek teteje hosszú nemzeti szín zászlókkal voltak összekötve, zöldlombbal ékítve, szinte egy-egy diadalivet képeztek. A diadaliveken a főgymnázium s a járásbiróság előtt „Éljen Jankovich László gróf” feliratok; czimer és monogrammok.

Az egész kanizsai utcát, a főutcát két felől 6 öl magas, zölddel diszített árboczkok szegélyezték, nagy és kis zászlókkal hasonlókép cimerek, monogramokkal megrakva.

Az megyeház erkélye alatt gazdagon ékített oszlopsor, melyek mintegy tartani látszottak az erkélyt; az erkélyen elől az országczimere; a teremből nyíló ajtónál két felől magas pyramisok, mind zászlócskákkal gazdagon ékítve.

Ki végig tekintett a megyeház előtti tér s az utca hosszán, az ünnepi disz, a zászlókkal ékített házsorok, a nyüzsgő embertömeg bámulatra ragadta.

Mind Németh Ignác polgármester terve és felügyelete alatt készítve, melyek ujra bebizonyíták e téren leleményességét, genialitását. Méltó elismerés és köszönetünkre.

A bevonulás.

Kedden reggel 8 óra körül már zajos volt a város főutcája, különösen a megyeház és templom előtti tér. A megyebizottsági tagok sorakoztak az élénkebb pontokon, s szebbnél-szebb fogatok indultak ki a jutai utra, a város határszélehez, hol a fogadás volt.³⁴

9 óra körül érkezett meg az ünnepelt e pontra, négyes fogatján, hol zajosan éljeneztek s a város polgármestere³⁵ lelkes, szívélyes, szép beszéddel üdvözölte, mely a nemes gróftól nagyon meglepte.

Méltóságos gróf ur!

Szeretett főispánunk!

Nem találok szavakat, hogy méltó kifejezést adhassak azon érzelmeknek, melyek városunk e szerény küldöttségét ma Méltóságod elé vezették.

Ma – a midőn Somogyvármegye közönsége ott bent a városban ünnepet tart; ünnepét tartja a tisztelet és elismerésnek, mely méltóságodnak negyedszázados főispáni méltóságban s félszázados közszolgálatában szerzett dicsérdemei iránt méltón nyilvánul; ünnepét tartja a szeretet és ragaszkodásnak, melyet nemcsak ezen megye, de a szomszéd Szlavan testvérmegye Verőcze vármegye minden polgára érez méltóságod iránt, kiben a főtisztviselőt épügy, mint a kötelességét hiven teljesítő honpolgárt és embert egyenlőn tisztelni és szeretni tanulta;

ezen ünnep alkalmából, mely Somogyvármegye köz örömmünnepe – s a melyen a megye szíve, székvárosunk is a legmelegebben résztvenni óhajt – jöttünk ma Méltóságod elé, hogy tiszteletünk és szeretetünknek kifejezést adjunk s első legyünk, kik szívünk egész melegével üdvözöljük: isten hozta méltóságodat!

32 A mai kaposvári Kapos Hotel régi elnevezése.

33 Kaposváron a Berzsényi utca északi végén felállított kereszt.

34 A főispán szőlősgyőröki birtokáról érkezett a városba.

35 Németh Ignác 1877–1881 és 1883–1895 között Kaposvár polgármestere.

Igen tisztelt tek.[intetes] városi küldöttség!

Legbensőbb hálával fogadom Kapos városának ezen megtisztelő, szives figyelmét. Legyenek szivesek erről küldöiket is értesíteni egyuttal biztosítva őket, hogy mindég szerencsésnek érzendem magamat, ha Kaposvár városának hasznára lehetek.

A főispán röviden, meghatottan válaszolt, s mind a két beszéd éljenzése után a menet megindult a város felé, melynek utcáin – midőn a fogatok hosszú sora bevonult – a járdák sűrűen el voltak lepve embertömegekkel s az éljenzés több helyen ismételve megújult. Babérkoszorút, virágokat szórtak a kocsiba, melyeket a szeretet embere szives köszönettel fogadott.

Midőn a mesterileg és gazdagon díszített megye palotájának kapujához ért a menet, az embertömeg zsufolva állta el az egész utcát annyira, hogy alig lehetett a palotába bejárni s olyan éljenzés volt, minő a megyeház körül csak kivételesen, s ritka ünnepélyességek közt szokott történni. A mágnási és nagybirtokos osztály; a státus kiváló egyénei, notabilitásai, a clerus valláskülönbség nélkül és a hivatalok főnökei, a tisztviselő karral; a város előljárósága, élén a polgármesterrel; a községekből a jegyzői kar és előljárók; orvosok, ügyvédek, iparosok és kereskedők stb. elállták az egész kapu alját, s a lépcsőházban f[ő]t.[iszteletes Ujváry Ferencz³⁶ esperesplebános (...) beszéddel fogadta.

A gyűlésteremben.

Ezután a gyűlésterembe tódult a közönség, ahol az arczkép³⁷ leleplezés és egyéb ünnepélyességek következtek.

Mostanában nem láttuk e nagy termet így zsufolva, még az alispáni termekbe vezető ajtót is fel kellett nyitani.

A zöld asztal körül ott láttuk a vármegye fényes nevű s magyar rangu aristokrátiáját hosszú sorban; a nagy és kis birtokosokat; a régi táblabírói időszak pár ősz alakját, hirmondóit a régi jó időknék; a clerust nagy számban; Verőcze megye küldöttségét; a mult közügyeinek sok tapasztalt és bátor harcosát; a hivatalok előljáróságát; az ipar és kereskedelem embereit stb, mint megyebizottsági tagokat. Ember ember hátán. Az arczokon ott volt visszatükrözve az ünnepély öröme és méltósága.

Az elnöki székből a már félszázaddal³⁸ megünnepelt Csépan Antal alispán, talpig diszmagyarban; arcza mintha márványból volna metszve hidegen, komolyan; egy történeti emléklap, mely hosszú idők eseményeiről beszél.

Közel hozzá a vármegye tolla, munkás főjegyzője s ma egyszersmint ünnepi szónok is, szinte diszmagyarban, Maár Gyula.

(...) A teremben zsongott-bongott a nagy tömeg, míg 10 órakor a törvényhatósági bizottság diszgyűlése kezdetét vette.

Csépan Antal alispán elfoglalja az elnöki széket következő beszéddel:

Tek. Megye törvényhatósági bizottság.

Azt a szerencsét, hogy e mai diszgyűlést előzetesen én nyitom meg, a folyó évi május havi évnegyedes közgyűlés azon kegyeletes határozatának köszönhetem, melynél fogva egyhangu lelkesedéssel kimondatott, hogy Jankovich László gróf ő Méltóságának negyedszázad óta megyénk szeretett főispánjának félszázados közszolgálati érdemei a megyei kegyeletéhez méltón megünnepeltessenek.

Ennek folytán a nagy férfiú élethű képmása a megye lelkes közönsége által közakarattal megszerzetett, s csak néhány percz választja el a közönséget attól, hogy a késő nemzedéknek is buzdító például szolgálандó kép, mely hivatva leend a megye hálás érzelmeit és elismerését az utó kornak bemutatni, a maga valóságában szemlélhesse.

36 Ujváry Ferenc apátplebános 1881–1900 között a kaposvári plébánián szolgált. Az 1889-ben alakult Sétatér Szépitő Egylet elnöke volt.

37 Id. Vastagh György, budapesti festőművész alkotása. Vastagh György, id. (Szeged, 1834. ápr. 12–Bp., 1922. febr. 21.) magyar festőművész, József főherceg udvari festője. Egyházi, mitológiai témájú festményei mellett történelmi személyekről és korának nagyjairól készített festményeivel alkotott maradandót. 1884-ben Somogy vármegye felkérésére elkészítette Somssich Pál arcképét. Nevéhez fűződik Csépan Antal alispán portréjának megfestése, 1885-ben Jankovich László főispán és 1909-ben Sárközy Béla alispán arcképének elkészítése.

38 Somogy vármegye 1883. október 23-án ünnepelte Csépan Antal alispán félszázados közszolgálatban eltöltött jubileumát.

(...) tisztelettel kérem e Te[kin]t[e]tes közgyűlést, mikép kebeléből egy küldöttséget sziveskedjék kinevezni, oly czélból, hogy az főispán ur ő Méltóságát a közgyűlésben megjelenésre hívja.

(...) a küldöttség f[ő]t.[isztelendő] Domanek Alajos jószágkormányzó vezetése alatt átmegegy a főispáni termekbe, s felkéri Jankovich László gróf főispánt, hogy a gyűlésben megjelenni szives legyen.

Midőn az ünnepelt belépett a terembe a küldöttség élén és helyét elfoglalta, olyan zajos és perczekig tartó éljenzés fogadta, minőt csak a tiszta szívből jött lelkesedés fejezhet ki, minden pártkülönbség nélkül.

A vármegye közönségének szeretete nyilvánult ez ünnepélyes perczekben, azért volt oly nagymérvű és nagyértékű.

Kevés vártatva rá Maár Gyula főjegyző kezdte meg leleplezési beszédét, mely nemcsak híven tükrözi élénk a nemes gróf hosszú pályáján viselt dolgait, kimagasló érdemeit mai napig; de nyelve fenkelt,³⁹ magasan szárnyaló s minden részletében az ihlettség és hivatott szellem kifolyása. Egy magvas hatalmas orátio,⁴⁰ minő csak megillethet ilyen fényes gyülekezeten, mely a megye termében ma ünnepet ült; s a szó szoros értelmében lekötve tartotta, majd lelkesedésre ragadta hallgatóit.

Volt is helyeslés a beszéd számos passzusánál; végeztével pedig zajos éljenzés és taps, melyet méltán megérdemelt a megye e nagy tehetségű tisztviselője.

Méltóságos gróf főispán úr!

Tekintetes törvényhatósági bizottság!

Somogy megyének sok szép, derült napja, köztanácskozásai, felszentelt csarnokában sok fényes ünnepe volt már, – de olyan, mint a mai még nem.

(...) Somogy megye tehát nemcsak önmagát tiszteli meg, hanem hazafias kötelességet teljesít, midőn a mélyen érzett hála és kegyelet ünnepét üli ma, meghozván a nyilvános elismerés adóját azon kiváló férfinak, ki megyénk kormányát immár negyedszázadon át közmegnyugvást keltő bölcsességgel, kipróbált hazafisággal, rendithetetlen igazságszeretettel és párt fölötti jogérzettel vezérli; ki ugyis, mint a megyei önkormányzat épületének egyik antik oszlopa, a közszolgálat terén immár félszázadot töltvén, önfeláldozó, hazafias munkálkodásaiért nemcsak a jelentkor elismerését, hanem azt is kiérdemelte, hogy a hazai történelem korunk legkiválóbb fiai közé számita, a polgárkoszorúra méltónak ítélje, s ekkép nevét a feledés mohától megőrizze.

Azonban Somogy megye közönsége nem várhatta be a történelmet.

Nagy fiának, szeretett főispánjának, tettekben s érdemekben is első polgárának már életében megadja az érdemkoszorút, s megmutatja azt, hogy meghajol a valódi polgári erények s honfiai érdemek előtt, hogy büszkén tartja őt magáénak, sőt, hogy az emberi rövid élet szájk határain túl is, örökre bírni óhajtja.

Miért is – bár ezt szerénysége mellőztetni kívánta – nemes alakjának hű képét közakarattal megszerezte s azt mai napon, a jelen és jövő idők buzdításául – ime tanácsstermének állandó lakójává emeli!

[Maár Gyula főjegyző ünnepi szónoklata után, gróf Széchényi Ferenc felkérte a törvényhatósági nagygyűlést, hogy a kiváló érdemekben gazdag főispán tetteit és az ünnepélyt jegyzőkönyvben örökítsék meg. Ezt követte Jankovich László főispán beszéde, melynek teljes szövegét a 305. sz. közgyűlési jegyzőkönyv (5. sz. dokumentum) tartalmazza.]

Tisztelgések és album átadása

A főispán ezután termeibe vonult hosszas éljenzések közt, s kezdetét vették a tisztelgések következő rendben: Törvényhatósági bizottság, Cath[olikus]. clérus; helvét és ágost.[ai] egyházmegyék, Közöshadsereg, Honvédség, Kir.[ályi] törvényszék, ügyészség, járásbíróságok és ügyvédi kar, Megyei tisztikar, Kaposvár, Szigetvár stb. városok, Kir.[ályi] államhivatalok, Megyei gazd.[asági] egylet. Kaposvári főgymnázium tanári kara, Somogy m.[egyei] takarékpénztár, Megyei orvos és gyógyszerész-egylet, Izraelita hitközség, Megyei tanítók, községi jegyzők, előljáróságok, ipartársulatok, magánosok.

39 Fenkelt = Fennkölt

40 Orátio = Szónoklat

Midőn Csépan Antal alispán üdvözölte régi bajtársát, egy remek albumot nyújtott át, barnás-sárga sagrán bőrbe⁴¹ kötve, négy sarkán ezüst pontokkal és középen dombor öntvényben a megye czimerével. Ez album⁴² tartalmazza az egész tisztikar arczkép gyűjteményét. Kedves emlék lesz, a tábornok, midőn majd elmélyedve gondolkodik csendes óráiban a tisztársaival küzdött csaták napjairól.

Ez volt egyik legszebb momentumuma az ünnepélynek.

Csépan Antal beszéde: Méltóságos gróf főispán ur! E nagy napon, melyet Somogy vármegye közönsége Méltóságod félézázados közszolgálatá, s huszonöt éves főispánsága emlékére ma ünnepel: megjelent Somogy vármegye tisztikara is, és kedves örömmel üdvözli Méltóságodat és teszi tiszteletét.

Méltóságos uram! Ezen megyei tisztikar, mely Méltóságod bölcs vezérlete alatt e megyét annyi éven keresztül együtt szolgálni szerencsés volt, e tisztikar, melyet Méltóságod szelid kormányzata alatt szívjóságával magának örök hálaóra lekötöztetett, e tisztikar ez öröm napon Méltóságodnak emléket hozott; hozta ezen emlékkönyvet, mely az összes tisztikarnak arczképét magában foglalja, kérjük Méltóságodat, hogy azt, mint a mi mély tiszteletünknek, őszinte szeretetünknek és hű ragaszkodásunknak zálogát fogadja tőlünk szívesen és ha tán néha-néha üres óráiban e könyvet lapozgatná, emlékezzék meg rólunk kegyesen.

Méltóságos Uram! Nem mulaszthatjuk el, hogy ez alkalommal örömlünk ne adjunk kifejezést a felett, miszerint urunk királyunk ő Felsége Méltóságodat a Hazának tett hosszúságú szolgálata alatt szerzett érdemeiért grófi méltósággal tüntette ki. Mi ismerjük méltóságodat, mi tudjuk, hogy Méltóságod e kitüntetésre nem vágyott, mi tudjuk, hogy Méltóságod nemes tetteinek rugója a hazaszeretet volt és hogy annak jutalmát önmagában kereste és találta fel, de Méltóságos uram, mikor a koronás király a haza hű fiát a hazának tett szolgálataiért, honfi érdemeiért jutalmazza és tünteti ki; midőn a királyi kegy, királyi kitüntetés ősi törvényeink rendelete szerint bene meritis de patria Civibus⁴³ adatik osztály részül; lehetetlen, hogy annak minden jó hazafi ne örüljön; ezért örülünk mi is és erre lehet Méltóságod is büszke.

Most már nincs egyéb hátra, minthogy a Mindenhatónak hálát adjunk azért, hogy Méltóságodnak e szép napot elérni megengedte és egyszersmind forró imával fohászunk Isten ő szent Felségéhez, hogy Méltóságodat a haza és a megye díszeré, övéinek és mindnyájunk örömére igen sokáig, az emberi élet végső határáig erőben és jó egészségben éltesse – Éljen! –

A főispáni ebéd

A megye palotájának nagy terme csak ritka alkalmakkal szolgál étkező helyül: közelebb akkor terítették fel benne, mikor József főherceg itt volt; s ma, midőn a megye saját palotájának vendége.

Az ebéd délután két órára volt rendelve, s már jóval elébb gyülekezett a közönség. Ott volt a társadalom minden osztálya képviselve, a vagyon és ész arisztocrátiája; a clérus;⁴⁴ a megyebizottsági tagok százával; a hivatalok képviselői nagy számmal; a közös hadsereg és honvédség tisztikara; Verőcze megye küldöttsége; jegyzők, tanítók, városok, községe képviselői stb.

Midőn a rengeteg asztalon és a négyszáznál több terítőken végig nézett az ember, ... s hogy a főispáni konyha étkeinek mennyiségéről fogalmunk legyen, elég csak annyit megemlíteni, hogy négy mázsa fogas érkezett a Balatonpartról. A kiállításon is kitüntetéssel jutalmazott borok Gróf Jankovich Tivadar pinczéjéből; a pezsgő száz és száz üveg számra a szakácsművészet kiváló ételei, mindenkit megleptek.

A collossalis terem, a vármegye hálaérzetéből a falon függő képek a királyi családból, a megye szolgálatában érdemeket tett nagyoké, a társadalom minden osztályából nagy vendégkoszoru ropant hatást keltettek.

41 Chagrin: érdes felületűre kikészített számár, öszvér v. kecskebőr. Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Bp., 1989. Akad. K. 132. p.

42 A Somogy vármegye tisztikarát megörökítő fényképalbumot a Somogy Megyei Levéltár őrzi. (XII. 14. Szőlősgyőröki Jankovich család iratai.)

43 A jó szolgálatokat tett, érdemeket szerzett ember, köztiszteletben álló személyiségekkel kapcsolatban régebben használt kifejezés.

44 Clérus = Katolikus papság.

S midőn a pezsgős üvegek, a humornak e parányi töltött ágyui elkezdtek durrogni, az első felköszöntést g[ró]jf. Jankovich László főispán mondta a koronás királyra és családjára, melyet felállva hallgatott s viharosan tapsolt a közönség.

A régi táblabírói kar klasszikus alakja; a főispán kartársa, a status közügyekben annyit fáradot tagja Tallián Pál⁴⁵ következő lelkes szavakban köszöntötte fel a főispánt:

Ezelőtt 50 évvel, midőn M[é]lt[óság]goddal, mint zsenge ifjak a még akkori udvari cancelláriánál pályánkat kezdtük, én valék szerencsés M[é]lt[óság]godért az ifjak megszokott ismerkedő estélyén, mint somogyi poharat emelni.

Hála a gondviselés kegyeinek, ennek szép félszázadja már, s most Somogy megye nevében nékem jutott azon ritka szerencse, hogy ennyi kinttetésre megyém közönsége nevében poharat emelhetek. Hosszas lenni nem akarok, mert nálamnál jelesb szónokok M[é]lt[óság]god bokros érdemeit már tolmácsolák, én mint veterán csak azt kívánom, hogy M[é]lt[óság]god még soká éljen.

Azonban forró kívánságom még ehhez az, hogy nagy költőnk szavaival éljek, adja isten, hogy a magyart a fél világ uralja s vérrrel szerzett szabadsága soha kárát ne hallja s engedje isten, hogy M[é]lt[óság]god reményteljes kedves gyermekei⁴⁶ okulva atyjuk példáján, mint a magyar főrendiház örökös tagjai, Istennek, Hazának és Királynak század évek hosszú során édes atyjoknak méltó utódai lehessenek.

(...) A közönség folyvást vidám hangulatban volt. A pezsgő úgy folyt, hogy utóbb a szónoklatot sem akarták meghallgatni.

A fáklyásmenet világitás.

Estve világos tündérfényben uszott a belváros; az utcásorok ablakai, a diadalívek, piramisok, monogramokon több mint harmadfélezer mécs szórta világát.

A fáklyákat a régi buzatéren⁴⁷ gyujtották meg s a menet beláthatlan hosszú sorban vonult fel zeneszó mellett a megyeház elé, folytonos éljenzés közt; hol félkört képezve, elállta az egész vonalt a két diadalív között, míg az embertömeg ezrei közt mozdulni nem lehetett. Jaj volt annak, ki az utcán fel, vagy keresztül akart hatolni, mert ez lehetlenné vált. Az ablakokban mindenféle ékes hölgykoszorú; a megyepalota ablakai a két emeleten végig-hosszat úgy nézett ki, mintha az operában lettél volna. A fényözönből lengő zászlók, a diadalívek mintha óriás láng-abroncs borulna a földre, az éljenző nyüzsgő embertömeg valóban igéző látványt nyujtottak.

Midőn a viharos éljenzés csillapult, Jankovich László gróf főispán megjelenik nagy diszes kíséretével a közönség előtt; a zene elhallgat és ifju Csorba Ede ügyvéd üdvözli következő nagy hatású beszéddel:

Méltóságos gróf és főispán ur!

Huszonöt év előtt Somogy megye közönsége a maihoz hasonló lelkesedéssel fáklyákat ragadott kezébe s az öröm és remény érzései között ide sereglett a megye palotája elé üdvözölni Méltóságodat, mint a visszanyert alkotmányos szabadság hirnökét.⁴⁸

Méltón örvendhetek Somogy fiai, hogy a gondviselés épen Méltóságodat jelölte ki az ujra alkotás azon korszakában megyénk kormányzójául; mert diszes főispáni székébe Méltóságod egy megelőző huszonöt éves közeleti működés tapasztalatait és a közpályán kipróbált hazafiai erényeket hozott.

Somogy megye a mai napon ismét ünnepet ült. Ünnepét a félszázados érdemnek és ünnepét a polgár-erény diadalának!

45 Tallián Pál (1811–1898) Kaposvári járás főszolgabírója, nevéhez fűződik a kaposvári Fő utca téglából kirakott gyalogjárójának építése.

46 Jankovich Aladár (1850. júl. 20–1919. ápr. 19.), Jankovich Tivadar (1856. dec. 26–1915. márc. 30.), Jankovich László (1860. márc. 2–1921. dec. 1.).

47 Búza tér, ma Kaposvár, Berzsényi utca eleje.

48 Jankovich László 1860. november 26-án nevezték ki Somogy vármegye főispánjává, mely eseményt egy szebb jövő reményében üdvözölték a vármegyében. Magyarország vármegyéi és városai – Somogy vármegye. Főszerk. Csánki Dezső, Bp., [1914] Országos Monográfia Társ.

Eljöttünk üdvözölni Méltóságodat szívünk egész melegével; eljöttünk egyuttal a polgári érdem cserkoszorujával, hogy kövessük föl Kent Királyunk példáját s a valódi érdemnek juttatott grófi korona mellé oda illesszük azt a hervadhatlan koszorut is, melyet polgártársai tisztelete és hála font Méltóságod halántékire.

Amaz ötvenév, melyet Méltóságod a közélet mezéjén eltöltött, nemzeti átalakulásunk korszaka volt.

(...) Méltóságod egyike azon keveseknek, kik nemcsak beszívták magukba, de minden téren érvényesítették is azon magasztos eszméket és elveket, melyekre e század első fele tanította meg az emberiséget. A szabadelvűség és humanismus s az ezek mellett tündöklő igaz hazafiság voltak Méltóságodnál ama talizmán, mely megóvta minden vész s vihar ellen s egyuttal biztosította részére a soha meg nem szűnő általános tiszteletet.

Nem üres tüntetési vágy, ami Somogy megye közönségét mai napon Méltóságod üdvözlésére egybegyűjté; hanem a szabad ország polgárainak ama kötelesség érzete, mely megkívánja, hogy a valódi érdemnek adassék meg az elismerés és tisztelet, hogy lássa a serdülő nemzedék, lássák a jövő emberei, miként a közjóra törekvő önzetlen hazafiságnak még mindig meg van és meg is lesz a maga jutalma: a polgárok szeretete, hála és tisztelete.

Fogadja Méltóságod szeretetünk, hála és tiszteletünk eme kifejezését szokott jó indulatával és tartson meg bennünket ama biztos reményünkben, hogy a legmagasabb kitüntetés sem fog válaszfalat alkotni Méltóságod és e megye közönsége között, hanem továbbra is megmarad, ami eddig volt, megyénk szeretett kormányosa.

(...) Éljen gróf Jankovich László, a szeretett főispán!

Zajos, ismét megújuló éljenzés, melynek csillapultával, midőn a főispán beszédét megakarta kezdeni, mintha varázsütés érintette volna azon hosszú drótszálát, mely pókhálóként végig uszott a főtuczán, egyszerre kigyultak a villanylámpák, nappali világosság lett s a néptömeg frenetikus tapsban tört ki. S a főispán beszélt, közben is zajosan éljenzették, a beszéd végeztével pedig szünni nem akart az ovátio.

Németh I.[stván] polgármestert, mint a rendezőség lelkét, tervezőjét, végrehajtóját e tömeg több ponton zajosan éljenzte.

Bankett

Fáklyásmenet után 8 ½ óraker a „Korona” fogadó termébe gyűlt a közönség bankettre, melyet Somogy megye közönsége rendezett a szeretett főispán tiszteletére. Az emeleti nagyterem egészen megtelt; 300 teriték volt s midőn a rendezők Makfalvay [Géza], dr. Szigety [János], ifju Csorba Ede és Roboz [István] a termet figyelemmel átnézték, a fényes közönség helyet foglalt az asztaloknál.

Az első felköszöntést a somogyi ügyvédi kar egyik kitünősége Makfalvay Géza ügyvéd mondotta ezen szellemes, a közönséget megragadó s lekötő felköszöntést a fényes társaság hosszantartó ovációkkal fogadta.

Uraim!

Elégett a fáklyák örömtüze, elhangzott a mai ünnepélyek sok ékes szónoklata, s mi ismét összejöttünk, mintha varázslat füzne hozzád; köréd sereglettünk, mint gyermekek a családfő körül, mint harcosok a vezér körül.

(...) tiszteletünk, mert már maga a betöltött polgári kötelesség tiszteletet parancsol; te pedig ennél többet, igen sokkal többet tevé. Mert noha elődeid jóvoltából s az ég kedvező kegyelméből semmit tevében s élvezetekben tölthetted volna napjaidat, mint fájdalom mások sokan teszik – te mégis elhagyva az ifjuság léha örömeit, nem vágyódva az őszkor nyugalomára, zsenge ifjuságotól kezdve napjainkig a közszolgálat tövises pályáján töltéd életedet mert ama nemes tudat lelkesített, hogy a nagy vagyon, a fényes név sok kötelességgel s nem arra való, hogy azok segélyével fenékig ürithessük az élvek serlegét; hanem azért adattak, hogy a velük megáldottak az élet nyomasztó gondjaitól menten egész életüket a haza felvirágoztatására, a nemzet boldogítására fordithassák.

De tiszteletünkénél még nagyobb szeretetünk!

Szeretünk, mert nemes, jó és igazságos valál egész élteden át! Szeretünk, mert állásod méltóságát és hatalmát – habár önérzettel viseléd, azok súlyát velünk soha nem éreztetéd! Szeretünk, mert mindenki benn annyira tiszteléd a szabad meggyőződést, hogy ennek elnyomására soha nem törekedtél s nem így kerestél magadnak kegyeket!

... De nemcsak tisztelünk és szeretünk, hanem büszkék is vagyunk rád; mert Somogy vármegye benned bírja a hazának talán legrégibb, de bizonyosan legnépszerűbb főispánját.

... Vedd tehát kinek érdemei nem szorulnak jutalomra s ki csak imént nyered a királyi kegy fényes elismerését, érzelmeink zálogául polgártársaid szerény ajándokát e koszorut (ezüst), melynek minden levele hű szolgálataidnak egy-egy jelképe, melynek minden fénysugára tetteidnek hirdetője s melynek egyetlen ágát sem fogja az utókor letörni.

... Erre emelem poharam és szavaimat százak lelkes felkiáltása kövesse:

Éljen gróf Jankovich László a legnépszerűbb főispán!

Utána Körmendy Sándor lelkész mondott szinte magvas, hasonlatokban gazdag felköszöntést; éljenzések közt.

Az est egyik hőse pedig ismét Maár Gyula főjegyző volt, ki a tisztikar nevében valóban classikus áldomásban köszöntötte fel a főispánt. Zajos éljenzések kísérvén többször beszédét.

Még sok felköszöntés volt, melyek lapunk zártával az éjjeli órákban folynak.

És most, midőn a vármegye hálás közönsége ily fényessé, maradandó emléküvé tette e napot, befejezzük azzal, amivel kezdtük az első lapon:

Isten áldja, védje Somogy vármegye közönségét.”

Forrás: Somogy c. politikai és vegyes tartalmú hetilap, XXI. évf. 44. szám, 1885. november 3., 1-4. p. Újság.

„HADJÁRAT A KAPOSVÁRI MOZIK ELLEN” – ANNO 1912.

CSÓTI CSABA

Amikor a Lumière-fivérek nagyszerű találmánya, a mozgóképek 1899-ben megjelent Kaposváron, azonnal zajos tetszést aratott.¹ Az első vetítésre abban a Ferenc József kávéházban került sor, melynek tulajdonosa, a korabeli hírlapi tudósítások szerint, igencsak megnövelte a szórakozóhely forgalmát a mozgóképek vetítésével. A sikeres kezdet után egy évvel már rendszeres vetítéseket tartottak a városban, mire pedig eltelt a huszadik század első évtizede, immár állandó mozik hívogatták a kaposvári közönséget.

A korabeli magyar mozihálózatot szemlélve a somogyi megyeszékhely afféle vidéki „mozgósínház-nagyhatalomnak” számított. A mindössze 24 124 lakosú városban 1911-ben már három, összesen 1600 férőhellyel rendelkező, állandó mozi működött.² Összehasonlításképpen érdemes megjegyezni, hogy ugyanennyi mozi üzemelt ekkoriban a baranyai „szomszédváron”, Pécsen is, ahol pedig jóval nagyobb volt a „potenciális mozilátogatók” (ipari munkások, házicselédek, katonai iskolások) száma. Kaposvár „relatív mozisűrűsége” még nyilvánvalóbb, ha a korabeli Magyarország egyes nagyvárosait vesszük szemügyre. Hiszen a somogyi megyeszékhelynél jóval népesebb Pozsonyban, Kolozsváron vagy éppen a „matrózok városában”, Fiumében is csak 5-5 mozi várta a nézőket ekkoriban.³

A kaposvári mozik hőskora azonban csupán távolról nézve volt „diadalmenet”. 1912. március 14-én Stec László, a helybeli rendőrfőkapitány megvonta a városban működő „Uránia”, „Apolló” és „Edison” mozgóképszínházak játszási engedélyét!⁴ Igaz, szinte azonnal ki is adta az új engedélyeket, melyek a korábbi, szabad nyitvatartási gyakorlat helyett, heti két napra korlátozták a mozik működését. A hivatalos indoklás szerint minderre a rendőrfőkapitányt egy 1901-ből származó belügyminiszteri rendelet kötelezte.⁵ A város éber szemű „főrendőre” ugyanis az egykori, egyébként egy 1884-es szabályt megújító, rendeletben azt olvasta, hogy „*hol magyar színtársulat működik, arra az időre más színtársulatnak, daltársulatnak, lovardának vagy egyéb mutatványosoknak helyhatósági engedélyt ne adjanak*”.⁶ Csakhogy jelen esetben szó sem volt semmiféle „ponyvás” mutatványról. Épp ellenkezőleg. Ekkoriban a kaposvári mozik állandó épületben, a városi tanács által, egyébként valóban jogosulatlanul, kiadott iparendelő birtokában működtek.⁷ Erre hivatkozva a legnépszerűbb mozi, az „Apolló” társtulajdonosa és hivatalos képviselője, Fleiner Samu meg is fellebbezte Kacsokovics Lajos alispánnál a rendezett tanácsú város rendőrfőkapitányának határozatát, aki április 12-én, a már említett 1901-es belügyminiszteri rendeletet a fentiek szerint értelmezve, felülbírált Stec döntését. Így a kaposvári mozik körüli vitának, ekkor úgy tűnt, vége szakadt. Legalább is a nyilvánosság számára, hiszen a filmszínházak nyitvatartását láthatóan senki sem korlátozta. A határozatot azonban a város nem hagyta annyiban, hanem már májusban a belügyminiszterhez fellebbezett.⁸ A belügyminiszter egész nyáron át „tájékozódott” csupán, így döntés nem született. Az egyre inkább elaludni látszó ügy azonban újra az érdeklődés középpontjába került, amikor augusztus 30-án Stec főkapitány ismét a hétfői és az ünnepnapokra kívánta korlátozni a mozik nyitvatartását, sőt a legnépszerűbb „Uránia” szeptemberre egyáltalán nem kapott vetítési jogot.⁹ Az „Uránia” és az „Apolló” tulajdonosainak fel-

1 Somogy, 1899. márc. 26. Idézi: Mautner József-Szántó József-Torma Károly: Somogyi mozik I. Kaposvár, 1976. (továbbiakban: Somogyi mozik) 17. p.

2 Nemeskürtty István: A magyar film története (1912–1963) Bp., 1965. 23. p.

3 Uo.

4 Somogy Megyei Levéltár (továbbiakban: SML) Somogy vármegye alispánjának iratai (a továbbiakban: ai.) 6227/1918.

5 Lásd! a 108805/1901. sz. BM. rendelet. In Magyarországi rendeletek tára (továbbiakban: Rendeletek tára) 1901. Bp., 1901. [1902.] 1157. p.

6 Uo.

7 A mozik játszási engedélyét ugyanis 1911-től belügyminiszteri rendeletben szabályozták. A 64573/1911. sz. BM. rendelet alapján pedig a mozik játszási engedélyét csak az illetékes rendőrhatalóság adhatta ki. A rendelet előírta, hogy ez az engedély minden esetben legfeljebb négy hónapra vonatkozhatott. Ld! SML ai. 6227/1918. Megjegyzés: A rendeletek tára a fenti számú rendeletet nem tette közzé.

8 SML ai. 6227/1918.

9 Uo.

lebbezésére, melyhez ez alkalommal már Danek Ferenc, az „Edison” üzemeltetője is csatlakozott, az alispán újból felülbíráta a rendőrkapitány határozatát. Erre válaszul, a már tavasszal kialakult „játékszabályoknak” megfelelően, Kaposvár város is ismét beadta fellebbezését a belügyminiszterhez.¹⁰

Már a somogyi mozik történetének krónikása sem értette Stec kapitány makacs moziellenességét, ezért igyekezett azt személyes indulatokkal magyarázni. Sőt, az egykori szerző még azt is feltételezte Stecről, hogy valamiért „zsarolni” próbálta a mozisokat. Ezzel szemben úgy véljük, hogy a mozikkal szembeni eljárásnak sokkal prózaiabb okai voltak, melyeket már a korabeli sajtó, sőt maga a rendőrkapitány is megnevezett akkor, amikor a színtársulatok védelméről beszélt. A mozik ellen ekkoriban országsszerte komoly támadásokat indítottak a színházak, a vándortársulatok. Sőt, a kaposvári eset után két évvel az Országos Színészegyesület már országos szinten lépett fel a mozgókép-színházak ellen.¹¹ Az 1912-es kaposvári helyzet azonban annyiban valóban különbözött az országos átlagtól, hogy a vitát nem sikerült „házon belül” rendezni. A rendőrkapitány személyesen utazott fel a belügyminiszterhez a jogszabályi lehetőségekről tájékozódni.¹² Vajon miért a mozik ügye vált ennyire problémává Stec kapitány számára akkor, amikor az 1912-es év amúgy is rengeteg bajt zúdított a nyakába?¹³ Az is furcsa, hogy miközben ekkor már évek óta jelen voltak Kaposváron a vándorszínészek és a rendkívül népszerű mozik, ez utóbbiak működésének korlátozására korábban mégsem gondolt a rendőrség.¹⁴

A fentiekben feltett kérdés megválaszolásához egy kicsit el kell távolodnunk a mozik betiltásának eseményétől, és vissza kell pörgetni az idő kerekét egészen 1911 kora őszéig.

A kaposvári mozik körüli probléma valójában azzal kezdődött, hogy 1911 szeptemberében megnyitotta kapuit a város ma is működő kőszínháza. Fontos esemény volt ez akkoriban, hiszen azoknak a 19–20. század fordulóján élt kaposvári polgároknak, akik gondtalanságra, pihenésre vágytak, a környékbeli szőlőhegyek és a kávéházi kártyasztalok mellett, a néhány hetes színi évad idején a városba érkező „truppok” előadásai nyújtottak elsősorban kikapcsolódást. Ráadásul a kőszínház felépülése után nem sokkal, 1912. április 17-én, leégett a régi, fából ácsolt nyári színikör épülete, így az új színház haszna még nyilvánvalóbbá vált. A megnyitó körüli örömben azonban ürom is vegyült. A színház építését állandó pénzügyi botrányok kísérték, az elégtelen fűtési rendszertől kezdve a meglehetősen kacifántos számlázási ügyletekig.¹⁵ Ráadásul a település gazdasági teljesítményét jóval meghaladó beruházási költségek végül azt az összeget is felemésztették, mely eredetileg az állandó színtársulat felállítását szolgálta volna! A városi képviselő-testület a megnyitó után ugyan megköszönte Kovács Soma helyettes polgármesternek, a „színház megálmodójának” áldozatos munkáját, az építkezés körüli botrány azonban még 1912 végére sem ült el.¹⁶ Hogyan is csendesedhettek volna le a kritikus hangok, amikor a pénzügyi gondok miatt a színház működtetése is folyamatos kultuszminiszeri szubvencióra szorult?¹⁷ Ilyen helyzetben került sor, a megnyitót követő év tavaszán, egy, a kaposvári hagyományoktól idegen tavaszi színi évadra.¹⁸ A helyi újság szerint ez komoly hiba volt, hiszen az éppen csak véget ért báli szezonban a „közönség anyagilag kimerült”.¹⁹ Így nem csoda, hogy az 1500 lelket befogadni képes színház kongott az ürességtől, az ország „legdrágább és legjobb” társulata pedig előadásokként 500-600 korona veszteséget produkált.²⁰ A veszteségek okozója elsősorban a színházépítő városvezetés volt, mivel ígéretekkel és némi rábeszéléssel meggyőzte Polgár Károlyt, a rendszeresen Kaposváron „tájéoló” pozsonyi trupp igazgatóját, hogy áprilisban tartson előadásokat

10 „Hadjárat a mozik ellen” = Somogyvármegye (a továbbiakban: Svm). 1912. szept. 15. 3. p.

11 Somogyi mozik, 230-238. p.

12 SML ai. 6227/1918.

13 Stec kapitánynak 1912 „nehéz éve” lehetett, hiszen leánykereskedelem, szacharincsempész, betöréssorozat követte egymást a városban. Ráadásul még két beosztottja ellen is vizsgálat indult, mert kínvallatást alkalmaztak egy, később ártatlannak is bizonyult, 13 éves inas legénnyel szemben.

14 Somogyi mozik, 109-153. o.

15 Sárkány Eszter: Színházi kultúra a századfordulón Kaposváron. In: Somogy megye múltjából. 1990. (továbbiakban: Sárkány) 226. p.

16 SML Kaposvár város képviselő-testületi jegyzőkönyvei. 1912.

17 Sárkány: im.

18 Kaposváron a nyári és/vagy őszi évadoknak voltak hagyományai. Ld! Sárkány: im. 228. p.

19 „A színház és a mozik harca” = „Svm” 1912. ápr. 19. 2. p.

20 Uo.

Kaposváron.²¹ A korabeli viszonyokat ismerve úgy véljük, hogy a városi tanács e döntésében az is szerepet játszott, hogy a kaposvári vezetők azt remélték: a várható siker lecsendesítheti a színház körül kialakult botrányt is, hiszen a pozsonyi társulatot az ország legjobbjának tartották ekkoriban. Erre utal az is, hogy a mozik körüli vitában később a mozikkal szemben fellépők leggyakoribb vádjá az volt, hogy „*minek épített drága pénzben színházat a város*”, ha a mozik „*elszívják a közönséget*”²²

A fentiek ismeretében talán megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy Stec kapitány nem a saját feje után ment akkor, amikor a mozik játszási engedélyét igyekezett korlátozni, hanem csupán eleget tett munkaadója, Kaposvár város igényeinek. Az első nyilvános támadást azonban a kaposvári mozik ellen mégsem ő, hanem Polgár Károly intézte.²³

A veszteséges évadot záró, hiúságában sértett pozsonyi színi direktor moziellenes vádjait a tavaszi incidens idején még csupán a rendőrkapitány hangoztatta, ősszel azonban már Kovács Sebestény Gyula, a város polgármestere is vállalta a nyilvánosság előtt a mozikkal szembeni ellenérzését. Így amikor szeptember első napjaiban Stec kapitány korlátozó rendelkezését az alispán ismét hatályon kívül helyezte, immár maga a polgármester is fellebbezést nyújtott be a belügyminiszterhez.²⁴ Valószínűleg ekkoriban már Kovács Sebestény Gyula is komolyan hitt abban, hogy a színház csupán azért veszteséges, mert a mozik elszívják a közönséget. Ezen a ponton a kaposvári mozik körüli vita átlépte a város határait és „magasabb szinten”, államtitkári és minisztériumi dolgozószobákban folyt tovább. No és persze kezdetét vette a lobbizás, korabeli kifejezéssel élve „*deputációmenesztés*” is.

A fellebbezéssel egy időben Kaposvár polgármestere felhívta telefonon Bartal Aurélt, a Pozsony megyei főispánt, illetve Brolly Tivadart, pozsonyi polgármestert, a Polgár-féle színtársulat mentorait, hogy együttesen bírják rá a belügyminisztert: bírálja felül a somogyi alispán határozatát. A kétség kívül egyre inkább „tyúkperre” emlékeztető ügy során a kaposvári-pozsonyi lobbizás megszerezte Bezerédj Viktor belügyi államtitkár támogatását is.²⁵ Tovább erősítette a mozik korlátozását sürgetők pozícióját, hogy Zichy János kultuszminiszter még az 1912. májusi belügyminisztériumba irányuló fellebbezés idején, kérdést intézett a kaposvári mozik ügyében Festetics Andor, országos színi felügyelőhöz. Festetics pedig, már pusztán hivatalából adódóan is, a városi rendőrkapitány rendelkezéseit pártolta.²⁶ Sőt, finoman célzást tett a miniszternek arra, hogy a színi évad alatt valójában az lenne a helyes, ha a kaposvári mozik egyáltalán nem tartanának nyitva. A gyaníthatóan összehangolt, és mindenképpen lendületes hadjáratnak 1912 őszére meg lett az eredménye. Október 12-én a belügyminiszter felülbírálta az alispáni határozatot és jóváhagyta a mozik játszási jogának korlátozását.²⁷

Az erős lobbizás persze nem kerülte el a korabeli kaposvári sajtó figyelmét sem, amely pedig teljes mértékben ellenezte a mozik „megregulázását.” „*A város eme hajszáját a mozik ellen mindenki tisztán látja és azt is tudja mindenki, hogy a mozgószínházak ma már több művészetet és kultúrát adnak a közönségnek, mint bármelyik más szórakozóhely. A közönség néhány fillérért pár óra alatt beutazhatja a világot a moziban, láthatja Afrikát, látja a napi világeseményeket, látja a világhírű írók darabjait lejátszva a világ legjobb színészei által, bepillant a világvárosok gyári és kereskedelmi életébe. Aki tehát a publikumtól elvonja a mozit, bünt követ el, mert művészetet és kultúrát rabol el tőle*”²⁸ – tiltakozott a már sejthető miniszteri döntés ellen szeptember közepén a „Somogyvármegye.” Az egykori újságíró ezzel a cikkével lényegében a szórakozási formák szabad megválasztásának lehetősége mellett állt ki. Ahogyan azt néhány sorral lejjebb meg is fogalmazta: „*Az[t] aztán, hogy az illető szórakozóhely megfelel-e a várakozásoknak és egyáltalán érdemes-e a látogatásra, a publikum fogja eldönteni.*”²⁹ Az is igaz persze, hogy a mozik szabadsága mellett kiálló cikkíró igyekezett kicsit rózsaszínűbb képet festeni a filmszínházakról, mint ami a valóság volt. Ha csupán az 1912. évi kaposvári moziműsort vesszük szemügyre, akkor is nyilvánvaló, hogy a fentiekben kifejtett „kulturális

21 Uo.

22 SML ai. 6227/1918. Lásd! a mellékletben is.

23 „A színház és a mozik harca” = Svm. 1912. ápr. 19. 2. p.

24 SML ai. 6227/1918. és „Hajszka a kaposvári mozik ellen” = Svm. 1912. szept. 19. 2. p.

25 „Hajszka a kaposvári mozik ellen” = Svm. 1912. szept. 19. 2. p.

26 SML ai. 6227/1918. Festetics levelét ld. a mellékletben!

27 Uo.

28 „Hajszka a kaposvári mozik ellen” = Svm. 1912. szept. 19. 2. p.

29 Uo.

küldetésnek” az eredetileg ismeretterjesztő műveket bemutató, ekkorra viszont a legnépszerűbb és legpopulárisabb „Uránia” például egyre ritkábban tett eleget. E helyett inkább olyan filmeket tűztek műsorra, mint a színezett, a hastáncot fő attrakcióként reklámozó „*dán világsikert*”, az „*Indus vér*”-t, a „*Milliomos leány!*” című „társadalmi drámát”, vagy éppen az akkoriban egyik legnevesebb cég, a francia Pathé által gyártott detektívtörténetet, a „*Nick Winter és a pénzhamisítók*”-at.³⁰ Az „Apolló” ekkoriban még valóban vetített felvételeket aloe aratásról, siketnémák jelbeszédéről, a jövő útját azonban mégis az „Uránia” jelölte ki. Ezt mutatja az is, hogy bár 1912-ben Kaposváron az „Uránia” mutatta be a magyar filmtörténetben méltán mérföldkőnek tekintett „*A Tánc*”-ot, ez évi legnagyobb sikere azonban e mozinak nem ez volt, hanem a „*Zigomár II. élet-halálküzdelse Nick Carterrel*” című film, melyet fél oldalas újság hirdetésben ajánlotta a nagyközönség figyelmébe, majd heteken át telt ház előtt játszott.³¹ Vagyis a „Somogyvármegye” állításaival szemben a mozi valóban egyre inkább a színházi karzat közönségének igényeit elégítette ki. Ennyiben a moziknak a színházlátogatásra vonatkozó negatív hatása kétségtelen. Arról sem szabad azonban megfeledkezni, hogy a korabeli színházi repertoár, mivel a „*truppok*” is a karzathoz tartoztak, sem volt színvonalasabb, mint a mozik kalandos történetei. Az is tény azonban, hogy ekkoriban Budapesten már sorra számolták fel a színházakban az állóhelyeket, alakították át a repertoárt a kényesebb közönségigénynek megfelelően. A mozi pedig egyre inkább valódi népszórakoztatássá vált. Azt pedig, hogy a kaposvári mozik elleni hadjárat elsősorban a helyi színház deficitjének „igazolását” kívánta volna szolgálni, mi sem bizonyítja jobban, hogy miután 1913. január 18-án a belügyminiszter újabb határozata ismét az alispáni döntést ítélte jogszerűnek, a városi hatóságok immár nem kerestek újabb jogorvoslatot, pedig a színház látogatottsága továbbra is mélyponton volt.³² Az egykori építkezési botrány hullámai eddigre már elültek, a városi döntéshozók pedig, hogy-hogy nem, hirtelen kevésbé érdeklődtek a mozik nyitva tartása iránt. Sőt, az Országos Színészegyesület elnökének 1914. évi moziellenes beadványát már meglehetősen érdektelenség kísérte a kaposvári városházán, bár a mozitulajdonosok néhány napig ismét a támadások keresztútjába kerültek.³³

A miniszternek a mozik számára kedvező 1913. január 18-i döntésének indítékai nem ismertek. Talán csak arról volt szó, hogy belátták, az 1901-es „kilobbizott” és főként nacionalista ideológiával indokolt, a szabad vállalkozást bizony erősen korlátozó rendelet nem vonatkoztatható a mozgósínházakra. Ha így történt, akkor az jelentős előrelépés volt a mozik felnőtté válásában, hiszen jogszabály egészen 1918-ig nem rendezte a mozik helyzetét.

Az azonban bizonyos, hogy a kaposvári mozik szabad játszási jogát engedélyező belügyminiszteri döntés precedens értékűvé vált, hiszen 1913. december 23-án Hunyad vármegye alispánja is somogyi kollégájától kért másolatot az év elején született miniszteri állásfoglalásról. Ez is azt jelzi, hogy a pontos jogi szabályozás hiánya sokfelé megnehezítette a mozitulajdonosok életét.

A kaposvári mozisok mindennapjait azonban a fentiekben ismertetetthez hasonló jogi hercehurcák többé nem keserítették meg. A színház fennmaradt, a mozi pedig elfogadottá vált – Kaposváron is.

30 Hírek az Uránia-színházból = Svm. 1912. márc. 10. 8. p.

31 Svm. 1912. márc. 28. 5. p.

32 SML alispáni iratok, 6227/1918.

33 Somogyi mozik, 230-235. p.

Melléklet

A vidéki színészet országos felügyelője.
Budapest, IX. Mester u. 5.

Nagyméltóságú Gróf Zichy János v[alódi]. b[első]. t[itkos]. Tanácsos Vallás- és Közoktatástügyi
Miniszter Úrnak – Budapest.

Nagyméltóságú miniszter Úr!

A kaposvári Apolló- Edison- és Uránia mozgószínházak részére kiadott engedélyek módosítása tárgyában szerencsém van Nagyméltóságod folyó évi június hó 25-én 81852. sz[ám] a[latt] kelt rendeletére véleményes jelentésemet mély tisztelettel a következőkben megtenni.

Csak helyeselhető Kaposvár r[endezett] t[anácsú] város rendőrkapitányának eljárása, a mellyel a mozgószínházak részére kiadott engedélyeket odamódosította, hogy azok sziniévad tartama alatt csakis szombat- vasár- és ünnepnapokon tarthassanak előadásokat.

Sőt, különösen figyelmes is ezekkel szemben, amikor az előadásokat szombat-vasárnap és ünnepnapokon engedélyezi, a méltányosság tulajdonképpen azt követelné, hogy a sziniévad idejében egyáltalában ne engedélyeztessenek mozgófénykép-előadások.

A magyar színtársulat – ha két ízben is – alig tölt Kaposvárott többet 3 hónapnál. Olyan előkelő nagy színtársulat, mint a pozsonyi – a legélénkebb pártolás mellett is – alig képes Kaposvárott existenciáját biztosítani. De ha ugyanabban az időben három mozgószínház is tart naponként előadásokat: existenciája teljesen lehetetlenné válik.

A mozgó színházak – és különösen azok, amelyek nem szolgálnak sem tudományos, sem művészi célokat – elvonják a színháztól a közönség jelentékeny részét, s legfőképpen a karzat közönségét ragadják egészen magukhoz.

Kaposvárnak nincs olyan közönsége – legkivált a nyári időszakban – hogy abból három mozinak és egy színháznak is teljék. A legrövidebbet minden esetre a színház fogja húzni.

Teljes mértékben igazat kell adnom az alispáni határozatot megfellebbező polgármester úrnak, hogy a közönség hiába építtette föl nagy költséggel a színházat, ha az nem oda, hanem a mozikba jár.

Nincs okunk kétségbe vonni a polgármester úrnak azt az elszomorító kijelentését, hogy a színházban alig lézeng néhány ember, a míg a mozgófénykép színházak telve vannak, – és osztoznunk kell abban az aggodalmában is, hogy egyáltalán nem fog színtársulat akadni, a mely Kaposvárra menjen előadásokat tartani.

Különösen nem fog akadni olyan előkelő, nagy társulat, mint a pozsonyi, a mely csak úgy élhet meg Kaposváron, ha a legmesszebb menő támogatásban részesül.

Ezek és a fellebbezésben felsorolt egyéb helyes indokok mérlegelése és méltánylása után, mély tisztelettel javasolni bátorodom, méltóztassék a Belügyminiszter Urat fölhívni, hogy a II. fokú alispáni határozat elvetésével a rendőrfőkapitány határozatát jóváhagyni méltóztassék, a mely – ismételni bátorodom – a mozgófénykép színházak tulajdonosaival szemben is a legmesszebbmenő jóakaratról tanúskodik.

Fogadja Nagyméltóságod mély tiszteletem kifejezését.

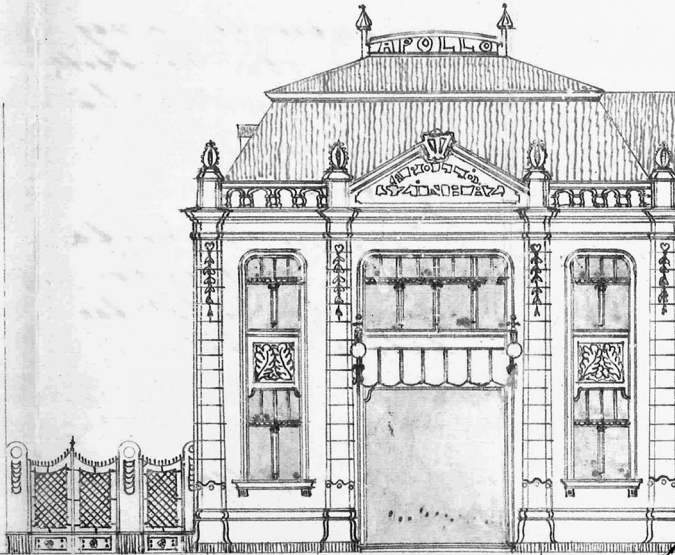
Budapest, 1912. július 30.

Festetics Andor
szin[házi] felügyelő

Forrás: Somogy Megyei Levéltár, alispáni iratok 6227/1918.

TEK: FLEINER SAMU UR TUDOMÁNYOS-SZÍNHÁZI
ÉPÍTKEZÉSE KAPOSVÁR JÁNOSUTZA 1. SZÁM

HOMLOKZAT...

Építési
Fleiner Samu

LÉPTÉK: 1:100.

Hinter Dóza
ésk. m.é.építész

Az 1909-ben, a János utcában (ma: Dózsa György utca) épült Apolló Filmszínház
homlokzati tervrajza*

* MNL SML V. 73. Kaposvár r.t. város polgármesterének iratai, 15209/1912.

SOMOGYI HONATYÁK SZEREPLÉSE A KÉPVISELŐHÁZBAN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATT II. RÉSZ

NÜBL JÁNOS

Jelen tanulmány a Somogy Megyei Levéltár 2011. évi évkönyvében „*Somogyi honatyák szereplése a Képviselőházban az első világháború alatt I. rész*” címen megjelent közlemény¹ folytatása. Dolgozatunkban IV. Károly trónra lépésétől az Országgyűlés feloszlásáig követjük nyomon a Somogy vármegyei választókerületek képviselőinek² törvényhozási szereplését.

Képviselőházi munka IV. Károly uralkodása idején

1916. november 21-én meghalt Ferenc József. Utóda Károly főherceg lett, Ausztriában I. Károly császár, Magyarországon IV. Károly király néven. A Képviselőház Ferenc József haláláról november 27-én emlékezett meg. Szász Károly alelnök gyászbeszéde után, a kormány nevében gróf Tisza István miniszterelnök, a Nemzeti Munkapárt nevében gróf Khuen-Héderváry Károly, a Függetlenségi Párt nevében gróf Apponyi Albert, az Országos Alkotmánypárt nevében gróf Andrássy Gyula, a Függetlenségi és 48-as Párt nevében gróf Batthyány Tivadar, a Katolikus Néppárt nevében gróf Zichy Aladár, a Román Nemzeti Párt nevében Pop Cs. István,³ a 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt nevében Szabó István, a horvát képviselők nevében Babic-Gjalski Ljuba fejezte ki részvétét.⁴

Szabó István „*a nép ama széles rétegei*” nevében búcsúzott a királytól, akik ugyan soha nem találkoztak vele, mégis tisztelték „*a boldogult nagy uralkodót*”. A magyar nép – mondotta – mindig nagy tisztelettel viseltetett Ferenc József iránt, „*jölehet a magyar nemzet felfogása és a király felfogása és akarata nem mindenkor egyeztek egymással*”. Az egyszerű nép ugyanis tudja – fejezte be gondolatsorát a kispap –, „*hogy olyan családot kormányozni, ahol két mostoha gyermek van és örökbefogadott gyermekek vannak, igen nagy nehézséggel jár és aki az ilyen családot el tudja kormányozni közmegelegedésre, nagy sikerekkel, mindenki hasznára: az mindenesetre kiváló ember volt és felejthetetlen uralkodó marad*”.

IV. Károly sürgetésére, a központi hatalmak december 12-én közös jegyzékben tettek javaslatot az antantnak a béketárgyalások megkezdésére. A konkrét békefeltételeket nem tartalmazó – német részről kizárólag a hazai lakosság megnyugtatására és az ellenség bomlasztására szánt – jegyzék hírért a Képviselőház egyöntetűen üdvözölte.⁵

December 12-én, a felszólalók sorában utolsóként, Novák János köszöntötte a központi hatalmak békejegyzékét. „*A szegény nép kiküldötte*” úgy vélte, a felajánlott béke „*tiszteletes alapon, nem hódítási vágyból, hanem a nép vérének kímélése céljából*” fog megszületni. A csurgói választókerület képviselőjének rövid, frappáns beszéde a Házban osztatlan tetszést aratott.⁶ A gazdapárti honatya „*békebeszédéről*” – a fővárosi sajtó dícsérő sorait átvéve – a Somogyi Hírlap is megemlékezett.⁷

1 Nübl János: Somogyi honatyák szereplése a Képviselőházban az első világháború alatt. I. rész. In Somogy megye múltjából 41. Szerk. Bősze Sándor. Kaposvár, 2011, SML. 55-69. p.

2 Csurgói választókerület: Novák János (48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt), kaposvári választókerület: Nagy Ferenc (Nemzeti Munkapárt), lengyeltői választókerület: Kapotsfy Jenő (Függetlenségi Kossuth-párt), marcali választókerület: Zboray Miklós (Katolikus Néppárt), nagyatádi választókerület: Szabó István (48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt), somogyiszi választókerület: Hegyi Árpád (Függetlenségi Kossuth-párt), szigetvári választókerület: Herczegh Sándor (48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt), tabi választókerület: Szupits Dezső (Nemzeti Munkapárt).

3 Stefan Cicio Pop (1865–1934): Erdélyi román politikus, ügyvéd.

4 Képviselőházi Napló 1910–1918. (továbbiakban KN.) XXXIII. kötet. 3-10. p.

5 KN. XXXIII. kötet. 81-88. p.

6 KN. XXXIII. kötet. 88. p.

7 „*A csurgói képviselő békebeszéde.*” = Somogyi Hírlap. (a továbbiakban: SH) 1916. dec. 15. 3. p.

A magyar politikai vezető réteg óvatosan fogadta az új uralkodót, aki meglehetősen kimért viszonyban állott a magyar miniszterelnökkel. Gróf Tisza István a magyar elit kívánságát megfogalmazva, sürgette az új uralkodó megkoronázását, magát az eseményt pedig saját tekintélyének megerősítésére igyekezett felhasználni.⁸ Az esztergomi érsekkel együtt koronázó nádorhelyettest az országgyűlés választotta. A Képviselőház december 20-i nádorhelyettest választó országos ülésén Tisza 210, míg József főherceg – az ellenzék jelöltje – 103 szavazatot kapott.⁹ December 30-án Csernoch János hercegrímás és gróf Tisza István nádorhelyettes illesztette az új király fejére a koronát.

A Képviselőház december 20-ai országos ülésén a három somogyi gazdapárti honatya nem volt jelen. Szabó István¹⁰ és Herczegh Sándor betegség, míg Novák János „*vasúti forgalmi zavarok*” miatt nem vehetett részt a szavazáson.¹¹

Az Egyesült Államok elnöke december 18-án jegyzéket intézett a hadviselő kormányokhoz, közöljék, milyen feltételek alapján hajlandók béketárgyalást kezdeni. A német kormány december 26-i jegyzékében kitért a konkrét válaszáadás elől. December 30-án – reagálva a központi hatalmak december 12-i közös jegyzékére – az antant elutasította a béketárgyalások megkezdésének gondolatát, január 12-én pedig megküldte az amerikai elnöknek békefeltételeit. A Monarchiával szemben homályosan megfogalmazott hadicélt – „*az olaszok, szlávok, románok és cseh-szlávok felszabadítását az idegen uralom alól*” – Magyarországon a dualista állam megsemmisítésére irányuló törekvésként értelmezték.¹²

A Képviselőházban oly gyakorta előforduló személyeskedő vitákban Somogy vármegye választókerületeinek képviselői nem túlságosan gyakran vettek részt. Legtöbbször megszólítottként, „*vádló mondatokra megfelelni*” kértek szót. Rakovszky István néppárti honatya 1917. január 23-án – a vasúti hadiadóról és a szállítási okiratok bélyegilletékének felemeléséről szóló törvényjavaslat tárgyalásán – egy közbeszólásra reagálva, epés megjegyzést tett Nagy Ferencre. A Katolikus Népszövetség elnöke szerint a kaposvári választókerület képviselője 1910-ben a kormánypárti szerepkörbe belebukó Országos Alkotmánypártból villámgyorsan átigazolt a kormányzati szerepre készülő Nemzeti Munkapártba. Nagy Ferenc „*személyes megtámadtatás visszautasítása címén*” azonnal szót kért. Emlékeztette képviselőtársait arra, hogy az alkotmánypártot csak feloszlata után hagyta el, a munkapártba való belépését pedig megbeszélte az alkotmánypártot feloszlató gróf Andrássy Gyulával. Kijelentette, gróf Tisza István pártjához „*a 67-es politika*” iránti elköltelezettsége okán csatlakozott. A Házban kizárólag szakmai kérdésekben kért szót, a politikai vitákban pedig „szándékosan” nem vett részt – mondotta –, nehogy korábbi politikai működésével ellentétbe kerüljön. A megszólított Andrássy egyébiránt igazolta Nagy Ferenc szavait.¹³ A kaposvári választókerület képviselőjének felszólalását a „Somogyvármegye” teljes területében lekölzölte.¹⁴

Másnap egy újabb somogyi honatya, Zboray Miklós került terítékre. Zlinszky István interpellációja alatt – a függetlenségi párti honatya Tisza István miniszterelnököt kérdezte „*az országgyűlési képviselőknek hadseregszállítási ügyekben való közbenjárása tárgyában*” – gróf Pongrácz János (Nemzeti Munkapárt) közbeszólott, miszerint a Marcali választókerület képviselője *hadseregszállítási visszaéléssel vádolt egyént védett*. Zboray „*személyes megtámadtatás címén*” rögvest szót kért. Az ügyvédi hivatásról értekezve hangsúlyozta, mivel a törvény ereje hivatalból védőt rendel ki mindenki mellé, az ügyvédek nem válogathatnak a leendő védencek között. Kijelentette, ügyvédi működése

8 Bihari Péter: Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Bp., 2008, Napvilág K., 81-83. p.

9 KN. XXXIII. kötet. 232-233. p.

10 „*Beteg képviselő. Szabó István, a nagyatádi kerület orsz. képviselője már hosszabb idő óta nagybetegen fekszik otthonában, Erdősokonyán. Vakbélgyulladásban szenved. A napokban megoperálják.*” = Somogyvármegye. (a továbbiakban: Svm) 1916. dec. 24. 7. p.

„*A nagyatádi képviselő beteg. Szabó István nagyatádi kisgazdapárti képviselő vakbélgyulladásban megbetegedett és hosszabb ideje nagybetegen fekszik Erdősokonyán. A napokban meg fogják operálni.*” = SH. 1916. dec. 24. 5. p.

11 „*A kisgazdapárt a nádorhelyettes választáson.*” = SH. 1916. dec. 24. 5. p.

12 Galántai József: Magyarország az első világháborúban. Bp., 2001, Korona K. (továbbiakban: Galántai, 2001). 251. p.

13 KN. XXXIII. kötet. 321-322. p.

14 „*Rakovszky – Nagy Ferenc ellen. Miért lett munkapárti a kaposvári kerület képviselője?*” = Svm. 1917. január 26. 3. p.

során védenői érdekében – különösen hazaárulással vagy hadseregszállítási visszaéléssel vádolt ügyfelei érdekében – soha senkinél sem kilincselte.¹⁵

Január 25-én napirend előtt Nagy Ferenc szót kért a Házban, mivel a reggeli lapok vezető hírként közölték, hogy ellene, mint a Telepítő és Parcellázó Bank elnöke ellen, valaki inkompatibilitási (összeférhetetlenségi) bejelentést kíván tenni. A hírek szerint egy, a bank által még a háború előtt alapított részvénytársaság vágómarha hadiszállítási ügyeit segítő, a pénzintézet igazgatósága közbenjárt a hadvezetőségénél. Nagy visszautasította a vádakát, s összeférhetlenségi eljárást kezdeményezett önmagával szemben.¹⁶ Az esetről a Somogyvármegye is beszámolt.¹⁷ Február közepén a Képviselőház összeférhetlenségi állandó bizottsága meghallgatta a munkapárti honatyát, majd megkeresést intézett az osztrák-magyar hadügyminisztériumhoz további adatok beszerzése végett.¹⁸ Egy hónappal később az összeférhetlenségi állandó bizottság rendkívül érdekes határozattal szüntette meg az ügy tárgyalását: „*Határozat. Tekintettel arra, hogy Nagy Ferencz képviselőnek a Telepítő- és Parcellázó Banknál viselt igazgatói állása megszűnt és megszűnt időközben maga a bank is, az összeférhetlenség fennállásának lehetősége tehát ma már tárgyi alappal nem bír. Amennyiben pedig a régebben főtartott vágómarhatelepek körül összeférhetlenség fenforgott volna, azt maga az igazgatóság tudomásulvétel után azonnal megszüntette; tekintettel továbbá arra, hogy ugy ezen utóbbi tényből, valamint magából az önbejelentés indiciumaiból is nyilvánvaló, hogy a bejelentett képviselőt rosszhiszeműség sem terheli: a bizottság ezen ügyet további eljárásra alkalmasnak nem találja s ez okból annak tárgyalását megszünteti. Budapest, 1917. évi márczius hó 17-én. Gr. Kluen-Héderváry Károly s. k., az összeférhetlenségi állandó bizottság elnöke. Kostyál Miklós s. k., az összeférhetlenségi állandó bizottság előadója.*”¹⁹ A határozat szövegét – az eset rövid összefoglalásával kiegészítve – a „Somogyvármegye” is leközölte.²⁰

1917. január 31-én Szabó István a pénzügyminisztert interpellálta a központi szeszfőzdek felállítása tárgyában. A kormány ugyanis az előző esztendőben megalkotott új szeszadótörvény alapján – általában – a járasszékhelyeken államilag ellenőrzött szeszfőzdeket létesített. A kisgazda pártvezér – megismételve 1916 júliusi kérdését – arra volt kíváncsi, hogy a központi szeszfőzdek felállítása után szabad-e még otthon, a háznál pálinkát főzni. Teleszky János megnyugtatta a kisgazdavezért, a kormány nem tiltja be a háznál való pálinkafőzést (az ún. kistüstöt), „csak” a főzött pálinka után fizetendő szeszadó összegét emeli meg. Szabó miután megköszönte a miniszter választát, felkérte a kormányt, hogy a felállított központi szeszfőzdek üzemeltetésével szövetkezeteket bizzon meg.²¹ A Somogyi Hírlap – a felszólalást méltatva – elismerő szavakkal emlékezett meg „*Szabó István gazdapárti képviselő idevágó működéséről, mellyel a kisgazdák érdekeit szolgálta az egész ország területére kihatólag.*”²²

Az országos ülés következő interpellációját is a gazdapárt elnöke jegyezte. Szabó legfőképp az idősebb közkatonák helyzetének javítása miatt emelkedett szólásra. Intézkedéseket kért báró Hazai Samu honvédelmi minisztertől a haderőben a legénységgel szemben alkalmazott kíméletlen bánásmód megváltoztatása, valamint az 50 éven felüli katonák harcterről való kivonása tárgyában. A honatyá szavazóbázisa érdekében szerette volna elérni azt is, hogy 15-ről 10 kataszteri holdra szállítsák le a hadbavonult egyéni gazdálkodóknál azt a birtokminimumot, amely után nagy gazdasági munkák (szántás, vetés, aratás, cséplés, kaszálás) idején 14 napos rendkívüli szabadságot lehetett kérvényezni.²³ Szabó István interpellációjáról a Somogyi Hírlap rövid tudósítást közölt.²⁴

15 KN. XXXIII. kötet. 361-362. p.

16 KN. XXXIII. kötet. 377-378. p.

17 „*Nagy Ferenc összeférhetlensége. Összeférhetlenséget jelentett be önmaga ellen.*” = Svm. 1917. jan. 28. 3. p.

18 „*Nagy Ferenc összeférhetlensége. A kaposvári képviselő ügye az összeférhetlenségi bizottság előtt.*” = Svm. 1917. febr. 20. 3. p.

19 KN. XXXV. kötet. 278. p.

20 „*Nagy Ferenc összeférhetlensége. A kaposvári képviselő ellen megszüntették az eljárást.*” = Svm. 1917. márc. 21. 3-4. p.

21 KN. XXXIII. kötet. 486-490. p.

22 „*Az atádi képviselő a kistüsten való szeszfőzésről. Szabó István interpellációja.*” = SH. 1917. febr. 11. 3. p.

23 KN. XXXIII. kötet. 491-494. p.

24 „*A nagyatádi képviselő interpellációja.*” = SH. 1917. febr. 4. 3. p.

1917 első heteiben IV. Károly személycseréket hajtott végre a közös minisztériumok, a hadsereg, valamint az osztrák kormány élén, s felkérte Tiszát is, hogy ajánljon pártjából valakit maga helyett. A magyar miniszterelnök azonban a bécsi politikai változások ellenére még hónapokig a helyén maradt, mivel a magyar vezető réteg nagy része ragaszkodott személyéhez s szilárdan támogatta irányvonalát.²⁵

A bécsi kormányzati vezetés változásain felbátorodó magyar parlamenti ellenzék 1917 februárjában nagy vitát kezdeményezett a Képviselőházban a munkapárti kormány politikájáról és a választójogról. Az ellenzék legerőteljesebben „a hazáért küzdő hősök emlékének megőrkítéséről” benyújtott törvényjavaslat, valamint „a háború esetére szóló kivételes hatalom igénybevételéről” készített hatodik miniszterelnöki jelentés tárgyalása során támadta a kormányt.²⁶

Novák János február 7-én „a hazáért küzdő hősök emlékének megőrkítéséről” benyújtott törvényjavaslat tárgyalásán kért szót. Miután üdvözölte a tervezetet, néhány ötletét is megosztotta képviselőtársaival. Többek közt javasolta, hogy minden magyar község állami támogatással „országosan egyforma emlékművet” állítson hősi halottai tiszteletére. Felszólította a kormányt, gondoskodjon a megrokkant katonákról és az elhalt hősök hátramaradottjairól. A hazáért testi épségüket feláldozó földműves katonák számára követelte az állami földbérleti rendszer kialakítását. Mellékesen felemléte, hogy az országos tendenciákhoz igazodva, Somogy vármegyében is a nagyobb uradalmak földjeiket nem kisbérleti, hanem nagybérleti rendszerben fialtatják. Az uradalmi nagybérlek között viszont egyre több a külföldi, főként német vállalkozás. Végezetül, elkanyarodva a témától, a lövészárkokban sýnylódók számára választójogot követelt.²⁷

„A hazáért küzdő hősök emlékének megőrkítéséről” benyújtott törvényjavaslat tárgyalása másnap, február 8-án is folytatódott, s ekkor már Szabó István is felszólalt. A nagyatádi választókerület képviselője beszédében – teljesen eltérve a tárgytól – „a hadsereg hős fiainak” választójoghoz való juttatását követelte.²⁸

A somogyi képviselők olykor politikai nézetkülönbségeiket félretéve, közösen léptek fel „a vármegye közönségének érdekében”. Március 17-én Nagy Ferenc, Szupits Dezső, Hegyi Árpád és Szabó István – Somogy vármegye politikai vezérkarához csatlakozva – Kürthy Lajos bárónál, az Országos Közélelmezési Hivatal elnökénél „kijárta” a törvényhatóságra eltúlzottan kivetett terménymennyiség rekvirálásának felfüggesztését.²⁹

A vármegyei küldöttségben nem szereplő Novák János március 20-án, „a háború esetére szóló kivételes hatalom igénybevételéről” készített hatodik miniszterelnöki jelentés tárgyalása során kért szót. A csurgói választókerület képviselője beszéde első részében Pető Sándor előző napi felszólalására reagált. A polgári demokrata képviselő ugyanis kérte a kormányt, csökkentse a mezőgazdasági termelvények maximális árait. A gazdapárti honatya felvilágosította képviselőtársát, hogy az 1916. évi búzatermés katasztrofális volt, a szokásos 7-8 mázsa helyett, kataszteri holdanként csak 2,5-3 mázsa termett, s ezért kúszott fel a kenyérgabona ára 42 koronára (az átlagár korábban 22 korona volt). Novák felbőszülve követelte az iparcikkek árának maximálását, s szidta az árfelhajtó kereskedőket. Példaként említette, hogy választókerülete községeiben a szilva kilójának maximális ára 1916 nyarán 20 fillér volt, miközben a somogyi gyümölcserít Budapesten már 52 fillért kellett fizetni. „Mint egyszerű falusi ember” nagy ellenszenvvel figyelte, ahogy a német tőke Magyarországon földbirtokokat vásárol. Felszólította a kormányt, akadályozza meg a magyar föld idegen kézre kerülését, elvégre a háborúból hazatérők „a földet követelni fogják a tulajdon szentségének tiszteletben tartásával”.³⁰ Kárhoztatta a helyi közigazgatási hatóságokat is, amelyek szerinte nem viseltetnek elég empátiával és segítőkészséggel a falusi lakosság iránt. A kisemberek

25 Galántai 2001. 255-256. p.

26 Uo. 258-259. p.

27 KN. XXXIV. kötet. 73-76. p.

28 KN. XXXIV. kötet. 124-125. p.

29 „Somogy megyében nem lesz újabb rekvirálás. A megye küldöttsége Kürthy Lajos bárónál.” = SH. 1917. márc. 25. 2. p.; „A harmadik rekvirálás Somogyban. Küldöttség járt Kürthy Lajos bárónál. Eredménnyel járt a deputációzás.” = Svm. 1917. március 25. 3. p.

30 A gazdapárt vezetése nem földosztást követelt, hanem államilag szervezett kisbérleti rendszer kialakítására kívánta rábírní a kormányt.

politikai jogokat követelnek, de például a választójog megélhetés nélkül mit sem ér – mondotta –, ezért birtokpolitikai reformra is égető szükség van: *”Lám, megmutatja más államok példája, hogy ahol a nép elkeveredése tetőpontra hág, ott forradalom következik.”* Novák János felszólalásának külön érdekessége, hogy a képviselő – közbeszólások hatására – nyilatkozott anyagi helyzetéről is. A szegénységbe született, az eke szarvánál felnőtt, s Isten segédelmével *„egy kicsit előrehaladt”* honatyja 1917 kora tavaszán 1100 kataszteri holddal bírt, s éppen ekkor igyekezett megvásárolni egy 800 kataszteri holdas birtokot.³¹

Másnap – március 21-én – Szabó István interpellálta báró Harkányi János kereskedelemügyi minisztert, a vidéki kisebb malmok üzemanyaggal, fűtőanyaggal való ellátása tárgyában. Szabó követelte a rendelkezésre álló benzin-, nyersolaj- és szénkészletek kis és nagy malmok közötti igazságos elosztását.³²

A Monarchia megrendült helyzetét érzékelő IV. Károly 1917 tavaszán titkos békeakciót kezdett Franciaország és az Egyesült Királyság irányába. Az uralkodó – sógora, Bourbon Sixtus herceg kezei által – Poincaré francia köztársasági elnöknek küldött levelében vállalta, hogy a dualista állam integritásának biztosítása fejében, jogosnak ismeri el a Németországgal szembeni francia és brit hadicélokat.³³

A belpolitika terén – különösen a választójog kérdésében – reformra nem hajlandó Tiszát 1917 tavaszán több oldalról támadták. A király és a képviselőházi ellenzék többsége (Apponyi-párt, alkotmánypárt, néppárt) óvatos népjóléti és választójogi intézkedéseket kívánt a miniszterelnöktől az utca lecsillapítása érdekében. Az ellenzék kisebbik része (Károlyi-párt, demokrata párt) viszont összefogott a nagy tömegeket mozgósítani tudó szociáldemokrata párttal az általános választójog törvénybe iktatása érdekében. Azonban a munkapárt sem maradt tétlen. Áprilisban Heves vármegye törvényhatósági bizottsága – a megyegyűlés munkapárti érzelmű többségének akaratából – bizalmi nyilatkozatot (támogató feliratot) intézett a kormányhoz, majd hasonló nyilatkozatok megtételére hívta fel a testvér-törvényhatóságokat is. Somogy vármegye törvényhatósági bizottsága májusi évnyegedes közgyűlésén – *„Szabó István és Hegyi Árpád dr. orsz. képviselők tiltakozó fölszólalása”* ellenére – a többség elfogadta *„a bizalmi nyilatkozatot és elhatározta, hogy Heves vármegyéhez hasonló föliratot intéz a kormányhoz”*.³⁴

Az ipari munkásság forrongásai miatt IV. Károly május 22-én lemondásra szólította fel Tiszát, aki másnap eleget is tett az uralkodói utasításnak. A kormányt követve, a főispáni kar is ugyanezt tette.³⁵ Somogy vármegye főispáni tisztét Makfalvy Gézától gróf Széchenyi Aladár vette át. A gyakran betegeskedő főrend azonban hivatalát hónapokig nem tudta elfoglalni, esküdtételére október 29-én került sor. Az új főispánt Somogy vármegye törvényhatósági bizottsága nevében Szabó István, Hegyi Árpád és Kapotsfy Jenő köszöntötte.³⁶

A Tisza-kormány bukása mozgásba hozta az ellenzéket. Június 6-án az általános választójog kiharcolása érdekében a szociáldemokrata párt, a Károlyi-párt, a demokrata párt, a keresztényszocialista párt és a polgári radikális párt megalapította a Választójogi Blokkot. A gazdapárt vezetése, habár egyetértett a blokk célkitűzésével, a szerveződést túlságosan a városi képződménynek tartotta, s nem csatlakozott.³⁷

Június 8-án az uralkodó Esterházy Móric gróftól – gróf Andrássy Gyula hívét – bízta meg a kormányalakítással. Az új kormányfő társadalmi támogatottsága erősítése érdekében, szimbolikus lépéseket tett a szociáldemokraták irányába, majd kormányzati együttműködést ajánlva, tárgyalásokat kezdeményezett a kiscgazdákkal.³⁸ Esterházy Szabó Istvánnak az egyik megszervezendő tárca nélküli

31 KN. XXXV. kötet. 223-232. p.

32 KN. XXXV. kötet. 254-256. p.

33 Calántai 2001. 269. p.

34 *„Somogy bizalma a kormányhoz.”* = Svm. 1917. máj. 8. 4. p.

35 A főispán a kormány megbízottjaként állt a törvényhatósági közigazgatás élén.

36 *„Somogy új főispánja. Széchenyi Aladár gróf beiktatása.”* = Svm. 1917. okt. 30. 3-7. p.

37 Varga Lajos: Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916–1918. Bp., 2004, Napvilág K., 47-48. p.

38 Király István: Nagyatádi Szabó István útja a képviselői mandátumtól az őszirózsás forradalom miniszteri székéig. I. rész. = Agrártörténeti Szemle 1971/3-4. 445. p.

miniszteriumban államtitkári posztot ajánlott fel,³⁹ azonban a gazdapárt a politikai függetlenséget választotta, s végül nem lépett be a kormányt támogató koalícióba.⁴⁰

Esterházy képviselőházi programbeszédében kijelentette, kormánya a választójogi reform megalkotására jött létre. Az új miniszterelnök reformjának végcélja azonban nem az általános, egyenlő és titkos választójog elérése volt. Esterházy programja mérsékeltén kívánta emelni a választók számát, megfelelően a Tisza-kormány bukása utáni hetekben Andrassy és a szociáldemokrata párt vezetői között született titkos választójogi paktumban foglaltaknak.⁴¹

Szabó István június 22-én az Esterházy-kormány programjának vitáján, üdvözölte az új miniszterelnök ígéreteit, vagyis a választójog kiterjesztését és a „*demokratikus birtokpolitikát*” (utóbbit legalább olyan fontosnak tekintette, mint a politikai jogok kiterjesztését), s kijelentette, teljes politikai kurzusváltást, „*a demokratikus Magyarország felépítését*” várja az új kormánytól.⁴²

A gazdapárt vezére két nappal később – június 24-én – a kaposvári Turul Szálló nagytermében, a Somogy megyei Kisgazdák Egyesületének évi rendes közgyűlésén tájékoztatta a somogyi kisgazdákat az új kormány programjáról, illetve a párt és a kabinet „viszonyáról”.⁴³

A kormányváltás következményeként, 1917. július 5-én újjaalakultak a Képviselőház bizottságai.⁴⁴ Szabó Istvánt a földművelésügyi és a naplóbírálo bizottságba, Herczegh Sándort a kérvényi bizottságba, Szupits Dezsőt a munkásügyi és a számvizsgáló bizottságba, Zboray Miklóst a mentelmi és az összeférhetetlenségi állandó bizottságba, Kapotsy Jenőt a közigazgatási bizottságba, Nagy Ferencet a pénzügyi bizottságba, Hegyi Árpádot a számvizsgáló bizottságba, Novák Jánost pedig a vízügyi bizottságba választották be képviselőtársai.⁴⁵

Az országos mintát követve, 1917. július 8-án, Kaposváron – a helyi szociáldemokrata pártszervezet kezdeményezésére – a kaposvári függetlenségi párt (Hegyi Árpád elnökletével), a kaposvári demokrata párt (Bíró Adolf elnökletével), a kaposvári kisgazda párt (Tankovics János elnökletével) és a kaposvári szociáldemokrata párt (Tóth Lajos elnökletével) megalakította a „*kaposvári választójogi blokkot*”. A szövetekezés az egyes pártszervezetek önállóságát természetesen nem érintette, egyedüli célja az új kormány választójogi reformjának szimbolikus támogatása volt.⁴⁶

A kaposvári választójogi szövetség 1917. augusztus 5-én a Turul Szálló nagytermében népgyűlést rendezett, melyen a kor több országosan ismert politikusa felszólalt. Bók Zalán Lajos – a kaposvári választójogi blokk elnöke – nyitóbeszéde után Vázsonyi Vilmos igazságügyi miniszter (Polgári Demokrata Párt), Hegyi Árpád országgyűlési képviselő (Apponyi-párt), Hock János országgyűlési képviselő (Károlyi-párt), Tankovics János, Kunfi Zsigmond (Magyarországi Szociáldemokrata Párt), Giesswein Sándor országgyűlési képviselő (Országos Keresztényszocialista Párt), Glücklich Vilma (Magyar Feministák Egyesülete), s végül Tóth Lajos tett hitet az általános, egyenlő és titkos választójog mellett.⁴⁷ A másnapi megyegyűlésen Somogy vármegye törvényhatósági bizottságának többsége – Szabó István javaslatára – felirattal fordult a kormányhoz az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetése érdekében.⁴⁸ Augusztus 19-én, Szigetváron is választójogi népgyűlést tartottak, melynek vezérszónoka Hegyi Árpád országgyűlési képviselő volt.⁴⁹

39 „Szabó István – államtitkár.” = SH. 1917. június 14. 3. p. „Szabó István – államtitkár.” = Svm. 1917. jún. 17. 4. p.

40 „Szabó István nem lesz államtitkár.” = SH. 1917. jún. 20. 3. p.

41 „A szociáldemokrata párt vezetői Andrassy kormányra kerülésére számítva titokban megegyeztek vele – Vázsonyi közvetítésével – a választójog mérsékelt kiterjesztéséről. Eszerint a 24 éven felüli írni-olvasni tudók és a Károly-keresztesek kapnak szavazati jogot, de a falvakban továbbra is nyílt szavazás marad. A szociáldemokrata párt vezetősége tehát a választójogi harcban két csatát tartott a tűzben. Megalkudott egy igen mérsékelt, Andrassy-nak megfelelő reformmal is, de ugyanakkor akarta és hangoztatta a radikális reformot, mozgósította érte tömegeit, és sürgette a Választójogi Blokk megalakulását.” Galántai 2001. 280. p.

42 KN. XXXVI. kötet. 35-38. p.

43 „A somogyi kisgazdák gyűlése.” = Svm. 1917. jún. 26. 4. p.; „A somogyi kisgazda egyesület közgyűlése. A fejkvóta felemelését kéri a kisgazdák.” = SH. 1917. jún. 26. 2. p.

44 KN. XIX. kötet. 8-10. p.

45 KN. XXXVI. kötet. 242-243. p.

46 „Megalakult a kaposvári választójogi blokk. Alakuló értekezlet a Turul-szállóban.” = SH. 1917. júl. 10. 3. p.

47 „Vázsonyi – Kaposváron. A választójogi szövetség népgyűlése.” = Svm. 1917. aug. 7. 3. p.

48 „Somogy és a választójog.” = Svm. 1917. aug. 7. 4. p.

49 „Választójogi népgyűlés Szigetváron.” = Svm. 1917. aug. 22. 5. p.

A Képviselőházban a munkapárti többség – gróf Tisza István szavát követve – minden, „*a magyar nemzetre veszélyes választójogi túlzást*” megakadályozott. A társadalmi támogatottságát igen gyorsan elvesztő miniszterelnök augusztus közepén beadta lemondását.

1917 nyarának végén végképp eldőlt, hogy a Monarchia területi integritását biztosító különbékét nem köthet. Olaszország a Balkánt saját érdekszférájába kívánta vonni, ezért ragaszkodott a dualista állam „széttöréséhez”, s e körülményt az Osztrák-Magyar Monarchia – belső átalakulással összekapcsolt – fennmaradásának lehetőségét lebegtető antanthalmaknak is figyelembe kellett venniük. A Monarchia vezetése ezért a továbbiakban a németekhez igazította politikáját.

A németekhez való szorosabb felzárkózás elősegítette a „*mértékletes kormánypartok*” (alkotmánypárt, Apponyi-párt, néppárt) és a munkapárt közeledését. A németbarát fordulat kezdeteként, augusztus 20-án Wekerle Sándor lett a kormányfő. Az új kabinetbe az Esterházy-kormány valamennyi tagja bekerült, sőt Wekerle képviselőházi programbeszédében hangsúlyozta, az új kormány teljes egészében átvette az előző kormányzat munkatervét. A magyar közvélemény azonban tisztában volt azzal, hogy az új miniszterelnök a képviselőházi taktika és a kompromisszumok embere, aki ígérni nagyon szeret, ám csak ama fogadalmait tartja meg, amelyek számára hasznosnak tűnnek.

Az új kormány megalakulásával kapcsolatos gondolatait Szabó István szeptember 12-én mondta el a Házban. Szabó szerint a kisgazdák örömmel látják a kormány élén Wekerle Sándort, de az új kormányfőtől elvárják a választójogi törvény „*minél előbbi*” megalkotását, valamint a birtokpolitikai reform háború alatti előkészítését. Az önálló magyar hadsereg háború utáni felállítására vonatkozó miniszterelnöki ígéretet Szabó nagy örömmel üdvözölte, mivel nézete szerint a közös hadsereg és a magyar állam, a magyar nemzet érdekei folyamatosan ütköznek: „*Ez a hadsereg Magyarországon külön állam, amely rendelkezik a maga törvényei szerint és semmibe sem veszi a magyar nemzet jogait, a polgárember érzését, nem veszi figyelembe a magyar érzést és üldözi a magyart.*” A vidék gondjaira áttérve, kérte a kormánytól a hadbavonult néptanítók hazabocsájtását, a takarmányhiány felszámolását és az iparcikkek árának maximálását. Végezetül az új kabinettől erőteljes nemzeti érdekérvényesítést kívánt, mondván, „*az eddigi kormányok nem teljesítették kötelességeiket, mert hagyták Ausztriát zsebelni úgy, ahogy akart.*”⁵⁰

1917. október 24-én az osztrák-magyar és német csapatok Caporetto-nál áttörték az olasz arcvonalat. Az olasz haderő lényegében szétesett, s Olaszország csak a gyorsan átcsoportosított francia és brit hadosztályoknak köszönhetően kerülte el a teljes összeomlást.

A Képviselőházban a diadalmas áttörés napján parázs vita folyt az éppen aktuális felhatalmazási (indemnitási) törvényjavaslat⁵¹ tárgyalásán. Az indemnitási javaslat vitája közben a szónok által élvezett témaválasztásbeli szabadságot kihasználva, a honatyák – többek között gróf Tisza István is – jobbára a magyar választójogról fejtették ki véleményüket. A korábbi miniszterelnök felszólalása után Szabó István következett. A kisgazdák vezére miután kijelentette, hogy a gazdapárt nem kormányalkotó, de kormányt támogató párt, azonnal Tisza szavaira reflektált. A „Vasgróf” ugyanis azt mondta, a választójog általánossá tétele vihart fog kavarni, amely „*szemetet és sarat*” visz be az Országgyűlésbe, a törvényhozás nívója pedig lesüllyed, alászáll. Szabó találva érezte a négytagú kisgazda képviselőcsoportot⁵² a volt házelnök szavai által. A gazdapárt elnöke feltette a kérdést: Egy szélesre tárt választójog esetén „*ki jöhet be új elemként a Házba?*” A városokból néhány szociáldemokrata („*munkásképviseelő*”), vidékről pedig a kisgazdák, a kisiparosok és különféle tisztviselők – válaszolta

50 KN. XXXVII. kötet. 28-32. p.

51 Az indemnitási törvényjavaslat elfogadása állami költségvetés nélküli helyzetben biztosított felhatalmazást a pénzügyminiszternek, hogy az állam bevételeiről és kiadásairól az előző évi költségvetés korlátain belül – rögzített határideig, általában egy negyedévig – intézkedjen. Mivel minden egyes felhatalmazási törvényjavaslat feletti képviselőházi döntés tulajdonképpen a kormány sorsáról rendezett bizalmi szavazásnak számított, a javaslat tárgyalásakor a költségvetés tárgykörén kívül eső kérdések is a Ház elé vihettek voltak. Jean Bérenger – Keeskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Bp., 2008. Napvilág K. 345-346. p.

52 Az 1910. évi országgyűlési képviselő-választások során három gazdapárti jelölt – Szabó István, Novák János, Herczegh Sándor – került be a Képviselőházba. Mindhárman Somogy vármegyei választókertületekből nyertek mandátumot. 1914 nyarán a gazdapárti országgyűlési képviselők száma négyre emelkedett: augusztus 25-én a Kápolnai választókertületben (Heves vármegye) tartott időközi választáson Mayer János kompolti kisbirtokos, a hevesi kisgazdák vezére nyert mandátumot. KN. XXVI. kötet. 197. p.

meg saját kérdését Szabó István. A fenti társadalmi csoportok nevében tiltakozott a volt kormányfő szóhasználatát ellen, a Ház nívójával kapcsolatosan pedig emlékeztette a hallgatóságát, hogy 1912-ben és 1913-ban „*képzett uri emberek, nagyműveltségű államférfiak dobáltatták ki egymást a képviselőházból*”. Véleménye szerint az eljövendő „*népparlament*” sokkal nagyobb hasznára lesz az országnak, mint a jelenlegi „*uri parlament*”. Áttérve az ország területi integritását veszélyeztető, a Monarchián belül jelentkező (és kívülről is táplált) nemzeti/nemzetiségi egységtörekvések („*a mi jó cseh szomszédaink [...] más portáját akarják rabolni*”) kérdéseire, kijelentette, „*a magyar koronás király*” és a magyar kormány „*legelembb kötelessége*” ezen tendenciák kíméletlen elfojtása („*az ilyent szájon kell ütni, hogy a szó beleszoruljon*”). Visszakanyarodva a választójog kérdéséhez, a kormány vonatkozó törvénytervezetét támadta, mégpedig a hölgyeknek adandó szavazati jog miatt. Meglátása szerint, a javaslat kizárólag a legalább középiskolát végzett nőknek biztosítana választójogot, s ezt a megoldást egy nagy létszámú „*társadalmi osztály*” pártjának vezetőjeként – mely réteg asszonyai a fenti tervezet szerint nem jutottak volna választójoghoz – nem fogadhatta el. Végezetül támogatásáról biztosította Teleszky János korábbi pénzügyminiszter ötletét, melynek értelmében a nagybirtokosok adóikat földterületeik egy részének állami tulajdonba való átadásával fizethették volna meg. A munkapárti honatyá elképzelései szerint, a későbbiekben ezeket a birtoktesteket az állam életképes kisgazdaságokra osztotta volna fel.⁵³

Másnap – október 25-én – az indemnitási javaslat vitája tovább folyt, s Novák János is szólásra jelentkezett. Pártvezéréhez hasonlóan, a csurgói választókerület képviselője is visszautasította Tisza megbélyegző szavait, majd kijelentette, a „*társadalmi felfordulás*” elkerülése érdekében Magyarországon be kell vezetni az általános választójogot. A gazdasági problémákra kitérve, ismét indítványozta az iparcikkek árának hatósági megállapítását, mondván a mezőgazdasági termelőknél „*a levegőt kivéve mindent maximalizáltak*”. Példás büntetések kiszabását kérte a lánckereskedőkre, akik mind a termelőt, mind pedig a fogyasztót megkárosítják, s növelik az áruhiányt. Felhívóként nevezte, hogy egyes hírlapok a háborús időkben feszültséget szítanak a termelők és a fogyasztók, a falu és a város között. Példa gyanánt az általa „*kisebb helybeli zuglagnak*” minősített Zala című, Nagykanizsán kiadott napilap egyik cikkéből idézett. Az írás szerzője szerint a kormánynak kényszerítenie kell – „*bírsággal, elzárással, deressel*” – a gazdákat termésük városok részére történő kiszolgáltatására.⁵⁴

November 7-én Péterváron felfegyverzett munkások és katonák felkelése megdöntötte az Ideiglenes Kormány hatalmát. Az új orosz kormány felszólította a hadviselő államokat, kössenek azonnal három hónapi időtartamra fegyverszünetet, s a fegyvernyugvást kihasználva, kössenek annexió és hadisarc nélküli békét. A Népbiztosok Tanácsának felhívását támogatandó, a szociáldemokrata párt november 25-én Budapesten békegyűlést rendezett több mint százezer munkás részvételével.

December 3-án a központi hatalmak és a szovjet kormány között Breszt-Litovszkban fegyverszüneti tárgyalások kezdődtek. Január közepén a központi hatalmak bejelentették annexió igényeiket Oroszországgal szemben. A néhai orosz birodalomból hatalmas területeket bekebelezni kívánó – német – törekvések békekötést akadályozó hatása miatt, a bécsi munkásság január 16-án általános sztrájkot hirdetett. Január 18-án Budapest munkássága is általános sztrájkba lépett, másnap az ország nagyobb ipari központjaiban is leállt a termelés.

Wilson elnök január 8-án nyilvánosságra hozta 14 pontból álló béketervét. A nemzetközi jog rendszerét megújítani szándékozó – a szabad kereskedelem biztosítását, a titkos diplomácia felszámolását és a nemzetközi biztonság megeremelését célul kitűző – tervezet X. pontja a Monarchia háború utáni jövőjével kapcsolatosan így fogalmazott: „*Ausztria-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét.*” Tehát a Monarchia felbomlásának elvét – mint háborús célt – az Egyesült Államok is propagálta.

A januári sztrájkok – „*az utca fenyegető hangja*” – miatt a kormánypártok fokozatosan közeledtek a munkapárthoz. Január 23-án a kabinet lemondott „*a kormányt támogató pártok kívánatos tömörítése érdekében*”. Január 26-án – túlnyomórészt gróf Andrássy Gyula köréhez tartozó politikusok

53 KN. XXXVII. kötet. 212-220. p.

54 KN. XXXVII. kötet. 241-245. p.

szereplésével – megalakult az új Wekerle-kormány. A kormányátalakítás napjaiban az alkotmánypárt és az Apponyi-párt egybeolvadt, a megszülető új párt (48-as Alkotmánypárt) elnöke Andrássy lett. Az új kormánypárttal a Katolikus Néppárt és a Polgári Demokrata Párt koalícióra lépett. Az Apponyi-párt néhány tagja nem lépett be az új alakulásba, sőt: Bizony Ákos vezetésével megalakította az Országos Függetlenségi Pártot.⁵⁵

Szabó István február 5-én mondott véleményt az új kormány programjáról a Házban. Előljáróban mindjárt leszögezte, minden előzetes híresztelés ellenére, a gazdapárt nem lép be a kormányt támogató koalícióba. Kritikával illette a kormány választójogi tervezetének női szavazókról szóló fejezetét, s ismételten kifejtette, pártja nem támogat olyan javaslatot, amely a falusi gazdaasszonyokat elzárja a szavazati jogtól. Örömmel hallgatta ugyanakkor Wekerle Sándor nyilatkozatát a birtokpolitikai reformról és az önálló magyar haderő felállításáról, sőt e két témában már a háború alatt intézkedéseket kért. A vidék problémáira utalva, követelte a katonai erővel végzett rekvirálások beszüntetését és az iparcikkek árának maximálását. Ugyanakkor a falvak mindennapjairól szomorú képet festve elismerte, hogy a gazdák „*az éhenhalás elkerülése végett*” bizony elrejtenek lisztet és gabonát.⁵⁶

Február 6-án Novák János a pénzügyminisztériumot is vezető miniszterelnököt interpellálta a házi pálinkafőzéshez szükséges adóhivatali szeszfőzési engedélyek vontatott kiadása tárgyában. Wekerle Sándor megígérte, hogy utána néz a kisgazda képviselők által gyakorta feszegetett „*kisústi-kérdésnek*”.⁵⁷

A második Wekerle-kormány 1918 elején sikertelenül igyekezett megszerezni a munkapárt támogatását választójogi törvénytervezetéhez. A kabinet – nem vállalva a Képviselőház feloszlását – április 17-én lemondott. Az újra kormányalakítási megbízást kapó Wekerle Sándor harmadik kabinetjét kizárólag a munkapárttal együttműködni tudó és akaró politikusokból szervezte meg. A házbeli többség igényei szerint felpuhított választójogi tervezet immár elnyerte gróf Tisza István támogatását is.⁵⁸

Április 24-én Szabó István az Országos Közélelmezési Hivatalt vezető tárca nélküli minisztert interpellálta a katonai erővel végzett rekvirálások tárgyában. „*Valóságos hadjárat folyik a termelők ellen*” – mondta, s az élelmiszerhiány miatt a város és a falu is végletesen szembefordult egymással. Kérte herceg Windisch-Grätz Lajost, állítsa le a kíméletlen katonai rekvirálást, mert hatására „*az elkezeredett földművelő nép*” körében „*a háború okozta ugynevezett bolsevik szellem már-már veszedelmes mérveket*” ölt.⁵⁹

Az új kormányprogram vitája kapcsán Szabó István május 11-én sokadszorra ismételte el a Képviselőházban, hogy pártja a birtokreformot – az önfenntartáshoz szükséges birtokminimummal nem rendelkező mezőgazdasági népesség földtulajdonhoz juttatását – legalább olyan fontosnak tekinti, mint a választójogi kiterjesztését.⁶⁰

Az erdőcsokonyai pártvezér követeléseit megtámogatandó, május 12-én a Magyarországi Kisbirtokosok Szövetsége⁶¹ országos kongresszust tartott a fővárosi Iparcsarnokban. Az ország minden részéről érkező közel 6400 kisgazda nagygyűlése birtokpolitikai reformot sürgető határozatokat fogadott el. A kisbirtokosok pontokba szedett kívánalmait másnap, 600 tagú küldöttség élén, Szabó István a parlament kupolacsarnokában adta át gróf Serényi Béla földművelésügyi miniszternek és Popovics Sándor pénzügyminiszternek.⁶²

1918 áprilisában az osztrák-magyar külügyminiszter diplomáciai ügyetlensége miatt, a francia kormány nyilvánosságra hozta IV. Károly saját kézzel írt levelét, amelyben elismerte, hogy Francia-

55 Galántai 2001. 319-320. p.

56 KN. XXXVIII. kötet. 210-215. p.

57 KN. XXXVIII. kötet. 248-249. p.

58 Galántai 2001. 321-322. p.

59 KN. XXXIX. kötet. 21-25. p.

60 KN. XXXIX. kötet. 101-103. p.

61 Az 1908. március 22-én, Kisújszálláson alapított Magyarországi Kisbirtokosok Szövetsége a gazdapárt társadalmi szervezete volt.

62 Király István: Nagyatádi Szabó István útja a képviselői mandátumtól az őszirózsás forradalom miniszteri székéig. I. rész. = Agrártörténeti Szemle 1971/3-4. 447. p.

ország jogosan támaszt igényt Elzászra és Lotaringiára. A szövetségese előtt levitézlett Monarchiát Németország maga alá gyűrte. Május 12-én a két császár – az elfoglalt belgiumi Spaban, a német főhadiszálláson – megállapodást kötött a két birodalom hosszú lejáratú és szoros politikai szövetségéről, valamint katonai és vámuniójáról.

Május 16-án Nagy Ferenc – a háborús viszonyok kezelésére kidolgozott adóügyi salátatörvény tárgyalása kapcsán – felvilágosítást kért Popovics Sándor pénzügyminisztertől a külföldön fióktelepekkel rendelkező magyarországi vállalatok adózási kötelezettségeiről. Egészen pontosan arra volt kíváncsi, hogy amennyiben a külföldi fióktelepet hadikár érte, a veszteség beszámítható-e az anyavállalat mérlegébe. A pénzügyminiszter határozott igennel válaszolt, tehát a külföldi fióktelepeken hadikárt szenvedő magyarországi vállalatok adózás előtti mérlege csökkenthető volt a hadikár összegével.⁶³

1918-ban mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a Monarchia kimetülését nem lehet feltartóztatni. Nyárra a „szükség” mindenütt vagy bekövetkezett, vagy kézzelfogható közelségbe került. Az osztrák-magyar hadvezetőség az 1918. évi aratás elősegítése végett, az 50. életévüket elért, 10 kataszteri holdnál nagyobb birtokkal rendelkező hadbavonultakat felmentette a katonai szolgálat alól, míg ugyanezen korosztály 10 kataszteri holdnál kisebb birtokkal rendelkező hadfiából katonai bérmunkásegységeket állított fel. Szabó István június 5-én kérdést intézett a fenti rendelkezés tárgyában Szurmay Sándor honvédelmi miniszterhez. Véleménye szerint, minden 50. életévét elért önállóan gazdálkodó katonát fel kellett volna menteni a szolgálat alól. Szégyenletesnek nevezte, hogy a bérmunkára kényszerített öreg bakák mindössze 3 koronát fognak keresni naponta, a „*mostanság átlagos*” 10-16 korona helyett.⁶⁴

A június közepén indított piavei osztrák-magyar támadás kudarca katalizálta a hátszág forrongó munkásságának sztrájkmozgalmait. Június 20-án Budapesten, majd a vidék nagyobb városaiban politikai sztrájk robbant ki, ami 10 napra megbénította az országot.

Érdekes módon Novák János június 21-én, a Képviselőházban egyetlen mondatot sem vesztetett az országon keresztülfutó sztrájkhullámra. A csurgói választókerület képviselője az indemnitási törvényjavaslat tárgyalásán régi kívánalmainak teljesítését, a gabonafélék hatósági árszabásának eltörlését, illetve az iparcikkek árának maximálását követelte.⁶⁵

Június 27-én – a választójogról szóló törvényjavaslat vitáján – Szabó István először is az előtte szónokló Baross Gyula szavaira reagált. A munkapárti honatya felszólalásában a földművelő népeség megnevezésére a „*paraszt*” szót használta. Szabó nehezményezte képviselőtársa szóhasználatát, mivel a közbeszédben a „*paraszt*” szó szinonimái a neveletlen, a durva, a goromba, a tisztességtelen és a buta. Kijelentette, Somogy megyében „*a volt jobbágyok, a régi parasztok ivadékai ujabban legerősebben tiltakoznak a paraszti jelzőnek használata ellen*”. A tervezethez hozzászólván elmondta, habár a gazdapárt széleskörű választójogot óhajt, a választók számának szaporítása csak a munkapárti többség akaratából történhet, ezért felkérte a kormányt, egyezzen ki a képviselőházi többséggel. A nők választójogával kapcsolatosan ismét fenntartással élt, mivel a javaslat a kevésbé iskolázott nők tömegeit elrekesztette a szavazati jogtól. Felszólalását régi ideájával zárta, miszerint a választójogi reformot össze kellene kötni a földtulajdon-szerkezet átalakításával. E lépés jelen helyzetben elkerülhetetlen, mert köztudott – mondotta –, hogy „*a tulajdonnal bírók nem állnak államfelforgató eszmék zászlaja alá*”.⁶⁶

Július 12-én Szabó István újfent tiltakozott a női választójog kereteinek tervezett szabályozása ellen. „*Magyarország falusi népessége nevében*”, a „*Legnagyobb felháborodással*” utasította el „*az úriasszonyokra szabott*” választójogi fejezetet.⁶⁷ A gazdapárt elnöke július 17-én – ugyancsak a nők adandó választójog apropóján – személyeskedésbe torkolló vitát folytatott Wekerle Sándorral a Képviselőházban. Szóváltásuk közben a kormányfő ugyanis tiltakozott az ellen, hogy Szabó mindig „*a falu nevében*” nyilatkozott, sőt indulattól fűtve, hazaküldte falujába az egyke ellen szónokolni a

63 KN. XXXIX. kötet. 226-227. p.

64 KN. XXXIX. kötet. 282-285. p.

65 KN. XXXIX. kötet. 510-513. p.

66 KN. XL. kötet. 76-82. p.

67 KN. XL. kötet. 496-498. p.

kisgazdák vezérért. A Nagyatádi választókerület képviselője természetesen tiltakozott a miniszterelnök „*minősíthetetlen utszéli*” stílusa ellen.⁶⁸

1918. augusztus 8-án az antant a nyugati fronton áttörte a német állásokat. A Monarchia vezetése a hírre reagálva, azonnal békét kívánt kötni, ám a német vezetés csak szeptember utolsó napjaiban jutott erre a következtetésre. Az osztrák-magyar haderő éhezett, harc készségét szinte teljesen elvesztette. Szeptember közepén a balkáni antant haderő támadást indított a kimerült bolgár hadseregek ellen, amelyek két hétig sem tudtak ellenállni. Bulgária kapitulációja után szabaddá vált az út a Monarchia déli határai felé. A Wekerle-kormány már szeptember 30-án kérte felmentését, ám a vezető körök nem tudtak a – „*végromlást sejtető*” – helyzetet kezelni tudó kabinetet összeverbuválni, így – jobb híján – megbízatást kapott az ügyek továbbvitelére.

Október 4-én a Monarchia jegyzékkel fordult az Egyesült Államok elnökéhez, melyben azonnali fegyverszünetet és közvetlenül csatlakozó béketárgyalásokat kért az 1918. január 8-án közzétett „*wilsoni 14 pont*” alapján. A délszláv, cseh és lengyel nemzetiségi mozgalmak államfelbomlasztó hatása ellen a császár október 16-i manifesztuma, amelynek értelmében Ausztria „*szövetséges állammá alakul át, amelyben minden néptörzs saját külön állami közösséget alkot letelepülési területén*”, már mit sem ért.

Október 16-án a magyar miniszterelnök beszámolt a Képviselőháznak az aktuális politikai helyzetről. Wekerle bejelentette a nyilvánvalót, a mindenki által tudottat: Magyarország és Ausztria államjogi közösségének kvázi megszűnését és a Monarchia október 4-i békekérését. Wekerle tájékoztatója után gróf Károlyi Mihály drámai hangú felszólalását hallgathatták meg a jelenlévők.⁶⁹ Másnap Tisza is elismerte a háború elvesztését, s kijelentette, a „*Wilson-féle 14 pont alapján*” békét kell kötni.⁷⁰ Október 18-án Vajda Sándor⁷¹ felolvasta a Képviselőházban „*a magyarországi és erdélyi Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottságának*” október 12-én, Nagyváradon kelt deklarációját, melyben a hazai románság politikai szervezete kijelentette, „*a magyarországi és erdélyi román nemzet*” nem kíván tovább Magyarország államjogi keretei között maradni.⁷²

A házszabálytól eltérni nem akaró házelnök miatt Szabó István csak október 19-én reagálhatott a kormányfő nyilatkozatára és az ahhoz fűzött házbeli kommentárookra.⁷³ Természetesen nem hagyta szó nélkül Vajda Sándor előző napi szónoklatát. Kijelentette, Magyarországon belül az ország etnikai viszonyai miatt tisztán nemzetiségi autonóm közigazgatási területeket létrehozni nem lehet. Bármennyire súlyos is most a helyzet – mondotta – a magyar állam a nemzetiségeknek kizárólag személyi autonómiát tud felajánlani. Wekerle bejelentéseire reflektálva, a gazdapárt nevében szívből üdvözölte a kvázi perszonálunió bejelentését. Az önálló Magyarország további sorsának jó irányba terelése végett, a politikai élet teljes palettájának összefogását sürgette: „*Én nem tudom, hogy az entente kivel áll szóba és még senki sem tudja ezt, mert nem ismerjük még az entente álláspontját, de általánosságban mindenesetre sokkal jobb volna, ha az entente egységes Magyarországot látna.*” Csatlakozva a témában előtte szóló (magyar) képviselőkhöz, az ország fennmaradása érdekében követelte a kormánytól az önálló magyar haderő halogatás nélküli felállítását, a kormányzás demokratizálását és a földosztást. A földbirtokosok megnyugtatóására újra kijelentette,

68 KN. XL. kötet. 514-515. p.

69 „... T. képviselőház! A háborút elvesztettük. (Mozgás jobbfelől.) Most az a fontos, hogy a békét ne vesztjük el. (Igaz! Ugy van! a szélsőbaloldalon.) A háborút elvesztettük és ebből a szempontból kell megítélni a mai helyzetet. Egyenesen vétkes könnyelműség, egyenesen bűn ma olyan illúziókat kelteni az emberekben, amelyek csak arra alkalmasak, hogy az emberek ne lássanak tisztán. (Igaz! Ugy van! a szélsőbaloldalon.) ...” KN. XLI. kötet. 277. p.

70 „... T. ház! Én nem akarok semmiféle szemfényvesztő játékot űzni a szavakkal. Én elismerem azt, amit gróf Károlyi Mihály t. képviselő úr tegnap mondott, hogy ezt a háborút elvesztettük. (Zaj a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Hol van a végleges győzelem?) ...” KN. XLI. kötet. 292. p.

71 Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950). Erdélyi román politikus, orvos.

72 KN. XLI. kötet. 314-318. p.

73 Szabó István előtt a csurgói választókerület képviselője kért szót „*személyes megtámadatás visszautasítása*” címén. Az október 18-ai országos ülés végén ugyanis a hangoskodó Novák Jánost az éppen felszólaló gróf Tisza István durván rendreutasította („*Fogja be a száját!*”). Novák nem hallotta a neki címzett mondatot, csak képviselőtársaitól értesült a verbális inzultusról. A gazdapárti honatya kijelentette, az egyik országgyűlési képviselőbe a szót egy másik országgyűlési képviselő bele nem fojthatja. A volt miniszterelnök elnézést kért „*önuralmának elvesztéséért*”, s kérte Novákot, tekintse „*meg nem történtnek*” az esetet. KN. XLI. kötet. 336-337. p.

hogy nem helyesli „*a nyakló nélkül való földosztást*”. Elképzelése szerint, a volt tulajdonosok egykori földterületeikért cserébe, államilag garantált értékű kötvényeket kaptak volna. Ha a kormány a magyar nép zömét tisztességes módon földhöz juttatja – mondta – elkerülhető a „*bolsevikizmus*.” Pártja nevében 10 pontból álló határozati javaslatot tett le a Ház asztalára: 1. Azonnal meg kell szüntetni a közös ügyek rendszerét. 2. Azonnal fel kell állítani a magyar külügyminisztériumot, s ki kell nevezni a magyar külügyminisztert. 3. A magyar külügyminiszter haladéktalanul kezdjen béketárgyalásokat az antanttal. 4. A magyar állampolgárságú katonákat azonnal szállítsák haza a határok védelme érdekében. 5. A kormány nyújtson be törvényjavaslatot az állami kisajátítási jogról. 6. A kormány tiltsa meg az élelmiszerek és takarmányfélék határon túltra való kivitelét. 7. A kormány kizárólag a hadsereg részére rekviráltasson. 8. A kormány oszlassa fel a központi elosztás érdekében létrehozott központokat. 9. A rekvirálások következtében közigazgatási úton kiszabott büntetések végrehajtását azonnal függeszték fel, s a büntetések felülvizsgálatára megyei bizottságok küldessenek ki. 10. Az uradalmi munkára katonailag kirendelt kiszagdák – saját földjeik munkálására – azonnal bocsájtassanak haza. Természetesen a kiszagdák határozati javaslatának első négy pontját – a nemzetiségi honatyákon kívül – valamennyi, a témakörben Szabó István előtt szóló képviselő elővezette.⁷⁴

Október 23-án a képviselőházi pártok vezetői tárgyalásokat kezdtek egy új kormány lábra állításáról. Gróf Károlyi Mihály követelését, jelesül, hogy pártja, valamint a parlamenten kívüli polgári radikálisok és szociáldemokraták túlsúlyával alakuljon kormány, az Andrássy-Apponyi tandem nem fogadta el. A sikertelen kormányalakítási tárgyalások ellenére Wekerle Sándor késő este ismét lemondott. Még ezen az éjszakán a Károlyi-párt, a szociáldemokrata párt és a polgári radikális párt titokban ellenkormányt alakított – gróf Károlyi Mihály elnöke alatt – Magyar Nemzeti Tanács néven. Károlyi október 25-én délután közölte IV. Károllyal az ellenkormány létrejöttét, s kérte a királyt, nevezze ki miniszterelnökké. A várakozó álláspontra helyezkedő uralkodótól Károlyi válasz nélkül távozott. („*Sem nemzet, sem igent nem mondott semmire.*”) Másnap a Nemzeti Tanács megjelentette 12 pontba foglalt proklamációját „*Magyarország népéhez!*” címmel. Az ellenkormány követelte a háború azonnali befejezését, az ország teljes függetlenségének megteremtését, mélyreható demokratikus reformok bevezetését, valamint a nemzetiségekkel történő kiegyezést az ország területi integritásának sérelme nélkül.

A gazdapárt vezetősége még október közepén beadvánnyal fordult IV. Károly kabinetirodájához, melyben kihallgatást kért a kiszagda vezérkar számára. A király október 26-án a gödöllői kastélyban fogadta Szabó Istvánt és Mayer Jánost. A gazdapárti képviselők – miután biztosították az uralkodót a földművelő nép hűségéről – „*erősen demokrata irányzatú*”, a szükséges politikai és gazdasági reformokat bevezetni képes kormány kinevezését kérték. Felhívták az uralkodó figyelmét a „*radikális*” birtokpolitikai reform azonnali végrehajtásának szükségességére, hangsúlyozva, „*a magántulajdon rendjének fölforgatását*” viszont nem kívánják.⁷⁵

Október 27-én IV. Károly ismét fogadta Károlyit, valamint szövetségeseit, a polgári radikális Jászi Oszkárt, illetve a szociáldemokrata Garami Ernőt és Kunfi Zsigmondot. A királyi felhatalmazás azonban ismét elmaradt. Október 28-án, Budapesten hatalmas tömeg követelte Károlyi miniszterelnöki kinevezését. A tömeget a rendőrség a Lánchíd pesti hídfőjénél – „*halottak és sebesültek árán*” – feltartóztatta. Október 29-én az uralkodó megbízásából József főherceg gróf Hadik Jánost nevezte ki miniszterelnöknek. A működését elkezdni sem tudó új „*kabinetben*” Szabó István volt a kijelölt földművelésügyi miniszter.

Október utolsó napjaiban Magyarország nemzetiségei sorra kinyilvánították, nem kívánnak tovább Szent István koronája alá tartozni. Október 29-én összeomlott az osztrák-magyar haderő ellenállása az olasz fronton. Másnap, október 30-án, Budapest utcáin megkezdődött a forradalom, melynek eredményeképp József főherceg október 31-én gróf Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké. A lényegében vér nélküli hatalomátvétel a „*régi rendszertől*” vezéráldozatot követelt:

74 KN. XLI. kötet. 337-345. p.

75 Király István: Nagyatádi Szabó István útja a képviselői mandátumtól az őszirózsás forradalom miniszteri székéig. II. rész. = Agrártörténeti Szemle 1972/1-2. 174. p.

október 31-én délután 5 óra tájt katonák egy csoportja Budapesten, Hermina úti bérelt villájában meggyilkolta gróf Tisza Istvánt.

A forradalmi mintát követve, országszerte helyi nemzeti tanácsok alakultak. November 1-jén megalakult a Kaposvári Nemzeti Tanács, majd november 4-én – a megyegyűlés keretében – létrejött a Somogy vármegyei Nemzeti Tanács is. A vármegyei közgyűlés a törvényhatóság forradalmi szervének elnökségébe Széchenyi Aladár főispánt, Kacsokovics Lajos alispánt, Gaál Gaszton volt országgyűlési képviselőt és Szabó Istvánt választotta be. A kisgazdák vezére a somogyi megyegyűlésből támogatásáról biztosította az új kormányt „*a rend és nyugalom*” helyreállítása érdekében. Határozottan afoolta a gazdapárt ellenforradalmi beállítottságáról felröppenő híreket, ugyanakkor beismerte, hogy a forradalomban nem vett részt, sőt, a forradalmi mozgalmak megakadályozására felesküdő gróf Hadik János kormányában miniszteri szék várta. Szabó István nemzeti összefogást sürgető beszédének kivonatát a helyi sajtó ekképp közölte: „*Szabó István beismeri, hogy nem vett részt a forradalomban, más alakulásban vett részt, mégis biztosít mindenkit, hogy sem az országban, de különösen Somogy megyében senki sem gondol ellenforradalomra. Amíg itt béke és rend lesz, minden magyar ember különbség nélkül támogatja a kormányt, tekintet nélkül arra, hogy párthúe e a minisztereknek. Aki a teljes rend helyreállításában nem támogatja a kormányt, az hazaáruló. Majd ha teljes béke lesz, akkor ám szervezkedjenek azok, akik más politikai véleményen vannak, hiszen minden parlamentben kell egy ellenzék. De addig örüljünk, hogy van egy erős kormány és pártkülönbségre tekintet nélkül támogassuk. Itt nem lesz ellenforradalom!*”

Első dolog, hogy a rend és nyugalom helyreálljon. Ehhez szükséges, hogy a szigorú rekvirálási bűntételek mérsékeltesse, sőt a végrehajtottak függesztessenek fel. Feledjük a múltak bűneit és minden magyar ember tartson össze Somogyban.”⁷⁶

A harcterekről nem megfélekezve, november 3-án Viktor Weber tábornok – a már nem is létező Monarchia nevében – Padovában fegyverszüneti egyezményt kötött az antant hatalmakkal. A Károlyi-kormány – Magyarország nevében – november 13-án, Belgrádban kötött az ország déli és keleti területein demarkációs vonalakat megállapító fegyverszüneti egyezményt (katonai konvenciót) az antant keleti hadseregeinek parancsnokságával. Ugyanezen a napon IV. Károly visszavonult a magyar államügyek vitelétől, s kijelentette, „*már eleve*” elismeri azt a döntést, „*mely Magyarország jövődő államformáját megállapítja*” (Eckartsau nyilatkozat). November 16-án a Képviselőház,⁷⁷ majd a döntés következményeként a Főrendiház mondta ki feloszlását.⁷⁸ Az Országgyűlés feloszlásának kimondását követelő, az ideiglenes törvényhozói hatalmat gyakorló, már több száz főre bővült Magyar Nemzeti Tanács nevében, gróf Károlyi Mihály miniszterelnök az Országház lépcsőiről kikiáltotta a köztársaságot („*Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság.*”).⁷⁹

A somogyi választókerületek képviselői IV. Károly uralkodása alatt a Képviselőházban igen eltérő gyakorisággal nyilvánultak meg. A háború előtt feltűnően aktív Hegyi Árpád a vizsgált időszakban nem szólalt fel, neve alatt a Képviselőházi Naplóban csupán néhány közbeszólás szerepel. A somogyszili választókerület Apponyi-párti képviselője ékesszólását inkább Somogy vármegye törvényhatósági bizottságában (például Kacsokovics Lajos alispán munkásságát dicsérve),⁸⁰ Kaposvár rendezett tanácsú város közgyűlésében (például a városi vízműtelep üzemanyag-ellátásának tárgyában),⁸¹ vagy a kaposvári rabkertetészet városi földbérletének meghosszabbítása ügyében),⁸² va-

76 „*Megeyi közgyűlés. A járások maguk alakítják meg nemzeti tanácsaikat. Somogy megyében nem lesz ellenforradalom.*” = Svm. 1918. nov. 5. 3. p.

77 Az 1910-ben összeült Képviselőház utolsó előtti országos ülését 1918. október 23-án tartotta. A Ház utolsó országos ülésén – november 16-án – 413 képviselő közül mindössze 70-80 honatya jelent meg. Az ülés a Képviselőházi Napló szerint 5 percig tartott. KN. XLI. kötet. 451. p.

78 Az 1910-ben összeült Főrendiház utolsó ülésén – november 16-án – 362 főrend közül nagyjából 30-an jelentek meg. Az ülés a Főrendiházi Napló szerint 10 percig tartott. Főrendiházi Napló 1910–1918. V. 234-236. p.

79 „*A Magyar Nemzeti Tanács I. ülése 1918. november 16-án, szombaton.*” KN. XLI. kötet. 455-463. p.

80 „*Vármegyei közgyűlés.*” = Svm. 1917. febr. 6. 3. p.

81 „*Vízhiány fenyegeti Kaposvárt. Nem kap a város gáz-olajat.*” = SH. 1917. márc. 31. 3. p.

82 „*A kaposvári rabkertetészet földbérlete.*” = Svm. 1917. okt. 27. 4. p.

lamint közvetlenül választópolgárai előtt⁸³ vetette latba. A Házban 1912 májusa óta nem nyilatkozó Herczegh Sándor továbbra is tartotta magát szótlansági fogadalmához. A szigetvári választókerület tekintélyes vagyonnal rendelkező⁸⁴ gazdapárti képviselőjéhez hasonlóan, teljes hallgatagságban végezte honatyi munkáját a lengveltóti választókerület egyetlenegyszer fel nem szólaló Apponyi-párti képviselője, Kapotsfy Jenő is.

Nagy Ferenc is csatlakozott a keveset szólók táborához. A Kaposvári választókerület munkapárti képviselőjének „passzivitása” némiképp érthető, hiszen 1906-tól kezdődően folyamatosan tagja volt a delegációnak,⁸⁵ s jogi szaktudására a háborús kormányok mindegyike számított.⁸⁶ Párttársánál, Szupits Dezsőnél nincsenek ilyen mérvű mentő tényezők. A tabi választókerület munkapárti képviselője nyolcesztendei honatyi működése alatt háromszor, a Ház bevételeit és kiadásait felügyelő számvizsgáló bizottság előadójaként emelkedett szólásra az ülésteremben. Viszont odahaza Somogyban, az állami és vármegyei adminisztráció munkáját összehangoló közigazgatási bizottság ülésein rendszeresen tevékenyen vett részt,⁸⁷ sőt: ügyvédi hivatását is gyakorolta.⁸⁸ Meglepő módon, Zboray Miklós is a keveset szólók táborát gyarapította. A háború előtt sokat szereplő néppárti honatya nevéhez a vizsgált időszakban mindösszesen egyetlen felszólalás és két közbeszólás fűződik.

A fenti honatyákkal ellentétben, a két somogyi illetőségű gazdapárti képviselő törvényhozási szerepvállalása a háború alatt egy szemernyit sem csökkent. Novák János politikusi életútjának csúcására ért, hiszen „*az országos közügyek vitelében*” a háború után már nem kapott szerepet. Pártelnöke, Szabó István viszont végérvényesen „*rátette a lábát arra az útra, amely a magyar történelemben vezetett*”.

83 „Képviselői beszámoló. Hegyi Árpád dr., a somogyzili kerület orsz. képviselője húsvét vasárnapján tartotta beszámolóját a kerületéhez tartozó Magyaratád, Igal és Szil községekben. Mind a három helyen igen nagyszámú választó közönség gyűlt egybe, akik tetszéssel és helyesléssel fogadták képviselőjük ama bejelentését, hogy belépett az Apponyi Albert gróf vezetése alatt álló 48-as alkotmánypártba. Az egyes községekből bizalmuk jeléül üdvözlő táviratot küldtek a 48-as alkotmánypárt vezéreinek: Wekerle Sándor miniszterelnöknek, Apponyi Albert gróf kultuszminiszternek és Andrássy Gyula grófnak.” = Svm. 1918. ápr. 5. 3. p.

84 „Kiszagdalkepviselők, akik nem kiszagdák. Szabó István nagyatádi orsz. képviselő vezetése alatt álló kiszagdapárt és a magyar gazdaszövetség legközelebb fuzionálnak és ez alapon Szabó István és Mayer János kiszagdapárti képviselőket beválasztották a gazdaszövetség választmányába. A kiszagdapárt két másik országos tagját: Novák János csurgói és Herceg Sándor szigetvári képviselőket azonban nem választották be a gazdaszövetség választmányába. Az oka ennek az, hogy őket nem tekintik kiszagdáknak, mert mindkettő birtoka jóval meghaladja ugyanis az ezer holdat.” = Svm. 1918. május 15. 3. p.

85 A kiegyezés rendszere az osztrák-magyar közös kormány ellenőrzésére és a közös költségvetés megállapítására a Monarchia két felének törvényhozásaiból 60-60 tagú tanácskozó testületeket hozott létre. Az 1867. évi XII. törvénycikk értelmében a magyar Országgyűlés kebeléből „a közös ügyek tárgyalására kiküldött országos bizottság” 40 tagját a Képviselőház, 20 tagját pedig a Főrendiház választotta saját tagjai közül. A magyar és az osztrák delegáció egymástól elkülönülten, évente egyszer, néhány héten keresztül ülésezett.

86 „A kereskedelmi alkalmazottak jogviszonyainak rendezése. A kaposvári kerület képviselőjének törvénytervezete. Nagy Ferenc dr. titkos tanácsos nyilatkozata.” = Svm. 1918. jan. 18. 3. p.

87 „A közigazgatási bizottság ülése.” = Svm. 1917. jan. 11. 4. p.

88 „Agyonlőtte a leányát. Esküdtszéki tárgyalás.” = SH. 1917. jún. 6. 3. p.

A MAGYAR ÁLLAM HATÁRŐRIZETE A XIX–XX. SZÁZADBAN (TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS)

SUBA JÁNOS

Amióta az államok kialakultak – tértől és időtől függetlenül – mindig valamilyen határőrizetet valósítottak meg. A határőrizet formáit mindig az állam dönti el. A terepen geodéziailag kitűzött, bemért, térképen is ábrázolt, határjelekkel állandósított határvonal a polgári állam termékei.¹

Ez az időszak nagyon izgalmas a magyar határőrizet szempontjából. A dualizmus korában, a két világháború között és a kommunista diktatúrában ugyanis Magyarország más-más határőrizeti modelleket testesített meg. A határőrizet felépítését és így tevékenységét az adott állam belpolitikai helyzete, és ezzel összefüggésben a szomszédos államokkal való viszonya, és a korszak technikai szintje határozza meg. Mindig az adott állam belpolitikai viszonyai a legfontosabbak.

Az egyes modelleket következő szempontok alapján tudjuk összehasonlítani: a határőrizeti feladatoknak az aktuális jogrendszerben való elhelyezése, a határőrizeti tevékenységet megvalósító szervezetek jellegét és viszonyukat az állam más alrendszereihez, a határőrizetben tevékenykedők létszáma és feladatuk jellege, a határforgalom nagysága és jellege, a határőrizeti tevékenység ellátásához igénybe vett terület kiterjedése. A dolgozat terjedelmi korlátai miatt a teljes összehasonlításra nem vállalkozhat.

A dualizmus korszaka

A kiegyezéstől az első világháborúig terjedő időszakban Európa-szerte a határőrizet liberális gyakorlata valósult meg. Európában ismeretlen volt a vízum fogalma, hiszen csak az orosz- és az Oszmán-birodalomba való beutazáshoz volt szükség vízumra. Európa legtöbb országába útlevél nélkül lehetett utazni.² 1903. VI. törvény kimondta, hogy az ország határainak átlépéséhez nem kell útlevél. Az útlevél-kötelezettség kialakítását a – kölcsönösség elve alapján – az érintett országok tekintetében, illetve a rendkívüli helyzetek kapcsán a kormányzatra bízta.³ Az útlevelet e jog korlátozásához kapcsolódó adminisztratív következménynek tekintették.

A határőrizetben az alapvető változást a haditechnika és a hadművészet terén bekövetkezett változások idézték elő. A tömeghadseregek kiépítésével, technikai fejlődésével a strukturális és diszlokációs követelmények megváltoztak. Így a hadsereg határőrizeti feladata már nem felelt meg a követelményeknek. Békeidőszakban a korszerű haderő felvonultatása a határon értelmetlené vált, mert nem tudta hatékonyan ellátni a határőrizet feladatait. Így a Magyarországon, illetve a Monarchiában – Nyugat-Európa országaihoz hasonlóan – a határőrizetet nem a haderő valósította meg. A haderőnek nem voltak határőrizeti feladatai sem békében, sem háborúban. Természetesen a kivételes hatalom időszakára vonatkozóan összehangolták a határőrizetet megvalósító rendvédelmi testületek és a határvédelmet kivitelező hadsereg tevékenységét. A hadművelési területek kivételével azonban a magyar határőrizeti szervek a háború során sem kerültek a haderő alárendeltségébe.⁴

A határőrizet antimilitáns tevékenység volt, ezért a belügyi és más nem katonai tárcák alárendeltségébe tartoztak a feladatot végrehajtó szervezetek. A dualizmuskori magyar határőrizet szervezetei voltak a M. Kir. Határrendőrség (451 fő), a M. Kir. Csendőrségen belül fegyvernemi jelleggel működő

- 1 Suba János: Az állam szuverenitásának jelképe a földrajzi térben: az államhatár határjelei. In Szimbólumok üzenete (Szerk.: Mezey Barna) Bp., 2011. ELTE Eötvös K. (ELTE Jogi Kari Tudomány 14.) 599. p.
- 2 Suba János: A határszéli forgalom szabályozása Magyarországon a XIX–XX. században. = A Nyugati rendvédelem hatása a XIX–XX. századi magyar rendvédelemre = Rendvédelem-történeti Füzetek. 2001/10. 167–173. p.
- 3 1903. VI. tc. CD. Jogtár.
- 4 Parádi József: A dualista Magyarország határőrizete 1867–1914. Bölcsészdoktori disszertáció (ELTE BTK). Kézirat. Bp., 1985. (a továbbiakban: Parádi, 1985)

határszéli csendőrség (1052 fő), a M. Kir. Pénzügyőrség határszéli szakaszai (500 fő), a vámhivatalok (251 fő), a vesztegintézetek (39 fő), a határ menti erdészeti hatóságok (350-450 fő), a határátkelőhelyek humán orvosi állomásai (72 fő) és a révhivatalok (60-70 fő).⁵ Az I. világháború előtt összességében 2775-2885 fő látott el határőrizeti szolgálatot valamely testület tagjaként. Az érintett testületek a határőrizeti feladatkör azon résztvevénységét látták el, amely az alaptevékenységükkel összefüggött. E szervezetek a magyar közigazgatás szerves részét képezték. A dualizmuskori politikai vezetés a határőrizetnek nem tulajdonított akkora jelentőséget, hogy a végrehajtását önálló szervezetben egyesítse.

Az 1905-ben felállított határrendőrség új állomást jelentetett a dualista Magyarország határőrizetének fejlődésében. A kiegyezést követően az első szervezet volt, melyet – az ország teljes határszakaszára kiterjedően – határőrizeti céllal állítottak fel. A határrendőrség azonban fennállása idején nem volt képes a teljes határőrizetet önerőből végrehajtani. A határrendőrség a határőrizetet irányította, végrehajtani azonban csak a határforgalom ellenőrzését tudta és a határőrizettel kapcsolatos nyomozati munkát végezte.

A zöldhatár-őrizet gerincét ellátó határszéli csendőrség és határ menti pénzügyőr szakaszok a határ menti néhány km-es mélységben – amely a terep jellegétől függően 5 és 20 km között mozgott – látták el a feladatukat. Az úgynevezett zöld határőrizet két lépcsős volt, az egyik lépcsőt a pénzügyőrség, a másik lépcsőt a csendőrség adta. Mindkét lépcsőn belül – a határsértők valószínűsíthető mozgási irányában – több vonalas járőrözést biztosítottak a határmenti pénzügyőr szakaszok, illetve csendőrőrök. A csendőr- és a pénzügyőr járőröknek egymással látó- és hallótávolságban kellett mozogniuk. A kishatárforgalmat a határszéli csendőrség felügyelte.⁶

A dualizmus időszakában a határőrizettel kapcsolatos legfontosabb feladatokat törvényekben szabályozták. Nem a határőrizet állt a jogszabályi rendezések középpontjában, hanem azok a kérdések, amelyek olyan jogosultságokból fakadtak, mint a kivándorlás, a külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatása stb. A határőrizet csupán e jogosultságok kezelésének tekintették, természetesen megfelelő jogszabályi korlátok között. Az alacsonyabb és a magasabb jogszabályok a határok átlépésének a könnyítésére irányultak. A nem szabályszerű határátlépést nem tekintették súlyos bűncselekménynek, csupán pénzbírsággal sújtották. Korlátozták azoknak a számát, akik a határforgalomban nem, vagy csak külön engedéllyel vehettek részt (pl. kiskorúak és gyámság alatt állók, kötelező katonai szolgálatukat ellátók, jogerősen szabadságvesztésre ítélték stb.). Akiknek a külföldre utazáshoz mégis útlevélre volt szüksége, azoknak az úti okmányokhoz jutását igyekeztek megkönnyíteni. Az útlevél kiállítására jogosult hatóságok száma széles körű volt. E hatóságok nem is tagadhatták meg az útlevélkérelmeket, amelyeket egyébként indokolni sem kellett, kivéve a már említett okokat.⁷ Az általános alapelv volt a jogosulatlanok kiszűrése. A határon történő átlépésnek a megakadályozása nem nehezíthette meg a vértlen személyek utazását, határátlépését. Ezt az alapelvet a határforgalom ellenőrzését, a zöld határ őrizetét és a határrend betartását szabályozó alacsonyabb rendű jogszabályokban is igyekeztek érvényre juttatni.

A határ menti településeken lakó hivatalos személyek és házuk népe útiokmány nélkül is átmehetett a határ túloldalán elhelyezkedő szomszédos településre. A határ menti lakosok számára kedvezményes határátlépési lehetőségeket biztosítottak. Innen származik a kishatárforgalom megnevezése. A kishatárforgalmi úti okmánnyal a túloldalról érkezők a határ mindkét oldalán 40 km-es sávban mozoghattak. Kishatárforgalmi úti okmányt azok számára is kiállítottak, akik ugyan nem a határ mentén laktak, de a határ túloldalán elintézni való ügyük akadt. A határ túloldalán földbirtokkal rendelkezők pedig szerszámaik és terményük után vámot nem fizettek, földjeiket a legrovidebb úton közelíthették meg, sőt amennyiben birtokukat az államhatár átszelte vagy azzal érintkezett, a saját földjükön bármikor átlépheték a határt.⁸ A lakosság többsége – mivel a jogszabályok az érdekeit védtek – jogkövető magatartást tanúsított.

5 Parádi József: A magyar rendvédelem története. Bp., 1995. (a továbbiakban: Parádi, 1995)

6 Parádi, 1995.

7 Benesik Péter: A magyar úti okmányok története 1867–1945. Bp. 2003. (a továbbiakban: Benesik, 2003)

8 Suba János: Határ menti forgalom szabályozása Magyarországon a két világháború között. In: A Kárpát-medence politikai földrajza. IV. magyar politikai földrajzi konferencia. Pécs, 2004. okt. 7-8. Szerk: Pap Norbert-Végh Andor. Pécs, 2005. (a továbbiakban: Suba, 2005) 110-118 p.

A korabeli magyar határőrizet – hasonlóan napjaink Európai Uniójához – csupán a Magyar Királyságnak az Osztrák-Magyar Monarchia hatáiraival megegyező szakaszán kellett megvalósítani. A két társország közötti határvonalat bárhol átlépheték a két állam polgárai ellenőrzés nélkül. A Monarchia Osztrák Császárság hatáiraival egybe eső szakaszát az osztrák örökös tartományok szervezetei őrizték. A császárság határőrizeti tevékenységének döntő elemét ugyancsak a rendőrség és a csendőrség képezte.

A déli határszakasz kiemelt jelentőségű volt a felmerülő kulturális, vallási, etnikai problémák miatt.⁹ A határőrizeti tevékenység a román-magyar és a szerb-magyar határszakaszon a határ menti néhány kilométeres sávban valósult meg. A hágók és a folyami átkelőhelyek szakaszain végeztek rendszeres tevékenységet, ahol valószínűsíthető volt a határsértők mozgása. E térségek általában ritkán lakottak, a kevésbé megművelt területek voltak. Nem volt érvényben mozgáskorlátozás, a földek művelését sem korlátozták.

A liberalizmus és a racionalizmus, a takarékoság és a hatékonyság jellemezte a dualizmus kori magyar határőrizetet. Össze tudta egyeztetni a birodalmi (Osztrák-Magyar Monarchia) és a hazai (Magyar Királyság) érdekeit. A kormányzat érdeke az volt, hogy a határokon szűrjék meg a nemkívánatos forgalmat, ugyanakkor a lakosság széles rétegeinek az utazását ne korlátozzák. A dualizmus alatt kialakult kishatárforgalom megteremtésével olyan precedenst teremtettek, amely később teljesedett ki és felszámolni is csak ideiglenesen sikerült. Ennek az volt az oka, hogy lokális gazdasági és etnikai érdekeket érvényesített, szemben a központi elvárásokkal.

A két világháború között

Az I. világháború nyomán Európa-szerte alapvetően megváltozott a határátlépések jellege. A jogi szabályozás megváltozott. A kölcsönösség elve alapján a kormány kénytelen volt az útlevél-kötelezettséget általánossá tenni. Általánossá vált az útlevél, sőt sok esetben a vízumkötelezettség is. Az útlevélkiadás bürokratikusá vált. Beszűkülte az útlevelek területi és időbeli hatálya.¹⁰ A határok átjárhatósága mérséklődött az utódállamokban fellángoló sovinizmus miatt. A vonatkozó magyar törvények nem változtak. Az 1939. évi honvédelmi törvény csak a határőrizet honvédelmi vonatkozásait szabályozta.¹¹

A Trianon után új helyzet állt elő a magyar határőrizetben: a határ túlsó oldalán is magyarok voltak, másrészt szerves gazdasági terek és rokoni kapcsolatokat vágott ketté az új határ. Ennek az abszurd helyzet kezelésére nyújtott lehetőséget a kishatárforgalom. A magyar kormányok törekedtek arra, hogy a szomszédos országokkal szerződéseikben rögzítsék a kishatárforgalom szabályait. Igyekeztek egységes elveket követni és rendet kialakítani, melyet alapvetően sikerült is megvalósítani, bár az eltéréseket nem sikerült teljes mértékben kiiktatni. Összességében sikerült olyan helyzetet kialakítani, amely enyhítette a békeszerződés káros hatásait a határ mentén.¹² Ez bürokratikusabb volt, mint az I. világháború előtti és kiterjedése is kisebb volt, csupán a határvonaltól számított 5-20 km széles sávra terjedt ki. Feladatát mégis betöltötte, lehetővé tette, hogy a birtokosok ne szakadjanak el a birtokuktól, a rokoni kapcsolatok fenntarthatók legyenek, a megtermelt javak eljussanak a piacra.

A két világháború közötti időszakban módosult a határőrizetnek a haderőhöz fűződő kapcsolata, amelyet jelentősen befolyásolt az ország megváltozott helyzete. Az önállóvá vált ország határőrizeti szervei lényegében kettős feladatot láttak el. Egyrészt – legális feladatként – megvalósították az államhatár őrzését, ennek részeként a zöld határőrizetet és a határrend betartatását, valamint a távollági- és a kishatárforgalom ellenőrzését. Másrészt – rejtett feladatként – a szerveztük álcájában

9 Lásd! Csüllög Gábor írásait: Csüllög Gábor: Regionális ütközőterek a Délvidéken (a 19–21. századi folyamatok történeti gyökerei) In. Európai kihívások IV. Nemzetközi tudományos konferencia. Szerk. Gulyás L.–Gál J. Szeged, 2007. 601-605. p., Csüllög Gábor: A Kárpát-medencei államtér problémái Trianon után. = Közép-európai Közlemények. 2010/4. 56-61. p.

10 Bencsik, 2003.

11 Suba János: A honvédelmi határsáv Magyarországon 1939–1945. között. In. Az ezer éves magyar rendvédelem. Rendvédelem-történeti füzetek. Bp., 2005. 133-139. p.

12 Suba, 2005. 110-118 p.; Suba János: Kishatárforgalom szabályozása Magyarország déli határán a II. világháború alatt (Magyar–Horvát határszéli forgalom 1941–1945). In. Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései. (II. Magyar politikai földrajzi Konferencia) Pécs, 2001. 64-82 p.

katonai erőket rejtettek el a határ mentén. E katonai erők feladatát alkotta az ellenséges támadás első csapásainak a felfogása és az ellenséges előrenyomulás lassítása a honvédség fő erőinek megérkezéseig. E célból a magyar haderő egyharmada, minden harmadik gyalogezred a határőrizeti szervek (M. Kir. Vámőrség, majd M. Kir. Határőrség) fedésében tevékenykedett.¹³

A magyar határőrizeti szervek működési területe a határöv volt, amely két részből állt, a határsávból és a határkerületből. A határsáv az államhatár mentén húzódó 500, majd 100 méter széles területsávot jelentett. E sávba a határőrizeti szervek állományán kívül mindenki csak engedéllyel léphetett be. A határsáv azonban a határt őrző szervezeteknek nem a teljes működési területét képezte. A határsáv mögött, az ország belseje felé eső területen helyezkedett el a határkerület. A határkerületnek az ország belseje felé eső vonala képezte a határöv belső végét. A határkerületben a határőrizeti szervezetek (vámőrség, határőrség, majd a határvadászok) más, a társ rendvédelmi szervezetek határ menti alakulataival közösen látták el határőrizeti szolgálatot.¹⁴ A határöv az ország teljes szakaszára kiterjedt, keskenyebbé és ellenőrizhetőbbé alakult a dualizmuskori elődénél.

A magyar határőrizetben 1921 és 1932 között – a vámőrség működésének idején – összesen 9213 fő vett részt. A határőrizetben résztvevő szervezetek voltak: a vámőrség (4040 fő), az államrendőrség (1640 fő), a csendőrség (2108 fő), a pénzügyőrség (825 fő) és a vámhivatalok (600 fő). 1932-től a vámőrséget a határőrség váltotta fel 7314 fővel, így a magyar határőrizetben résztvevők száma 1932-től 1938-ig 12 487 fő volt.¹⁵

A körülményekből fakadóan a magyar határőrizet militarizálódott. Végül 1938-tól honvéd határ vadász elnevezéssel a nem határvédelmi erőket is beolvastották a haderőbe. Ezzel viszont a M. Kir. Honvédség feladatától rendszeridegen tevékenységet ellátó szervezet is a véderő részévé vált. A határ vadászok határszolgálatos része, akik a határőrizeti feladatokat ellátták, 9475 főt tett ki. A terület-visszacsatolások nyomán a magyar állam határait 14 048 fő őrizte, ha csak a határőr-határ vadász létszámnövekedést vesszük figyelembe. A visszacsatolások nyomán megnőtt államhatárokon azonban a határőrizetben résztvevő társszervezetek is nagyobb létszámmal vettek részt. Ebből fakadóan a terület-visszacsatolások után 22 628 fő vett részt a magyar határőrizetben.¹⁶

A határöv fokozottabban ellenőrzött terület volt. A határövre vonatkozó speciális – korábban ismeretlen – rendeleteket hoztak, amelyek megnehezítették a kérdéses területen lakók életét (pl. csempészárúk forgalmazásának korlátozása, vámjövédéki felügyelet alá helyezés stb.). A kishatárforgalmi lehetőségek kiszélesítése: a határutak használata, a túldolali közszolgáltatások igénybevételének lehetősége stb. elviselhetőbbé tette a rukoni és a gazdasági szálak határavonali általi elvágását. 1939-ig sem a határőrizeti, sem pedig a határvédelmi erők tevékenységét nem jellemezte a határmenti térségek természeti környezetében való beavatkozás. A szomszédos kisantant államok, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia azonban védelmi vonalat épített ki a határain.¹⁷

1945–1989, a határőrizet szocialista kori szakasza

Az 1945–1949 közötti időszak önálló szakasznak tekinthető, bár az előző időszak igen sok vonását magán viselte, ám jelentős változásokon ment át. Ez az átmeneti időszakban a határőrséget – mint a honvédelmi struktúra részét – ütőképes, megbízható katonai erővé kellett tenni, minden mást ennek rendelték alá. 1946. március 11-i honvédelmi miniszeri rendelet alapján 14 nap alatt határportyázó

13 Suba János: Rendőrség, csendőrség, honvédség határvédelmi funkciói a Magyar Királyságban. In Pécsi Határőr tudományos Közlemények. Tanulmányok a „Határőrség és rendőrség – az integrált rendvédelem” című nemzetközi tudományos konferenciáról. Szerk. Hautzinger Zoltán. Pécs, 2007. (a továbbiakban: Suba J. 2007a.) 221-229. p.

14 Suba János: Gyepítől a honvédelmi határsáv. In „A nagy terek politikai földrajza” V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Pécs, 2006. november. Szerk. Reményi Péter, Szabó Veronika. Pécs, 2008. PTE TTK FI. (a továbbiakban: Suba J. 2006a.) 405-417. p.

15 Parádi, 1995.

16 Uo.

17 Suba J.: A kisantant államok határ menti erődvonalai (hatalmi-politikai katonai összefüggései). In Gyepítők, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920). Szerk. Frisnyák Sándor, Csihák György. Nyíregyháza-Zürich, 2004. 205-215. p.

századok számát 27-ről 50-re emelték, 14 határvadász zászlóaljba szervezve. Így a 6588 fős határőrség, amely a 13 500 fős honvédség közel felét tette ki, a baloldal hatalmi harcának erős fegyverévé vált.¹⁸

A határforgalom 1945 második felére indult meg, ekkor vált szét a határőrizet és határforgalom ellenőrzésére. A határvadászok mellett megjelent egy másik határőrizeti szervezet is, a határrendőrség, amely a rendvédelem rendszerébe tartozott. 1946 januárjáig – a határrendőrség teljes megszervezéséig – a határvadász alegységek is folytattak utas- és áruforgalom ellenőrzést. A határőrség nagy átfogó razziákon keresztül megerősítette a határvidék közbiztonságát, visszaszorította a csempészt és megerősítette a lakossággal való kapcsolatot.¹⁹

1945. augusztus 17-én felállított határrendőrség a belügyi tárca szervezetében és a rendőrség többi részétől elkülönülten jött létre, tehát a m. kir. határrendőrséghez hasonlóan a rendvédelem részét képezte. Még a határrendészeti kapitányságok felállítása a monarchia határrendőrségét idézte. A két szervezet közötti közös vonás csupán a határőrizeti feladatok ellátása volt. A határőr csapatok határőrizeti és kihatárforgalom ellenőrzési feladatokat láttak el, addig a határrendőrök elsősorban a távolsági határforgalom ellenőrzését végezték és csak kisebb mértékben kapcsolódtak be az egyéb határőrizeti feladatok teljesítésébe. Így bizonyos mértékű rivalizálás folyt a két szervezet között, amely a határrendőr szervezet megszűnéséig tartott. Ez a kettősség azt mutatta, hogy a polgári magyar állam természetes fejlődése során kialakult határőrizeti megoldás (rendészeti testület) nem bizonyult zsákutcának, az még mindig tovább élt, csupán még nem adták a visszaalakulás feltételei, másrészt előrevetette a határőrizeti fejlődés további tendenciáját.²⁰

Az ötvenes években a szovjet érdekszférába tartozó magyar kommunista vezetés biztonságpolitikájára – a feszült kül- és belpolitikai helyzet hatására – a katonai-, védelmi jellegű feladatok, elvárások voltak a meghatározóak.²¹

A Határőrség tevékenységét a fegyveres erők részeként, katonai jelleggel, közvetlen pártirányítással végezte. Az ország nyugati és déli államhatára mentén elsődleges feladattá vált a szovjet tömb határvonalának hermetikus lezárása. A politikai céloknak, a szovjet és koalíciós érdekeknek teljesen alárendelve alakították ki a határőrizet rendszerét, súlyozták az erőket, eszközöket az akkori „ellenségkép”-nek megfelelően a nyugati és déli határokra. A hadművelleti elképzelés alapján kidolgozott tervekben fontos szerep jutott a magyar–jugoszláv határszakasz megerősítésének, műszaki biztosításának, illetve később a határszakaszon kiépített erődépítési vonalnak.

Elsőnek az ország déli határanak műszaki biztosítása, drótkadályokkal való lezárása történt meg. Ez a műszaki akadály egy- és kétsoros drótkerítésből állt. 1949 nyaráig 227,50 km kettős drótkerítés és 194,55 km egyes drótkerítést építettek meg. Ezt később egészítették ki aknazárral. 1949-ben a 2 millió aknából álló aknamezőket a drótkadályok közé telepítették. 1955 végéig folyamatos volt a határzárak kiegészítése, átépítése, az aknásítás és az aknasűrűség növelése.²²

A legveszélyesebbnek ítélt nyugati és déli határszakaszok őrsinek létszámát felemelték 33 főre. Ezen őrsők határszakasza kisebb, létszáma viszont közel kétszerese volt a más viszonylatú őrsőknek. Ez számottevő erőösszpontosítást eredményezett. Ekkor az átcsoportosított erőkből egy teljes zászlóalj-parancsnokságot, 5 új határvadász századparancsnokságot, valamint 36 őrsöt állítottak fel a belső átcsoportosítások mellett. Emellett a már meglévő öt déli viszonylatú zászlóaljparancsnokság közvetlen alárendeltségében egy-egy olyan 22 fős tartalékőrsöt állítottak fel, amelyeknek nem volt saját őrizendő határszakaszuk, és még működési területük sem. A zászlóaljparancsnok a határőrizeti helyzet függvényében alkalmazta őket. A főerőkifejtés délre való áthelyezése olyan mértékű volt,

18 Gáspár L.: A határőrség szervezeti változásai 1945–1956 között = „A Közbiztonság közös Európai örökségünk” Rendvédelem-történeti füzetek. 2005/13. 50-55.p.

19 Keserű I.: A határőrség megalakulása és tevékenysége a népi demokratikus forradalom időszakában kandidátusi értekezés (MTA) Kézirat, Budapest, 1985. 144-148. p.

20 Parádi József: A Magyarországi rendvédelem fejlődési tendenciái 1867–1950-ig = „A Közbiztonság közös Európai örökségünk” Rendvédelem-történeti füzetek. 2005/13. 84-96. p.

21 Suba János: Magyarország katonaföldrajzi helyzete és hadszíntér előkészítés 1949–1955 között. In. IV. Magyar Földrajzi konferencia előadásai (Debrecen 2008. november 14-15.) Szerk. Szabó V.–Orosz Z.–Nagy R.–Fazekas I., Debrecen, 2008. 439-443. p.

22 Suba János: Magyarország határán végzett aknamelepítési munkálatok műszaki-technikai biztosítása 1950-ben = Új Honvédségi Szemle. 1998/8. 52-59. p.

hogy 1949 végén már a zászlóaljknál lévő állomány 50%-a déli, 20%-a nyugati és 30%-a az összes többi viszonylatban teljesítette feladatát. Így a jugoszláv határ mentén három, nyugaton két lépcsős határőrizeti rendszer alakult ki, ami az adott időszak vezetési, technikai viszonyai közepette meglehetősen jó hatékonysággal működött.

1949 decemberében a határőrség – amely mindig is a kommunista párt befolyása alatt állt – kivált a honvédség kötelékéből és átkerült az Államvédelmi Hatóság alárendeltségébe. A határőrségnek a totális államvédelmi rendszerbe illesztése váratlanul, előkészítés nélkül és rövid idő alatt 1949. utolsó két hetében ment végbe. 1951 végére alakult ki az a határőrizeti szervezet, amely lényegében a szovjet határőrség szervezetének másolata volt. E szerint a határőrség az államvédelmi szervezetbe illeszkedett, országos parancsnokságra (és ennek közvetlenjeire), továbbá határőr-kerületekre, még tovább zászlóaljakra, majd őrsőkre és forgalomellenőrző pontokra tagozódott. 1951. február 1-jével a határőrség átvette a volt határrendőrség feladatának, állományának és eszközeinek nagy részét. Az ekkor kialakított szervezeti struktúra kisebb-nagyobb változtatásokkal lényegében az 1980-as évek végéig fennmaradt.

A szervezet további új vonásai voltak a déli és nyugati viszonylatban felállított határ menti felderítő szolgálatok, és a műszaki zárrendszert kiszolgáló műszaki alegységek. A tartalékokat tovább erősítették, a déli és nyugati kerületek már tartalék századokat kaptak, sőt délen még a zászlóalj tartaléka is század erejű volt. Tekintettel a háborús konfliktus feltételezett veszélyére, a déli kerületek tartalék századaiban, a lövészszakaszok mellé géppuskás és aknavető-szakaszokat is szerveztek. Az őrsők 60, 50, 40, illetve 25 fős szervezetűek voltak. Délen az összes őrs 60 főből állt, de ezeket gyakorta még meg is erősítették. A határőrizet megnövekedett jelentőségét mi sem érzékelteti jobban, mint létszámviszonyainak alakulása. Míg 1945-ben 5000 főre tervezték szervezetét, 1949 végén létszáma 13 000 fő volt, 1950-tól a határőrség állománya 17 577 főt számlált, de 1952 végén már a 18 000-et is meghaladta. Ebből 1951 és 1955 között 6400 fő teljesített szolgálatot a déli határon.²³

1950-ben létrehozták a határsáv intézményét. A határsávba hat megye 15 járása került, mintegy 310 településsel. Kiterjedése kb. 9000 km² volt, ez mintegy 290 000 állampolgárt érintett. A határsávban csak erre a célra kiállított igazolvánnyal lehetett tartózkodni. A határvonalon nem hogy átjutni nem lehetett, de meg sem lehetett közelíteni. A határsértést elkövetőkkel, vagy megkísérlőkkel szemben a határőr járórt széleskörű fegyverhasználati jog illette meg, mely jogok csak a nyolcvanas évek végére csökkentek a minimálisra.

A legveszélyesebbnek ítélt 2446 személyt családjukkal együtt kitelepítették, elkerülendő hogy egy jugoszláv konfliktus esetén, a térség hadművelleti területé válásakor ebből az övezetből katonai információk szűrődhessenek ki, illetve szabotázsakciók történhessenek.²⁴ Ezzel együtt intenzíven zajlott a titkosszolgálatok háborúja a déli végeken.²⁵

Következő lépésként került sor a Déli védelmi rendszer kiépítésére. Ez a Magyar Népköztársaság és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság határán mintegy 600 km-es szakaszon, 100–160 km mélységben, tábori típusú és állandó védelmi építmények készítését jelentette. Körmentől Nagylakig készítették el. Kiépítését súllyal a Duna–Tisza közén és a Lenti–Nagykanizsa irányban hajtották végre. A védelmi rendszer részei voltak: az előtér, három védőöv: egy megközelítően jól kiépített fővédőöv, és egy gyengén kiépített második és egy harmadik védőöv. Ezek mélysége 10–25 km közt váltakozott. Ezt egészítette ki a hadművelleti akadálycsomópont rendszere, amelyet a határtól számított 60 km mélységig terveztek kiépíteni. Az első zónában harcokcsi elhárító árkok, harcokcsi falak, harcokcsi buktatók (kövek, vasbeton barikádok) épültek ki. Az utakat, hidakat előkészítették a robbantásra. Ezt egészítette ki az akadályokat tűzzel fedező alegységek tüzelőállásainak kiépítése. Az erősítési munkák 1955 júniusáig tartottak.²⁶ Ugyanebben az évben kezdődött meg a drótakadályok,

23 Gáspár L. A határőrség szervezeti változásai 1945–1956 között = „A Közbiztonság közös Európai örökségünk” Rendvédelem-történeti füzetek. 2005/13. 50–55.p.

24 Suba János: A Déli védelmi rendszer. In. „A magyar Maginot” A déli védelmi rendszer 1951–1955. Főszerk. Holló József. Bp., 2008. (a továbbiakban: Suba, 2008) 55–88. p.

25 Jakus J.: Titkos háború a déli államhatár mentén az 50-es évek elején = Közép-európai Közlemények. 2012/1. 42–54.p.

26 Suba, 2008. 55–88. p.

az aknazarak, és a védelmi rendszer nem állandó létesítményeinek felszámolása.²⁷ Bontásuk 1961 végére – a vasbeton építmények kivételével – befejeződött.

A kihatárforgalmat teljes egészében felszámolták. Az adminisztratív korlátozások miatt visszaesett a határ menti térség gazdasági fejlődése, amelyet már úgyszólván a természetes piacától a békediktátum. A kiutazásokat lényegében az állami kapcsolatokra szorították vissza. Az útlevel is csak az utazás időszakában lehetett a kiutazó birtokában.

A határforgalom-ellenőrzés rendszerében is tükröződött a teljességre való törekvés. A koalíciós érdekeknek megfelelően elsősorban a nyugati és déli határainkon kellett megakadályozni – időigényes és aprólékos ellenőrzéssel –, hogy a kiutazó magyar és más szocialista országok állampolgárai külföldön maradjanak. Ilyen körülmények között természetesen tönkrement a határon átnyúló infrastruktúra döntő többsége.

1953-tól a határőrség szervezetét több lépcsőben erőteljesen leépítették. Ez 1954-ben az első hullámban több mint 3000 fős csökkentést jelentett. A rendszeresített létszám 1956. december 12-i állománytábla szerint 15 000 fő volt. A főerők kifejtésének irányát a megváltozott katonapolitikai és határőrizeti helyzethez igazították. 1958 végén Jugoszlávia irányában három határőr kerület, 56 őr, öt FEP (forgalom-ellenőrző pont), 3396 fővel hajtotta végre a határőrizeti feladatokat.

Az 1950-es évek végére a Határőrség erőinek zöme a határvonallal párhuzamos területsávban helyezkedett el. Az őrsök, forgalom-ellenőrző pontok a határvonaltól öt km-es sávban települtek és hajtották végre feladataikat. A közvetlen irányításukat végző zászlóaljak, önálló zászlóaljak és határőr kerületek általában 20 km-es területsávban helyezkedtek el, főleg nagyobb városokban, esetleg megyeszékhelyeken, a közvetlen alegységek révén ellenőrizve a mélységi területeket. Az őrsök rendszeresített létszáma Ausztria irányában 65 fős, Jugoszlávia irányában 40 fős volt. A déli határszakaszon a határőrizet eredményessége lényegesen visszaesett. Ezért 1959-ben 1120 fővel emelték a Határőrség létszámát, a nyugati és déli határszakasz megerősítése céljából. Jugoszláv viszonylatban 4970 főre emelték a határőrök létszámát. Így az egy km-re jutó határőrök száma az előző évi 3,5-ről 6,9 főre emelkedett. Hét új őrsöt állítottak fel, öt tartalék őrsöt a mélységben és öt vonatellenőrző szakaszt. 1962–67 között a déli viszonylatban a rendszeresített létszám 681 fővel csökkent.²⁸

1971. július 1-jével szervezeti egyszerűsítést hajtottak végre, erősödött a végrehajtó szolgálat a mélységi határőrizet szilárdítása érdekében, a valószínű mozgási irányokban, nyugati és déli viszonylatban 16 tartalék őrsöt szerveztek, közülük tízet új állomáshellyel. 1974-től 1980-ig csak kisebb szervezeti és létszámbeli módosítások történtek. Megszüntettek őrsöket, a létszámukat pedig a növekvő idegenforgalom miatt új FEP-k megnyitására, illetve a régiók megerősítésére csoportosították át.

Az elszigetelődés hatalmas erőket kötött le. Az államapparátuson belül a határőrizettel foglalkozók létszáma már a két világháború közötti időszakban is jelentősen gyarapodott. A határőrség létszáma folyamatosan emelkedett. Így igyekeztek minél jobban megfelelni a változásoknak, az elvárásoknak és követelményeknek. Ezért a Határőrség szervezetszerű létszáma 1958-tól 1989-ig közel 4000 fővel nőtt, és 1989. május 1-jén volt a legmagasabb, 18 941 fő.²⁹

Ezzel egy időben az ötvenes években radikálisan csökkent a határátkelőhelyek száma, 1959-ben csupán 23 helyen lehetett átlépni az országhatárt. A totális izolációt a hatvanas évekkel kezdődően fokozatos enyhülés váltotta fel. Az 1980-as évtized gyors változásainak, az elvárásoknak és követelményeknek a Határőrség is igyekezett minél jobban megfelelni.³⁰

A Határőrség történetében 1989-től történelmi jelentőségű változások kezdődtek. Kiderült, hogy a totális határőrizeti rendszer már túlhaladott és további működtetése sem erkölcsileg, sem technikailag nem tartható. A világútlevelekről szóló törvény alapján a külföldre utazás gyakorlatilag minden magyar állampolgár számára elérhetővé vált. A magyar törvényhozás bűncselekményből

27 Suba János: A Magyarország határán létesített műszaki záruk felszámolása 1956-ban = Hadtörténelmi Közlemények. 2006/3. 831-839. p.

28 Nagy J.: A BM határőrség helye, szerepe, szervezetének változásai a szocialista államhatalomban 1957-től az 1980-as év végéig. = „A Közbiztonság közös Európai örökségünk” Rendvédelem-történeti füzetek. 2005/13. 78-83.p.

29 Uo.

30 Nagy Gy.: A határforgalom változásai és az azt meghatározó főbb tényezők a nyolcvanas évektől napjainkig. A határforgalom. = „Szabad mozgás a Kárpát medencében” Rendvédelem-történeti Füzetek. 2001/11. 35-42.p.

szabálysértéssé enyhítette a tiltott határátlépés minősítését, ennek megfelelően módosult a határőrök fegyverhasználata. A nyugati és déli határon megszűnt a határsáv és a nyomsv. Felszámolták az elavult elektromos jelzőrendszert. Magyarország 1989-ben csatlakozott a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi Genfi Egyezményhez. A kormány döntése alapján a Határőrség 1989. szeptember 11-én megnyitotta számukra a nyugati határszakasz határátkelőhelyeit.

A változások új kihívás elé állították a Határőrséget, és szükségessé tették új – az európai normáknak megfelelő – testületi és rendészeti jelleget előtérbe helyező határőrizeti koncepciók kidolgozását. A javaslatot elfogadó kormányhatározat alapján 1990-től megkezdődött a hivatásos határőrizet kiépítése és ezzel együtt a Határőrség szervezetének gyökeres átalakítása. A Határőrség 1990-es évek kezdetén, zömmel katonai módszerek alkalmazásával, sorállománnyal hajtotta végre az államhatár lehetőleg résmentes őrzését, a határforgalom megbízható, gyors és kultúrált ellenőrzését. A Határőrség őrizte a kijelölt BM-objektumokat, és mintegy 850 fővel építési feladatot hajtott végre. Valamint felkészült a BM „Mozgósítási” időszak feladatainak biztosítására, és a határvédelemben való részvételre. Jelentős létszámmal segítette a BM szakirányú feladatokat is.

1991-ben – a jugoszláv polgárháború kitörése – szükségessé tette akció-, később határ vadászszázadok létrehozását. Az átalakulással párhuzamosan folyamatosan csökkent a sorállományú határőrök száma. Feladatkörüket először a határátkelőhelyeken, majd a zöldhatáron is hivatásos határőrök vették át. A határ vadász századoknál szerződéses és hivatásos határőrök teljesítettek szolgálatot. 1998 áprilisában az utolsó sorkatonák is leszereltek a Határőrségtől.

Bővült a Határőrség feladatköre és folyamatosan megszülettek azok a törvények, amelyek már a szervezet részére is szabtak feladatokat. A határvédelmi feladatokat a honvédelmi, az idegenrendészeti feladatokat és jogköröket az idegenrendészeti törvény szabályozta. A rendőrségről szóló törvény egyes részei a határőrök jogkörét is érintették. A törvényalkotási folyamat során a határőrizetről és a Határőrségről szóló 1997. évi XXXII. törvény teljessé tette a Határőrség tevékenységét szabályozó jogi háttérrel. A szervezet nyomozati jogkört kapott az embercsempészás, az úti okmány tekintetében elkövetett közokirat-hamisítás, a határjelrongálás, a fegyveres tiltott határátlépés, a jogellenes belföldi tartózkodás bűncselekmények esetén.³¹ Az 1999. évi – a szervezett bűnözés elleni – LXXV. törvény felhatalmazta a Határőrség büntügyi szerveit a bírói engedélyhez kötött titkosszolgálati eszközök alkalmazására a szervezett bűnözői csoportok elleni hatékony fellépés érdekében.³²

Az 1989-es 18 941 főnyi létszám 1999. augusztus 1-jén 13 700 státusra módosult. Ezzel kellett megvalósítani feladatait. Európa közepén a délkelet-északnyugati irányú nemzetközi migráció tengelyében, alapvetően hivatásos állománnyal, rendészeti és bűnüldözési módszerekkel kell küzdeni az egyre szervezettebbé váló embercsempészet, a közokirat-hamisítás, a nemzetközi bűnözés, a kábítószer-, a fegyver-lőszer-, és a nagy értékű gépjárműcsempészet ellen.

A Schengeni Egyezmény után 1990. január 15-én aláírt Schengeni Végrehajtási Egyezmény 1995-ben lépett életbe, és gyakorlatilag a schengeni térségben felszámolta a belső határellenőrzést, áthelyezve a hangsúlyt a külső határokra, ahol meghatározott szabályok alapján történik a beutazás és a bevándorlás ellenőrzése. A személyek szabad mozgásának biztosítása érdekében a biztonsági kockázatok kiküszöbölésére közös szabályokat fogadtak el a vízumpolitika, a menekültügy és a külső határellenőrzés területén. Az egyezmény már továbbfejlesztette a megállapodás elgondolásait, és fő célként megjelenítette azt, hogy a közös határokon megszűnik az ellenőrzés, azon bárki, bárhol, bármely időben átléphet (akár az autópályán, akár egy hegyi ösvényen, akár egy folyó partján sétálva). Ugyanakkor szigorú ellenőrzéshez kötötte a külső határokon átlépő személyeket és tárgyakat, valamint olyan, az országok mélységében kialakítandó ellenőrzési módszerek kialakítását tűzte ki célul, mellyel hatékonyan lehet szűrni az országba bejutott illegális migrációt.

A strukturális átalakulás fogalmi szinten is végbement, ma már határrendészetről beszélünk. Ez a mai fogalmaink szerint az államhatárnak rendjét sértő vagy veszélyeztető cselekmények megelőzésére, felderítésére és megszakítására, valamint az államhatár átlépésének feltételeivel nem rendelkező személyek beutazásának és kiutazásának megakadályozására irányuló tevékenységek

31 1997. évi XXXII. Tv. CD Jogtár.

32 1999. évi LXXV. Tv. CD Jogtár.

rendszere, amely határőrizeti és határforgalom ellenőrzési tevékenységre osztható. 2004-ben tíz igazgatóság 63 határrendészeti kirendeltséggel végezte feladatát.

A Pécsi Határőr Igazgatóság területén a korábbi hat határőrizeti és négy határforgalmi kirendeltség helyett, a továbbiakban hat határrendészeti kirendeltség működött. A Pécsi Határőr Igazgatóság – a Horvát Köztársasággal közös határszakaszon – a Magyar Köztársaság államhatárát 199,913 km (105,063 km szárazföldi, 94,850 km vízi határszakasz) hosszan őrzi Somogy megyében, Baranya megyében pedig 142,180 km hosszúságban. Határrendészeti vonatkozásban az igazgatóság illetékessége 78 Baranya- és 16 Somogy megyei település közigazgatási területére terjedt ki.

2007. december 21-én Magyarország csatlakozott a schengeni övezethez. A schengeni külső határokon megmaradt a 33 határrendészeti kirendeltség, ott az eddigi előírások szerint zajlott az ellenőrzés. A belső határokon – Magyarország és Ausztria, Szlovénia, Szlovákia – ezek a kirendeltségek megszűntek. A határellenőrzés 2008. január 1-én megszűnt. Az útlevel-ellenőrzést egy újfajta, idegenrendészeti, szűrő-kutató tevékenység váltotta fel, mely az országban illegálisan tartózkodók felderítésére irányul. Mindhárom országgal közös határmenti járőrszolgálatot működtet Magyarország; az államhatártól számított 10-10 kilométer „mélységben” vannak vegyes járőrök. Az egyik legnagyobb feladat volt a forgalom akadályainak megszüntetése a közúti határátkelőhelyeken, miközben kialakítottak egy esetleges – korlátozott időszakra vonatkozó – határellenőrzés visszaállítását lehetővé tévő rendszert is.

Ezzel az indokkal valósult meg a rendőrség és a határőrség integrációja. Az eddig 10 ezer fős határőrség és a 36 ezer fős rendőrség egyesülésével egy 44-45 ezer fős szervezet alakult meg. Öt ágazat jött létre: bűnügy, közrendvédelem, közlekedés-, igazgatás-, idegenrendészet és a határrendészet. Öt megyei rendőr-főkapitányságnál alakult ki úgynevezett „*létszám feletti létszám*”. Miniszteri döntés miatt ugyanis a volt határőröknek egykori szolgálati helyük közelében kínálták munkát.

A Latinca-szobor avatása, 1962. november 7.

A KAPOSVÁRI LATINCA-SZOBOR FELÁLLÍTÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI A SOMOGY MEGYEI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

VONYÓ ANITA

Az előkészületek

Kaposvár belvárosában az 1990-es évek elejéig állt – a róla elnevezett téren – Latinca Sándornak,¹ a Tanácsköztársaság somogyi vezéralakjának szobra. Az alkotást a rendszerváltozás után eltávolították, a teret pedig 1998-ban Európa térré keresztelték át. A somogyi megyeszékhely arculatát 30 éven át meghatározó szoborról, és a korszellemről, melyben született, így írt egy 1978-as kiadvány: „A felszabadulás után született alkotások szakítottak a polgári ízléssel. Az utódok tisztelete, kegyelele szülte Latinca Sándornak, a tanács hatalom mártírjának, illetve a felszabadító szovjet katonáknak az emlékművét, amelyek történelmi sorsfordulóink eszmei-gondolati tartalmát hordozzák, és egyszerűségükkel jelképei Kaposvárnak, a szocialista városnak, felsőfokú központnak.”²

Bár az 1950-es évek folyamán többször is felvetődött Kaposvár vezetőiben, hogy szobrot állítsanak Latinca Sándor emlékének,³ de 1958-ig a döntéshozókat számos ok akadályozta meg abban, hogy az alkotás megszülethessen. Közelgett azonban a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója, melyet a város méltóképpen kívánt megünnepelni (1. számú melléklet).

A munka koordinálásának céljából életre hívták a városi pártapparátuson belül az úgynevezett Szoborfelállítási Bizottságot,⁴ melynek felhívása a megye napilapjában jelent meg: „Alig egy év választ el bennünket a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulójától. A megyei és a városi párt-végrehajtó bizottság, a megyei és városi tanács végrehajtó bizottsága a munkásmozgalmat régi harcosainak javaslatára elhatározta, hogy a Tanácsköztársaság 40. évfordulóján Latinca Sándor és mártírtársai emlékének szoborral áldoz, és a dicső Tanácsköztársaság hősi korszakát, nagyszerű tetteit emlékkönyvben és pályázatok kiírásával örökíti meg. A Tanácsköztársaság emlékének áldozni társadalmi ügy. Kéréssel fordulunk mindenkihez, hogy tehetségéhez mérten segítse a szép terv megvalósítását. A mintegy 550 000 forintos költségből a városi tanács elsőnek 50 000 forintos hozzájárulást szavazott meg. A gyűjtést szélesebb körben május 15-én kezdjük meg. Mégpedig úgy, hogy a szoborfelállítás teendőinek elvégzésére, az anyagi fedezet előteremtésére létrehozott bizottság tagjai és a gyűjtésre bevont aktívák felkeresik az üzemek, hivatalok, intézmények vezetőit, dolgozóit, a város és a falvak lakóit. Az adományozók nevét sorszámozott gyűjtőívre jegyzik fel, s részükre a nemes célra adott pénzüsszegekről névre szóló emléklapot adnak ki [...] kifejezzük azt a meggyőződésünket, hogy Kaposvár város és Somogy megye dolgozói támogatják kérésünket, és szívesen adott forintjaikkal megteremtik a lehetőségét, hogy a nagy üggyhöz méltóan ünnepelhesük az első Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulóját.”⁵

1 Latinca Sándor nevének helyesírása tekintetében lásd! Kávássy Sándor: Latinca Sándor Bp., 1973. 8-9. p., 3-4. lábjegyzet. Ennek értelmében Latinca Sándor nevét c-vel, míg hozzátartozói nevét k-val írjuk.

2 Kaposvár szobrai. Szerk. Jávori Béla. Kaposvár, 1978. Városi Tanács Műv. O. 2. p.

3 Elsőként a Kaposvári Városi Tanács 1952. november 22-i tanácsülésén foglalkoztak Latinca emlékének méltó megőrkítésével. A Tanácsköztársaság somogyi szereplője életútjának méltatása után vita bontakozott a szobor helyének kijelölését illetően. A döntést elodázták azzal, hogy azt az MSZMP Somogy megyei Bizottságára bízták. Az elfogadott 9/1952. XI. 22. sz. tanácsülési határozatban mindössze az avatás időpontját jelölték ki: 1953. március 23-ra tervezték a szobor átadását. Vö. Szántó László: A Kaposvári Városi Tanács testületi üléseinek napirend-katalógusa 1950–1990. Kaposvár, 2005. SML, 81. p.

4 A források tanúsága szerint a bizottság a későbbiekben már csak formálisan működött. Mindezt jól alátámasztja az a fegyelmi ügy, amely a szobor körüli pénzügyvitési akció nyomán bontakozott ki. Vö. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL SML) XXXV. 1. k. MSZMP Somogy M. Biz. titkári iratok 17. ö. e. Latinca-szobor gyűjtési ügye 1958–1968!

5 A Latinca-szoborért. = Somogyi Néplap (a továbbiakban: S. N.) 1958. máj. 11. 5. p.; MNL SML XXXV. 1. c. MSZMP Somogy M. Biz. VB. ülések iratai. 6. ö. e. 1958. máj. 24. 140. p.

Kaposvár Város Tanácsának Végrehajtó Bizottsága 1958. július 18-án pályázati kiírást tett köz- egy köztéren felállítandó, körülbelül 220-240 centiméter magas Latinca Sándor szobor megtervezésére (2. számú melléklet). A Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapjával egyetértésben a pályázatra mindössze három fővárosi művészt „hívtak meg”. Baksa Soós György, Konyoresik János és Szabó Iván kapott lehetőséget arra, hogy terveiket benyújtsák. A szobrászoknak 40 centiméter magas patinázatlan gipszterv és 1:10 léptékű makett formájában kellett pályázniuk a Képzőművészeti Alapnál. A pályázat részvételi díja művészenként 5000 forint volt; az összeg 50%-a a pályázat aláírásával egyidejűleg volt esedékes a művészek számára. A részvételi díj második fele a benyújtott tervek elbírálása, illetve elfogadása után vált aktuálissá. Azon művész számára, aki a megbízást elnyerte, a pályázat kiírásának értelmében a részvételi díjat a tiszteletdíjből vonták le. A három pályázó által aláírt pályázati felhívás 1958. július 29-én érkezett be, így hivatalosan is elkezdődhetek a megvalósítás lépései.⁶

Miután az alkotás pontos helyéről ekkoriban még nem voltak konkrét elképzelések, a pályázó művészek a Művelődésügyi Minisztérium, illetve a Kaposvári Városi Tanács képviselőivel együtt 1958. július 30-án, a helyszíni szemlék nyomán határoztak erről. Megszületett a döntés, miszerint a szobor felállításának pontos helye a Május 1. (ma Fő utca) és a Kossuth Lajos utcák sarkán létesített tér legyen. A jegyzőkönyv további tények figyelembe vételét is hangsúlyozta: „A posztamens tervezésénél a művésznek figyelembe kell venni azt a szempontot, hogy arra körülbelül 150 mártírnak nevét be kell vésní. Továbbá miután az emlékműnek egyben az 1919-es mártír emlékmű jellegét is ki kell fejeznie, a posztamensre dombormű, vagy domborművek elhelyezése szükséges [...] A pályázatot elnyerő művésznak figyelembe kell vennie azt, hogy az emlékmű 1959. március 21-én leleplezésre kerül.”⁷

A szoborpályázat hivatalos bírálata Budapesten 1958. szeptember 5-én zajlott le a Képzőművészeti Alapnál. Ugyanezen a napon határozat született arról, hogy a Latinca-szobor elkészítésével a három pályázó közül Konyoresik Jánost⁸ bízták meg. A bírálók véleménye szerint az ő pályázata fejezte ki legmarkánsabban Latinca személyiségét, és az általa képviselt eszméket (3. számú melléklet). A művésszel 1958. október 7-én kötötték meg a munka elvégzésére vonatkozó szerződést (4. számú melléklet).⁹ Hamarosan azonban már a konkrét terveket hiányolta a városi tanács ipari és műszaki osztálya: „Felkérem a művész elvtársat, szíveskedjen értesíteni, hogy mikorra készül el a Latinca-szobor architektúra terve, és mikor lehet azt megtekinteni. A városi pártbizottság aggódik, hogy a hidegre forduló időjárás esetleg meg fogja akadályozni a posztamens megépítését a tervezés elhúzódsága esetén.”¹⁰

Késésben...

A Latinca-szobor sorsa szorosan összefonódott nemcsak annak a térnek az átalakítási munkálataival,¹¹ ahová el kívánták helyezni, de a szakszervezetek megyei tanácsának székházépítési terveivel is. Utóbbi felépítésére az alapkövetéltől számítva három évet kellett várni,¹² így vele együtt az

6 MNL SML XXIII. 518. Kaposvári Városi Tanács VB. Titkárság és Szervezési Osztály iratai 1748/1958.

7 Uo. A dokumentumban hivatkozott 3660/1949 (IV. 23.) számú Kormányrendelet a közterületeken és épületeken elhelyezett művészi alkotások felállítása és felülvizsgálatáról kimondta ugyanis, hogy a nagyközönség számára nyitva álló helyeken, valamint köz- és magánépületekben a közönség által megtekinthető módon elhelyezett emléktáblákat, szobrokat és hasonló művészi alkotásokat csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter előzetes engedélye alapján szabad felállítani.

8 A Munkácsy Mihály-díjas szobrászművész 1926. április 18-án, Pesterzsébeten született. 1950–1956 között a Magyar Képzőművészeti Főiskola hallgatója Mikus Sándor, Beck András és Pátzay Pál tanítványaként. 1957–1986 között a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola tanára. 2010. augusztus 26-án hunyt el Pilismaróton.

9 MNL SML XXIII. 518. 1748/1958.

10 Uo.

11 Kaposváron a tervszerű városrendezési munka 1951-ben kezdődött, amikor a Városépítési Tervező Irodát megbízták Kaposvár általános rendezési tervjavaslatának elkészítésével. Peregi Tamás elképzelését 1952–1953-ban hagyták jóvá Kaposvár Városi Tanács V. B. és a Tervhivatal illetékesei. Ezután több részletes rendezési terv is készült, amelyek közül legfontosabb a városközpont részletes rendezési terve volt. Ennek egyik sarkalatos eleme volt a Latinca tér megnyitása. In. Zádor Mihály: Kaposvár. Bp., 1964. Műszaki, 265. p.

12 A szakszervezeti székház építését, műszaki átadását több alkalommal megkísérelték, de hiányosságok egész sora miatt, az eredetileg kitűzött 1959-es határidő helyett, erre csak 1961 őszén kerülhetett sor. In. Az építőipar Somogyban 1945–1975. Kaposvár, 1975. S. M. Tanács, 152. p.

emlékmű leleplezése is éveket váratott magára. Az eredeti tervek szerint a szobrot 1959. március 21-én kellett volna átadni a város közönsége számára, ám ahogyan közeledett a kijelölt időpont, úgy vált egyre bizonytalanabbá a határidő tarthatósága.

A szobor felállításának késlekedése miatti aggodalmaknak már 1958. november 25-én többen hangot adtak az MSZMP Somogy megyei Pártbizottságának ülésén, az úgynevezett téli terv végrehajtásának megtárgyalásán. Németi László, a végrehajtó bizottság elnökhelyettese és Bogó László, a KISZ Somogy megyei titkára egyaránt úgy vélték, hogy a területrendezési munkálatok megkezdése előtt a szobor felállítása felesleges lenne.¹³

Látható volt, hogy a szobor alkotója, Konyorcsik János csak 1959 májusára készül el a szoborral, amit ezután még bronzba is kellett önteni. A Május 1. és a Kossuth Lajos utca sarkán található, bontásra kijelölt épületek eltávolítása sem kezdődött még el, mert a tanács nem tudott megfelelő helyet biztosítani a benne levő tüzleteknek. 1959 tavaszán a kialakítandó, későbbi Latinca tér betonozási munkálatai sem haladtak a megfelelő ütemben. A szakszervezeti székház építése olyan stádiumban volt, hogy nem nyújthatott volna megfelelő háttérrel a szobornak. Ezeket a körülményeket figyelembe véve a döntéshozók a következőképpen határoztak: Latinca Sándor emlékművét 1959. szeptember 16-án, kivégzésének 40. évfordulóján leplezik le.¹⁴

Az idő előrehaladtával mind bizonyosabbnak látszott, hogy a szobor körüli építkezések elhúzódnásával, az 1959-es esztendőben a felavatás nem lehetséges. A kialakítandó tér területrendezési kérdései is késleltették a szobor pontos helyének kijelölését: „...A Kaposvári Szakszervezetek Házához igényelt képzőművészeti alkotások megtervezése kérdésével a park, illetve a játszótérre való kút tervezését egyelőre nem tartja megvalósíthatónak, tekintettel arra, hogy arra a területre tervezték Latinca szobrának felállítását. A Bizottság megtekintve a helyszínrajzot, úgy látja, hogy Latinca szobra – függetlenül a kút kérdésétől – építészetileg nincs jó helyre kijelölve. Kéri a Tanácsot, hogy a Latinca-szobor helyét máshol jelölje meg, mert tematikailag és a szobor jelentőségénél fogva sem megfelelő a jelenleg kijelölt hely. A Latinca-szobor elhelyezése után dönt a kút kérdéséről a Bizottság. A Latinca-szobor elhelyezésére vonatkozóan a Bizottság helyszíni szemlét javasol a zsűritagok, a Tanács részvételével...”¹⁵

A fenti problémákat is megvitatták a megyei pártvezetés szintjén is, amikor a megyei pártbizottság végrehajtó bizottságának 1959. július 18-i ülésén több felszólaló is megalapozatlannak és irreálisnak minősítette a Latinca-szobor felállításának előkészítő munkálatait, és az adománygyűjtés tervét.

1960 februárjában a Latinca-szobor elhelyezésével kapcsolatosan ismételtelen helyszíni szemlét tartottak. Döntöttek arról, hogy az emlékmű pontos helyének megállapításával várnak addig, amíg a körülötte folyó építkezések előrehaladottabb stádiumba nem kerülnek. A szemlét a következő év augusztusában megismételték. A korábbi elgondolással szemben – miszerint a szobor helye a Szakszervezetek Megyei Tanácsa felépülő székházának fala mellé lenne – úgy határoztak, hogy a szobor az épület elé kerüljön 2-3 méter távolságban. A területrendezési munkálatok késlekedése miatt a Latinca Sándor halálának évfordulójára¹⁶ tervezett avatási ünnepséget ismételten el kellett halasztani. A Somogyi Néplap 1961. február 1-jei számában szintén arról ír, hogy a szobor leleplezésére szeptember 16-án, Latinca és társai kivégzésének 50. évfordulóján kerül majd sor: „...A hős forradalmár emlékének méltóképpen adózni – ez a nemes cél sugallta a városi tanácsnak, hogy az idej esztendőt Latinca-évként nyilvánítsa. Ennek megfelelően – a programtervezet szerint – két nagyobb szabású ünnepségsorozatot rendeznek, főként a megyeszékhelyen.”¹⁷

Az idő haladt, a területrendezési munkálatok késlekedése ugyanakkor folyamatosan hátráltatta a szoboravatót. 1961 augusztusának legvégén a bizottság helyszíni szemlét tartott, melynek során a következőket állapították meg: „...A Bizottság úgy látja, túl azon, hogy esztétikai szempontból nem volna kívánatos az eredetileg elképzelt helyre helyezni a szobrot, politikai szempontokat figyelembevéve sem kívánatos azért, mert Latinca Sándor személye és emléke megkívánja a közpon-

13 MNL SML XXXV. 1. B. MSZMP Somogy M. Biz. pártbizottsági ülések iratai. 1958. 3. é. e. 1958. nov. 25.; 30., 38., 39. p.

14 Mikor leplezik le Latinca Sándor szobrát? = S. N. 1959. márc. 4.; 3. p.

15 MNL SML XXIII. 518. 1748/1958.

16 Halála: 1919. szeptember 17.

17 A Latinca-év programtervezetéből. = S. N. 1961. febr. 1. 3. p.

ti elhelyezést. A Bizottság a szobor elhelyezésére azért is tart jogot, mert a szobor elkészítése teljes egészében társadalmi gyűjtésből nyert megvalósítást. A Bizottság úgy látja, hogy Latinca Sándor halálának évfordulójára a területrendezést megfelelően elkészíteni nem tudják, ezért úgy határoz, hogy november 5-re halasztja a szobor leleplezését és felkéri a Városi Tanácsot, hogy ezidőre a parkot és a környező területet megfelelően hozassa rendbe...¹⁸ A „végleges” dátum ismeretlen okból tovább tolódott: ezúttal november 7-re.

Egyeztetni kellett a művésszel, az új elhelyezési koncepció és a szobor esztétikai összehatása tekintetében. Konyorcik János nem osztotta a bizottság nézőpontját, ennek levelében hangot is adott (6. számú melléklet).¹⁹

A vita további folytatásáról az írásos dokumentumok nem tartalmaznak információkat, de minden bizonnyal megegyezés születhetett a kérdésben, hiszen a szobrot 1962. november 7-én ünnepélyes keretek közt felavatták. Az átadást egész ünnepségsorozat kísérte. Ennek keretében adták át például a Szakszervezetek Megyei Tanácsának „Latinca Sándor” Művelődési Házát is. A rendezvényekre meghívást kapott Latinca Sándor özvegye és fia, a Budapesten élő dr. Latinka Róbert is (7. számú melléklet).

Szabálytalanságok az adománygyűjtés körül

Alig egy esztendővel a szobor átadása és felavatása után az események méltatlan irányt vettek. Fegyelmi vétség körvonalazódott a Latinca emlékmű felállítására indított gyűjtési akcióval kapcsolatban. Az MSZMP Somogy Megyei Bizottságának revíziós csoportja foglakozott az ügygel, és a mulasztásért felelős személyeket pártbüntetésben részesítette.²⁰

A szobor felállításával, az ünnepségek és pályázatok megszervezésével kapcsolatosan létrehozott, úgynevezett Szoborfelállítási Bizottság ténylegesen soha nem működött, tevékenységével kapcsolatosan semmiféle írásos feljegyzést sem készítettek. A gyűjtés gyakorlati végrehajtásához 6000 sorszámozott gyűjtőívet készítettek, melyek egy része nyomtalanul eltűnt, így megállapíthatatlanná vált, hogy azokra történt-e befizetés vagy sem. 318 gyűjtőívet kapcsolatban nem is tudtak elszámolni a bizottság tagjai. A gyűjtés 1958 májusában kezdődött és 1959 második felében hivatalosan is lezárták, amelyet sajtóközleményben hoztak a lakosság tudomására. Az 1961-es átadásig – vagyis közel 3 éven keresztül – a kiadott és visszaérkezett gyűjtőívek nyilvántartásba vétele, az iratok rendezése, és a befizetett összegek tételes elszámolása nem történt meg. A hiányosságok először 1960-ban szűrtak szemet a párt revíziós vizsgálataikor, de érdemi intézkedések nem történtek.

Felmerült a gyanú, hogy a lakosság, a vállalatok és a közintézmények által befizetett összegek teljes egésze nem került át az Országos Takarékpénztárnál vezetett gyűjtőszámlára, ahogyan a vizsgálat lefolytatói fogalmaztak: „...A politikailag is kényes és csaknem 800 000 forintos bevételt eredményező gyűjtési mozgalmat elindították anélkül, hogy a lebonyolítás és a pénzkezelés alapvető (elemi) szabályait biztosították volna [...] A gyűjtés lebonyolításával kapcsolatban megállapított hibák és hiányosságok következménye, hogy a Latinca-szobor és emlékünnepek céljaira indított gyűjtés során ténylegesen adományozott és befolyt, vagy be nem folyt összegek nagyságát nem lehet megnyugtatóan megállapítani. A gyűjtést végző személyek elszámoltatásának, a befizetések és pénzkezelések ellenőrzésének elmulasztása, az okmányok biztonságos megőrzésének hiánya visszaélésekre, az összegek egy részének – tartósan vagy átmenetileg – egyéb célokra történő felhasználására adott lehetőséget.”²¹

A kibontakozó finanszírozási problémák miatt 1961. november 4-én megbízták László Istvánt, a Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnökét, hogy készítsen tájékoztatót a megyei pártbizottság számára a Latinca-szobor felállítására összegyűlt adományok felhasználásáról.²²

18 MNL SML XXIII. 518. 1748/1958.

19 Uo.

20 MNL SML XXXV. 1. a. MSZMP Somogy M. Biz. pártértekezletek iratai. 1962. 2. é. 1962. okt. 27.; 73-75. p.

21 MNL SML XXXV. 1. k. MSZMP Somogy M. Biz. titkári iratok 17. é. e. Latinca-szobor gyűjtési ügye 1958–1968.

22 MNL SML XXXV. 1. c. MSZMP Somogy M. Biz. Vb-ülések iratai 23. é. e. vb-ülések jkv-i, előterjesztései, 1961. nov. 4. 42. p.

A vizsgálat eredményeként pénzkezeléssel kapcsolatos súlyos hiányosságokat fedeztek fel, és személyi felelősségeket is megállapítottak. Az 1962. szeptember 29-i megyei párt végrehajtó bizottsági ülésen pártfegyelmi eljárás indult Kovács Istvánné, a megyei adminisztrációval megbízott ügyintéző, Csákvári János, az MSZMP Városi Pártbizottságának titkára és Kerekes Andrásné, a Kaposvár Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnökhelyettese ellen.²³ A megyei pártbizottság végrehajtó bizottságának döntése értelmében végül Kerekes Andrásné és Csákvári János szigorú megrovásban részesítették.²⁴

A Latinca-szoborral kapcsolatos gyűjtés körüli ügy fegyelmi vizsgálatait az alábbiakban összegezte 1962-ben az MSZMP Központi Revíziós Bizottsága: „A Latinca elvtárs emlékének méltó megörökítésére irányuló törekvést a megye lakossága igen helyeslően fogadta, azonban ezt a bizalmat nemhogy gondos munkával viszonzták volna, hanem lejáratták a lazaságok és felületességek, valamint a pénzügyi szabálytalanságok sorozatával, amivel találgatásokra (pletykákra) és burkolt rágalmaszásokra is lehetőséget adtak. A megyében a párttagok és pártonkívüliek körében még jelenleg is nagy bizalmatlanság (fenntartás) él a gyűjtésből származó pénzösszegek gondos kezelése, és indokolt felhasználása tekintetében. Erre az is okot adott, hogy a felállított Latinca-szobor nagyságával, kivitelezésének módjával a megfelelő esztétikai és tömeghatás miatt nincsenek megelégedve, különös tekintettel a rendelkezésre állt anyagi fedezet jelentős mennyiségére. Fokozta a tömegek elégedetlenségét az említett szóbeszéd tárgyává vált pénzügyi lazaságok sorozata is [...] A megyei és városi pártbizottságok felelősségét abban látjuk, hogy a gyűjtési akció lebonyolítását, az összegek felhasználását nem ellenőrizték, továbbá az »Emlékbizottság« irányító és ellenőrző munkáját sem biztosították. A Latinca ügyet éveken keresztül nem zárták le annak ellenére, hogy a megye lakosságát, ezen belül a párttagságot a kérdés széles körben foglalkoztatta, és különböző találgatások (hűtlen kezeléssel való burkolt rágalmaszások) kaptak lábra.»²⁵

Érdekes adalék a szabálytalanságok ügyéhez, hogy a Latinca-szobor felállítására szánt pénzből végül 400 000 Ft „pénzmaradvány” keletkezhetett. Kisdeák József, az MSZMP Városi Pártbizottságának újonnan kinevezett első titkára 1963. július 30-án azzal a javaslattal állt elő, hogy ezt az összeget egy kaposvári Lenin szobor felállítására fordítsák.²⁶

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet

Feljegyzés a Megyei Pártbizottság elé a Tanácsköztársaság 40. évfordulójával kapcsolatos Latinca szoborra gyűjtés megszervezéséről

A Városi Pártbizottság és a mellette működő régi munkásmozgalmi ügyeket intéző bizottság a Tanácsköztársaság méltó megünneplése érdekében kezdeményezte, hogy jövő év március 21-re állítsunk a városba Latinca Sándor szobrot, írjunk ki pályázatokat, létesítsünk munkásmozgalmi múzeumot és adjunk ki emlékkönyvet ebből az alkalomból.

Ezen feladatok előkészületei már megtörténtek. A szükséges mintegy 600 000 forint költség felét a szoborral kapcsolatos állami támogatás biztosítja. Az összeg másik felét társadalmi gyűjtésből (egyéni, vállalati rendezvények bevételeiből) kívánjuk megoldani.

Az a kérésünk a Megyei Pártbizottsághoz, hogy a gyűjtést ne csak városi, hanem megyei viszonylatba is kiterjeszthesük, tekintve, hogy ennek valóban megyei kihatása is van, ezenkívül az összeg biztosítása csakis ilyen módon lehetséges. Kérjük azt is, hogy a Megyei Pártbizottság kérje fel a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságát és a Megyei Népfront vezetőségét, hogy a maguk vonalán szintén folyanak bele a gyűjtésbe.

23 Uo. 25. ö. e. Vb-ülések jkv-i, előterjesztései, 1962. ápr. 21. 96. p

24 Uo. 27. ö. e. Vb-ülések jkv-i, előterjesztései, 1962. okt. 15. 182. p

25 MNL SML XXXV. 1. k. MSZMP Somogy M. Biz. titkári iratok 17. ö. e. Latinca-szobor gyűjtési ügye 1958–1968.

26 MNL SML XXXV. 1. c. MSZMP Somogy M. Biz. Vb-ülések iratai 32. ö. e. Vb-ülések jkv-i, előterjesztései, 1963. júl. 30. 35. p.

Jelentjük még, hogy a Városi Párt VB. és a Városi Tanács VB. már együttműködik ebben a kérdésben, a nyomtatványok rendelkezésre állnak, a különböző albizottságok a pályázatokkal kapcsolatban dolgoznak és a sajtó is propagálja ezt a nemes feladatot.

Kaposvár, 1958. május 22.

MSZMP Városi Bizottság

Forrás: SML XXXV. 1. c. 6. MSZMP Somogy Megyei Bizottsága iratai. 6. ö. e. Végrehajtó-bizottsági ülések iratai. VB ülések jegyzőkönyvei, előterjesztései. 1958. május 24. 140. p. Eredeti gépirat.

2. számú melléklet
Pályázati felhívás

Kaposvár Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága (Kaposvár) pályázatot hirdet a Kaposváron köztéren felállítandó kb. 220-240 cm-es (maximális méret 240 cm) magas „Latinca Sándor” szobor és postamentum megtervezésére.

A Kaposvári Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága és a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapja egyetértésben a szűk körű pályázatra:

Baksa Soós György (Bp., VII. Rottenbiller u. 35.)

Konyoresik János (Bp., XIII. Máglya köz 9.)

Szabó Iván (Bp., VIII. Százados út 3-13.)

szobrászművészeket hívja meg, és felkéri őket, hogy pályázati terveiket, illetve a figura 40 cm-es patinázatlan gipsztervét, 1:10 léptékű makettjét, 1958. szeptember 1-én déli 12 óráig a Képzőművészeti Alaphoz (Bp., V. Báthory u. 10.) nyújtsák be.

A pályázó művészek a Művelődésügyi Minisztérium képviselőjével együtt és a Kaposvári Tanácscsal egyetértésben 1958. július 30-án, a helyszínen állapítják meg a szobor elhelyezési helyét.

A pályázat részvételi díja művészenként 5000 Ft, azaz ötezer Forint, mely összeg 50%-a a pályázat aláírásával egyidejűleg esedékes a művészek részére. A részvételi díj másik 50%-a a benyújtott tervek elbírálása, illetve elfogadása után fizetendő ki.

Aki a megbízást elnyeri, annak tiszteletdíjából a pályázat részvételi díja levonásra kerül.

A pályázattal kapcsolatos költségek: a művészek részére 15 000 Ft, zsűridíj 290 Ft, Alapnak járó 3% 450 Ft, összesen 15 650 Ft.

A bíráló bizottság összetételére és működésére vonatkozóan a 11-2-7/1953. Népmű. sz. utasítás 5.§-ának rendelkezései alkalmazandók.

Aki a pályázati feltételeket nem tartja be, vagy pályaművét elkészve, meg nem felelő léptékben, illetve egyéb hiányosságokkal nyújtja be, nem tarthat igényt arra, hogy pályaművét elbírálják.

Budapest, 1958. július 18.

megrendelő
Kerekes Andrásné
vb. titkár
Szoborfelállítási Bizottság elnöke

Baksa Soós György
Bp., VII. Rottenbiller u. 35.

Konyoresik János
Bp., XIII. Máglya köz 9.

Szabó Iván
Bp., VIII. Százados út 3-13.

A Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapja jelen pályázati felhívás kiírását tudomásul veszi.

Budapest, 1958. július 18.

Szöllősi György
osztályvezető

Forrás: SML XXIII. 518. Kaposvári Városi Tanács VB. Titkárság és Szervezési Osztály iratai 1748/1958. Hitelesített másodlat. Eredeti aláírásokkal és bélyegzővel.

3. számú melléklet Jegyzőkönyv

Felvéve: 1958. szeptember 5-én a Képzőművészeti Alapnál a kaposvári Latinca-szobor pályázat elbírálásakor, az 1041. M. T. számú határozat értelmében a Képzőművészeti Alap mellett működő Bíráló Bizottság ülésén.

A bizottság tagjai:

- városi pártbizottság részéről: Csákvári János titkár, Kerekes Andrásné
- megyei tanács részéről: Kassai János titkár
- megyei pártbizottság részéről: Somogyi Pál, Gyórfi Antal
- régi p[árt] tagok megyei bizottsága: Tabák Lajos, Nagyvári János
- városi tanács részéről: városi tanács főmérnöke
- városi pártbizottság részéről: Hortobágyi István
- a művelődésügyi minisztérium részéről: Kmetty Jánosné
- a művelődésügyi szövetség részéről: Laborcz Ferenc, Mészáros Dezső, Pogány Ö. Gábor (nem jelent meg), Kiss István (nem jelent meg).
- a Képzőművészeti Alap részéről: Újvári Béla szaklektor, Szöllősi György osztályvezető, Rozványi Márta.

A Bizottság megállapította, hogy mind a három pályázó határidőre és a pályázati feltételek betartásával küldötte be pályatervét. Baksa Soós György 1, Konyorcik János 1, Szabó Iván 1 pályatervet küldött be. A Bizottság a városi és megyei pártbizottság és a városi és megyei tanács jelenlevő képviselőivel egyetértésben Konyorcik János pályatervét fogadja el kivitelezésre azzal a kéréssel, hogy az architektúra tervet a háttérrel kepező épülettel összhangban tervezze újra a művész, és Kaposváron mutassa be az illetékes elvtársaknak. Konyorcik János pályaterve fejezi ki legközvetlenebbül az eszmét, melyért Latinca Sándor mártírhalált halt, és egyben kifejezi az ábrázolt személyi magatartását és jellegzetességeit is. A külső hasonlóság és az öltözék problémáját úgyszintén oldja meg a művész.

Szabó Iván műve a külső hasonlóság ellenére sem fejezi ki sem Latinca személyi jellegzetességét, sem a forradalmi eszmeiséget.

Baksa Soós György terve sem karakterben, sem formai megoldásban nem oldotta meg a feladatot.

A pályázat részvételi díjának második részlete mindhárom művésznek kiutalható.

Kmf.

Hortobágyi István s.k.
Csákvári János s.k.
Laborcz Ferenc s.k.
Kassai János s.k.

Tabák Lajos s.k.
Kerekes Andrásné s.k.
Nagyvári János s.k.
Kmetty Jánosné s.k.
Rozványi Márta s.k.

Somogyi Pál s.k.
Újvári Béla s.k.
Gyórfi Antal s.k.
Mészáros Dezső s.k.

Forrás: SML XXIII. 518. Kaposvári Városi Tanács VB. Titkárság és Szervezési Osztály iratai 1748/1958. Másodlat, saját kezű aláírások nélkül.

4. számú melléklet

Szerződés

- I. Szerződő felek: Kaposvár Városi Tanács VB (Kaposvár) (továbbiakban: megrendelő) és Konyorecsik János szobrászművész (Bp. XIII. Máglya köz 9.) (továbbiakban: szerző) az alábbi feltételek mellett szerződést kötöttek.
- II. Szerződés tárgya: Kaposváron köztéren elhelyezésre kerülő, maximálisan 240 centiméter magas „Latinca Sándor”-t ábrázoló szobor és a hozzátartozó architektúra megtervezése, illetve a mű 1:1 agyag és 1:1 gipsz modelljének elkészítése, valamint a módosított architektúra terv műszaki rajzának 3 fénymásolt példányban való bemutatása. A szobor kivitelezésére vonatkozóan később külön szerződés kötendő.
- III. A szerződés teljesítésének üteme: A szerző vállalja, hogy az architektúra terv módosított léptékhelyes makettjét 1958. november 15-ig, a mű 1:1-es agyagmodelljét 1959. május 15-ig, míg az 1:1-es gipszmodellt 1959. május 30-ig elkészíti, illetve azt műtermében a megrendelő rendelkezésére bocsátja.
- IV. Tiszteletdíj mértéke, anyag és egyéb költség: A teljes tiszteletdíj összege az alsó határt figyelembe véve 30 000 Forint + 6000 Forint architektúra terv, összesen 36 000 Forint esik az anyag és egyéb költségekre. Ez utóbbi összeg a vonatkozó rendelkezések értelmében adómentesen kezelendő. A megrendelőt terheli a mű elbírálásával kapcsolatos szemléken résztvevő bíráló bizottsági művésztagnak zsűridíja, mely esetenként és személyenként Budapest területén 50 Forint, Budapest területén kívül 100 Forint. A 25/1955. (IV. 10.) M. T. számú rendelet értelmében a tiszteletdíj 3%-át kitevő összeget a megrendelő köteles a Képzőművészeti Alapnak a tiszteletdíjon felül, de azzal egyidejűleg átutalni. A szerződéssel kapcsolatos költségek: tiszteletdíj 36 000 Forint; zsűridíjak 450 Forint; a Képzőművészeti Alapnak járó 3% 1080 Forint. Összesen 37 530 Forint, mely összeg hitelbevételéről a megrendelő gondoskodik.
- V. Tiszteletdíj kifizetésének üteme: A teljes tiszteletdíj összegének kifizetése 3 egyenlő részletben történik, éspedig az első és a második részlet jelen szerződés aláírásakor. Tekintettel arra, hogy az 1:5-ös tervvázlatot a pályázatot bíráló bizottság 1958. szeptember 5-én felvett Sz/311. számú jegyzőkönyv értelmében elfogadta. A harmadik részlet az 1:1-es gipszmodell műtermi átvétele után esedékes. A szerző köteles a mű kivitelezését, szállítását és elhelyezését szakmai és művészi szempontból ellenőrizni, ezért külön tiszteletdíj nem illeti meg. A megrendelő jogosult a művészi ellenőrzés biztosítására a tiszteletdíj 10%-át a kivitelezés befejezéséig, de legfeljebb 6 hónapig visszatartani.
- VI. Tiszteletdíj kifizetésének módja: A teljes tiszteletdíj a szerző nevére, a Magyar Nemzeti Bank 4. számú fiókjánál vezetett, a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapja Központi Egyszámlájára utalandó át. A Képzőművészeti Alapot megillető 3% tiszteletdíj átutalásával egyidejűleg, de attól függetlenül és külön számfejtve ugyancsak a fenti egyszámlára utalandó át. Ugyanez vonatkozik a bíráló bizottsági művésztagnak zsűridíjaira is.
- VII. Adó: Az anyag és egyéb költség a 3420-20/1953. T. M. számú utasítás értelmében adómentesen kezelendő. A tiszteletdíj többi részéből a megrendelő köteles a 85/1952. M. T. számú rendelet szerint jövedelemadót levonni.
- VIII. Egyéb kikötések: Tiszteletdíj felső határaként a Bizottság 60 000 Forintot (+6000 Forint architektúra tervezés) állapít meg. Szerződésben az alsó határt rögzítettük. A végleges tiszteletdíj a kész munka átvételekor lesz megállapítva. Amennyiben az architektúra tervre relief kerülne, úgy annak tiszteletdíját a Bizottság pótlólag a terv alapján állapítja meg. Minden olyan kérdésben, melyre nézve jelen szerződés nem tartalmaz kikötést, a 2300-135/1952. O. T. számú rendelet rendelkezései irányadók.

Budapest, 1958. október 7.

Konyorecsik János
szobrászművész
Budapest, XIII. Máglya köz 9.

Megrendelő: Kaposvár, 1958. november 5.
olvashatatlan aláírás
VB. elnök. h.

Véleményeltérés: a pályázatot elnyert művésznak olyan időre kell a modelleket elkészíteni, hogy az emlékmű 1959. március 21-én leleplezésre kerülhessen.

A Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapja jelen szerződés tartalmát tudomásul veszi és igazolja, hogy 11 000 Forint anyag és egyéb költség helytálló és mint ilyen a 3420-20/1953. P. M. számú utasítás alapján adómentesen kezelendő.

Budapest, 1958. október 7.

Szóllósi György
osztályvezető

Forrás: SML XXIII. 518. Kaposvári Városi Tanács VB. Titkárság és Szervezési Osztály iratai 1748/1958. Hiteles másolat, eredeti aláírásokkal.

5. számú melléklet
Jegyzőkönyv

Felvéve: 1959. április 29-én Konyorcik János műtermében (Bp., XIII. Máglya köz 3.) a Kaposvárra készülő Latinca Sándor szobor 1:1 agyagmodelljének elbírálásakor, az 1041. M. T. számú határozat értelmében, a Képzőművészeti Alap mellett működő Bíráló Bizottság ülésén.

A bizottság tagjai:

Képzőművész Szövetség részéről:	Makrisz Agamennon Kiss István Mészáros Dezső Segesdi György
Somogy megyei MSZMP részéről:	Takács István
Kaposvári MSZMP részéről:	Bódis István
Kaposvár Városi Tanács részéről:	Kerekes Andrásné elnökhelyettes Halomvári György
Somogy megyei Tanács részéről:	Nagyvári János
Képzőművész Alap részéről:	Ujvári Béla szaklektor Rozványi Márta

A Bizottság az 1:1 agyagmodellt megtekintette. A megye és a város képviselőivel egyetértésben – valamint a korábban itt járt veteránok és Latinca Sándornéval egyetértésben – a fejet karakteresnek, és egyben a szobor formailag legjobban megfogalmazott részének tartja. A Bizottság kéri a művészt, hogy a figurát a megbeszélte szellemben hangolja össze a fejjel. Javasolja a Bizottság, hogy a művész a gipszmodellt készítse el, és a fenti problémát gipszben oldja meg. Egyébként a Bizottság a szobor plasztikai megfogalmazásával és eszmei kifejezésével teljesen egyetért.

A város képviselői bejelentik, hogy a szobor elhelyezését az eredeti elgondolástól eltérően tervezik. Ezért a Bizottság javasolja, hogy a művész a helyszínt ismételten tekintse meg, és véleményét közölje a Lektorátussal.

Kmf.

Ujvári Béla sk.
Takács István sk.
Nagyvári János sk.
Bódis István sk.
Segesdi György sk.
Rozványi Márta sk.

Makrisz Agamennon sk.
Kiss István sk.
Halomvári György sk.
Mészáros Dezső sk.
Kerekes Andrásné sk.

Forrás: SML XXIII. 518. Kaposvári Városi Tanács VB. Titkárság és Szervezési Osztály iratai 1748/1958. Másolat, eredeti aláírások nélkül.

6. számú melléklet
Konyorcsik János szobrászművész levele

61. szept. 15.

Kedves Elvtársak!

Megkaptam az Önök által készített jegyzőkönyv másolatát, melyet szobrom elhelyezése ügyében készítettek. Végtelenül sajnálom, de nem érthetek egyet elképzelésükkel. Megértem szempontjaikat, de megítélésüket tévesnek tartom az elhelyezést, a szobor további sorsáért erkölcsi és esztétikai, és természetesen a politikai felelősség is rám hárul.

Nem saját szempontom vezet az ellenkezésre, hiszen Önök azzal, hogy a szobrot előbbre – főhelyre akarják állítani, látszólag nekem és munkámnak jót akarnak, azonban ha az elvtársak által megjelölt helyre kerülne felállításra, pontosan ellenkező hatást érnénk el, mint ami célkitűzésünk volt. Tisztelem Latinca Sándor emlékét, nem egyeznék bele, hogy legjobb meggyőződéseim ellenére kerüljön emlékműve elhelyezésre.

Üdvözlettel: Konyorcsik János

Forrás: SML XXIII. 518. Kaposvári Városi Tanács VB. Titkárság és Szervezési Osztály iratai 1748/1958. Eredeti kézírásos levél.

7. számú melléklet
Özvegy Latinka Sándorné levele

Balatonfüred, 1961. X. 24.

Dr. Kerekes Andrásné tanácselnök helyettes elvtársnőnek

Kaposvár

Kedves Elvtársnő!

Úgy tudom, hogy a férjem szobrának ügyintézője vagy. Ezért fordulok közvetlen Hozzád, mint a legilletékesebbhez.

Október 11. óta a balatonfüredi Szívkórházban (I. sz. épület, I. emelet 76.) vagyok beutalva utókezelésre. Májusban a Kútvölgyi úti kórházban jegyeztettek elő, s én kértem ezt az időpontot, mert akkor még a szeptember 16-i terminusról volt szó.

Tekintettel arra, hogy a beutalás 3-4 hétre szól, így október 31-én vagy november 6-7-én megyek haza.

Kedves Elvtársnő!

Nagyon kérek, légy szíves mielőbb értesíteni az itteni címre, hogy mit határozatok, mert azt is hallottam, hogy esetleg csak márciusban lenne meg az avatás, ami talán azt hiszem jobb is lenne, mert az ott még mindig folyó építkezések addig teljesen befejeződnének. Ha azonban mégis a novemberi időpont maradna, erre már csak 2 hét van, tehát ha kellő időben nem kapok értesítést, úgy nem tudom, mihez tartsam magam.

Egyben megírom a fiam címét is, nehogy az legyen a kifogás, hogy azért nem küldtetek neki meghívót, mert a címét nem tudtátok: Címe: dr. Latinka Róbert Budapest V. ker. Múzeum köz 23/25. IV. 17. Telefon: 185-279. Felesége L-né dr. Boda Edit gyermekorvos.

A körülményekhez képest elég jól érzem magam. A szénsavas fürdő és a többi gyógykezelés is, amit itt kapok, úgy érzem jót tesz.

Kedves soraidat várva, Neked és a többi Elvtársaknak erőt, egészségget kívánva szeretettel ölel:

özv. Latinka Sándorné

Forrás: SML XXIII. 518. Kaposvári Városi Tanács VB. Titkárság és Szervezési Osztály iratai 1748/1958. Eredeti kézírásos levél.

NAGY IMRE KAPOSVÁRI SZOBRA

SZÁNTÓ LÁSZLÓ

A mártír miniszterelnök születésének 100., valamint a forradalom és szabadságharc 40. évfordulója jegyében állított a szülőváros méltó emléket neves szülöttjének, amikor 1996. október 23-án felavatták Nagy Imre szobrát. A szoborállítás eseménysora a rendszerváltást követő időszak jellegzetes története a maga biztató és kevésbé előremozdító történéseivel, amelyek végül is az új szobor felavatásában csúcsosodtak ki. Jelen évkönyv olvasója egy másik szoborállítás történetét is megismerheti, így van módja képet alkotni arról, milyen módon került sor a szimbolikus erejű szobrok állítására az államszocializmus, illetőleg a kialakuló polgári demokratikus rendszer viszonyai között. A két történet között azért is lehetséges párhuzamot vonni, mert Latinca Sándor szobrát a politikai rendszerváltást követően eltávolították,¹ mint a bukott rendszer egyik jelképes alkotását, így a Nagy Imre-szobor helyszín-kijelölési vitája során felmerülhetett a volt Latinca tér is a szobor helyeként. A forradalmi Magyarország miniszterelnökének szülőföldjén élők természetesen fokozott figyelemmel követték ötvenhat mártírsorsú vezetőinek rehabilitálását, majd Nagy Imre és vezetőtársai újratemetését. A demokratizálódó politikai élet megnyitotta annak lehetőségét, hogy a helyi társadalom politikailag fogékony körei módot találjanak Nagy Imre emlékének megőrkítésére a szülővárosban. Kaposvár közönsége – a FIDESZ helyi csoportjának kezdeményezése és a helyi ellenzéki erők szervező munkája nyomán – a forradalom mártírhalált szenvedett vezetői újratemetésének előestéjén, 1989. június 15-én emléktáblát avatott a Fő (akkoriban: Május 1.) utcai szülőházának falán.²

A gondolat, hogy emlékét megőrkítsék az utókor számára méltó emlékmű vagy szobor állításával is, ugyancsak a rendszerváltás idején fogalmazódott meg. Ismeretes, hogy a Történelmi Igazságtétel Bizottsága (TIB) meghatározó tényezője volt a forradalom és szabadságharc, valamint vezetőinek rehabilitálásáért folytatott küzdelemnek. Az 1988 júniusában nyilvánosság elé lépő³ szervezet egyik alapítója Nagy Erzsébet, Nagy Imre leánya, aki rendkívül aktív közéleti tevékenységével segítette elő édesapja és 1956 politikai és eszmei hagyatékának elismertetését. A szervezet támogatója, fővédnöke dr. Király Béla tábornok, Kaposvár egyik demokratikusan választott országgyűlési képviselője, az 1956-os Nemzetőrség, a forradalom fegyveres erőinek főparancsnoka. E körülménnyel is magyarázható, hogy a TIB köreiből merült fel elsőként a javaslat, miszerint a szülőváros szobor állításával örökítse meg Nagy Imre emlékét. A Magyar Nemzet egy később megjelent tudósítása szerint maga Király Béla volt az ötletgazda.⁴

A Történelmi Igazságtétel Bizottságának Kaposvári Csoportja 1990 tavaszán alakult meg, és a helyi lap tudósítása szerint májusban alakították meg a TIB Dél-Dunántúli Szervezetét, amelynek titkári tisztségére a balatonföldvári illetőségű Horváth Gyulát választották meg.⁵ A régiós szervezet kezdeményezte szobor állítását Nagy Imrének szülővárosában. Nyilvánvalóan bíztak abban, hogy Kaposváron emelnek elsőként szobrot a mártírsorsú miniszterelnök tiszteletére. Az egyesület tagjai feltehetően arra számítottak, hogy a rendszerváltás, demokratikus átalakulás és a szabadság légköre kedvező hatással lesz a gyűjtés eredményére.⁶

Az első demokratikus választások sűrűsödő közéleti eseményei miatt csak később, 1990. október 18-án hozta létre a Történelmi Igazságtétel Bizottsága a Nagy Imre-szobor Alapítványt Kaposvárott

1 Kaposvár képviselő-testülete 1991 januárjában döntött arról, hogy a múlt rendszer idején emelt politikai jellegű köztéri szobrokat eltávolítják és a megyei múzeumot kéri fel azok megőrzésére.

2 Az emléktábla avatásáról lásd! a Somogyi Néplap június 16. számának tudósításait. Az avatóünnepségen részt vett Nagy Imre családjának néhány tagja is. Leánya, Nagy Erzsébet a mártírok újratemetésének rendezésével kapcsolatos elfoglaltsága miatt nem tudott eljönni a szülővárosba.

3 A TIB ekkori tevékenységéről lásd! A TIB tevékenysége Nagy Imre és társai 1989-es temetésében. ELTE BA dolgozat, <http://hegedoslaszlo.com/465/versek/a-tib-tevekenysege-nagy-imre-es-tarsai-1989-es-temeteseben/>.

4 Magyar Nemzet (továbbiakban: M. N.), 1994. jún. 18. 24. p.

5 A Történelmi Igazságtétel Bizottsága állandó nyit Kaposváron = Somogyi Hírlap (továbbiakban: S. H.) 1990. máj. 18. 2. p.; Megalakult a TIB Somogy Megyei Szervezete = S. N. 1990. márc. 23. 2. p.

6 A szoborállítás kezdeményezéséről – sajnos – nem sikerült fellelni konkrét adatokat sem a sajtóban, sem a kutatott irattári anyagok között.

(továbbiakban: Alapítvány). Az alapító okirat első bekezdésében kijelentették: „1990. október 23-án a Magyar Köztársaság állampolgárai szabadon emlékezhetnek meg az 1956. évi forradalom és szabadságharc napjairól.”⁷ A szoboralapítvány létrehozásának alapvető körülményeként hivatkoztak erre a politikai helyzetre, majd így fogalmaztak az új társadalmi szervezet feladatáról: „Az alapítvány célja: az alapító szobor alakjában emléket kíván állítani Kaposváron Nagy Imre mártírhaltalt halt miniszterelnöknöknek. [...] Ha Nagy Imre miniszterelnök szobrát felavatták, az alapítvány megszűnik.”⁸ Az utóbbi az okirat zárómondata, amely tanúskodik az alapítók elszántságáról is.

Az alapítvány vagyonáról rendelkező részből kiderül, hogy Kaposvár város tanácsa 200 000 forintot és a szobor helyéről való gondoskodást ajánlotta fel, míg a Somogy Megyei Tanács 500 000 forint összegű támogatást szavazott meg a szoborállítás céljára.⁹ Az alapítvány kezelőszerveként kuratórium alakult, melynek elnöke Király Béla, tagjai a TIB részéről Horváth Gyula balatonföldvári és Erdő Árpád kaposszerdahelyi lakosok lettek. A kuratórium negyedik tagja Somogy Megye Tanácsának, illetve később közgyűlésének mindenkori elnöke, akkoriban Dr. Gyenesei István, míg a szülőváros részéről a mindenkori polgármester. Az új városi önkormányzat, pontosabban a képviselő-testület csak október 18. után választott polgármestert Szabados Péter személyében, így ő lett a kuratórium ötödik tagja. Az alapítók határoztak arról is, hogy a kuratórium tagjai országos felhívást tesznek közzé céljuk megvalósításának anyagi támogatása érdekében.

Az Alapítvány november 29-én lépett a nyilvánosság elé.¹⁰ Ekkor jelentette be Király Béla – a részletes tájékoztatáson túl –, hogy az általa vezetett Atlanti Kutató és Kiadó Alapítvány 100 000 forinttal járul hozzá a szoborállítás költségeihez. Szabados Péter polgármester közölte, hogy a város gondoskodik a szobornak megfelelő helyről és hamarosan dönteni fog a pénzbeli hozzájárulásról is, valamint felhívást fog intézni a város lakosságához a szoborállítás támogatása érdekében. Horváth Gyula elmondta, hogy a POFOSZ és a Recski Szövetség is támogatja az ügyet. Az Alapítvány vezetői bejelentették azt is, hogy országos felhívást tesznek közzé adománygyűjtés céljából. A sajtótájékoztatón megjelent a mártír miniszterelnök leánya, Nagy Erzsébet is, aki örömmel fogadta, hogy a szülőváros fog elsőként szobrot állítani édesapja emlékére. Nem sejtette, hogy valójában egy csaknem hat éves történet első és meghatározó pillanatainak volt a részese.

Az ügy állásáról először egy 1991 márciusában megjelent újsághír tudósított,¹¹ mely szerint 600 000 forint állt rendelkezésre a szoboralapítvány számláján, ami azonos a megyei tanács által a szoborállításra, valamint a Király Béla vezette alapítvány részéről a pályázati kiírásra nyújtott támogatás összegével. Szabados Péter polgármester ettől is indítatva fordult támogatási kérelemmel a Képző- és Iparművészeti Lektorátushoz, amelynek lehetősége volt hozzájárulni arra méltó képzőművészeti alkotások megvalósításának költségeihez. A művészeti intézet válasza egyszerre volt biztató és nehezen teljesíthető feltételhez kötött. A városvezetőt arról tájékoztatták, hogy 500 000 forint támogatást nyújtanak a szobor és egy II. világháborús emlékmű megvalósítására, ám ez az összeg biztosan csak a levélváltás évében, azaz 1991-ben áll rendelkezésükre.¹²

A szoborállítás pénzügyi forrásainak előteremtése lassan haladt, ezért Kaposvár Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának kulturális irodavezetője 1991. szeptember 18-án kelt levelében arról tájékoztatta a Képző- és Iparművészeti Lektorátust, hogy addig 1 millió forint gyűlt össze az Alapítvány számláján, ezért egyúttal kérte: a Lektorátus 1992-ben utalja a támogatást. E levelet követően legközelebb csak 1993 tavaszán jelentek meg híradások az ügyről, többnyire azt taglalva, hogy nem történt lényeges előrelépés a szobor terv megvalósításában. Mielőtt itt folytatnák a történetet, talán nem tévedünk nagyot, ha az itt következő megállapítást tesszük. A kialakuló új társadalmi és politikai rendszer gyorsan változó körülményei részben kedvezőtlenül hatottak a szoborállítás ügyére. Az

7 Nagy Imre-szobor Alapítvány iratai (továbbiakban: Alapítvány), Alapító Okirat, 1990. okt. 18. Az iratok Kocsis Gyula egykori elnök birtokában vannak.

8 Uo.

9 A megyei tanács 1990. szeptember 21-i ülésének határozata a támogatásról: Somogyi Közöny, 1990. szept.

10 Tegnap bejelentették a Nagy Imre-szobor Alapítvány megalakulását = S. H. 1990. nov. 30. 1-2. p.

11 Adományok Nagy Imre szobrára = S. H. 1991. márc. 21. 3. p.

12 A polgármester 1991. ápr. 26-án kelt levelét, illetve a Lektorátus máj. 30-án kelt válaszlevelét lásd! Képző- és Iparművészeti Lektorátus irattára, Kaposvár, 196 006–P-058. számú dosszié.

átalakulással járó ismeretlen és gyakran rendkívüli feladatok sok terhet róttak a közélet szereplőire, így kevesebb figyelem és erőfeszítés jutott Nagy Imre szobrának mihamarabbi felállítására. Továbbá feltehető, hogy Nagy Imre szovjet emigrációs időszakával kapcsolatban megjelent dehonesztáló, adatokkal egyértelműen nem igazolt vádaskodó írások kapcsán kialakult viták sem kedveztek az ügynek.¹³

1993 tavaszáig tehát nem történt előrehaladás a szoborállítás megvalósítása érdekében sem szervezési, sem pedig pénzügyi szempontból. Az alapítvány kuratóriuma 1993. május 21-én tanácskozott a helyzetről, erről több újságcikk is megjelent a közvélemény tájékoztatása céljából.¹⁴ A Magyar Nemzet Király Bélával közölt interjút, melyből a nyilvánosság számára is kiderült, hogy gyakorlatilag nem történt semmi a szoborállítás ügyében. Véleménye szerint a pártoskodásnak is köszönhető, hogy ilyen helyzet alakult ki, amit feltétlenül ki kellett mozdítani a holtpontról. Az országos és a helyi lap olvasói is tájékozódhattak a kuratóriumi ülés eredményeiről. A testület döntött arról, hogy hamarosan kiírják a szoborpályázatot annak érdekében, hogy 1994. június 16-án, Nagy Imre halálának évfordulóján felavathassák egész alakos szobrát. Az ülésen arról is határoztak, hogy a Csokonai utca Megyeháza előtti részén fogják elhelyezni a szobrot. A kuratóriumi ülésről szóló sajtótájékoztatót azt is jelezték, hogy továbbra is várják a helyi társadalom anyagi hozzájárulását a költségek fedezéséhez.

A kuratóriumi döntésről Nagy Erzsébetet is tájékoztatták, akivel interjút készített az MTI-Press¹⁵ a franciaországi Giromagny-ban október 2-án felavatott Nagy Imre-emlékmű kapcsán. Ebben egyebek közt elmondta, hogy tudomása szerint Kaposváron 1994-ben fogják felavatni édesapja szobrát. Az interjú bevezető szövegében olvasható még egy érdekes információ, amelyet azonban később idézünk fel.

Még ugyanebben az évben olyan esemény történt, amely késleltette a kuratóriumi ülésen elhatározottak megvalósítását. Király Bélának a kuratórium elnöki tisztségéről 1993. október 21-én történt lemondása valamelyest fényt derít az újabb késlekedés hátterére. A Somogyi Hírlapnak adott nyilatkozatában¹⁶ elmondta, hogy addig egymillió forint gyűlt össze a szoboralapítvány számláján, de megjegyezte, hogy Kaposvár önkormányzata még nem jelölte ki a szobor helyét, valamint nem juttatta el az Alapítványnak az ígért pénzbeli támogatást sem. Mindezen okok, valamint a betegsége miatt szükségessé vált amerikai orvosi kezelése miatt lemondott elnöki tisztségéről.

A forradalom és szabadságharc 1993. október 23-i évfordulóján rendezett kaposvári ünnepek keretében történt még egy olyan esemény, amely nem könnyítette meg a későbbiekben a szobor helyének kijelölését. A somogyi ötvenhatosok szervezetei az ünnepség során, a Csokonai utcának az Együd Árpád Általános Művelődési Központ és a Megyeháza előtti térszerűen kiszélesedő részén felavatták az Ötvenhatos Somogyi Mártírok emlékére Fábíán Lajos fadaragó iparművész által alkotott kopjafa-együtttest.¹⁷ Tehát ott, ahol az előzetes elképzelések szerint Nagy Imre szobrát állították volna fel.

Az események ilyenén alakulása egyértelműen válságos helyzetet teremtett a szoborállítás terve szempontjából. Talán nem tévedés azt állítanunk, hogy a korábban már említett hátráltató körülményeken kívül, egy további szubjektív tényező is befolyásolta az ügy előrehaladását. Király Béla annak idején független, de az összes ellenzéki erő által támogatott jelöltként lett Kaposvár egyik országgyűlési képviselője. 1990 decemberében belépett a Szabad Demokraták Szövetségének parlamenti frakciójába, emiatt csökkent a népszerűsége és befolyása a volt somogyi-kaposvári ellenzéki erők körében. Bár feltételezésünket nem tudjuk konkrét adattal igazolni, mégis úgy véljük, hogy a Magyar Nemzetnek adott interjújában a pártoskodásra, mint hátráltató körülményre vonatkozó megjegyzése erre is enged következtetni.

13 A Nagy Imrével kapcsolatos vádak kérdéséről összefoglalóan lásd! Rainer M. János Nagy Imre Politikai életrajz Első kötet 1896–1953 című monográfiájának Dossziék című alfejezetét. Hivatkozott mű, 199–212. p

14 Király Béla a tervekről – Nagy Imre-szobor Kaposváron? = M. N. 1993. máj. 21. 1. 5. p., Kaposvári döntés – Jövőre Nagy Imre-szobor? = M. N. 1993. máj. 25. 5. p.; Ülészett a Nagy Imre-szobor Alapítvány Kuratóriuma – Szoboravatás jövőre = S. H. 1993. máj. 22. 1. 3. p.

15 „A somogyi dombokra hasonlít a hely” Cím: Nagy Imre-szobor Franciaországban. 1993. szept. 29. Forrás: MTI Hírchívum, <http://archiv1985tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1>

16 Király Béla a késlekedés miatt nem vállalja tovább a kuratórium elnöki tisztségét. Helyet keresnek Nagy Imre szobrának = S. H. 1993. okt. 22. 6. p.

17 S. H. 1993. okt. 25. 3. p. Lásd az ünnepségről beszámoló tudósítást!

1994 őszeig tehát nem történt érdemi előrelépés Nagy Imre kaposvári szobra ügyében. Amiként a szoborállítás gondolata a nagy politikai átalakulás légkörében merült fel, ahhoz kissé hasonló módon a politikai-közéleti viszonyok megváltozása teremtett új lehetőséget az ügy holtpontonról való kimozdítására. Az 1994. évi parlamenti, majd önkormányzati választások nyomán átrendeződtek a politikai erőviszonyok, megerősödtek azok a baloldali és közép-bal irányzatú pártok, amelyek egyértelműbb módon viszonyultak a szoborállítás kérdéséhez. Az Országgyűlés törvényt alkotott Nagy Imre születésének 100. évfordulója alkalmából a történelmi szerepének megörökítésére. A jogszabály két paragrafusa: „1.§ Az Országgyűlés Nagy Imre 1958-ban mártírhaltalt halt magyar miniszterelnök és mártírtársai emléket törvényben örökíti meg. 2.§ Az Országgyűlés kinyilvánítja, hogy Nagy Imre személyisége, államférfiúi magatartása, erkölcsi helytállása elválaszthatatlan az 1956-os forradalomtól és szabadságharcától, a demokrácia és a nemzeti függetlenség eszméjétől.”¹⁸

Az évfordulós megemlékezések, valamint a korábban június 16-ra tervezett szoboravatás elmaradása arra készítette a témával érdemben foglalkozó két újságot, hogy kiderítsék: van-e remény az ügy tényleges előmozdítására? A Magyar Nemzet cikke¹⁹ szerint a kedvezőtlen fejlemények nyomán a városi önkormányzat vezetése úgy határozott, hogy – az Alapítvánnyal egyetértésben – kézbe veszi a szoborállítás ügyének intézését. Arról is írtak, hogy nem teljesül Nagy Erzsébetnek a giromagnyi emlékműavatáson kifejezésre juttatott reménye az 1994. októberi kaposvári szoboravatásról. A cikk szerzője összegzésében kifejtette: „A harminchat éve meggyilkolt miniszterelnöknek Kaposvárott nemcsak hogy szobra nincs, de ez ideig emlékházra vagy emlékszobára sem futotta a szülőváros figyelméből, illetve költségvetéséből.”

A helyi lap ugyanazon napon meglepő címmel adott tájékoztatást az ügy állásáról: Hollandiából kap szobrot Kaposvárra Nagy Imre. A cím kapcsán elsőként vissza kell utalnunk Szabados Péter korábbi polgármester 1991. április 26-án kelt, általunk korábban már hivatkozott levelére. A Lektorátust tájékoztatta arról is, hogy tudomásuk van Varga Imre szobrászművész Nagy Imréről készült szobortervéről. Ugyanerről már, mint elkészült alkotásról írtak a Nagy Erzsébettel készült, korábban már említett MTI-interjú bevezetőjében. Az újságíró szerint Varga Imre hollandiai magyarok felkérése nyomán elkészítette Nagy Imre szobrát, amelyet Budapesten kívántak felállítani, de a fővárosi önkormányzat valamilyen okból még nem talált megfelelő helyet a szobornak. A Somogyi Hírlap által megkérdezett Szebenyi Ambrus, a TIB megyei szervezetének 1993-ban megválasztott elnöke is²⁰ valószínűleg erről a szoborról beszélt, amikor elmondta, hogy nincs elegendő pénzük Hollandiából Kaposvárra szállíttatni a nekik ajándékozott szobrot. Gyenesei István megyei közgyűlési elnököt, a kuratórium tagját is megszólaltatták, aki szerint a megye teljesítette köteleességét az 500 000 forint átadásával, most a városi önkormányzat feladata a szoborállítás ügyének intézése és az anyagi áldozatvállalás. A szintén meginterjúvált alpolgármester, Szita Károly elmondta, bízik abban, hogy az alapítvány kuratóriuma ismét adakozást kérő felhívással fordul a város lakóihoz, az önkormányzat pedig ki fogja pótolni a szoborállításhoz hiányzó összeggel. Az újságcikkben arról is tájékoztatták a közvéleményt, hogy az 1993-ban kiírt pályázatra mindössze egy művész jelentkezett szobortervvel, továbbá arról, hogy a szobor helyének kijelölése kapcsán a Csokonai utca mellett javaslat merült fel az egykori Latinca téren való elhelyezésére is.

Nem férhet kétség ahhoz, hogy az országban elsőként, 1994. június 14-én felavatott békéscsabai Nagy Imre-szoborról megjelent híradások, és annak kapcsán a kaposvári szoborügyről megjelent hírek, vélemények²¹ is szerepet játszottak a szoborállítással kapcsolatos események felgyorsulásában. Talán e télynél is nagyobb szerepe volt az 1994 őszen újonnan választott városi képviselő-testület és megyei közgyűlés, valamint az önkormányzatok élére megválasztott új vezetők tetteiben is megnyilvánuló

18 1996. évi LVI. törvény Nagy Imre mártírhaltalt halt magyar miniszterelnök és mártírtársai emlékének törvénybe iktatásáról Lásd! <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=9344> A törvényt június 25-én fogadta el az országgyűlés.

19 A Magyar Nemzet megkérdezte – Lesz-e Nagy Imrének szobra szülővárosában? = M. N. 1994. jún. 18. 24. p.

20 A TIB vidéki szervezeteinek 1993-ban történt átalakulásáról mindössze ez az újságcikk szolgál némi információval. Az átalakulás nyilván összefüggésben volt azzal is, hogy 1992 szeptemberében – a belső viták miatt – Nagy Erzsébet elnök és több társa lemondott a szervezetben viselt tisztségéről.

21 Lásd például! Szobor Nagy Imrének = M. N. 1994. jún. 14. 5. p.; A Magyar Nemzet megkérdezte – Lesz-e Nagy Imrének szobra szülővárosában = M. N. 1994. jún. 18. 24. p.; S. H. 1994. jún. 18. Melléklet, 1. p.

hozzállásának, együttműködési készségének. A vázolt körülmények és a sajtó fokozódó érdeklődése feltétlenül hozzájárultak ahhoz, hogy a következő két évben valóra válhatott a rendszerváltás kezdetén megfogalmazott kívánság.

A Nagy Imre-szobor Alapítvány kuratóriumának működése lényegében szünetelt 1993 októbertől. Az önkormányzati választások után, de még a polgármester és a közgyűlési elnök megválasztása²² előtti időpontban, 1994. december 2-án tartotta újabb ülését a kuratórium. Szebenyi Ambrus, a TIB helyi elnöke bejelentette, hogy a korábbi lemondások miatt az alapító őt delegálta kuratóriumi elnöknek, Kocsis Gyulát pedig tagnak. A város képviselőjében még Szabados Péter leköszönő polgármester vett részt, a megyei közgyűlés képviselőjében senki nem vett részt az ülésen. A bekövetkezett személyi döntések bírósági bejegyzése csak második nekifutásra, 1995. március 7-én sikerült egy újabb keletű legfelsőbb bírósági állásfoglalás miatt. Kocsis Gyula lett a kuratórium elnöke és képviselője, míg Szebenyi Ambrus az alapítót képviselő tagként vett részt a munkában.²³

Szebenyi arról adott tájékoztatást, hogy 1 333 000 Ft áll rendelkezésre a szoborállítás céljára, ezért további pénzügyi támogatást kell szerezni. Szabados Péter az addigi tapasztalatok birtokában vetette fel, hogy a szoborállítás szervezési teendőit a város polgármesteri hivatala illetékes részlegének kezébe kellene adni. Az ülésen döntöttek arról a fontos kérdéstről is, hogy Nagy Imre emlékéét egész alakos szoborral fogják megörökíteni. A városi önkormányzat felé megfogalmazták a kérést, hogy az Alapítvánnyal egyeztetve írja ki a pályázatot, és határozzon a pénzügyi támogatásról. A szobor elhelyezéséről úgy foglaltak állást, hogy elfogadják a polgármesteri hivatal műszaki igazgatósága által javasolt, volt Latina-szobor helyét. A kuratórium határozott arról is, hogy 1995 júniusában tervezik felavatni a mártírsorsú miniszterelnök szobrát.

A TIB somogyi szervezete is ennek szellemében fokozta erőfeszítéseit a szoborállítás ügyének előmozdítása érdekében. A szervezet elnökségi üléséről,²⁴ valamint az Alapítvány döntéseiről Szebenyi Ambrus tájékoztatta a helyi közvéleményt. Az ülés határozata nyomán pedig Szebenyi 1995. január 2-án levélben kereste meg Kaposvár polgármesterét és jegyzőjét, tájékoztatva őket, hogy nem rendelkeznek elegendő pénzzel, ezért felkérte a városi önkormányzatot a szoborállítás pénzügyi támogatására. A városi jegyző válaszlevelében egy, az ügy sorsa szempontjából meghatározó fejleményről tájékoztatta a TIB elnökét, miszerint a városi és a megyei önkormányzat vezetői megállapodtak a szoborállítás közös pénzügyi támogatásáról, valamint a szobor 1996. június 16-ra tervezett felavatásáról.²⁵

A feltételek kedvező alakulása folytán a polgármesteri hivatal kulturális irodája megtette az első lépéseket az ügy előmozdítása érdekében. A helyi szakemberek és a közéleti szereplők körében végzett tájékoztatás alapján a város jegyzője, dr. Kéki Zoltán levelében²⁶ további fontos információkat közölt az Alapítvány kuratóriumával. Tájékoztódása szerint még sem a helyi művészek, sem pedig a városi képviselő-testület kulturális bizottságának a véleménye sem ismert a szobor elhelyezéséről; sőt: ki kell kérni a Képző- és Iparművészeti Lektorátus állásfoglalását is. A pályázat kiírásához ezen kívül szükségesnek tartotta, hogy a kuratórium végezze el az indokolt egyeztetéseket és pontosan tisztázza a rendelkezésre álló pénzügyi nagyságát.

Az 1995. május 2-án tartott kuratóriumi ülésen²⁷ a szoborpályázat kiírását és a szobor helyének kijelölését vitatták meg. Sajnos, erről az ülésről nem maradt fenn jegyzőkönyv vagy feljegyzés, sőt újságcikk sem tudósított az ott történekről. Kocsis Gyula elmondta, hogy Zimányi Tibor, a TIB elnöke is részt vett a kuratórium ülésén. Nem sokkal ezután a TIB ügyvezető alelnöke, Stelcz Gyula

22 Kaposvár beosztja az adófizetők pénzét = S. H. 1994. dec. 15. 3. p: Megalakult a megyei önkormányzat = S. H. 1994. dec. 19. 1., 6. p.

23 Lásd! Somogy Megyei Bíróság irattára, Pk. 21090/1990. A Nagy Imre-szobor Alapítvány bejegyzésének iratai, az 1994. dec. 2-i ülés jkv-e, valamint a változás bejegyzésével kapcsolatos febr. 8-i, márc. 6-i ügyvédi beadványok és a febr. 13-án és márc. 7-én kelt bírósági végzések. A hivatkozott felső-bírósági elvi állásfoglalás szerint nem lehet az alapítvány kuratóriumának elnöke és képviselője az alapítóval függő viszonyban lévő személy.

24 TIB: szobrot Nagy Imrénék = S. H. 1994. dec. 15. 3. p.

25 A levélváltást lásd! Kaposvár MJV Polgármesteri Hivatala (továbbiakban: Polgármesteri Hivatal) iratai 200 229/1995. 1995. jan. 2. és 16.

26 Uo. 1995. febr. 9-én kelt levél.

27 Alapítvány iratai, 1995. máj. 2-án kelt meghívó levél az ülésre.

levelében arról tájékoztatta a kuratórium elnökét, hogy felvették a kapcsolatot Nagy Erzsébettel, aki – az általuk javasolt művészekon kívül – felhívta figyelmüket egy Franciaországban élő magyar szobrász pályázatra való meghívására is. Nagy Imre leánya ugyanakkor határozottan leszögezte, hogy nem akar találkozni a pályázó művészekkel, mert nem kívánja befolyásolni alkotómunkájukat.²⁸

A szoborállítás ügyének kedvező fordulata nyomán immár reális közelségbe került a terv megvalósulása, így megkezdődhetett annak szakmai előkészítése. A polgármesteri hivatal kulturális irodája 1995. május 25-én kereste meg a Képző- és Iparművészeti Lektorátust tájékoztató levelével, melyben véleményt kértek a pályázat kiírásáról is. A lektorátus a május 31-én kelt válaszlevelében a következő javaslatot tette: nyílt pályázatot írjanak ki portréemlékmű megalkotására, helyi és más rangos művészek részvételével. A pozitív válasz nyomán az önkormányzat kulturális irodája június 27-én kelt levelében hivatalosan felkérte a lektorátust a pályázat kidolgozására, a pályamunkák szakmai anyagának és a szobor elhelyezésének véleményezésére.²⁹

A Lektorátus által felkért bíráló bizottság tagjai szeptember 5-én helyszíni szemlén és egyeztető tárgyaláson vettek részt. A tapasztalatok birtokában elkészült a szakvélemény a Nagy Imre-szobor pályázat kiírásáról, amelyet néhány nap múlva megküldtek a kulturális irodának. A bizottság munkájában Benedek György és Szabó György szobrászművészek vettek részt a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége részéről, míg a Lektorátust Wehner Tibor képviselte.³⁰ A szakvélemény első és második pontjában foglaltak döntő jelentőségűnek bizonyultak a szobor helyének végleges kijelölésében: *„A Fő utcából nyíló Kossuth utca tere, amelynek alsó részén a szökőkút helyezkedik el vízmedencével, s amelynek parkját sétautak hálózák be – építészetileg vegyes összetételű környezetben fekszik, amely egy portréemlékmű elhelyezésére csak akkor lenne alkalmas, ha a jelenlegi környezetben új hangsúlyok lennének megteremthetők. A téren korábban itt állt politikai jellegű emlékmű – a Latina-szobor, amelyet talapzatáról leemelték és múzeumba helyeztek – miatt sem lenne célszerű itt új emlékművet állítani. A városi elképzelésekben felmerült terv megvalósítására – Bors István kompozíciójának elhelyezésére – azonban e tér kitűnő feltételeket teremt.”*

A képzőművész szakemberek tehát reagáltak a szoborállítás kapcsán felmerült művészetpolitikai problémákra is. A második pontban olvasható javaslatuk kialakítása során is szembesültek azokkal. *„A Csokonai utca sétálóutca részén, illetve a térré, parkká szélesedő szakaszán – amelyet egységesnek ítéltető, modern épületek vesznek körül –, a városközpontban, tehát kitiüntetett helyen teremt bensőséges hangulatú környezetet, amelyet egy portréemlékmű elhelyezésére minden szempontból alkalmasnak ítélt a szakértői bizottság. A pályázati kiírásban a teljes utca, illetve tér megjelölhető alkalmas helyszíneként, de már a kiírás fázisában megoldást kell találni az e területen jelenleg álló, 1956-ra emlékeztető kopfaják és keresztek áthelyezésére.”*

A szakértői bizottság – a fentiekon kívül arról is tájékoztatta a hivatalt, hogy hamarosan elkészítik a pályázati kiírás tervezetét, továbbá kezdeményezték, hogy a kuratórium által javasolt öt művész mellett hívják meg Paulikovics Ivánt és Fischer Györgyöt a szoborpályázatra. Az Alapítvány kuratóriuma 1995. október 16-án határozott arról, hogy egyedül fogja kiírni a meghívásos pályázatot. Az ülésről nem maradt fenn jegyzőkönyv, de a tényről Simonics Lászlóné kulturális irodavezető tájékoztatta a Képző- és Iparművészeti Lektorátust. A szakértői bizottság az avatás időpontjának sürgető közelsége miatt hamarosan – „1995. október” keltezéssel – elkészítette a pályázati kiírás végleges változatát, amelyet október 19-én postáztak a kuratóriumnak.³¹

A pályázatot így határozták meg a szoborterv legfőbb paramétereit: *„Az emlékmű a kaposvári Csokonai utca sétálóutca részén, illetve térré kiszélesedő parkjába tervezhető a művelődési központ és a megyei önkormányzat székháza által közrefogott területen. A pályázattal kapcsolatos tematikai, műfaji, technikai és anyagfeltétel, hogy a kiírók portréhűségű, 5/4-es életnagyságú, bronzban kivitelezett, egész alakos figurát szeretnének felállítani. Az emlékmű megvalósítására*

28 Uo. Stelez Gyula 1995. máj. 8-án kelt levele.

29 A leveleket lásd! Polgármesteri Hivatal. 200 185/1995. sz. cs.

30 Uo. 200 229/1995. sz. cs. A szept. 5-én tartott helyszíni szemléről lásd! Lektorátus irattára, P-058. sz. dosszié.

31 Uo. 1995. okt. 17-én és 19-én kelt levelek. Lásd még! Kaposvár jövőre állít méltó emléket = S. H. 1995. okt. 21. 13. p.

összesen 4 millió forint áll rendelkezésre, amely magában foglalja a kivitelezési költségeket, valamint a művészi tiszteletdíjat.”³²

A pályázatra a következő alkotókat hívták meg: Bors István, Gera Katalin, Wéber Klára kaposvári, Csikai Mária, Paulikovics Iván, Várady Sándor budapesti és Fischer György zalaegerszegi szobrászművészek. A kiírás értelmében egy alkotó több tervvel is pályázhatott, és a művészek lehetőséget kaptak helyszín-bejárásra.³³ A terveket 1996. január 31-i határidőig kellett benyújtani, az Alapítvány pedig február 15-re vállalta az eredményhirdetés időpontját. Végül lényeges kikötésként írták elő, hogy a győztes pályamű átadásának határideje október 1.

A szoboravatás kitűzött időpontja sürgetővé tette a városi önkormányzat állásfoglalását a várható költségekhez való hozzájárulásról. Kaposvár képviselő-testülete a november 7-i közgyűlésen döntött erről. A testületi ülésre készült határozatban³⁴ olvashatók szerint várhatóan 4 millió forint lesz a szobor költsége és további 800 ezer forintba fog kerülni a szoborállítás. Az Alapítványnak körülbelül 1 200 000 Ft állt rendelkezésére. A határozatban utaltak a megyei és a városi önkormányzat közötti 50-50%-os tehervállásra, ennek értelmében 1 800 000 Ft összegű támogatásról döntött a közgyűlés. A javaslat vitája során több képviselő felvetette, hogy nem történt egyeztetés az 56-os szervezetekkel a szobor helyéről, amit feltétlenül szükségesnek ítélték. Feltehető, hogy az említett szervezetek vezetői megkerestek néhány önkormányzati képviselőt jogos sérelmük orvoslása érdekében.³⁵

A fentiek miatt az Alapítvány és az ügyet menedzselő kulturális iroda sürgető feladatának bizonyult lefolytatni az egyeztető megbeszéléseket az érintettekkel. Az értekezletet november 17-én tartották meg, amelyen megtárgyalták a Nagy Imre-szobor és az 56-os kopjafák elhelyezésének ügyét.³⁶ Az ülésen jelen voltak a TIB, a POFOSZ, az 56-os Szövetség, a Nagy Imre Társaság, az 56-os Magyar Vidék Szövetsége, az Ellenállási Mozgalom (MEASZ) képviselői, valamint Kocsis Gyula kuratóriumi elnök, Simonics Lászlóné kulturális irodavezető és Király Zoltán, a művelődési központ igazgatója.

A város képviselője tájékoztatta a résztvevőket arról, hogy az önkormányzat a Csokonai utca kiöblösödő részén (lényegében ott, ahol a kopjafákat elhelyezték) kívánja felállítani Nagy Imre szobrát, míg a kopjafákat áthelyeznék az utca sétáló szakasza melletti füves területre. A radikális szemléletű 56-os Magyar Vidék Szövetségének vezetője, dr. Tamás Károly, mint első hozzászóló rögtön politikai síkra terelte a vitát, egyebek közt azzal a sajátos indoklással, hogy: „... aki a kopjafákat át akarja helyezni más térbe, 56 szellemiségét sérti. A kopjafák ügye politikai kérdés”. A vita végeredményét feltehetően érdemben befolyásolta Fábián Lajos (POFOSZ), a kopjafák alkotójának hozzászólása, aki bemutatta Szabados Péter korábbi polgármester levelét, mely szerint nem állíthattak kopjafát a volt Latinca téren, csak a Csokonai utcában. A Nagy Imre Társaság képviselője, Ujságh Tibor szerint részben az 56-osok érzékenysége, részben a volt Latinca tér központi fekvése miatt utóbbi hely lenne alkalmasabb a szoborállításra.

Szebenyi Ambrus a TIB részéről valószínűleg némi keserőséggel fogalmazhatott így: „Szeretné elkerülni, hogy a Nagy Imre-szobor tervét az 56-os szervezetek akadályozzák meg.” Kocsis Gyula kuratóriumi elnök bizakodását fejezte ki, hogy kompromisszum születik a szobor helyének kijelölésében. Ő azt javasolta, hogy a szobrot a kopjafa-együttes közelében helyezték el. Ezt az álláspontot elfogadták a jelenlévők, viszont további egyeztetéseken kellett megállapodni arról, hogy a szakmai bizottság véleményét is figyelembe véve, hogyan oldható meg egy 5/4-es életnagyságú bronzszobor elhelyezése ugyanabban a nem túl tágas térben. A kulturális iroda vezetőjének 1995. november 20-án kelt leveléből kiderül, hogy 24-én került sor a konzultációra és helyszíni bejárásra.³⁷

32 Alapítvány iratai. A művészek névsora kapcsán megjegyzendő, hogy Bors István időközben bejelentette visszalépését a pályázattól. Lásd erről a lektorátus október 19-i levelét!

33 Lektorátus irattára, Kaposvár, 196 006 P-058. sz. dosszié. Keszthelyi Ferencné igazgató okt. 25-én kelt levelében javasolta, hogy a kulturális iroda szervezze meg a pályázó művészek számára a helyszíni bejárást.

34 A 411/1995. (XI. 7.) sz. határozatot lásd! Kaposvári Közlöny. 1995. nov.

35 Polgármesteri Hivatal irattára, 200 229/1995. sz. cs. A képviselők felvetéseiről a Nagy Imre-szobor és Kling József: Mag (Csíra) c. szobrának elhelyezéséről szóló, az 1995. dec. 5-i kgy.-n tárgyalt napirendi pont előterjesztési anyagában olvashatunk, akárcsak a többi előkészítő megbeszélésről és intézkedésről.

36 Uo. Jegyzőkönyv a Nagy Imre-szobor és az 56-os kopjafák elhelyezéséről, 1995. nov. 17.

37 Uo.

Az előkészítés egyik állomásaként november 20-án megbeszélést tartottak a közgyűlés illetékes bizottságai tanácsnokainak (elnökeinek), a főépítési iroda képviselőjének, valamint a kuratórium elnöke és a szakértők részvételével. Ezt követően a Városfejlesztési, Környezetvédelmi és Műszaki Bizottság úgy foglalt állást, hogy a volt Latinca téren helyezték el Nagy Imre szobrát. A közgyűlés Oktatási, Tudományos és Kulturális Bizottsága azt javasolta, hogy a pályázati kiírás módosítása során az említett közterületet is jelöljék meg a szobor elhelyezésére alkalmas helyszíneként. Ilyen előzmények után, a politikai feszültségek elkerülésére hivatkozva – a kuratórium kiegészítette a pályázati kiírást a volt Latinca térral, mint lehetséges helyszínnel.³⁸

Szita Károly polgármester az eredményes egyeztetések nyomán terjeszthette elő a december 5-i városi közgyűlésen – a korábban már említett javaslatot – a Nagy Imre-szobor és Kling József Mag (Csíra) című alkotásának elhelyezéséről. A képviselő-testület határozatának lényegét a 2. pont tartalmazta: „A közgyűlés a Nagy Imre-szobor végleges helyéről a pályatervek beadását és a lektorátusi állásfoglalást követően hoz döntést, figyelembe véve a pályázati kiírást, a Lektorátus és a Nagy Imre-szobor Alapítvány javaslatát.” Kling József alkotásának elhelyezése kapcsán jóváhagyták azt a javaslatot, hogy a művelődési központ előtti részen állítsák fel, amely kertészeti átalakítással jól elkülöníthető lesz Nagy Imre szobrának látványától.³⁹ Az ismertetett szakmai és politikai előkészítő lépések kapcsán érdemes megjegyezni, hogy azokról nem jelent meg semmiféle híradás még a helyi sajtóban sem.

A szoborállítás feltételeinek tisztázása nyomán az alkotók a módosított határidőig, február 8-ig benyújtották szoborterveiket, melyek zsűrizése 1996. február 13-án megtörtént. A Lektorátus mellett működő bíráló bizottság elnöki feladatait Wehner Tibor művészeti főtanácsadó látta el, míg tagjai Benedek György és Szabó György szobrászművészek, valamint Boross Géza művészettörténész voltak. A bizottság szakvéleményéből az is kiderült, hogy a korábban már visszalépését jelző Bors Istvánon kívül Csikai Márta sem nyújtott be szobortervet. Alább röviden ismertetjük a benyújtott alkotói tervekről készült szakvéleményt.⁴⁰

Fischer György szobrász vörös márvány talapzaton, kubusokból felépülő kőszéken ülő, elvékonyodó végtagokkal megjelenített bronzfigurát tervezett, aki a bal kezét hátul, a támlán átvetve tartja. Az alkotást 165x40x90 cm nagyságúra tervezte, és a volt Latinca téren javasolta felállítani. A szakértők szerint a megformálandó alak csak arcával idézné fel Nagy Imrét, és igazából csak beltéren érvényesülne a szuggesztív hatású kompozíció. Azt is megállapították, hogy miután Kaposváron ez lenne az első szobor Nagy Imréről, nem volna szerencsés, ha a szülővárosban egy ilyen elvonatkoztatott megjelenítésű alkotást helyeznének el köztéren.

Gera Katalin kaposvári művész 200x100x20 cm nagyságú süttői mészkő talapzaton, annak baloldalán álló, kissé balra forduló Nagy Imrét, nyitott kabátban, bal karján esernyőt tartva, fején kalappal, tehát realiztikusan mintázott meg. A 220 cm magasságúra tervezett szobrot a Csokonai utca parkjában javasolta elhelyezni. A bírálók véleménye szerint a szoborterv hétköznapi embert a történelmi nagyságra való utalás nélkül állít a néző elé, s a figurát erőtlenül, a hagyományos emlékmű-konvenciót követve mintázta meg.

Várady Sándor terve szerint kivágott tölgyfa – amelyből jobbra új ág hajt ki – törzsén ül a jobbra forduló, jobb kezét ölében pihentető, bal kezében könyvet tartó alak. A művész ovális talapzaton álló, 160 cm magas bronzfigurát mintázott meg. A szobrot a Csokonai utcában javasolta elhelyezni. A terv egyáltalán nem utalt Nagy Imre alakjára, karakterére vagy egyéb jellemzőire. A bíráló bizottság szerint a megmintázott ülőfigura nem alkalmas sem 1956 szellemiségének, sem pedig Nagy Imre szerepvállalásának kifejezésére.

Weeber Klára kaposvári szobrász földbe süllyesztett talapzaton álló, realiztikusan megformált, nyitott kabátos figurát mintázott meg, aki bal kezét melléhez emeli, jobb kezével pedig kalapját tartja.

38 Uo. A Nagy Imre-szobor és Kling József Mag (Csíra) c. szobrának elhelyezéséről szóló, az 1995. dec. 5-i kvgy.-n tárgyalt napirendi pont előterjesztési anyagában olvashatunk a politikai szempont figyelembe vételéről. A két szakbizottság nov. 23-án kelt, rövidre szabott és indokolást mellőző állásfoglalását lásd ugyanezen iratesomban!

39 A 447/1995. (XII. 5.) sz. határozatot lásd! Kaposvári Közlöny. 1995. dec.

40 Polgármesteri Hivatal irattára, 300 124-2/1996. Az 1991. évi XX. törvény 109.§ (1., 2.) bekezdése alapján készült Szakvélemény, 1996. febr. 16.

A művész bronzból készült, 5/4-es életnagyságú, a Csokonai utca parkjában elhelyezendő szobrot tervezett. A szakvélemény szerint a megmintázott figura passzivitást tükröz, az alak bizonytalan testhelyzete – nem derül ki, áll-e vagy lép? – pedig diszsonanciás sugároz. A figura ábrázolására megragadott szituáció nem hordoz intenzív tartalmat.

A bíráló bizottság Paulikovics Iván c.) jelű szobortervét minősítette alkalmasnak kaposvári közterén, pontosabban a Csokonai utca parkjában való elhelyezésre. A művész álló, kezeit a háta mögött összefogó, 210 cm nagyságú bronzfigurát mintázott, aki jobb lábát kissé előre nyújtva, a sarkán tartja. A szobrot süttői mészkőből kiképzett alaplapon kívánta felállíttatni a Csokonai utca parkjában. A zsűri indoklása szerint: „A portré megformáltsága, a figura megmintázása, a megragadott karakter rendkívül kifejező; portréhűsége, nagyfokú jellembrázoló ereje szuggesztív. Nem a szokványos, nagykabátos, kalapos, esernyős figura. A rövid kabát, a lábtartás hatásos kifejezőeszköz, de a láb kialakítása plastikailag visszafogottabban kifejezőbb megjelenésű lenne. Az alakot a közvetlenség, a hétköznapi jelleg hatja át, de ugyanakkor benne rejlik az emberi nagyság, a történelmi szerepvállalás mozzanata is.”

A szakértői bizottság a többi szobortervet másik városokban való megvalósításra javasolta. A Somogyi Hírlap a zsűri tanácskozását követő napon, február 14-én címdoldalon adott hírt a pályázat elbírálásának tényéről, valamint arról, hogy a szoborterveket kiállítják a Városi és Megyei Könyvtárban. Az eredményről természetesen nem adhatott tájékoztatást a kuratórium döntése előtt. Az Alapítvány elnöke néhány nap múlva nyilatkozatot adott a Magyar Nemzet újságírójának, melyben ismertette az olvasókkal az általunk bemutatott történet főbb tényeit, és összegzőképpen elmondta, hogy a városi és a megyei önkormányzat pénzügyi támogatásának köszönhetően minden feltétel adott Nagy Imre szobrának októberben történő felavatásához.⁴¹

A Somogy Megyei Önkormányzat döntését megelőzően a támogatás kérdése vitát váltott ki a megyei érdekegyeztető tanács ülésén.⁴² Az önkormányzat költségvetéséről folytatott egyeztetésen néhányan felvetették, hogy csökkenteni kellene az önként vállalt feladatokra, például a Nagy Imre-szobor állítására szánt támogatások összegét. A lap – utalva a támogatók érvelésére – úgy ítélte meg, hogy hovatovább botránykőnek bizonyul, hogy a szülővárosában még mindig nincs szobra Nagy Imrének. A megyei közgyűlés 1996. március 23-i ülésén, az éves költségvetés elfogadása keretében 1 800 000 Ft támogatást szavazott meg a szoborállítás költségeire.⁴³

A Nagy Imre-szobor Alapítvány kuratóriuma március 26-án tartott ülésén, a bíráló bizottság képviselőjének jelenlétében döntött a szoborpályázatról. A testület, elfogadva a szakértők álláspontját, úgy határozott, hogy Paulikovics Iván javasolt szobortervének a javasolt helyen való megvalósításával állít emléket Nagy Imrének. Ezt követően a kaposvári képviselő-testületre, mint engedélyezőre és a kivitelezés támogatójára várt a döntés a szoborállítás jóváhagyásáról. Az április 2-án tartott közgyűlés elfogadta a polgármesteri előterjesztést,⁴⁴ így utolsó szakaszához, a megvalósításhoz érkezett a szoborállítás ügye. A kuratórium az előző napon, április 1-jén hirdette ki nyilvánosan a szoborpályázat eredményét. Az eseményről tudósító helyi lap azt is megírta, hogy a városi képviselők megtekintik a szoborterveket a közgyűlés előtt.

A szoborpályázat nyertes tervének nyilvános bemutatása után, és egyáltalán az október 23-án esedékes szoboravatás kapcsán sokakat érdekelhetett, hogy Paulikovics Iván milyen motivációk alapján vett részt a pályázaton és készítette el szobortervét, formázta meg Nagy Imre alakját. A Somogy című folyóirat hosszabb interjút készített az alkotóval,⁴⁵ melyben szolt e kérdésekről is. Paulikovics elmondta, hogy Somoggal először igazán 1984-ben, a Nagyatádon hagyományos nemzetközi fa-

41 M. N. 1996. febr. 19. 4. p.

42 Lásd erről! Patthelyzet = S. H. 1996. febr. 21. 3. p.

43 Somogyi Közlöny, 1996. márc., 23. p.

44 A kuratórium március 26-i üléséről nem maradt fenn jegyzőkönyv, így az iratai között fellelhető meghívó levél és az említett polgármesteri előterjesztés szolgált adattal az ülés időpontjáról. Az előterjesztést lásd! Polgármesteri Hivatal. 200 229/1996. sz. cs. A közgyűlés határozatáról lásd! Kaposvári Közlöny, 1996. márc. 150/1996. (IV. 2.) sz. önkormányzati határozat a Nagy Imre-emlékmű megvalósításáról és elhelyezéséről. A pályázat eredményhirdetéséről lásd még! S. H. 1996. ápr. 2. 3. p.; M. N. 1996. ápr. 2. 4. p.

45 Gulyás J. Attila: A jó szobor megtalálja a helyét Műtermi beszélgetés a Kaposvári Nagy Imre-szobor alkotójával = Somogy 1996/9. 494-496. p.

szobrász szimpóziumon találkozott s rögtön szerencsével járt, ugyanis elnyerte a Híd-pályázat díját, ezért a következő évben ott állították fel díjnyertes torreadorsobrát. Ez volt az első köztéri szobra! Ezután elárulta, hogy mi volt az az élmény, amely közvetlenül befolyásolta Nagy Imre egész alakos szobrának megmintázásában: *„Kezembe került egy francia magazin, amelyben egy fotó Nagy Imrét kislány unokájával ábrázolja. A miniszterelnök egy bőszárú nadrágban és bő zakóban van, és a kép azt a pillanatot örökíti meg, amikor lehajol az unokájához.⁴⁶ Ennek a mozdulatnak olyan bája van, amit szívesen megmintáztam volna, ám mivel a szoboralapítványnak csak egy alakos műre van pénze, a kis unoka figurája elmaradt [...] Nagy Imre figuráját egyébként úgy igyekeztem megformálni, hogy az embert, az apát, a nagyapát idézze föl. Aki pedig tudja, hogy a mártír miniszterelnök mit tett a hazájáért, a nemzetéért, az úgy is ráismer a műben a politikus Nagy Imrére.”*

Az Alapítvány 1996. május 7-én kötött szerződést a szoborterv megvalósítására a szobrászművésszel, aki a kész alkotás átadásának határidejét október 20-i határidővel vállalta.⁴⁷ Paulikovics június közepére készítette el az 1:1 arányban, agyagból megformált emlékmű-tervet. A szakértő bizottság tagjai egy kérdést vetettek fel a következő módon: *„Az emlékmű megvalósításával kapcsolatosan felmerülő probléma a szemüveg szerepeltetésének kérdése; elhagyása, vagy az arc módosításával párhuzamos felhelyezése, esetleg más formában való szerepeltetése (kézben, zsebben). A megoldás a művész döntésétől függ, e téren a megrendelőnek nincs konkrét igénye.”⁴⁸* A bizottság a megrendelővel egyetértésben javasolta kivitelezésre a tervet.

A szoborállítás kapcsán ismételen felvetődött a régi kérdés, hogy a szülővárosban még semmilyen közterületi elnevezéssel nem örökítették meg a mártír miniszterelnök emlékét. A tárgyban illetékes városi közgyűléshez javaslat érkezett arra, hogy ez alkalomból nevezzék el Nagy Imre parknak a szoborállítás helyszínét. A képviselő-testület 1996. szeptember 9-én tartott ülésén aztán nemcsak erről határoztak, hanem arról is, hogy ezután Nagy Imre szobránál tartják az 1956-os forradalom és szabadságharc évfordulója alkalmából rendezett városi emlékünnepeket.⁴⁹

A szobor határidőre elkészült, s ezután Hervai Tibor építésszámológép terve alapján⁵⁰ állították fel a Csokonai utca sétáló szakasza mellett parkká szélesedő területen. Tehát ezzel az elhelyezési móddal született kompromisszumos megoldás, így a kopjafa-együttes és a szobor nem zavarhatta egymás látványát. Az elkészült alkotást és annak elhelyezését 1996. október 22-én a helyszínen bírálta el a szakértői bizottság, amely az állásfoglalását 29-i keltezéssel fogalmazta meg írásban is.⁵¹ A szobor alapvető paramétereit és sajátosságait az alábbiak szerint fogalmazták meg:

„A Nagy Imre parkban, kör alakú, kockakövel kirakott emelkedésen, mészkő talapzaton, ovális alakú plintoszon – amelyen a „Nagy Imre” névfelirat jelenik meg –, áll a 210 cm figuramagasságú, bronzból öntött Nagy Imre-alak. A jobb lábát sarkán megtámasztó, két kezét hátán összefogó, felső testét előre döntve tartó, öltönyös figura Nagy Imre portréhűséggel megjelenített alakja.”

A szakértők az alkotásról művészeti szempontból – figyelemmel a megrendelő igényére is – így foglaltak állást: *„A Képző- és Iparművészeti Lektorátus szakértői bizottsága megállapítja, hogy invenciózus, egységes, plasztikailag kitűnően összefogott portréemlékmű született, amely méltó emléket állít Nagy Imrének, megidézve nemcsak alakját, hanem történelmi sorsát, szerepét is. A plasztikában összpontosuló finom mozgás révén mozgalmassá válik a körülvevő tér is. A szobor tájolása kitűnő.”*

1996. október 23-án elérkezett a nagy pillanat, megvalósult mindazok álma, akik azért dolgoztak, hogy a szülőváros méltó emléket állítson a mártír miniszterelnök történelmi jelentőségű áldozatvállalásának. A több száz kaposvári lakos részvételével történt szoboravató ünnepségen elsőként a Nagy Imre-szobor Alapítvány kuratóriumának elnöke méltatta mindazok érdemét, akik hozzájárultak az emlékmű állításához, majd így zárta köszöntőjét: *„A most felavatandó szobor hirdesse az igazság és a*

46 Erich Lessing, a Paris Match világhírű fotóriportere 1956 nyarán látogatta meg Nagy Imrét Orsó utcai lakásán. Ekkor készült a fénykép, amelyen unokájával, Katalinnal látható.

47 Lektorátus irattára, Kaposvár, 196 006–P-58. sz. dosszié.

48 Uo. Az 1991. évi XX. törvény 109.§. (1., 2.) bekezdése alapján készült szakvélemény, 1996. jún. 18.

49 Soron kívül ülésezett a kaposvári közgyűlés = S. H. 1996. szept. 10. 1. p.; A szobor = S. H. 1996. okt. 1. 1. p.

50 Polgármesteri Hivatal. 300 124-2/1996. sz. cs. Kéki Zoltán jegyzőnek a Nagy Imre Társaság megyei szervezetének vezetőségéhez 1996. szept. 16-án intézett tájékoztató leveléhez csatolt melléklet.

51 Lektorátus irattára, Kaposvár, 196 006–P-58. sz. dosszié. Az 1991. évi XX. törvény 109.§. (1., 2.) bekezdése alapján készült szakvélemény – 1996. okt. 29.

demokrácia diadalát a terror és a diktatúra fölött. Kívánom Kaposvár polgárainak, hogy Paulikovics Iván alkotásában mindennapi gondjaik közepette is találjanak örömet és biztatást.”⁵²

Dr. Kolber István, a megyei közgyűlés elnöke felidézte Nagy Imrének a szülőföldhöz való kötődéséről valló sorait, majd így zárta beszédét: „A szobor felállításával ezen a napon, bár hamvai a fővárosban nyugszanak, Nagy Imre végleg hazaérkezett szülőföldjére. Somogy büszkén őrzi emléket.” A szülőváros önkormányzata nevében Szita Károly polgármester e szavakkal kezdte ünnepi köszöntőjét: „Nagy Imre személye a mi korosztályunknak nem csak 1956-ot jelenti, hanem 1989-et is. Október 23-a ugyanis a rendszerváltáshoz legerősebben kötődő ünnep.” Köszöntőjét ezekkel a szavakkal zárta: „Ma, 40 évvel később, korunk nemzedékei hittel hajtanak fejet Nagy Imre bronzba öntött alakja előtt. Születése 100. évfordulóján végleg hazatalált.”

Az ünnepségen Székelyhídi Ágoston, a Magyarok Világszövetsége 56-os Bizottságának alelnöke mondott avatóbeszédet. Ő a népi-nemzeti eszmeiség jegyében szólt a mártír miniszterelnök politikai örökségéről: „Nagy Imre országmentő és országépítő terve a valóságban csak 43 óráig maradhatott életben. Nagy Imre maga még 18 hónapig élhetett. Ezt a 18 hónapos fogolyéletet az tölti meg érdemi tartalommal, hogy Nagy Imre nem vonta vissza, nem cáfolta meg a népi és nemzeti önrendelkezés 43 óráig élő országmentő és országépítő tervét.” Székelyhídi a beszéde további részében arról szólt, hogy az a pillanat egyszerre korszakzáró és korszaknyitó volt, mert az „internacionalista államszocializmus végleg elvesztette legitim alapját”. E gondolatok kifejtése után megállapította: „Nagy Imre szerepe és politikai életműve ebben a világtörténelmi keretben bizonyul korszakzáró és korszaknyitó jelentőségűnek.”⁵³

Az avatóünnepség közönsége ezután a Csiky Gergely Színház művészeinek – Znamenák István által rendezett – emlékműsorát hallgathatta-nézhetette meg. A szoboravatón jelen voltak Nagy Imre családjának tagjai is. Nagy Erzsébet így nyilatkozott a helyi lapnak: „Végtelenül örülök, hogy a szülőföld, a szülőváros emléket állított apámnak. Nagyon vártam ezt a pillanatot. Alázatosan tisztetem a művészetet, jelen esetben is tisztán érzem, hogy a szobrászművész mit akart kifejezni: apám közvetlenségét, a népből való eredetét, a hazájához, szülőföldjéhez való hűségét tükrözi a bronzból öntött szobor.”⁵⁴

A Nagy Imre-szobor állításának történetét talán nem megalapozatlanul zárjuk azzal a gondolattal, hogy a Történelmi Igazságtétel Bizottságának nemes kezdeményezése nyomán, a város és megye közéleti szereplői lehető legszélesebb körű összefogásának eredményeként állhat Nagy Imre szobra Kaposváron.

52 Alapítvány iratai, Kocsis Gyula ünnepi köszöntője.

53 Kolber István, Szita Károly és Székelyhídi Ágoston beszédének néhány gondolatát a Nagy Imre végleg hazaérkezett című tudósítás alapján idéztük fel. = S. H. 1996. okt. 24. 3. p.

54 Uo. 3. p. Mit szól hozzá? A Bronzba öntött hűség címmel közölték a körkérdésre adott válaszokat.

A kaposvári Nagy Imre-szobor

SPORTEGYESÜLETEK ZALAEGERSZEGEN A DUALIZMUS IDEJÉN

MEGYERI ANNA

A megyeszékhely Zalaegerszeg a kiegyezés tájékán nagyközség, majd 1885-től rendezett tanácsú város, ahol a település irányításában nagy szerepet játszottak az itt élő tisztviselők, ügyvédek, földbirtokosok, kereskedők. A városban 1885-ben felépült a huszárlaktanya, melynek lakói az egykori sörház udvarán létesített lovardában gyakorolhatták a lovaglást, a vívást és a lövészetet, Keszthelyen úszómester tanította úszni a katonákat. A város közönsége nyaranta boldogan fürdött a Zalában.

A szervezett testedzés lehetősége városunkban az 1871-ben létrejött Zalaegerszegi Torna Egyesület keretében vált lehetségessé. Az egyesület már 1872-ben kérvényt nyújtott be a városhoz: jelöljenek ki számukra egy tornacsarnok felépítésére alkalmas területet. A tervezett gimnázium várható költségeire való hivatkozással azonban ezt a kérést elutasították.¹ 1873 májusától Torna és Tűzoltó Egyletként működtek, 1874-ben már 210 tagja volt, majd ez évben a tűzoltó egyesület mégis önállósult.² A tornaegylet működését nem ismerjük ebből az időből, ám 1887 novemberében a helyi sajtóban megjelent Paukovich György³ tornatanár felhívása a „*torna-kedvelő fiatalsághoz*”: egyesüljenek újra, mert a kilenc éven keresztül fennállott tornaegylet 1879-ben megszűnt, s szükség lenne a testedzők összejövetelére.⁴

Udvardy Ignác, a polgári iskola igazgatója 1882-ben vállalkozott a helyben megjelenő Zalamegye című hetilap kiadására, melyben időről-időre olvashatunk új egyesületek létrejöttéről, majd 1900-tól egy második újság, a Magyar Paizs kínál adatokat. (1867 és 1918 között Zalaegerszegen 58 különféle céllal létrehozott társadalmi egyesület működött hosszabb-rövidebb ideig.)⁵

A városban időről időre felléptek ambiciózus, az egészséges életmód és a társasági élet iránt elkötelezett férfiak, akik sportolásra, az összejövetel e hasznos formájára ösztönözték társaikat. 1882 novemberében a fiatalok egy korcsolya-egylet szervezését kezdték meg,⁶ az Arany Bárány szálló nagytermében tánccal egybekötött, ún. sétahangversenyt rendeztek az egylet javára.⁷ Fel-szólították a hölgyeket, hogy a lehető legegyszerűbb öltözetben jelenjenek meg. Az eredmény: mindössze 39 egy forintos jegyet tudtak eladni az akkor mintegy 8000 lakosú városban, így a mulatság jövedelme a kiadásokat sem fedezte. 1884 novemberében így írtak a téli napok egyhangúságát előző sportról, amire téli évadban a korcsolya egyletet találták a legalkalmasabbnak: „*Ha [...] igaz, hogy az ember elszigetelt állapotban, teljesen magára hagyatva természeténél fogva nem élhet, hanem többé-kevésbé a társadalomra van utalva, s ha igaz, hogy ép lélek csak ép, egészséges testben lakhatik, ami csak is a test folytonos edzése által eszközölhető, úgy nagyon is szükséges e kettős*

1 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg város közgyűlési jegyzőkönyve. 1872. júl. 29. 49. A zalaegerszegi gimnázium alapítására azonban csak 1895-ben került sor, épületét, bár a millennium emlékére, csupán 1897-ben adták át.

2 Degré Alajos: Zalaegerszeg megindulása a várossá fejlődés útján. Fejezetek Zalaegerszeg történetéből. Szerk.: Simonffy Emil. Zalaegerszeg, 1970. 45–54.

3 ZM 1887. nov. 27.

4 Az egylet 1871. november 14-én jött létre: alapszabálya: MOL K-150-1872-II-4-15917.169. 1873 májusától Torna és Tűzoltó Egyletként működött, 1874-ben 210 tagot számlált. 1874-ben a tűzoltó egyesület önállósult. Bősze, 1997: 227. p. Egy sporttörténeti monográfia 1868 és 1873 közé teszi a Zalaegerszegi Torna Egyesület működését. Földes-Kun-Kuttasi, 1982, 521 p.

5 Bősze Sándor kutatásai szerint 1867 és 1918 között Zalaegerszegen 58 különféle céllal létrehozott társadalmi egyesület alakult és működött hosszabb-rövidebb ideig. Bősze, 1997, 185. p.

6 Hazánkban az 1860-as években kezdődött meg a korcsolyázók szervezkedése. Elsőként 1869. december 2-án, a Korona Kávéház játékszobájában alakították meg a Pesti (Budapesti) Korcsolyázó Egyletet. Földes-Kun-Kuttasi, 1982. 521. p. Nagykanizsán már 1875-ben megalakult a korcsolya egylet, virágkorát azonban az 1890-es években élte. Mező, 1929. 7-9. p. A Nagykanizsai Korcsolya Egyesület alapszabálya 1892-ből ismert Magyar Országos Levéltár K-150-1892-VII-8-42 328 2219. Keszthelyen 1879-ben hozták létre a korcsolya és esónakázó egyletet. Boncz, 1896. 303. p. A Muraköz 1888. február 6-án számolt be a csáktornyai korcsolyaegylet januári megalakulásáról. Alapszabályuk 1892-ben kelt: MOL K-150-1892-VII-8-4691 2215.

7 ZM 1882. nov. 5.

cél megvalósítására egyesülten, vállvetve közreműködnünk.” Beszámoltak arról is, hogy korábban már volt a korcsolyázókat összefogó egyesület a városban, de alkalmas helyiség híján nem tudott eredményesen működni.⁸ Ekkoriban került Zalaegerszegre Unger Domokos gyógyszerész, aki megvásárolt a Csácsi (ma Berzsényi) utca végén fekvő rétből egy területet, ahol 140 méter hosszú, felső részen és közepén 25 méter széles tavat ásott. A tó vizét a nyugati felén folyó, magasabb fekvésű patakocska táplálta, a felesleges víz a keleti részen kialakított lefolyón távozhattott. A víz mindössze 40-70 cm mély volt. Eltervezték, hogy a tó mellé Hagymásy Gyula építész⁹ csinos, pár nap alatt felépíthető csarnokot készít, ahol tágas helyiség lesz a korcsolyázók és a nézők számára. 1884. november 3-ra hívták össze az első tanácskozást az Arany Bárány szállóba, s bár kevesen jelentek meg, az értekezletet Szeghő István vezetésével megtartották, a jegyzőkönyvet Udvardy Ignác vezette. Unger kijelentette, hogy a tavat szívesen átengedi Hagymásy Gyulának, ha az továbbra is korcsolyázásra szolgálhat. Megegyeztek abban, hogy egy új egyesületet hoznak létre, s megválasztottak egy öttagú bizottságot Árvay Lajos és Boschán Gyula ügyvédek, Lányi Kálmán mérnök, Unger Domonkos és Udvardy Ignác személyében.

Szeghő István, az értekezlet vezetője egy másik egyesület, az 1882-ben alakult tekeegylet,¹⁰ ahogy a kortársak fogalmaztak: *„Zala-Egerszeg városa összes intelligenciáját magában foglaló társulat”* elnöke volt. Az egyesület népszerűségét mutatja, hogy egy 1882-ben tartott multságukra 400 belépőjegy kelt el. Szervezőmunkájáért 1885-ben a társulat tagjai hálából egy értékes díszcsibukkal lepték meg Szeghő urat társas vacsorájukon, ahol az egyesület alapító tagját, Kovács Károly alelnököt, a város polgármesterét is köszöntötték.¹¹ 1886 májusában a tekések a Rozenkrancz vendéglő kerthelyiségében üttöttek tanyát.¹² Azonban a tekeegylet 1889-ben beszüntette működését, mivel lelkes hívei nagyjából elköltöztek a városból. Udvardy Ignác, a tekeegylet pénztárnoka, az egyesület alig 200 forintos vagyonát a város két óvodájának ajánlotta fel.¹³

Visszatérve a korcsolyaegyletre: 1884 novemberében ismét az Arany Bárány szállóban ültek össze az alapszabály tervezet megvitatására „kiküldött bizottság” tagjai. A népes értekezleten ekkor Háczy Kálmán földbirtokos elnökölt. A tervezetet némi módosítással elfogadták. November 20-án megválasztották az új tisztikart: elnökké Háczy Kálmánt, alelnökké Szeghő Istvánt, aki ekkor a tűzoltó egyesület elnöke is volt. A választmányt megbízták, hogy Hagymásy építésszel kössék meg a bérleti szerződést.¹⁴ A választmány december 3-án tartott ülésén Gidró Lászlót, Lányi Kálmánt és Unger Domonkost választotta meg igazgatókká. Közben Hagymásy Gyula elkészítette a terveket a torna-csarnok megépítésére 1650 forintos költséggel.¹⁵ A városban hamarosan megindult a korcsolyaélet, ám 1892-ben szinte újjá kellett alakítani a korcsolyaegyletet, évekig még közgyűlést sem tartottak. A tisztikar elnöke ekkor Árvay Lajos, alelnöke Lányi Kálmán. A választmányi tagok között az elnökök feleségei mellett ott találjuk Háczy Kálmán földbirtokos, Skublics Imre ügyvédet, Kaszter Sándor gyógyszerészt is.¹⁶ A következő szezonban a tavat kiásatták, a szomszédos árok vízének felhasználására hatósági engedélyt szereztek. A pavilont kitataroztatták, csinosan kifestették, a bútorokat renováltatták, és *„kellő számban reflector-lámpásokat”* szereztek be.¹⁷

1894 januárjában Árvay Lajos elnök lemondott, helyébe dr. Felber Arthur lépett.¹⁸ December 24-én újabb találkozásuk volt, az évi rendes tisztújító közgyűlés. Igazgatósági tagokat, jégmestereket

8 ZM 1884. nov. 9.

9 Az építész neve hol Hajmáskyként, hol Hagymáskyként írva többször előkerül különféle tudósításokban. A Zalamegye 1886. május 9-i számban Udvardy Jenő szerkesztő írta Hagymásy Gyuláról egy vitás ügy kapcsán, melyben kontársággal vádolták, hogy érettségije és a stuttgarti kir. műegyetemen szerzett abszolutóriumra van, valamint tagja az országos mérnök- és építészegyletnek.

10 ZM 1882. júl. 16. Alapszabálya: MOL K-150-1882-III-4-21 104. 978.

11 ZM 1885. jún. 7.

12 ZM 1886. máj. 9.

13 ZM 1896. nov. 29. Kérelem a Zalaegerszegi Tekeegylet volt tagjaihoz.

14 ZM 1884. nov 16.

15 ZM 1884. dec. 7. Az egyesület alapszabályát a BM a 861.VII. a. 1885. szám alatt engedélyezte. Bősze, 1997, 229. p.

16 ZM 1892. jan. 31.

17 *„Kéttagú család díja 7 frt; háromtagúé 9 frt; ezen számon túl minden tag után egy-egy frt tagsági díj fizetendő.”* Családoknál a beiratkozási díj 1 frt, tekintet nélkül a tagok számára.

18 ZM 1894. jan. 21.

választottak, Lányi Kálmán továbbra is alelnök volt. A választmány tagjai között a három férfi mellett öt nő is szerepelt. Újfiént javasolták, hogy mind a helybeliek, mind a vidékiek számára adjanak ki belépti jegyeket. Egyszeri belépésre jogosított a délelőttre vagy délutánra váltott jegy, melyet a csarnoknál vehettek meg. A vendégek a jégpályát és az egylet „szereplvényeit az előírt szabályok” szerint, és a jégmesterek utasításainak megfelelően használhatták.¹⁹

1895 decemberében az ebben az évben alakult Zalaegerszegi Kerékpár Egyesület rendezvényeit látogatta inkább a sajtó munkatársa. Az egyesület titkára a már ismert Keresztúry József, aki később az újonnan szerveződő sportegyesületben is vezető szerepet vállalt. A sokoldalú, a testedzés iránt elkötelezett, irodalmi vénával is rendelkező ügyvéd az egerszegi társasági élet egyik központi figurája volt, rövid ideig a város polgármestereként is működött. 1897 júliusában ő volt a főrendezője egy virágkorzónak és kerékpárversenynek. Hogy az ünnepélynek nyoma is maradjon, Antal Béla fényképész a biciklistákat egy csoportban megörökítette.²⁰

A kerékpáros egyesület, melynek alapszabálya is ismert, 1904-ben már fel is bomlott. E rövid virágzás volt jellemző a nagykanizsai és keszthelyi kerékpáros egyesületekre is. Zalaegerszeg sporttörténetének másik jeles alakja Borbély György, az Erdélyből idetelepült kiváló sportember, gimnáziumi tanár, aki a város gazdagodó sportéletének is egyik ösztönzője lett. Újságszerkesztőként, majd újságíróként a város élő lelkiismereteként ostromozta a hibákat.²¹ Sportpályafutásának dokumentumai Mező Ferenc közvetítésével a Testnevelési és Sporttörténeti Múzeumba kerültek. Borbély velocipéddel utazott 1889 nyarán Tordáról a párizsi világkiállításra, a 72 napos útról naplót írt. Jeles atléta, távgyalogló is volt. Borbély 1895-től lett az új zalaegerszegi gimnázium tanára, nem véletlen, hogy ebben az évben alakult meg a kerékpárosok egyesülete. Ismert tagja volt Königmayer Zsigmond neszzei földbirtokos, aki egy szombathelyi versenyen 1893-ban még ilyen – akkor már sokak által iparmúzeumba illő szerkezetnek nevezett – magaskerekűvel indult. Később a kerékpár hasznos közlekedési eszköz, játék lett, s persze sporteszköz is maradt.

A millennium évében a korcsolyázó egyesület novemberi közgyűlésén elnök ismét dr. Felber Arthur, alelnök Lányi Kálmán, jegyző dr. Keresztúry József lett. A választmányi tagok között szerepelt Svastics Benőné, az alispán, és Botfy Lajosné, a polgármester felesége is. Megelégedéssel konstataálták, hogy az elmúlt két évben az összes részvényt beváltották, így nemcsak a csarnokot és a pályát tehermentesítették, hanem készpénztőkéje is volt az egyletnek.²² 1899. január 8-án a jégpavilonban tartott közgyűlés élénk érdeklődés mellett zajlott. Az elnök nagy örömmel üdvözölte a megjelenteket, köztük sok hölgyet, akik érvényesítették jogaikat: szavaztak, kapacitáltak, korteskedtek.²³

Az állami főgimnázium igazgatósága októberben arra kérte a várost, hogy jelöljön ki diáksága részére egy korcsolyázásra alkalmas helyet,²⁴ ugyanis a középiskolák új testnevelési tanterve a heti kétórás testnevelés mellé egy kötelező szabadtéri játék, illetve korcsolyadélutánat iktatott be.²⁵ Mintha az időjárás kedvezni akart volna a diákoknak, december 10-től fogva jó nagy hó esett, és kemény hideg köszöntött be. Választmányi ülésükön Várhidy jégmester (1900–1907 között polgármester) új berendezések vásárlását, míg Borbély György a beiratkozási díjak csökkentését javasolta. Felhívták a szülők és tanárok figyelmét, hogy irányítsák a gyerekeket a rendezett pályára, ne korcsolyázzanak szanaszét a veszélyes, könnyen beszakadó jégen. A jégpályát teljesen rendbe hozták, tagság szorgalmasan látogatta, „s kivált az esteli időszakban” uralkodott „vidám hangulat az ostorhegy és csillag alakításával”. A következő években a választmányi tagok közé, a férfiak mellé mind több hölgy került. 1900 februárjában sikerült teaestélyt rendeztek a Korona emeleti helyiségében, ahol a sajtó tudósítója szerint²⁶ 23 hölgy volt jelen, köztük Grész Károlyné Elza és

19 ZM 1894. dec. 2.

20 (ZM 1897. aug.1. Válaszcikk a versenyről a Dunántúlban megjelent kritikára.)

21 Béres, 2001, Megyeri, 1994.

22 ZM 1896. dec. 6.

23 ZM 1899. jan. 15.

24 ZM 1899. okt. 22.

25 Földes-Kun-Kuttassi, 1982. 165. p.

26 ZM 1901. febr. 24.

Irma leányaival,²⁷ dr. Hány Istvánné²⁸ Clarisse leányával, valamint Skublics Jenőné eladó leányaival: Gizellával, Lenkével és Irmával.²⁹

Egy másik, nagy múltra visszatekintő sport gyakorlására is nyílt alkalom ekkoriban városunkban. „*Halász vívómester már a második nyarat tölti Z. Egerszegen s kitűnő vívásáért és tanításáért nagy tiszteletnek örvend. Ezt a nyári munkásságát tanítványai búcsúzásul egy verseny-vívó estéllyel akarják emlékeztetéssel tenni, s 10-én hétfőn estére a Bárány termében vívó estély rendeznek, hol az érdeklődőket szeretettel fogadják.*” – írta a sajtó 1900 szeptemberében.³⁰ 1901-ben szintén Halász Gusztáv,³¹ 1902-ben pedig báró Chappon Károly országos hírű, okleveles vívómester kereste fel a várost, „*aki kitűnő módszerét és buzgalmát megénk több városában is bemutatta*”.³² 1904. május 10-től vívótanfolyam indítását hirdette a bocföldi Vizsy Károly nyugalmazott honvéd főhadnagy.³³

1902-ben a Zala megye munkatársa Zalaegerszeg társasági életéről elmélkedett: A „*nagy hideg befagyasztotta a hőforrásokat is. Tudni kell, hogy a zalaegerszegi korcsolyapálya hőforrások felett áll, s ezért megrövidül az idény. A jégpályát sokan látogatják, különösen este, amikor másfél normál gyertyafényű reflektorok mellett siklik a jégen a téli sportot kedvelő publikum. A jégpálya különben elég tágas. Ha tizenöt ember összefogózik is, még mindig lehet sudarast játszani, ha a többiek bemennek a pazar fénnel díszített és keleti kényelemmel berendezett csarnokba. És ekkora kényelemhez képest a tagdíj elég alacsony, majdnem olyan olcsó, mint a budapesti városligeti jégpálya, ahol – igaz – villamos izzólámpák világítanak, de viszont a szerelmesek nem szorongathatják olyan háborítatlanul egymás kezeit, mint nálunk. A jég a múlt héten egy kissé göröngyös volt, pedig az egyletnek jéggyaluja is van. De talán itt-ott felbuggyan a hőforrás, vagy nincs a jéggyalu húzására elég személyzet, vagy a pályán levő rianások miatt nem lehet alkalmazni a drága szerszámot. Úgy hallottuk, hogy nagyobb szabású jégünnepély is készül, az egyik jégmester vasárnapra megrendelt egy verklit.*”³⁴

Az ehhez hasonló híradások azonban egyre ritkultak. Ebben szerepet játszhatott a kevéssé fagyos teleken kívül az is, hogy az egyesület egyik lelkes tagját, motorját, Hrabovszky Jenőt elhelyezték a városból.³⁵

1908 októberében egy új tornakör megalakulásáról olvashatunk a Magyar Paizs hetilap hasábjain.³⁶ Elnöki posztját Keresztúry József ügyvéd vállalta. A beszámoló írója fontosnak tartotta hangsúlyozni: szeretnék, ha a társadalom minél szélesebb rétegei foglalnának helyet ebben az érdemes egyesületben. Akik belépni szándékoztak, azok az elnökön kívül Hantke Emilnél, az újságokban írogató hivatalnoknál, Czobor Mátyásnál (aki ekkor vármegyei aljegyző, majd 1918–1936 között a város polgármestere), Kulcsár Gyula gimnáziumi tanárnál jelentkezhetnek. A tornaórákat Takács József avatott vezetésével, hetenként hétfőn és csütörtökön este hat órától hétig tartották. A tagsági díjat évente 5 koronában szabták meg.

Keresztúry József 1913. októberben a sajtócikkben tudósított a Korcsolyázó Egyesület válságáról: a csekély pénzkészletet felemésztette az utóbbi évek korcsolyázásra alkalmatlan időjárása, s a korábbi medertisztítás költségei, a korcsolyaház is elavult, életveszélyessé vált.³⁷

Decemberre Keresztúry buzgalmának köszönhetően elkészült egy új, szélesebb kört érintő egyesület létrehozásának tervezete: a Zalaegerszegi Sportegyesület a „*testedzés iskolájaként alakul*”

27 Grész Károly malom- és háztulajdonos, a kaszaházi strand működtetője volt. Megyeri Anna: gyűjtőnapló régi fotográfiákhöz a Grész és Újlaky családról. Göcseji Múzeum adattára 1955–96.

28 Dr. Hány István megyei főorvos

29 Skublics Jenőné, született Spelletich Paula férje Skublics Jenő (1838–1901) a megyei törvényhatósági bizottság, a közigazgatási bizottság, a Zalavármegyei Gazdasági Egylet vezetőségi tagja, a Zala megyei Központi Takarékpénztár Rt. elnöke volt. Kiváló közéleti férfiú, aki „*akarátának, erejének és idejének javát mindig polgártársainak rendelkezésére bocsátotta*”. ZM 1901. nov. 3.

30 ZM 1900. szept. 9.

31 MP 1901. jún. 14. 3.

32 ZM 1902. máj. 25.

33 Magyar Paizs (tovább MP) 1904. ápr. 21. 3. p.

34 ZM 1902. dec. 14. 7. A Vasárnapi Újság 1904. 05. 08.-i számában közölték, hogy a nagyvárad mester Alsólendván hunyt el.

35 ZM 1899. febr. 19. A pénzügyminiszter Hrabovszky Jenő pénzügyi számgyakornokot a gyulai pénzügyigazgatóságra számvéveségi tisztté nevezte ki.

36 MP 1908. okt. 29. 5. p. Tornakör.

37 MP 1913. okt. 23. 4. p. A korcsolyapálya ügy.

meg, annak csak egyik ága a korcsolyázás. Az egyesület 14 paragrafusból álló alapszabálya értelmében színük a fehér-kék, pecsétjükön nevük és a megalakulás dátuma szerepel. Az egyesület alkalmat ad a tagoknak, hogy a testgyakorlás különféle neveit művelhessék s azokban szakszerű kiképzést nyerjenek; valamint versenyeket, sportünnepélyeket és kirándulásokat rendez.³⁸ A Magyar Paizs 1913 végén *Testedzés és játék. (Sport)* címmel új rovatot indított, ebben közölték az új egyület alapszabályát, majd híreit.³⁹

1914-ben e rovat mutatta be *Jégsport. Hósport* címmel városunk téli sportolási lehetőségeit. „A kemény száraz tél olyan tartós téli szezont biztosított e sportoknak, amire eddig nem volt példa. De a téli sportok közül egyedül a korcsolyázásnak vannak itt hívei [...] A másutt nagy előszeretettel űzött [...] rödlizást nem ismerik a városban, mert azt mondják, hogy a környék nem alkalmas erre. Ez azonban tévedés, mert több szánkópályára alkalmas terület is van a környéken, a városhoz közel eső dombok lejtőin. Ezt bizonyítja a Gimnáziumi Torna Egylet dicséretre méltó vállalkozása. Az új egyület hozatott néhány szánkót, mellyel a tagok délutánonként, csoportokra felosztva a Jánka-hegy elején, a Páter-dombon, Pipa-hegyen, a neszelei szedresnél űzik ezt a szép sportot.”⁴⁰

A hó és jég eltűnése után az atlétikai és „football” pályák népesültek be. A fiatalok a vásártéren és a katonai gyakorlótéren futballozhattak. 1913-ban már a kereskedelmi iskola is kiváló csapattal rendelkezett.⁴¹ A korcsolyázó egyesületben egy új sportpálya és teniszpályákkal határolt tó kialakítását tervezgették.⁴² A *Zalaegerszegi Sportegyesület* 1914 áprilisában alakult meg hat – torna-atlétika, játék, korcsolya, tenisz, vívó és turisztika – szakosztállyal. A sportegyesület javára 228-an jegyeztek részvényt, további jegyzésekben is reménykedtek, s mintegy 140 főt vártak körükbe. (1920-ban csupán 100 tagról számolhattak be.)⁴³ A korcsolya szakosztály vezetői ekkor Keresztúry József, Fehér Miklós és Pásztor Imre, utóbbi a munkásgimnázium igazgatója is volt. A választmányi tagok a város szinte minden társadalmi rétegét képviselték: tanárok, ügyvédek, kereskedők, építészek, iparosok egyaránt szerepeltek köztük.⁴⁴

A várostól megszerzett területen a sporttelep építésének megkezdődött munkálatait a háborús helyzetben is folytatták, már csak azért is, hogy a munkások ne maradjanak kereset nélkül. 1915 áprilisában beszámoló jelent meg a készülő sportpályáról, jóllehet tudták, háborús időben nem aktuális e téma. A sövényvel és dróttal bekerített területen már messziről feltűnt az ellipszis alakú, 400 méteres futópálya, mely közrefogta a 100 méter hosszú, 60 méter széles, füves „football-játéktér”. Ezt egy 25-30 cm magas vasbetonfallal kerítették be, mely a tervezett korcsolyapályát határolja.⁴⁵ 1915. május 2-án az egerszegi és a nagykanizsai „footballisták” a Vöröskereszt javára rendeztek egy mérkőzést,⁴⁶ ám hamarosan ők is katonaként szolgálták a hazát.

Zalaegerszegen a sportélet a 19. század második felében a tűzoltó együlethez, s néhány tájékozott, az egészséges életmód előnyeit felismerő értelmiségijéhez köthető. A korcsolyázás, a teniszezés, a kerékpározás, a vívás, a tekézés, az atlétika, a torna időszakunkban az egészség megőrzése, a társasági élet, a szórakozás egyik lehetősége volt. Az egyesületek működése egy-egy lelkes, sportot kedvelő egyén és ismeretségi köréhez köthető, a tagság jobbára a város notabilitásai közül került ki. Az 1908-ban szerveződő tornaegylet felhívásában már a társadalom minél szélesebb rétegeit várta körébe. Szakképzett testnevelő tanárok vezetésével működtek ekkor már az iskolai sportkörök a kereskedelmi iskolában és a gimnáziumban egyaránt.

38 MP 1913. dec. 18. 5-6. p.

39 MP 1913. dec. 18. 4-5. p., 1914. jan. 8. 5. p., 1914. jan. 15. 5. p., 1914. febr. 5. 5-6. p., 1914. febr. 12. 4-5. p., 1914. febr. 26. 4. p.

40 MP 1914. febr. 26. 4. p.

41 MP 1913. márc. 6. 4. p. Labdarúgó sport Zalaegerszegen.

42 MP 1914. márc. 19. 5. p.

43 Bősze, 1997, 232. p.

44 MP 1914. ápr. 23. 5. p. Száma: 31 651-1914.

45 MP 1915. ápr. 29. 2. p.

46 ZM 1915. máj. 2. 2. p., ZM 1915. máj. 9. 2. Az eredmény 3:1 lett a Nagykanizsa javára.

Irodalom

- Béres Katalin*: Egy vidéki értelmiségi a századfordulón. In Zalai Múzeum 10. Zalaegerszeg, 2001. 205-218. p.
- Bősze Sándor*: Zala megye dualizmus kori egyesületi katasztere. In Zalai történeti tanulmányok. Szerk. Káli Csaba. Zalaegerszeg, 1997. 181-236. p. (Zalai Gyűjtemény 42.)
- Földes Éva–Kun László–Kutassi Éva*: A magyar testnevelés és sport története. Bp., 1982.
- Gyáni Gábor*: Nyilvános tér és használói Budapesten a századfordulón = Századok. 1994/2. 1057-1077. p.
- Megyeri Anna*: A kerékpározás kultúrájának kialakulása Zalában. In Zalai kalendárium az 1995-ös esztendőre. Szerk. Arany Horváth Zsuzsa. Zalaegerszeg, 1994. 77-82. p.
- Mohácsi Gergely*: Szép, Erős, Egészséges. Szabadidő és testkultúra Budapesten a 20. század első felében = Korall. 7-8. 34-55. p.
- Molnár József*: A zalaegerszegi sportélet fejlődése. In Zala Vármegye feltámadása Trianon után. Zalai fejek. Szerk. Békássy Jenő Bp., 1930. 127-130. p.

PÉCS ÉS BARANYA SPORTEGYLETEI A DUALIZMUS IDŐSZAKÁBAN

MÁRFI ATTILA

Baranya és Pécs sporttörténete közel 150 éves múltra tekint vissza. Fejlődésük, folyamatos változásuk kétségkívül a dualizmus alatt fénykorát élő egyesületi mozgalom keretei között valósulhattak meg. Elsősorban a megyeszékhely, Pécs járt az élen a korán megjelenő sportéletben, míg a megyében jobbra a járási székhelyeken alakultak az első sportegyletek. Bármennyire is népszerűek a testedzés, a testgyakorlás és a természetjáró túrázás korai formációi, ezek a sportkörök a tárgyalt korszakban igen kis számban voltak jelen az egyesületi életben.¹ Külön színfoltot képviseltek a szabadidő tartalmas és kultúrált eltöltésére megalakult, s a társasági életben is egyre jobban elfogadott sport- és turisztikai-természetvédő egyesületek. A korszak elején kibontakozó testgyakorló és sportmozgalom sokáig nélkülözte a versenyszellemet, azaz a versenyszerűen űzött sportolást. Viszont hatásuk így is meghatározó, mert a szabadidő kultúrált eltöltése, a csoportos programok, az egészséges mozgásigény, a túrázások a társasági élet eddig egészen más területein bontakozhattak ki. Tágabb teret adva a kultúrált versenyszellemnek, a nagyobb tömegeket is megmozgató amatőr sportolás kezdeti formációinak, a nemesen vett közösségi szellemnek, amely értékrendek mára már döntően megváltoztak. A polgári értékrend részeként ezek a sportkörök igen fontos részei voltak a minden-napok szórakozási, kikapcsolódási lehetőségeinek. Ugyanakkor a sport és játék a társaskörök és kaszinók fontos érintkezési formájává váltak. Volt időszak, amikor nem lehetett nagyon szétválasztani az adott egyesület, vagy szövetség működésénél a sport, a társasági élet, a szórakozás és a természetjárás, vagy például a tűzvédelmi funkciókat. A századfordulótól figyelhető meg inkább a sportágak fejlődése és elkülönülése, s lassú leválása a társaskörökről, természetvédő egyesületekről.

Baranyai sportkörök

Baranya korai sportegyletei kétségkívül a megyeszékhelyen szerveződtek nagyobb számban, de mint említettük, a járási székhelyeken is megjelentek a megyei sportélet első kezdeményezői. Közülük elsősorban a Duna menti Mohácsot kell említenünk, s ez a vízközelség a helyiek sportolási kikapcsolódási lehetőségeit is meghatározta a kezdetekben.² Elsőként a Mohácsi Csólnakázó Egylet alakult meg a pesti mintát követve, sok segítséget is várva az anyaegyesülettől. Rövid idő múltán megszűnt. Majd 1884-ben Igali Szvetozár újra életre keltette, versenyek rendezésével, Duna átúszási bajnoksággal, ám a századfordulóra ez a formáció is feloszlott. Bár 1878-ra már elkészült a sportesarnok is, de elsősorban a tanulmányiújság működtette.³ A következő próbálkozás az 1882-ben életre keltett Korcsolyázó Egylet volt, de hamarosan beolvadtak önálló szakosztályként az 1888-ban megalakult legendás Mohácsi Tornaegyletbe (MTE). A pécsi mintára megalakult sportegylet előkészítése egy évig zajlott, míg 1888. november 14-én 35 lelkes sportbarát alakította meg a következő célokkal: „Az egylet célja a tornaszás és egyéb czélszerű, a helyi viszonyokhoz képest keresztül vihetőnek mutatkozó testgyakorlatok művelése által tagjainak testet edző szórakozást nyújtani.” Az MTE első elnöke dr. Jagics József, alelnöke pedig dr. Tauszig Emil lett.⁴ A kezdeti erőgyűjtő évek a tagtoborzással teltek el, s időközben több szakosztállyal is bővült, elsőként az atlétika és vívás szerveződött meg,

- 1 Márfi Attila: Baranya vármegye egyesületei (1867–1914) (I. rész) In Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. Szerk. Szita László. Pécs, 1986. 198. p.
- 2 Márfi Attila: Egyesületi élet Mohácson a dualizmus időszakában. In Tanulmányok Mohács történetéből. Szerk.: Ódor Imre. Mohács, 1993. 303. p.
- 3 Uo.
- 4 Bődő László: A Mohácsi Tornaegylet megalakulása és működése. In Baranya megye testnevelés és sporttörténete. Szerk. Bezeredy Győző. Pécs, 1987. 61. p.

amely sportággal hamarosan Baranya élcsapata lettek. A mohácsi vívósport hamarosan Baranya élére került Vicenzo Maianni olasz vívómesternek köszönhetően.⁵ Majd megszervezték az úszó és az evezősök szakosztályát is, amiket hamarosan a birkózók követtek. Mivel a Szepesi parkban két tenispályájuk is volt, a helyi tenisz szakosztállyal is megpróbálkoztak, szerény sikerrel. Viszont az 1901-ben nagy reményekkel útra indított labdarúgók hamarosan a megye legnépszerűbb csapatává váltak. A legjobb baranyai csapatnak számító PAC futballisták például csak harmadszorra tudták megverni a mohácsiakat. Az első világháborút megelőzően összesen nyolc szakosztállyal, jelentős szurkolótáborral rendelkezett a Mohácsi Tornaegylet. A világhégest követően azonban már nem tudták többet életre kelteni a legendás egyletet.⁶ Pécsváradon a századfordulót követően alakult két rövid életű sportkör, az 1908-ban alakult Korcsolya Egylet, s az 1912-ben megszerveződött Pécsvárad Teniszársaság.⁷ Mindkét egyletről csak áttételes adatokkal rendelkezünk, ahogy a szentlőrinci Női Korcsolyázó Egyletről is, amit 1894-ben jegyeztek be. A világháború évében debütáló Szentlőrinci Sportegyesületről sem rendelkezünk több érdemi adattal ebben a korszakban. Siklóson ugyanezzel a két formációval találkozhatunk, azzal a különbséggel, hogy a híres Korcsolyázó Egyletük már 1879-ben létrejött, de igen szakaszosan működött 1914-ben történt végleges feloszlásáig. A Siklósi Törekvés Sport Egyesület labdarúgó szakosztálya pedig az 1910-es évek elején alakult meg.⁸ Rendelkezünk még egy érdemi adattal a Mohács közeli Német Bólyból, ahol 1900-ban Ifjúsági Egylet alakult természetjáró és sakk szakosztályokkal. A megyei sportmozgalomnak kétségtélveslően lendületet adott a pécsi székhellyel 1898 tavaszán megalakult Pécs-Baranyai Sport Egyesület, az eddig már említett népszerű szakosztályokkal. Elsősorban Villányban, Mohácson és Siklóson voltak tagozataik, s még egy érdekesség, ezekben a tagozatokban egyre nagyobb volt a nősportolók aránya a korcsolya, a lővész és a torna sportágakban.⁹ A megyei sportélet legjelentősebb fellegvára azonban Pécssett volt.

Az első pécsi sportegyletek

Már a kiegészítés előttről is rendelkezünk adatokkal az úszó és más vízi kedvtelések, labdázások, szabadtéri játékok, és íjjal célbalövők kedvelt időtöltéseiről a tanulóifjúság, a katonák és más polgárosportok köréből. A torna, a testedzés viszont az iskolai életben is megjelent, s az 1860–70-es évektől egyre gyakrabban építettek tornaszobákat és tornaudvarokat. Az 1860-as évektől követhető sportmozgalom kibontakozásánál Pécs esetében is a helyi adottságok hasznosítása a jellemző. Ezért a város nagyobb parkjai, kedvelt túrázó és vízyújítóhelyei élveztek elsőszéget a korai pécsi sportéletben.¹⁰ A közkedvelt Balokány-tó, a későbbi Madarász uszoda, a Tettye, a Ráth kert, a Ferences barátok rétje és a Szigeti külváros legelője tartoztak ide a hőskorszakban. Kiváló példa erre a Zsolnay Gyár déli végében elterülő Balokány-liget, illetve -tó. A mocsaras, ingoványos területéről már a 18. század elejétől rendelkezünk forrásokkal. Ekkor még állatok itatására használták viszonylag bő vizét. A 1830-as években azonban már a város vezetése részéről is felvetődött a Balokány és környékének rendezése. Az 1836-ban a Magyar Királyi Udvari Kamarának felterjesztett tervezet eredményes volt, mert két év múlva már bérbe adták a tavat és környékét Vitéz Ferenc szűrszabómesternek.¹¹ Ugyanakkor, a mai Dominikánus Házban székelő Katonai Nevelők (Nevelő) Intézet is itt kívánt fürdőiskolát létesíteni, de erre nem kaptak engedélyt. Viszont a Balokányi bérlője úszóiskolát alapíthatott, amit Nuber Jakabnak adott bérbe. Az 1850-es évektől már annyira kelendő és kifizetődő a tó és fürdőjének bérlete, hogy pályázati úton döntenek erről. 1858-tól Engel Adolf nyerte el 15 évre, s el is végezte a felújítást, kabinokat is építve. Ugyanakkor egy „*tornaintézet*” létesítését is tervbe vette,

5 Lásd! 2. jegyzet

6 Uo.

7 Márfi Attila: A polgárosodás útján. In Pécsvárad. Szerk. Füzes Miklós. Pécsvárad, 2001. 394. p.

8 Lásd! 2. jegyzet, 207. p.

9 Bödő László: A Pécs-Baranyai Sport Egyesület megalakulása. In Baranya megye testnevelés és sporttörténete. Szerk. Bezerédy Győző. Pécs, 1987. 98-100. p.

10 Márfi Attila: Pécs szabad királyi város dualizmuskori egyesületeinek vizsgálata 1867–1918. In Baranyai Helytörténetírás 1989. Szerk. Szita László. Pécs, 1989. 144-145. p.

11 Bödő László: Sportlétesítmények Pécssett a 19. században = Pécsi Szemle 2000. tél. Pécs, 2000. 83. p.

ami nem volt más, mint olyan szabad, füves terület, ahol főleg tornagyakorlatokat lehetett végezni. Később ez meg is valósult Albert főhercegről elnevezve. Ugyanebben az időben a mai Hullám Fürdő helyén Madarász és Szontágh urak is építettek egy kisméretű uszodát.¹² A 70-es évekre azonban számos gond jelentkezett a balokányi fürdőnél, ezért a bérlők is elmaradtak. A város ekkor saját maga kívánt egy új, modern fürdőt létesíteni. Sokáig húzódott ez a tervzet is, végül 1886 novemberére elkészült az új uszoda, alig egy hónap alatt, ami sajnos meg is látszott, mert a műszaki szemlén sok hiányosságot tapasztaltak, amit még egy év elmúltával sem tudtak megnyugtatóan kijavítani.¹³ Az új fürdő első bérlője Spitzer Jakab, akinek sok gondja volt még a megoldatlan problémákkal. Végül is 1889 júliusában az úgynevezett Balokányi Vendéglő is elkészült. Majd parkosították a tó és fürdő környékét, sétányokat is kialakítva, közkedvelt szórakozóhellyé változtatva ezzel a környéket.¹⁴ Bár a sportolás továbbra is fontos a Balokány-fürdőben, de a későbbiekben egyre inkább a szélesebb tömegek szórakozó és kiránduló helyévé vált. A két világháború közti korszakban élte igazán virágkorát a Balokány. (Ma már csak ennek nyomait láthatjuk.)

Az első időszakban a 80-as évek derekáig összesen hat sportegylet színesítette az egyesületi életet, hosszabb-rövidebb ideig. Hivatalosan az első sportegylet az 1864-ben életre keltett Pécsi Sakkegylet volt, de csak rövid ideig tudott fennmaradni. A Pécsi Lövölde Egylet hosszas huzavona után 1867 szeptemberében kezdte működését a Tettyén kialakított lőtérén, majd rövid működés után a Pécsi Polgári Lövész Egyesület lépett nyomukba 1879-ben, de kevés adat maradt fenn működésükről.¹⁵ A 70-es években a Pécsi Korcsolyázó Egylet és a Pécsi Polgári Tekeegylet már nagyobb népszerűségnek örvendett az 1877-ben történt alakulásuktól kezdve. Igaz utóbbi a polgári elit tagjainak nyújtott sportolási lehetőséget néhány esztendeig. Később már szinte mindegyik társas és olvasókörmek volt tekepályája, ahogy biliárdasztala is. A tekézés megszűnésük után sem vették népszerűségéből, s magán személyek és sportegyletek továbbra is szervezték a versenyeket. Többnyire a Katolikus Legényegyletben, a Szigeti úton, a Budai Külvárosban és Pécsbányetelepen zajlottak ezek a versenyek. A korcsolyaegylet viszont még a századforduló után is fenn tudott maradni. Már alakulásuk évében korcsolyapályát létesítettek a ferences barátok rétjén, azaz a mai Rét utca környékén, amit 1885-ben tovább fejlesztettek. Az 1880-as években már rendkívül népszerű volt Pécsen a korcsolyázás, szinte minden korosztályt a jégre csalva, igazi téli kapcsolódássá vált. 1887-ben új pályát létesítettek az egykori Siklósi út közelében. Alig egy évtizednyi itt tartózkodás után a mai Köztársaság tér helyén, ami akkor üres telek volt, létesítették az újabb jégpályát, ami népszerűbb lett, mint elődjei.¹⁶ Az első olyan pécsi sportegylet volt, aminek a vezetésében egyre több hölgy is részt vett. Feloszlásukat követően az 1898-ban megalakult Pécsi Tornaegyesületbe olvadtak be, továbbra is fenntartva a sportág népszerűségét.

Maradandó kezdeményezések

Maradva a 70-es éveknél, 1870-ben alakult meg a város egyik legrangosabb, de sajátágos sorsú formációja, a Pécsi Torna és Tűzoltó Egylet. A torna- és tűzoltószakosztályokkal felálló egylet természetesen a város tűzvédelmi helyzetén is segíteni próbált az önkéntes tűzoltók folyamatos testedzését biztosítva. Ez az egyesület már, egyes források szerint az 1840-es években, alapszabályuk szerint viszont 1870-ben alakult meg, s a 80-as évek derekán már nem léteztek.¹⁷ Alakulásuktól kezdve legfontosabb feladatuknak tekintették egy önálló városi Tornacsarnok létesítését. Ehhez a pécsi püspök támogatását is elnyerték. A szükséges engedélyt, hitelt és segélyösszeget is megkapták,

12 Uo. 84. p.

13 Bődő László: A Balokány-fürdő átépítése. In Baranya megye testnevelés és sporttörténete. Pécs, 1987. Szerk. Szita László. 55. p.

14 Uo.

15 Lásd! 10. jegyzet 159-160. p.

16 Lásd! 10. jegyzet. 146. p.

17 Bődő László: Pécs és Baranya sportja a fellendülés időszakában. In Baranya megye testnevelés és sporttörténete. Pécs, 1987. Szerk. Szita László. 145-146. p.

Így 1873 júniusában Ivánkovich István tervei alapján elindulhatott az építkezés. Az akkori Kert utcában (mai Dischka Győző u.) elnyert telken, az egykori püspökkert egyik fundusán kezdhették el jelentős kölcsönökre támaszkodva a csarnok felépítését, ami 1874 első felére el is készült. Az új létesítmény tulajdonképpen szolgáltatásaival a lehető legszélesebb rétegeket ölelte fel. Ugyanis használták tornaórákon a város iskolái, rendszerint délelőtt, míg délután és este kerékpározók, tornászok, vívók és atléták vették birtokba. De a Tornacsarnok fontos városi feladatokat is ellátott, ugyanis rendezvények, nagygyűlések, kulturális előadások, koncertek, jótékonyági rendezvények (főleg a Pécsi Jótékony Nőegylet részéről) színhelye is volt. 1880-ra, a karbantartásokat és a bérleti díjak fizetését elhanyagoló igénybeevők miatt, rendkívül rossz állapotba került a csarnok. A PTTE anyagi eszközei már nem voltak elegendők az intézmény fenntartásához, sőt teljesen eladósodott a rohamosan növekvő költségek miatt. Bár az egylet elnöke, Aidinger János, Pécs polgármestere volt, ő sem tudta az egyletet a növekvő adósságok okozta válságból kivezetni. Az egyesület folyamatosan kezdeményezte, hogy a város vezetése vegye át a csarnokot, mert így még biztosítottnak látszott a közkedvelt és közcélú épület megmaradása. Ismételt kérésükre és a Vallási és Közoktatási Minisztériumtól kapott segélyezést követően a város tanácsa 1883 januárjában úgy döntött, átveszi a Városi Tornacsarnokot saját kezelésébe és kifizeti a PTTE eddig felhalmozódott adósságát.¹⁸ A Tornacsarnok 1883 elejétől városi kezelésbe ment át, megmentve ezzel a jeles intézményt. A Pécsi Tűzoltó és Torna Egylet ugyanebben az évben, nemes célját elérve, megszűnt. A város novemberre véglegesen is átvette az akkor 20 500 Ft-ra becsült vagyonát. Közben már az 1870-es évek derekától sorra épülnek, városrészek és körzetek szerint is, az iskolák kisebb tornacsarnokai és -udvarai, ezért a Városi Tornacsarnok fokozatosan „mentesült” a diákok igénybevétele alól. A későbbiekben épülő intézmények, s megalakult egyesületek és székházai is levették a terhet a tornacsarnokról. Így a kezdeti sokszínűség, ami működését jellemezte, lassan „meghalványult”, s tisztán a sportolók érdekeit szolgálta a 20. század elején történt megszűnéséig.

Mintegy a stafétabotot átvéve, három év elteltével, 1886 decemberében alakult meg a város másik fontos sportköre, a Pécsi Atlétikai Club (PAC) több szakosztállyal. Akik eredetileg az alábbi célokat határozták meg: „...az atletika terjesztése és művelése, a testezés különböző nemeinek gyakorlása és versenyek rendezése.”¹⁹ A klub volt az első olyan sportkör, ami több sportágat, azaz szakosztályt fogott össze. Már működésük elején felvetődött egy atlétikai pálya igénye, s ez a Tettyén valósulhatott meg. De ekkor már számos szervezettel és rendezvényekkel kellett osztozniuk, ezért ideiglenesen az Úszógi erdő szélén alakítottak ki versenypályát, de ezt is hamarosan feladták, mert messze volt a várostól. Újból visszatértek a Tettyére, de itt talán még nagyobb volt a zsúfoltság, ráadásul a Mecsek Egyesület sem nézte jó szemmel az atlétákat, ám Majorossy Imre polgármester rendre megvédte őket.²⁰ Hamarosan a város elit sportegylete lett a lövészet, a torna, a boks, a túrázás és a labdajátékok mellett a vívást is magas színvonalon sajátították el a város első amatőr sportolói. A századfordulóra már a város első számú sportegylete, jelentős baranyai és regionális szomszédkapcsolatokat kiépítve, pl. Somogyval és Kaposvárral is. A PAC egyik fontos szakága a vívás, főleg az egykori lyceumi diákság számára adott sportolási lehetőséget. Ezt a tudást viszont a korszakban még mindig divatos, de tiltott párbajozásoknál is kamatoztatták. S amikor a századfordulót követően a város vezetése megtiltotta a párbajozást, a diákok semleges területen, az akkor még Somogyhoz tartozó Szigetváron bonyolították le lovagias ügyeiket.²¹ Érdemi kapcsolatok voltak elsősorban a PAC és a somogyi testvéregyesülettel, a Kaposvári Atlétikai Clubbal. A kaposváriak 1904 püünkösdjén tervezett pályaaavatójára is meghívást kaptak a pécsiek, de egy sajnálatos félreértés miatt egy időre elmergesedett a két klub viszonya. Ugyanis a közös tornaverseny előtt Biedermann báró Mozsgóra közös jótékonyági versenyre hívta meg mindkét csapatot. Amit aztán a kaposváriak lemondtak, a pécsiek pedig „viszonzársul a pályaaavatón való részvételüktől álltak el”. A Somogyi Hírlap „Szégyen a futás, de hasznos” címmel becsmérelte a pécsieket, s annyira elmergesedett a viszony, hogy a kaposvári klub elnöke dr. Bertalanffy Zsigmond

18 Uo.

19 Lásd! 10. jegyzet 160. p.

20 Bödő László: Sportélet a század végén. In Baranya megye testnevelés és sporttörténete. Szerk. Szita László. Pécs, 1987. 91. p.

21 Márfi Attila: A boldog békeidők utolsó évei Pécsen. Dr. Arató Jenő visszaemlékezései 1909–1914. III. Egyesületi élet a Jogakadémián. = Pécsi Szemle. Pécs, 2008. ősz. 64. p.

sem tudta a Pécsi Naplóban közzé tett írásában a pécsieket megbékíteni.²² S amikor 1911 szeptemberében a Dunántúli Bajnokságban a két klub labdarúgói ismét lehetőséget kaptak, hogy rendezzék sportkapcsolataikat, a KAC futballistái a PAC 1:0-ás vezetésénél levonultak a pályáról, ami újabb botrányt és sértődöttséget is jelentett. Akadtak azért harmonikusabb sportkapcsolatok is Somogygal: A Pécsi Torna Egylet a Kaposvári Tornakörrel több díszturnát is rendezett, de a galamblovók is jó kijöttek egymással a barcsi versenyeken, a századfordulót követően. Ahogy a pécsi teniszezők is jó kapcsolatokat tartottak fenn, több közös versenyt rendezve a Kaposvári Atlétikai Club Lawn Teniszklubjával.²³ Egyébként a PAC tenisz szakosztálya az 1907 áprilisában megalakult Magyar Országos Lawn Tenisz Szövetségnek is tagja lett, s alapító tagnak számítottak.²⁴

S itt kell megemlékeznünk a pécsi származású kiváló sportemberről és sportvezetőről, Lauber Dezsőről, aki 1879-ben született Pécsen. A műegyetemet Budapesten végezte el, 1901-től saját mérnöki irodája volt Pécsen, de két év múlva már a fővárosban dolgozott. A mérnöki munka mellett Lauber aktívan sportolt. A korszak legünnepeltebb pécsi sportembere volt, aki az Országos Kerékpáros Szövetség 1898-as szeptemberi, pécsi versenyén megnyerte a 3000, az 1000, 10 000 méteres versenyszámokat.²⁵ Majd labdarúgó lett és sportvezető. Közreműködésével alakult meg a budapesti Korcsolyázó Egylet és a jégkorongcsapat, s ő alapította a Magyar Golf Klubot is. Magyarországon nyolcszoros, Ausztriában és az Adrián kétszeres golfbajnok lett. 1905-től tíz éven át a Magyar Olimpiai Bizottság titkára volt.²⁶ Az athéni, a londoni és a stockholmi magyar olimpiai csapat vezetője lett.²⁷ Az 1924-es párizsi eseményen még osztottak szellemi kategóriában érmeket, s itt egy uszoda-tervezettel, Hajós Alfréddel közösen indult. Az elképzelés második helyen végzett, de úgy, hogy az elsőt nem osztották ki. Hogy tovább bonyolódjon a helyzet, Lauber nem kapott ezüstérmét, mert a dokumentációról hiányzott a neve, mivel külföldön tartózkodott. Így meg kellett elégednie egy emlékéremmel. A második világháború alatt budapesti lakását bombatalálat érte és számos sporttörténeti erekleve pusztult el ekkor. Ezt követően egy budapesti barátjánál élt 1966 szeptemberében bekövetkezett haláláig. A kiváló sportember emlékére 1997. június 2-án a Pécsi Városi Sportcsarnok felvette Lauber Dezső nevét.²⁸

A pécsi sportélet a századforduló környékén

1892 decemberében alakult meg Zsolnay Vilmos elnökletével a Pécsi Kerékpáros Egylet.²⁹ Először természetjáró túrákat szerveztek, később már versenyeket is tartottak. Ez azonban már egy alkalmas versenypálya létesítését is igényelte, aminek a gondolata már 1895-ben felvetődött. Végül is 1896 áprilisában adták át a Mohácsi úton, az új sörgyár mellett a 333,3 méter hosszú és 500 nézőt befogadó létesítményt, amit Molnár Endre a kolozsvári kerékpáregylet tagja tervezett. Ezt követően a Pécsi Bicikli Club elnevezést vették fel.³⁰ Bár számos hazai és nemzetközi versenyt is rendeztek figyelemreméltó eredményekkel, a várostól távol eső kerékpárpálya csak kevés nézőt vonzott. Később már komoly anyagi gondjaik voltak, de mégsem ez, hanem a kerékpáradó bevezetése okozta korai megszűnésüket.³¹ A báró Fejérvári Imre elnökletével 1898-ban megszervezett Pécsi Tornaegylet már számos sportágat felvállalt: „*A rendszeres testgyakorlást, vívást, testedző játékokat, nemkülönben*

22 Bödő László: Sportélet a 20. század első évtizedében. In Baranya megye testnevelés és sporttörténete. Szerk. Szita László. Pécs, 1987. 121. p.

23 Bödő László: Jelentős versenyeredmények az 1911/14-es években. In Baranya megye testnevelés és sporttörténete. Szerk. Szita László. Pécs, 1987. 137. 143. 150. p.

24 <http://www.mtsztenisz.hu/szovetseg/tortenet> A Magyar Tenisz Szövetség története. Részletek Szőke Pál 100 éves a magyar tenisz c., 2004-ben megjelent könyvéből.

25 Bödő László: ki volt Lauber Dezső? = Pécsi Szemle 1998. tavasz-nyár. Pécs, 1998.. 87-88. p.

26 Uo. 89-90. p.

27 Uo.

28 Uo. 91. p.

29 Millei Ilona: A Pécsi Kerékpár Egylet zászlója. = Pécsi Szemle 1998. tavasz-nyár. Pécs, 1998. 92. p.

30 Uo.

31 Lásd! 10. 146. p.

a korcsolyázást és az atletika különböző neveit űzni, valamint egyáltalán a testgyakorlás ügyét előmozdítani.”³² Több mint harminc évig voltak jelen a pécsi sportéletben, míg az 1899-ben szinte hasonló célkitűzéseket hangoztató Pécsi Polgári Tornaegylet már 1905-ben feloszlott. Nem szabad megfeledkeznünk a századforduló környékén Pécsen is egyre népszerűbbé váló labdarúgásról sem. Elsőként a PAC hozott létre labdarúgó szakosztályt, s az első pécsi focimeccset is ők játszották egymás közt 1898-ban. Bár stadionokról még nem beszélhetünk, de a sportág népszerűségével önálló szakosztályok és futballpályák is létrejöttek. Addig elsősorban a Tetyén kialakított pályán hódoltak a foci pécsi szerelmesei e labdajátéknak.³³

A századfordulót követően alakult meg a Pécsi Lóverseny Egylet 1903 áprilisában. A pécsi lovasportnak már komoly előzményei voltak, hiszen 1872-ben már létesült lovasiskola, majd két évtized múlva lovarda a Szigeti út közelében, közel a Lakits laktanyában elszállásolt 8. huszárezredhez. De már 1901-től lovas és kocsiversenyeket tartottak a Szigeti külváros legelőjén, a katonai alakuló- és gyakorlótér közelében. Később itt a déli szélén, az 1886-tól kiépült vasútvonal mentén épült fel a lóversenypálya, a mai Babits Gimnázium tornapályája helyén. Az egyesület, s az általa rendezett lovas és ügetőversenyek, díjlovaglások és lovasjátékok regionálisan is fontosak voltak. Működésük ugyanis az ország délnyugati részét ölelte fel (Baranya, Bács-Bodrog, Fehér, Somogy, Tolna, Verőce és Zala vármegye).³⁴ Hasonlóan, mint az 1909-ben alakult Pécsi Ügető Verseny Egyesület, szintén 1945-ig fennállva, de többször is szüneteltették rendezvényeiket.

A természet értékeinek felfedezése, a Mecsek Egyesület Elvitathatatlan a Mecsek Egyesület (1891) szerepe a Mecsek felfedezésében: kirándulóhelyek kiépítése, kirándulások, túrák, mint az egyre kedveltebbé váló polgári-családi programok meghonosításában. A természeti értékek felfedezése mellett a lakókörnyezet kultúrálta gondozására, ápolására is sikerült a figyelmet felhívni. Számos rendezvényt (majális, juniális, sportrendezvények, csoportos túrák, iskolák, diákok, egyesületek népiünnepélyei stb.) tartanak olyan, a Mecsek Egyesület által kiépített területeken, mint a Tetye, Dömörkapu, Kistrét, Kantavár, Kozári vadászház, Rigókút és Józsefháza. Az egyesület létrehozása és rendkívül tartalmas, sikeres működése, több fontos tényező együttthasaként jelent meg a századforduló-közeli években. Az ipari fejlődés mellett a városnak komoly jövedelmei voltak a Pécs környéki szőlőhegyek borterméséből. Az 1870-es években megjelenő filoxéra³⁵ azonban szinte gyökeresen kiirtotta a tradicionális és évszázados pécsi szőlőket. Bár évek múltával direkttermő szőlőkkel az újratelepítés is megtörtént, ez az akció és a város kiépülésének folyamatai az adott természeti környezet megvédésére is ráirányította a figyelmet. Ugyanakkor már országosan is fejlődésnek indult, s egyre több régióban jelent meg a turizmus, a természetjárás és természeti értékek felfedezése, megóvása iránti igény.

A festői és történelmi levegőjű táj, a Tetye és környékének megóvásáért már 1884-ben kísérlet történt a Tetye Egylet életre hívásával, ám ez akkor kudarcba fulladt. Majd 1890-ben a Tetye és Mecsek Szépítő Egylet létrehozásán fáradoztak a pécsi polgárok, s végül 1891-ben, mint a Magyar Turista Egylet pécsi csoportjaként jött létre a város talán legjelentősebb társulata, a Mecsek Egyesület. Amely testület eredeti elképzelései szerint a Tetye rendezéséért is rendkívül sokat tett, támogatva ezzel a sportéletet is. Ám szerepükük jóval több és összetettebb volt, mint a sporttevékenységek támogatása. Ezért a kissé sematikusnak tűnő turisztikai és természetvédő meghatározás is kevésnek tűnik, mert a majdnem 60 évet megélt egyesület (időnként bőven ezer fölötti taglétszámmal) a város és környezete arculatának kialakításában, kulturális és természeti értékeinek feltárásában és népszerűsítésében elvülhetetlen érdemeket szerzett. A tárgyalat korszakban három szakosztállyal (Állat- és Madárvédő, Barlangkutató és Park Osztály) működő egyesület először a Mecsek hegység kiránduló-, turistaútvonalait és állomásait térképezte fel, turistautakat épített, forrásfőket alakított ki, s így lassan a nagyközönség előtt is megnyitotta a városhoz közeli erdőket. A jelentősebb

32 Bődő László: Sportélet Pécsen és Baranyában az első világháború időszakában. In Baranya megye testnevelés és sporttörténete. Szerk. Szita László. Pécs, 1987. 160. p.

33 Bődő László: A labdarúgás megindulása és a sportélet továbbfejlődése. In Baranya megye testnevelés és sporttörténete. Szerk. Szita László. Pécs, 1987. 101. p.

34 Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (továbbiakban MNL BML) Pécs város okmánytára 282.

35 Görög és francia eredetű szó, a szőlő gyökerén elősködő levéltetű, hívták szőlőtetűnek is.

helyeken, tisztásokon, túristautvonalak találkozásánál, s egyéb nevezetes helyeken (pl. a kantavári romok közelében) menedék- és túristaházakat építettek a kultúraltabb természetjárást szolgálva, Dömörkapun, Fehérkúton és Kozáron.³⁶ A századfordulótól már nagyobb objektumok megépítésére is vállalkoztak, sorra létesítettek kilátókat Dömörkapun (Flóra pihenő), a Tubesen (János, Tubes kilátók), a Misinatetőn (a későbbi Kiss József kilátó) és a Zengőn. A Misinán létesített kilátót Károlyi Emil tervezte, s 1908-ban készült el.³⁷

Különös figyelmet fordítottak a természeti és történeti emlékek feltárására, mint például Márévár, Kantavár, Jakab-hegy, abaligeti-kőlyuki barlangrendszer, Jakab-hegy és Melegmány természeti értékei stb. S ezzel tulajdonképpen a kultúralt turizmus és idegenforgalom alapjait teremtették meg. Illetve megközelíthetővé tették a várost és a most már felfedezett, gazdag természeti kincsekkel rendelkező Mecsek hegységet. S mindezt természetesen igyekeztek a köztudatba is átültetni. Ezért egyesületi tevékenységükről, kapcsolataikról, a fokozatosan bővülő tudományos szintű elemzésekkel együtt minden évben évkönyvet, olykor önálló ismeretterjesztő köteteket, város és turistaútvonalaikat ismertető füzeteket adtak ki. Mindezen tevékenységükkel olyan összetett értékrendet tártak a pécsiek és az érdeklődők elé, ami még népszerűbbé tette a kirándulásokat, felfedező túrákat. Egy teljesen új életforma és társasági, szórakozási forma alakult ki, ami úgyszólván minden pécsi családot megérintett. S ezek a kirándulások különböző közösségeket vonzottak, iskolai osztályokat, baráti közösségeket, családokat, egyesületeket és másokat. Gyakoriak voltak a Mecsek népszerű kiránduló helyein iskolai órák, egyesületi programok, családi és más ünnepi események megtartása, azaz a környező és rendkívül gazdag természeti környezet átértékelése és felfedezett értékeinek kulturált megvédése került előtérbe.

A másik természetvédelmi és turisztikai egyesület, a Pécsi Természetbarátok Túrista Egyesülete 1911-ben alakult meg, de igazából a két világháború közötti korszakra tehető érdemi működésük. S ekkor a Mecsek Egyesülettel közösen is felvállaltak természetvédő feladatokat.

Terek és parkok szerepe a társas és a sportéletben

A 19. században a Czindery-kert megszűnt, maradt a Ráth Kert, s megjelentek olyan újabb területek a századfordulótól, mint a Tettye-, Balokány-tó és környéke, Sétatér (Promenádek, Kioszk, térzenék, „korzózás”), Ágoston tér, s alatta Bicikli versenypálya, Kert utcai sportszarnok, Faaréna. Az egykori, s a reformkorban népszerű Tar-kert helyén jött létre³⁸ (amit Tarische Garten néven is említenek a források) az 1850-es években Czindery László pécsi nemes kezdeményezéseként az a park, a tulajdonát képező, s a róla elnevezett Czindery-kert, amely a századfordulóig volt igen népszerű a városban.³⁹ Ez ma a Rákóczi u. 56. sz. ház helyén terült el nagyjából, ahol nyári színpadi pavilont létesítettek. A földbirtokos fürdőt és fürdőházat is szeretett volna építeni a parkhoz, aminek engedélyezéséhez Nagy József polgármester 1853-ban az alábbi ajánlást adta a Kerületi Helytartótanácsnak: „Az érintett aréna felépítése, mely szerintünk a város díszére, a lakosságnak pedig gyönyörűségére szolgáland, célszerű és kívánatos lenne.”⁴⁰

Az új létesítmény valószínű, hogy már 1853 nyarán rendelkezésére állt a szórakozni vágyóknak. A telek egyébként a későbbi korokban folyamatosan bővült, állandóan csinosodott. Az évek múlásával pedig, többek között a pécsi színészet fontos helyszínévé vált. Az egyébként enyhe lejtésű fundust a mai Rákóczi út felől kiépített díszes bejáraton át, széles lépcsősoron lehetett megközelíteni.⁴¹ A hangulatos szórakozóhelyet folyamatosan látogatták a komédiások. De rajtuk kívül otthont adott a műlovarda-előadásoknak, cirkuszi mutatványoknak, bűvészeknek, bábosoknak és a panoráma tulaj-

36 Pontosabban a Kozári Vadászház, volt menedékház és erdei munkások otthona is, az Andor forrás és a Tripammer-fa közötti lankán fekszik, ma is áll.

37 B. Horváth Csilla: A Mecsek Egyesület I. 1891–1916. = Pécsi Szemle 1999. nyár. Pécs, 1999. 65. p.

38 MNL BML. Pécs város tanácsa iratai (továbbiakban: Pvt. ir.) 773/1852.

39 Pusztai-Popovits József: Érdekes epizódok a pécsi színészet történelméből. = Pécsi Napló 1943. dec. 17. 6. p.

40 MNL BML. Pvt. ir. 1843/1853.

41 Márfi Attila: Pécs szabad királyi város német és magyar színjátszásának forrásai a Baranya Megyei Levéltárban. Bp., 1993. 55. p.

donosoknak is. A siklósi városrész népszerű kertje a századfordulón már veszített látogatottságából, hiszen a város környékén elterülő Mecsek, s közeli lankái és parkjai újabb lehetőségekkel vonzották a kikapcsolódni vágyó pécsieket.

A legnépszerűbb kultúr- és sportpark vitathatatlanul a Mecsek tövében meghúzódó Tettye volt. Már az 1880-as években tapasztalhatók polgári kezdeményezések a Tettye értékeinek megvédéséért, s egy látogatott, sok funkciót ellátó park létrehozásáért. A Mecsek Egyesület is célul tűzte ki a Tettye tér rendezését, párhuzamosan a közeli Mecsek értékeinek felfedezésével. A Tettyét tulajdonképpen először a sportkedvelők fedezték fel maguknak, már az 1870-es években. A már említett Polgári Lövészegylet már alakulása évében lövölde teret akart itt kialakítani, ami a következő évben, 1868-ban valósulhatott meg.⁴² (Meg kell jegyezni, hogy a Tettyét övező sziklafalak alatt elterülő, úgynevezett Káposztáskertben már 1780-ban volt egy lövölde.⁴³) Már 1870-ben sor került az első díszlövészetekre, ahol a férfiak és a nők külön szerepeltek. Pár év múlva kiváltak a katonatisztek, mivel önálló lövőterük létesült a Szigeti úton. Ekkor alakult át a lövészegylet is, felvéve a Pécsi Céllövölde Egylet nevet 1875-ben. De a lövészekon kívül igénybe vették a teret az atléták, teniszesezők, később a futballisták, s több iskolai sportrendezvény és verseny helyszíne is volt. Közben a tettyei romok bontása, s a vízmű megépülése (1892–93) zavarokat okozott a közkedvelt park „használatában”. Ezekon az áldatlan állapotokon kívánt segíteni a Mecsek Egyesület a város vezetésével karöltve. A századfordulóra megújult a Tettye, s ezzel párhuzamosan számos társadalmi és kulturális kezdeményezés helyszíne, mint cirkuszi mutatványosok, bábozók és panorámások, a közeli Havihegyi templom búcsújáróinak kedvelt pihenő helye, majd a majálisok és júniálisok állandó színtere. Sőt a mozi megjelenésének hajnalán sikerrel fogadták ezen a helyszínen is a pergő képeket 1905-ben. Néhány gondolattal említeni kell a Nyugatra fekvő közeli Pintérkertet is, aminek megalapítója Pintér János (1879–1933), egykori banktisztviselő, aki a róla elnevezett botanikus kert alapjait, igaz nem a tárgyalt korszakban, hanem 1926-ban fektette le. A mára már méltán híres és sokak által látogatott kert helyén szőlőt műveltek, s a ma is látható Pintér villa már az 1880-as évek elején felépült.⁴⁴

Nem lehet a környékről és a Tettyéről úgy beszélni, hogy ne említsük meg Reéh György városi tanácsos nevét, akinek múlhatatlan érdemei voltak a város pezsgő társasági életének és a Tettyén rendezett népnünpélyek megtartásában. Még életében a megasztizelő „*a Tettye koronázatlan királya*” címet is megkapta kortársaitól.⁴⁵ A rendkívül agilis Reéh szinte motorja volt a város kulturális és társasági életének, s természetesen a korai sportéletnek is, mint a Nemzeti Kaszinó, a Polgári Kaszinó és a Mecsek Egyesület igazgatója, a Pécsi Dalárda, a Tűzoltó Egylet, a Korcsolyázó Egylet, a Pécsi Athlétikai Club tagjaként és az Apolló Projectograph Rt. Felügyelő Bizottsági tagjaként.⁴⁶ Sokoldalúsága, kiváló szervezőképessége elsősorban a Tettyén megrendezett számtalan rendezvény megtartásánál érvényesült. Olyannyira azonosult ezekkel a feladatokkal, hogy a Tettyére költözött, hogy közelebb legyen szeretett városrészéhez. Az úgynevezett Reéh villában (amely még ma is áll) Pécsről és a Tettyéről készült művészeti alkotásokból valóságos kiállítást rendezett be. Törekvései között volt, hogy a festői szépségű teret és környékét a város elsőszámú kultúr-, pihenő- és szabadidő-parkjává alakítsa. Ezért számtalan kezdeményezése volt a hivatalos városi és egyleti ünnepek megtartása mellett. A gyerekek számára nemcsak játszóteret alakíttatott ki, hanem a tér déli részén egy barlangot „*boszorkánykonyhának*” rendezett be. Minden hivatalos rendezvény és népnünpély szervezése az ő nevéhez fűződik a korabeli mutatványosok, vásárosok sátrainak meghívásától a nagyszerű tűzijátékok megtartásáig. A tettyei tűzijátékok megtartása, amihez a kortársakat idézve: „*A legszebb rakétákat, gyújtó bombákat és hasonló világosító és szemet kápráztató tűzi anyagokat hozatta, amíg azok behozatalának nem volt akadálya.*”⁴⁷ Később maga is megtanulta ezt a mesterséget és ő volt a kivitelezője ezeknek a látványosságoknak. Arató egykori táblabíró például így emlékezik vissza a tettyei tűzijátékokról: „*A különböző egyesületek vasárnaponként sorra rendezik*

42 Bödő László: Sportlétesítmények Pécsen a 19. században. = Pécsi Szemle 2000. tél. Pécs, 2000. 85. p.

43 Lehmann Antal: A pécsi Pintérkert. = Pécsi Szemle 2000. tavasz. Pécs, 2000. 89. p.

44 Uo. 90. p.

45 Szirtes Gábor: Reéh György a Tettye koronázatlan királya. = Pécsi Szemle 2000. tavasz. Pécs, 2000. 78-79. p.

46 Uo. 82. p.

47 Uo. 81. p.

a Tettye ünnepélyeket, melyeknek fő-főrendezője Reéh György a »Tettye koronázatlan királya«. Az első világháború előtti Pécsnek jellegzetes alakja ez az örökifjú aglegény. Reéh György a neve és a város katonaiügyi tanácsnoka, de az egész városban csak Reéh Gyurinak ismerik és tréfásan a város »vigalomügyi tanácsnokának« titulálják. Enélkül az örökké jókedvű, szellemes, tréfacsináló nélkül nem eshetik meg mulatság, bál, népiünnepély és diákos könnyelműséggel, bugybéroló jókedvvel, pezsgő szellemességgel csinál mindent, mulattat anélkül, hogy pojjá válna alacsonyodnék le. De különösen a Tettyén érzi jól magát, hol szép villája van, igazán elemében az itt rendezett népiünnepélyeken van. Állandóan újabb és újabb meglepetéseken, hecceken töri a fejét, hogy a kacagó tömeggel együtt ő maga is nagyot kacaghasson. Tarka-barka zászlódíszben parádézik a Tettye, szól a muzsika, folyik a vidám konfetti csata, jókedvű tömegek árasztanak el mindent, fenn van a Tettyén az egész város. Besötétedés után görög tüzes fényben úsznak a tettyei romok, majd kezdődik a tűzijáték, vagy egy órán át tüzes-kerekek forognak, tűzvirágok nyillanak, tüzes üstökösök szállnak az égen, színes fények sugároznak, szikráznak, permeteznek a sötét estében és az emberek meglepedetten konstatálják, no Reéh Gyuri megint kitett magáért, szép volt a tűzijáték. Az első világháború előtti Pécsnek kedvenc szórakozását képezik a Tettye ünnepélyek – a sok más egyéssel együtt ezeket a népiünnepélyeket is elsöpri a háború.»⁴⁸

A Tettyén kívül az úgynevezett Ráth kertben, az 1907-ben megtartott és legendás emlékü Első Pécsi Országos kiállításon is megmutatta ezt a képességét. A szórakoztató rendezvények és a kiállító csarnokok, pavilonok díszítése mellett Frigyes királyi herceg látogatásakor meglevenített „búcsúképnek” is ő volt a tervezője és kivitelezője, a korabeli sajtót idézve erről a nem mindennapi látványosságról: „Közvetlenül háromnegyed tíz után felhangzott az indulást jelző sípszó, s a különvontat a királyi hercegi családdal, a kormány tagjaival és a képviselőkkel a közönség éljenzései közt elhagyta városunkat. Alighogy a vonat a szigeti külvárosi gyakorlótérhez ért, a vonat járását kissé meglassították, hogy a vonat utasai gyönyörködhessekn abban a szép képben, melyet Reéh György tanácsos által ott rendezett tűzijáték nyújtott. Tűzcsóvák emelkedtek magasba, háromszáz röppenő szállott egyszerre fel, színes kígyókat rajzolva a levegőbe, számtalan bomba szállott a magasba, csillagesőt hullatva a földre, a földszinten felállított pőznákon fontainek, cascadok, legyezők, pálmák, rosettek és színesebbnél színesebb forgók között fényárban úszva állott a magyar címer és a királyi hercegi pár monogramja.”⁴⁹

Tulajdonképpen a dualistakori városnak két legforgalmasabb kiránduló és a szórakozást szolgáló területe volt, a már említett Tettye és a Balokány-liget és -tó. Szintén ismert volt ebben a korszakban a várostól keletre fekvő Üszögi erdő, az itt kialakított erdei tisztás menedékházzal és vendéglővel. Egy időben Pécsről is többen látogatták, sokáig itt tartották a város majálisait és juniálisait is, amíg ezek a rendezvények fokozatosan a Tettyén találtak új otthonra. A korszak szervezett munkásainak is kedvelt gyülekezőhelye volt, az egyre szaporodó demonstrációk és agitációk, a május elsejei megemlékezések miatt csendőri megfigyelés alá került, majd veszített népszerűségéből. Természetesen voltak ezeken kívül is Pécsen olyan terek és parkok, ahol a helyi polgárok a társasági formák konszolidáltabb formájával élhettek, de már alkalmazkodva az urbanizációs folyamatok okozta változásokhoz. Például a város fő tere, a központi helyen fekvő Széchenyi tér a napi forgalom, s az ügyeiket intéző polgárok alkalmi találkozó helyévé vált. A már említett, s nagy területen elterülő Ráth kert ebben a korszakban számos változáson esett át; egyrészt Ráth András deszkakereskedő a tér az Indóház felé eső végében építette fel raktárait, de kisebb sportrendezvényeket is tartottak itt. A Korcsolyapálya is itt volt, de itt tartották a már említett 1907. évi Országos Kiállítást is. Ami egyben számos alkalmi szórakozást is nyújtott a helyieknek, ugyanis létezett itt egy színpadi pavilon, de láthattak cirkuszmutatványokat, hallhattak koncerteket is. De vendéglátó pavilonok, cukrászdák, kávéházak, vendéglők is voltak a kiállítás területén. Volt egy olyan terület is, amit parkosítottak, sétányokkal láttak el, de mégsem tudott olyan közkedvelté válni, mint a Balokány, a Tettye vagy akár a Czindery-kert. Ezért a századfordulótól már folyamatosan beépítik a hatalmas területet.

48 JPM Új és Legújabb Kori Osztály. Arató Jenő irathagyatéka. Életem 106.
49 Uo. 83.

A város terei a hivatalos vagy félhivatalos érintkezéseknek is színterei voltak, s nem beszélhetünk a tettyei, vagy balokányi parkban átélhető szórakozási és pihenési lehetőségekről. Valójában a társadalmi érintkezések helyszínei voltak ezek, a jobbára a belvárosban kialakított terek. Mint a már említett Széchenyi tér, a tőzsomszédságában fekvő Kis tér, a mai Jókai tér, a Majláth tér, amely a Búza tér mellett a város piactere is volt. Bizonyos szempontból átminősülnek a piac- és vásárterek látnivalói is. A cirkuszok megmaradnak, de egyre kevesebb a századfordulótól a mutatványos, bábjáték és panoráma-produkció. Helyüket 1905-től az ekkor megjelenő új látványosság, technikai csoda, a kinematográf,⁵⁰ a mozi veszi át. Amely aztán pár év múlva bevonul – az országos trendet követve – a kávéházakba, szórakozóhelyekre, vendéglőkbe, majd önálló épületei épülnek még 1914 előtt is. Hatalmas tömegeket vonz a moziláz, új szórakozási és együttléti forma az ekkortól népszerűvé váló sporttal együtt. Végül meg kell említeni a korabeli polgárság egyik igen kedvelt időtöltését a korzózást, azaz a város idilli és kényelmes kikapcsolódást ígérő terén a meghitt sétákat és baráti találkozásokat. Városunkban ez a sajtósági társasági forma elsősorban a mai Sétatéren, a millennium időszakára átadott KIOSZK⁵¹ közelében zajlott.

Az első világháború előtt

Az 1900-as évek elején a már említett sportegyleteken kívül több kísérletezést is átélhettek a sportkedvelők, főként az ún. munkás sportkörök létszámát gyarapítva.⁵² Ezek az 1910-es évekre datálható próbálkozások; a Pécs-vidéki Bányászifjúság Testedző Köre, a Pécsi Vas- és Fémmunkások, a Pécsi Munkás Testedzők, a Pécsi Ifjak, a Pécsi Pincérek, a Budai Külvárosi Sportkedvelők, a Pécsi Bőrgyári Alkalmazottak és a Pécsi Törekvés Munkás Testedző sportkörei igen rövid életűnek bizonyultak.⁵³ Az 1911-ben életre keltett Pécsi Sport Club viszont néhány viszontagságos év után a két világháború közti korszak vezető pécsi egyesületének bizonyult. Az eddig ismert és gyakorolt sportágak mellett a labdarúgást és teniszezést is népszerűsítették. A szerb megszállás alatt a Pécsi Munkás Sport Club (PMSC) nevet vették fel, s annak megszűnte után ismét eredeti elnevezéssel öregbítették a pécsi sportot 1945-ig.⁵⁴ Az első világháború alatt a pécsi és a megyei sportegyletek zöme megszűnt, csupán a Mecsek Egyesület és a PAC tenisz szakosztálya vegetált ebben az időszakban, a Városi Sportcsarnokba pedig katonákat szállásoltak el. A boldog békeidőszak sportegyesületeinek zöme már nem tudott feltámadni a két világháború közti korszakban, megváltoztak a sportolás keretei és társadalmi megítélése is.⁵⁵ A város dualistakori sportélete bár gyorsan fejlődésnek indult, számos szakosztályt felölelve, mégis egyértelmű, hogy zömük magán, vagy szélesebb körű társadalmi összefogásnak köszönhette működését. Az adott időszakban ez a támogató bázis állt elsősorban a pécsi sportesemények mögött. Ez az az időszak, amikor a sportéletet még számos amatőr vonás jellemezte, sajtóságosan összefonódva a kikapcsolódás és szórakozás, és a társasági élet olyan formáival, amit a professzionálissá váló sportmozgalom már nélkülözött a későbbi korszakokban.

50 Filmfelvevő, filmvetítógép, a korszakban az első mozikat hívták így. Számos idegen nyelvben innen ered a mozi, kino megjelölése.

51 Perzsa eredetű szó, a küisk szóból átalakulva, eredetileg kerti pavilont, kerti házat jelentett, de értették az elárúsító bódéakra is. Ebben a szövegkörnyezetben kör alakú, nyitott, oszlopos szabadtéri építmény zenekarok számára.

52 Lásd! a 10. jegyzet. 146. p.

53 Bödő László: Jelentős versenyeredmények az 1911/14-es években. In Baranya megye testnevelés és sporttörténete. Szerk. Szita László. Pécs, 1987. 150. 153. 156. p.

54 Lásd! 10. jegyzet 146. p.

55 Márfi Attila: Baranya megye egyesületeinek vizsgálata (1915–1950). In Baranyai Helytörténetírás 1987/1988. Szerk. Szita László. Pécs, 1988. 251-253. p.

A SPORT HELYE EGY SOMOGYI KISTELEPÜLÉS, ORCI ÉLETÉBEN A 20. SZÁZADBAN

VONYÓ ANITA

Egy település, különösen egy olyan kistelepülés, mint Orci történetének feltárása során a kutató általában kétféle hibát véthet: vagy csak az úgymond jelentősebb történelmi-társadalmi eseményekre koncentrálnak, vagy gyakorta „elveszik” az adatok tömkelegében. Általában az apróságok körébe szoktak tartozni a sporttal kapcsolatos információk abban az esetben, ha csak nem kötődnek valamilyen neves, eredményes sportolóhoz, vagy sporteseményhez. Egy községmonográfia azonban nem lehet teljes az ilyen adalékok nélkül, és az ott lakó emberek büszkéik is rá, ha valamelyik ősük részt vett, eredményeket ért el a közösségformáló tevékenységek valamelyikében.

Orci Kaposvártól 8 kilométerre, északkeletre helyezkedik el. Lakossága 550 fő körül mozog. Ennek a már-már agglomerációs jellegű kistelepülésnek a 20. századi sportéletét kívánom felvázolni az elkövetkezőkben.

Természetesen figyelembe kell venni és el kell fogadni azt a tényt is, hogy egy kistelepülés sporttörténetének-sportéletének feltárásakor a fogalmat széles körben kell értelmezni. Egy erőteljes agrártradíciókkal bíró falu életében a 20. század első harmadáig vajmi kevés hangsúlyt kapott a mindennapokban a sport, az egészséges életmódra törekvés, így ezekből az időszakokból sporttevékenységnek igazán csak a gyermekjátékokat minősíthetjük. Tudatos, szervezett társadalmi sportéletéről nem beszélhetünk. A fentiekből ugyanis egyenesen levonható az a következtetés, miszerint hiányoztak a szükséges gazdasági, társadalmi feltételek. A sport fogalmát ki kell tehát bővítenünk a szabadidős tevékenységek körére is, hiszen hiba lenne a lazább keretek közt működő időtöltést nem sportnak minősíteni. Ha volt is egyéb, a lakók által rendszeresen vagy esetileg folytatott testedzés, arról személyes tapasztalataim szerint a korabeli források nem tudósítanak.

Előadásomban a fentiek figyelembe vételével elsőként a napjainkban hivatalosan is sportágaknak számító tevékenységekről szólok, majd ezt követően az úgynevezett népi szabadidős elfoglaltságokat mutatom be néhány gondolattal erejéig.

A 20. század első harmadában – Magyarország számos más településéhez hasonlóan – Orciban is megkezdődött a civil élet szerveződése, elsősorban az egyesületeken keresztül. 1932-ben egy speciális sportág képviselői szerveződtek egyesületté az Orci Polgári Lövész Egyesület keretein belül. Ha a sportegyesületek eredetét keressük, akkor a 16. századi magyarországi lövészegyuletekig kell visszautaznunk az időben. Az első sportegyesületek még nem a szabadidő valamiféle egészségesebb eltöltésére jöttek létre, hanem inkább az eredményesebb fegyverforgatás, a harcészültségi szint emelése érdekében. A reformkorban azonban az élet minden területén jelentős változások indultak el, így megnőtt a testkultúra iránti érdeklődés is.

A sportegyesületek kezdetben inkább az arisztokrácia körében terjedtek el, később azonban szélesebb társadalmi bázis igényelte a szabadidő eltöltésének ezen módját. Az első világháborút lezáró trianoni békekötés a vesztes Magyarország számára megtiltotta az általános hadkötelezettséget. A fiatalok testi nevelését, honvédelmi oktatását elsősorban a leventemozgalom kívánta megvalósítani. Az orci ifjak először a szomszédos Taszárra jártak át az ottani foglalkozásokra. Később, az 1930-as években már a településen is működött önálló szervezet, melynek alapítási éve nem ismert. A leventeéletéről visszaemlékezésében az Orci Községi Tanács egykori titkára, Baracsi Lajos helytörténész így ír: *„Mulasztás csak igazolt és engedélyezett esetben lehetett. Kötelező volt a vasárnapi istentiszteleten való részvétel. Ha valaki elmulasztotta a templomban való megjelenést, következő vasárnapra Kaposvárra, a Baross laktanyába kapott behívót. 1942-től én is a Baross laktanyában voltam katona, sajnálkozva láttam, mi történik a behívott leventékkel. 8-tól 10-ig szigorított csuklógyakorlat, 10 órakor sorakozó, majd a katonákkal együtt elvonultak a Hősök templomába, misére. Mise után bezárták őket a katonai fogdába, valamikor délután lettek kiengedve úgy, hogy az utolsó hazainduló vonatokat már ne érhessek el, így gyalog kellett*

hazamennüik.” A szervezetből kikerülő férfiak hasonló arculattal bíró egyesületekben képezhették tovább magukat.

A lövészegyesület megalakulására 1932. október 30-án került sor, és azt a belügyminiszter 1933. június 21-én hagyta jóvá. Az alakuló ülésen 43-an vettek részt, akik megválasztották a társaság első vezetőségét is. Az alapszabály tanúsága szerint az egyesület legfontosabb célja a céllövő sport iránti érdeklődés felkeltése és annak gyakorlása volt. Hangsúlyt helyeztek a tagok vallásos és hazafias érzésének erősítésére, erkölcsi felfogásának nemesítésére, jellemének megszilárdítására, a lövész bajtársi szellem kifejlesztésére, a tagok közti kölcsönös támogatás megerősítésére, általános ismereteik bővítésére és a többi sportág űzésére. Az egyesület céljainak elérésére löfteret rendeztek be, ahol lögyakorlatokat, versenyeket szerveztek. Az egyesületi élet előmozdítására, a tagok együttérzésének és összetartozásának ápolására könyvtárral, folyóiratokkal felszerelt lövészotthont hoztak létre. Az alapszabály kimondta, hogy az egyesület működéséből minden politikai jellegű mozgalmat ki kellett zárni, és mint ilyet, magát semmilyen politikai irányban nem érvényesíthette. Alapító tag lehetett minden olyan magyar állampolgár vagy jogi személy, aki az egyesület pénztárába legalább 50 pengőt befizetett, és akit a választmány felvett. Rendes tag lehetett minden feddhetetlen életű magyar állampolgár, aki kötelezte magát arra, hogy az egyesületet évente legalább 6 pengővel támogatja. A tagokat két tag ajánlatára a választmány vehette fel, de annak megtagadását indokolniuk nem kellett. Ha valaki a honvédség vagy a rendészeti szervek kötelékébe tartozott, akkor tárgyalás nélkül, soron kívül felvették, és őket kizárni sem lehetett az egyesület tagjainak sorából.

A források arról sajnálatosan nem tudósítanak, hogy az orci lövészegylet működése az alapszabályban foglaltaknak mennyiben felelt meg, az abban megjelölt célokat sikerült-e részben vagy egészben megvalósítani, vagyis divatos szóval éve: életképes volt-e vagy sem?

Más sportágak szervezett űzéséről a levéltári források már kissé szűkebben állnak rendelkezésünkre. Egy helybeli amatőr helytörténet-kutató gyűjtései, személyes beszélgetések és a tanácsi jegyzőkönyvek nyomán lehet körvonalakban felvázolni a település sporttörténetét, természetesen a teljesség igénye nélkül.

Baracsi Lajos helytörténész gyűjtéséből valók a következő gondolatok: *„Hivatalosan sportkör nem alakult, de a labdát a falubeliek mindig is rúgták, amíg a levegő megállt benne. A labdarúgó-pálya a piarista gazdaság tulajdonát képező marhalegelőn volt a világháborút megelőző időkben. Itt leszúrtak négy botot, ezzel megvolt a szükséges két kapu. A partdobást, a sarokrúgást a képzeletbeli vonalak mellől végezték, és ebből vita sohasem alakult ki. A vasárnap délutáni mérkőzéseken a két csapat összeállítása a rögtönzöten kiválasztott kapitányok válogatása alapján történt. Elválaszthatatlan védő párost alkotott Sebők István és Léber Gyula. Ahol ők védtek, nem lehetett átvinni, de még átrúgni sem a labdát. Egyszer került sor Orci és Taszár között barátságos mérkőzésre. A pálya az Orci-patakkal párhuzamosan került kialakításra. A partvonalat a gazdasági szeszpincékből kapott hígított mézstejjel jelölték ki. Ez a mérkőzés valamikor 1932–1934 körül lehetett.*

Az 1936 körüli időkben az új kocsmáros fia, Horváth Gyula igyekezett futballcsapatot összeállítani. Az rúghatott bele a labdába, aki a labdavasárláshoz 50 fillérral hozzájárult, ami akkoriban egy kaszás fél napi napszámának felelt meg. A sportolásra alkalmas korú fiatalok közül a világháború kitörése után sokan kapták meg behívójukat, így a futballélet intenzitása alább hagyott. A háború befejezése után megszervezték a „Munkára-harcra kész” mozgalmat, és szinte kötelező volt a településeknek valamilyen sportágban részt venni a megyei küzdelmekben. A helyi fiatalok körében a KISZ toborozta a leendő sportembereket. Megvolt a sportorvosi igazolása, sportköri tagsága szinte minden orci fiatalnak. Ekkoriban még minden játékos a saját ruhájában lépett a pályára, egyenruhájuk nem volt. A tanácselnök ekkor szárnyai alá vette a csapatot. Rábeszélte annak tagjait, hogy az állami tulajdonban lévő földeket szántsák be, és az ezért kapott munkabérből mezt és teljes felszerelést vehettek maguknak. A pálya az 1950-es évektől az Ökörkapunak nevezett terület volt. A csapat tagjai az akkori magtárban tudtak átöltözni frissen beszerzett mezükbe. Ott voltam (Baracsi Lajos!). A vadonatúj felszerelésben érkező orci csapat mellett a nagyberkiek ázótt verébnék tűntek csupán!

Az 1950-es években a taszári reptér kötelékén belül, egy rádiós alakulat az orci erdő mellett került elhelyezésre. A katonákat az orci fiatalok nagyon hamar befogadták, és volt olyan mérkőzés,

amikor az orci csapatban kilenc katona is pályára lépett. Előfordult, hogy a falu nem is tudott egy-egy meccsre csapatot kiállítani, mert a katonákat valamilyen okból nem engedték ki a laktanyából. Emlékezetes volt az 1956-os év, amikor Orci labdarúgó csapata a kaposvári járási bajnokságban a második helyezést érte el.

A Földműves Szövetkezet egyik ügyvezetője jó érzékkel vásárolt a helyi fiatalok számára röplabda felszerelést, és a székházhoz tartozó földterületen kialakításra került a röplabda pálya is. A játékosok a labdarúgókhoz hasonlóan az ifjúság köréből kerültek ki. A férfiak mellett egyre gyakrabban a lányok is bekapcsolódtak a játékba. A fiatalabb korosztály csapatot alakított, és benevezett a járási bajnokságba, amelyet a falu nagy dicsőségére meg is nyertek. A megyei első osztályos mérkőzésen azonban kikaptak a Siófok csapatától. A röplabda hamarosan veszített a népszerűségéből, a pálya helyén kuglipályát alakítottak ki.”

A különféle sportágak Orciban történő meghonosítását nagyban elősegítette, hogy a községi tanács vezetése, különösen Sutyor Vendel tanácselnök sportszerető ember volt. Ez tette lehetővé, hogy a község adóprémiuma révén jelentős támogatást kaphatott e szabadidős tevékenységi forma. Beszerzésre került például az 1954-es évben asztalitenisz felszerelés, sakktabla, röplabda felszerelés, a labdarúgáshoz szükséges számos kiegészítő, illetve társasjátékok, amelyek a szellem edzését voltak hivatottak szolgálni.

Az 1961. március 9-i tanácsülés egyik legfontosabb napirendi pontja a falu sportéletével foglalkozott. Az értékelésből kiderül, hogy 1960. március 18-án Orci és a szomszédos Zimány községek közösen hoztak létre sportkört, amelynek 49 tagja volt. Három szakosztály működött: labdarúgó-, röplabda- és sakk. A vezetőség 8 tagból állt, akik közül két fő zimányi, hat fő pedig orci illetőségű volt. A sportkör egyik legnagyobb hiányosságaként azt tüntették fel, igen kevés benne a KISZ-tag. A termelőszövetkezetben dolgozók közül azonban számosan tagjai voltak valamelyik csapatnak, ezért részükre munkaidő kedvezményt adtak, vagyis munkaidőben is részt vehettek az edzéseken, és a távolmaradást később sem kellett ledolgozniuk. A legfontosabb feladatokról szólva Lengyel István, a sportkör elnöke elmondta, hogy anyagilag és erkölcsileg is szükségük van a két község támogatására, mert bizonyos felszerelésekben hiány mutatkozott.

A sport az 1970–1980-as évek folyamán is jelen volt a település életében, de rangjából és fényéből veszített. 1993-ban azonban az önkormányzat segítségével és közreműködésével korszerű sportöltözőt emeltek, és megalakult a zöld és fehér színekben szereplő új sportkör Orci SC néven. Induláskor a járási harmadosztályban kezdett el játszani a csapat, amelyet rögtön az első évben meg is nyert, így felkerült a megyei másodosztályba. Itt hasonlóan szép eredményeket értek el, hiszen sorra utasították maguk mögé ellenfeleiket. 1994-ben már a járási első osztály csapatai között találhatjuk Orcit. Az 1995-ös évben bekerültek a hón áhított megyei másodosztályba. Ebben az időben vasárnaponként Orciban mintegy 500 ember szurkolt a labdarúgóknak, korábban soha ennyien nem voltak kíváncsiak a mérkőzésekre.

A sport egyik igen speciális szakágában is jeleskedik Orci. A postagalamb-tenyésztésben számos sikert ért el két helybeli tenyésztő, Pucz András és Ferenci Igor.

A napjainkban hagyományosan sportágakként elfogadott tevékenységek bemutatása után vessünk néhány pillantást azokra a korabeli gyermekjátékokra, amelyek jellegüknél fogva – ha lazán is, de nyugodtan – besorolhatók a sportok körébe. Jelentőségük abban állt, hogy miközben a település összetartó erejét erősítették, ugyanakkor a szocializációs folyamatban is fontos szerepet játszottak. Az iskolai testnevelés sokáig hiányzott a korszak elemi iskolarendszeréből, a szomatikus nevelés jelentőségét csak igen kevesen ismerték fel. A vallásos, mozgásos tartalmú gyermekjátékok javarésze a 19–20. század fordulójára eltűnt, és csak az úgymond világi tartalmúak maradtak fenn. A legelterjedtebb játékok óhatatlanul kapcsolódtak össze valamelyik testi képesség kiművelésével.

A nyulazás (kidobós) néven ismert játékban a résztvevők száma 4 és 14 fő között váltakozhatott, akikből két egyenlő létszámú csapatot alakítottak ki. Az egyik csapat volt a nyúl, a másik pedig a vadász. Két párhuzamos vonalat húztak olyan formában, hogy a nyulak számára elegendő hely legyen a futáshoz. A nyulak felálltak az alsó vonal mentén. A vadászok közül egy személy a felső vonalra állt. Az adogató játékos neki dobta a labdát, amivel a másik csapat egyik tagját el kellett találnia. Ha ez megtörtént, akkor az eltalált játékos kiállt. Ha elfogták a nyulak, a játék véget ért.

Sántikálásakor vagy más néven cseréprúgáskor kerestek maguknak a gyerekek egy keményebb felületű, viszonylag egyenes térszínt, ahová téglalap alakú négyzetet rajzoltak, melyet 8 részre osztottak. A játékosoknak egy cserépdarabkát kellett az első négyzetbe dobni úgy, hogy az ne essen a vonalra. Ezután a cserepet egy lábon ugrálva úgy vezették keresztül az összes ablakon, hogy a vonalon ne álljon meg. Ha a cserép a vonalra esett, akkor másik játékos folytathatta. Abban az esetben, ha valaki hibátlanul végigvezette a cserépdarabot a pálya teljes hosszában, a kocka végére állva háttal eldobta a darabkát. Amennyiben ez az egyik kocka közepében állt meg, a vonalat nem érve, úgy az a háza lett, ahová páros lábbal is érkezhettek ugrálás közben.

A kifutózást vagy ismertebb nevén a métát inkább a kisebb gyerekek játszották. A játékhoz viszonylag nagy tér kellett, ahol egymással párhuzamosan két vonalat húztak. Az egyik csapat a vonal mögé állt fel, a másik pedig a két vonal közé. A vonal mellett álló csapatból az egyik játékos volt az adogató. Ő a labdát feldobta, csapatának egyik tagja pedig egy bottal elütötte a másik csapat tagjai felé. Az ellenfél tagjainak a náluk lévő labdával a másik csapat egyik tagját el kellett találni, és ha ez sikerült, akkor helyet cseréltek egymással.

A karikázás a nagyobb leányok elfoglaltsága volt, lényegében táncnak is minősíthetnénk. A résztvevők körbeálltak, egymás mögött megfogták a másik kezét és énekeltek. Lassú lépésben egyet jobbra, kettőt balra léptek. Ha gyorsabb ütemű dalt énekeltek, abban az esetben az ütemre körbefutottak.

TOLNA MEGYEI TURISZTIKAI MOZAIKKÉPEK ÉS VENDÉGLÁTÁS A RÁKOSI-KORSZAKBÓL

ARADI GÁBOR

Az előadásban elemzett kérdéskör nagyobb részben csak érintőlegesen kapcsolódik a konferencia témájához. Ennek ellenére azért tartottam indokoltnak a címben megjelölt időszak turisztikai életének feldolgozását, mert a turisztika több fajtájában is megjelenik a sport, a szabadidő testmozgással történő eltöltése.

Az 1948-ban megkezdődött államosítás a korábbi turisztikai infrastruktúrát is megsemmisítette. Az államosítás 1948 májusától először a fővárosi, majd vidéki szállók és a hozzájuk tartozó éttermek köztulajdonba vételével kezdődött meg. 1949 folyamán – immár a pártállami keretek között – sorra kerültek a kisebb panziók, a weekend-telepek és az egyéb vendéglátóipari egységek. A háború előttihez képest csökken a vendéglátóhelyek és az ott alkalmazottak száma. A vendéglátás az 1949 júniusában létrehozott Belkereskedelmi Minisztérium kezébe került. Az üdülőképesség nagy része – a SZOT¹ Üdültetési Főigazgatósága (Üdülési és Szanatóriumi Főigazgatóság) fenntartásában – a központosított szakszervezeti üdültetést szolgálta ki. Ez azt jelentette, hogy a továbbiakban a belföldi utasforgalom jelentős hányada vállalati, intézményi szintig lebontott beutalási keretek közé szorítva, bürokratikus redistribúcióval szerveződött.² 1940–50-es évek fordulóján elsősorban belföldi turizmusról, ezen belül a szociálturizmusról lehet beszélni. Ez a társadalmi-politikai berendezkedés szerves része volt, s prioritást kapott a fejlesztésben is. A gyógyfürdők állami kezelésbe vételével, azok a szociálturizmusba, illetve az egészségügyi intézményekhez kerültek. Ifjúsági tábortáborokat létesítettek, s dinamikus fejlődött a szociálturizmus elsősorban a Balaton déli partján.³

Az államosítás azonban a szolgáltatási színvonal folyamatos romlását eredményezte. Ezen az állami szervek többszöri átszervezésével (hol összevonták, hol szétdarabolták a vendéglátó vállalatokat, üzemeket) próbáltak segíteni. 1955-től a Belkereskedelmi Minisztériumhoz tartozó idegenforgalmi létesítmények felett lényegében a Vendéglátóipari Igazgatóság rendelkezett.⁴

Az 1949 elején megszületett pártirányelvek szerint a nemzetközi idegenforgalom fejlesztése legfeljebb a Szovjetunió és a népi demokráciák viszonylatában jöhetett szóba, a nyugati országok tekintetében azonban nem. Elsődleges szemponttá vált a hatékony államvédelmi ellenőrzés. Ezért rá kellett térni a csoportos utazásokra. Néhány szocialista ország (Csehszlovákia, Bulgária, Lengyelország) és Magyarország között időről időre felmerült a turisztikai kapcsolatok kérdése, de ez is minimális szintre szűkülte. A magyar vezetés a forgalom költséges növelésére vonatkozó javaslatokat általában tudomásul vette, azonban szinte semmit sem tett megvalósulásáért. Csereüdültetés keretében évente csak pár ezer külföldi érkezett Magyarországra.⁵

Sztálin halála után felmerült a turizmus rehabilitálásának lehetősége Nagy Imre miniszterelnöksége alatt. 1956 is biztató előjelekkel indult, sőt a 2. ötéves terv irányelvei közé az idegenforgalom fejlesztését célzó beruházások is bekerültek, az őszi események azonban részlegesen megállították a pozitív folyamatot.⁶

Az ötvenes évek Tolna megyei turisztikai vonatkozásait azokba a turizmus-fajták köré csoportosítottam, melyek a nemzetközi és a magyar szakirodalomban egyaránt elfogadottak. A felosztás döntően a motivációs és a környezeti tényezők alapján történt.⁷

1 SZOT: Szakszervezetek Országos Tanácsa. 1948-ban jött létre a Szakszervezeti Tanács helyén.

2 Rehák Géza: Turizmuspolitika Magyarországon különös tekintettel a Kádár-korszak első tíz évére. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen Egyetem BTK. 2011. (ganymedes.lib.unideb.hu:8080/.../Disszertáció...) (Rehák, 2011.) 84-85. p.

3 Nagy Adrienn: A turizmus tendenciáinak vizsgálata Magyarországon. (Diákköri dolgozat.) Gödöllő, 2007. 55. p. (miau.gau.hu/miau/112/tdk/trzms2/1.doc), (Nagy, 2007.) 22.

4 Rehák, 2011. 87-88. p.

5 Uo. 86. 89.

6 Uo. 90. 94.

7 A felosztást közvetlenül NAGY (2007. 13-15.) diákköri dolgozatából vettem át, aki Bernecker, P. Grundlagenlehre des Fremdenverkehrs. Wien. 1962-ben megjelent tanulmányát említi forrásként. A szerző csak Bernecker nevét írta le dol-

A turizmus fajtái:

Üdülőturizmus

- lakóhely-közeli és távolabbi nyaralóturizmus
- termál- és gyógyturizmus
- falusi-, tanyasi vendéglátás, vendégfogadás
- hobbiturizmus (horgászat, lovaglás, vadászat, bortúrák, vízi turizmus stb.)

Kulturális turizmus

- képzési célú, ismeretszerző turizmus
- kulturális rendezvény-turizmus
- vallási, zárandokturizmus
- városlátogató turizmus
- körutazó turizmus

Társadalmi turizmus

- rokonlátogató turizmus
- klubturizmus
- kapcsolatkereső turizmus

Hivatásturizmus (a munkával összefüggő utazások gyűjtőneve)

- a non-profit szférával összefüggő hivatásturizmus
- üzleti turizmus (meglévő vagy kialakítandó gazdasági kapcsolatok alapján)
- kongresszusi-, konferencia- és szemináriumi turizmus
- vásár-, kiállítás-, látogató turizmus

Politikai turizmus

- diplomaták és családtagjaik turizmusa
- politikai rendezvényturizmus

Környezetbarát, „szelíd” turizmus (itt a turisták fő motivációja a természet megfigyelése)

- ökoturizmus
- környezettudatos turizmus

Sportturizmus

- aktív sportturizmus
- passzív, sportrendezvényeket látogató turizmus

Nagy Adrienn véleménye szerint a gyakorlatban számos esetben összekapcsolódnak a különböző típusok, illetve azok változatos kombinációival találkozhatunk a turizmus vizsgálata során. A Rákosi-korszak turisztikáját elsősorban a megyei sajtó cikkeinek, híradásainak felhasználásával kívánom bemutatni. Idézem azokat az újságírói dagályos, érzelmeiktől túlfűtött kommentárokat is, melyek áthatották ezen időszak társadalmi életének minden szintjét. Fontos hangsúlyozni azt is, hogy az egypártrendszer sajtója az esetek döntő többségében a mindenkori aktuális pártpolitikai irányvonalat követte. Esetleges olvasói vagy újságírói ellenvélemény nem jelenhetett meg.

Üdülőturizmus

A beutalási keretek közé szorított állami redisztribúció egyik alapja a munkában (a termőföldön, üzemben, gyárakban, hivatalokban vagy iskolákban) nyújtott teljesítmény volt. Az első cikk, melyet feltehetőleg a Tolnai Napló egy országos terjesztésű újságból vett át, ugyan nem Tolna megyeiekéről szólt, de érdemes idézni belőle. A híradás szerint 1953. január 15-től 28-ig Parádon üdülhettek két

gozatában, az itt szereplő címmeghatározás nem található nála. (Paul Bernecker [?–2003] osztrák közgazdász. Az Osztrák Idegenforgalmi Társaság alapítója.) Feltételezhető, hogy tanulmánya végén szereplő irodalmakból nyert ismereteket használta fel. A nemzetközi elfogadottságot tükröző példák közé sorolható egy szerző team (Günther Haedrich, Claude Kaspar, Kristiane Klemm, Edgar Kreikamp) 1998-ban New Yorkban Tourism-Management címmel megjelent könyve. ([books.google.hu/books?isbn=3110151855...](https://books.google.hu/books?isbn=3110151855)) A típusok részletes elemzése és meghatározása megtalálható Nagy Adrienn dolgozatában.

hétig jutalomként ingyenesen egyéni dolgozó parasztok, akik megfogadták, hogy ezután is példaadóan teljesítik a begyűjtési feladatokat. A parasztok meglátogatták a szénbányát is és „látták a bányászok nehéz munkáját”.⁸ Ezen utóbbi újságírói megjegyzés (de a későbbi idézet is) a munkásosztály vezető szerepét hivatott hangsúlyozni, illetve bizonyítani. E megjegyzéshez még az is hozzátehető, hogy a beadási kötelezettség nem teljesítése, illetve abban akár minimális elmaradás is könnyen „eredményezhető” kényszermunkát.

A következő hír már Tolna megyei témával foglalkozott. A 78/2. sz. Építőipari Vállalat a dolgozóinak az első negyedévben tíz üdülőjegyet adott ki, melyek számát a második negyedévben megkét-szerezte. Ebből a keretből üdülhetett Siófokon a Bakos ács-brigád négy tagja is, kiket üdülőjeggyel jutalmaztak kiváló munkájukért. Tervüket 160 százalék felett rendszeresen túlteljesítették. A vállalat éjjeli órét Hévízre küldték üdülni.⁹

Hévízen töltötte 3 hetes szabadságát a Simontornyai Bőrgyár egyik dolgozója is. „Először volt üdülőben életében, pedig már 35 éve dolgozik.” „Amikor aztán Hévízre küldték üdülni, nehezen bár, de »kötélnek állt«.” Ott gyakran kérdezte egyik üdülőtársától, egy pécsi bognársegédétől, hogy „Be szabad ide menni?”, amikor először mentek a társalgóba, fürdőbe, az ebédlőbe. „Hogyne lehetne, – szólt egyszer közbe a gondnok, hiszen itt minden a maguké, vendégeké.” Az első napok után hamar megszokta még a „süppedő szényeget” is, amire először szintén nem mert rálépni. „Gyakran beszélünk ott arról, tudják azok a gazember urak, hogy mi a jó. De most már minden a miénk, munkásoké.” – mondta a simontornyai munkás. „Az országban évente többszáz ezer dolgozó tölti a szabadságát az ország legszebb vidékein lévő üdülőkben. Németh Lajos, aki a múltban még fizetéss szabadságot sem kapott, csak a felszabadulás előtti utolsó években hat napot évenként, 54 éves korában megismerhette az üdülés szépségeit is.” A cikk még az alkotmány 46.§-a 1. bekezdésének egy részét is idézi: „A Magyar Népköztársaság biztosítja a dolgozóknak a pihenéshez és az üdüléshez való jogát.” A paragrafus még így folytatódik: „E jogot a Magyar Népköztársaság a törvényes munkaidő, a fizetéss szabadság és a dolgozó üdülése útján valósítja meg.” A deklaráció szentesítette azt a diszkriminációt, melyet a Rákosi nevével jellemzett politikai erő már korábban is bevezetett a szovjet megszálló hatalom hathatós támogatásával. E szerint a pihenéshez és az üdüléshez való jog kizárólag a „dolgozókat” illette meg. Azok az állampolgárok pedig, akik nem tartoztak a dolgozók „elit” táborába, jobb esetben csak munka nélkül maradtak, rosszabb esetben magyar vagy a szovjet koncentrációs táborokban „üdülhettek”. Sajnos sokan közülük az életükkel fizettek ezért a táboroztatásért.¹⁰

A dolgozók boldog pihenését filmen is bemutatták. 1953 nyarán Szekszárdi mozijában vetítették az Angyall nyaraltam című szocreál stílusban készült csehszlovák játékfilmet.¹¹ A vígjáték a dolgozók nyári üdülését ábrázolja. Az üdülés alatti formálódó emberi kapcsolatok mellett arról is képet lehet kapni, hogy a dolgozók (bányász, villamos vezetőnő, villamos ellenőr, ezermester) miután észreveszik, hogy az üdülőhelyen élő gyermekek napközi otthona használhatatlanná vált, rögvést összefognak és társadalmi munkában helyreállítják az épületet.¹²

Habár a korszakban elsősorban a csoportos üdültetést támogatták központilag, nem szűntek meg teljesen az egyénileg szervezett üdülő utak. Ezt bizonyítja az, hogy a szekszárdi MÁVAUT különjáratot indított a nyári időszakban Siófokra. Ennek visszaindulását a badacsonyi és a tihanyi hajójáratok beérkezéséhez igazította.¹³

Azok számára, akiknek nem jutott üdülőjegy, megmaradt a lakóhelyen lévő fürdő, strand.¹⁴ Ezzel kapcsolatban is találunk híradást a megyei napilapban. Igaz itt a szekszárdi népfürdőről egy negatív jelenség alapján lehetett olvasni. Egy fürdővendég felháborodott hangú levelet írt a Tolna

8 Tolnai Napló (a továbbiakban: TN) 1953. jan. 31. 2. p.

9 TN. 1953. máj. 26. 3. p.

10 TN. 1955. aug. 19. 4. p.; Rehák, 85. p.

11 TN. 1953. júl. 3. 4. p.

12 A film rendezője Borivoj Zeman, az Angyal alakítója Jaroslav Marvan. A film különben része az Angyal-sorozatnak, melynek főhőse „egy bájosan dohogó prágai villamoskalauz”. www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=6861

13 TN. 1951. jún. 23. 4. p.

14 Ebben az időszakban kezdődnek azok a medenceépítési programok, beruházások – ezek egy része ma már nincs használatban –, melynek révén a kisebb településeken is lehetőség nyílt fürdőzésre, strandolásra. 1952-ben a megyei tanács építési osztálya külön hitelkeretet állít be a fürdőfejlesztésre. (1952. ápr. 21. Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára (MNL TML))

Napló szerkesztőségének, melyben elpanaszolta, hogy vadonatúj zokniját lopták el a férfi öltözőből. Azt javasolja, hogy kövessék a pesti példát. A ruhatárban használjanak két bilétával ellátott alumínium vállfákat. Az egyik biléta a kabinosnál, a másik a fürdővendégnél legyen és a ruhatárba csak a kabinos léphessen be.¹⁵

A Tolna megyei úttörők legtöbbit a Balaton déli partján létesített üdültőtáborokban nyaraltak, de utaztak csoportok Csillebércre,¹⁶ a Mátrába, és az ország más üdülő helyeire is. A Budapesthez közeli helységben vagy Csillebércen nyaralók egy napot a fővárosban is eltöltöttek.¹⁷ Egy újságcikk Tolna megyei táborról is szólt. Kölesden a Sárvíz és a Sió partján hoztak létre a Gyönki járás úttörő leányai számára egy 30 személyes tábort.¹⁸ Tolna megyei gyerekek a következő balatoni helységekből nyaraltak: Balatonboglár, Balatonvilágos, Balatonszemes, Zamárdi.

Nagy hangsúlyt fektettek a gyermekek ingyenes üdültetésére. 1953-ban pl. először közel 600 gyereknek biztosított a Tolna Megyei Tanács ilyen kedvezményt egy vagy kéthetes üdülésre. Majd a szülők és a diákok kérésére 70 fővel bővítették a keretet.¹⁹ Az ingyenes nyaraltatás anyagi feltételeit a megyei toborzó bizottság szervezte meg. A bizottság felkérte az akkor működő társadalmi szervezeteket (MNDSZ,²⁰ DISZ,²¹ Magyar-Szovjet Baráti Társaság megyei, járási és helyi szervezeteit, szülői munkaközösségeket) a pénz összegyűjtésére. A kérés azonban kevés eredménnyel járhatott. Ezt bizonyítja a megyei tanács oktatási osztályának valamennyi járásnak, illetve Szekszárd város oktatási osztályának elküldött utasítása, mely 1953. június 7-én keletkezett. Ebben kötelezővé teszi, hogy valamennyi járás 1000, Szekszárd pedig 40 forintot gyűjtsön össze és fizesse be azt augusztus 5-ig, hogy a balatonboglári központi táborban minél több munkás-paraszt tanuló üdülhessen. Az utasításra azért van szükség, mert eddig az e tárgyban kiadott rendeletet „*meglehetősen lazán kezelték a járási oktatási csoportvezető elvtársak*”. Tehát szervezzenek rendezvényeket a népművelési ügyvezetővel karöltve, amelyek bevétele a költségekhez hozzájárul. Egy-egy iskolára 30-40 Ft jutott. Ehhez hozzáteszi még az utasítás megfogalmazója: „*Természetesen, hogy túlteljesítést szívesen veszünk a megadott kötelező kereten felül is.*” Az iskolák megértik (remélhetőleg), hogy „*saját gyerekeink üdülése valamennyiünk közös érdeke*”.²²

Amint az előző levélből látható, a támogatás feltétele a jó tanulás mellett a munkás-paraszt származás volt. A fennálló rendszer a társadalom többi csoportját másodrangú állampolgárnak tekintette.

A tanácson kívül a munkahely, illetve az ott működő szakszervezet is részt vett a kedvezményes üdültetésben. A MEDOSZ²³ Tolna megyei szervezete 20 élenjáró dolgozó gyermekét küldte két hétre üdülni Vádra. Ott a mezőgazdasági technikum épületében – valamikori urasági kastély – rendezett üdülőben helyezték el őket.²⁴

A táborokban a fürdés mellett rendszeres testedzés folyt (torna, röplabda, futball, különböző labdajátékok), de tanulmányi szakkörök is alakultak. Fontos szempont volt a napi ötszöri étkezés, a bőséges táplálkozás. A táborban szerzett élményekről készült beszámolók sikerként könyvelték el, ha a táborlakók testsúlya megnövekedett a ciklus végére. A balatonszemesi tábor egyik fiatal lakójának levelében a következők olvashatók: „*Németh tanár elvtárs 8 nap alatt 7 és fél kilót hízott, de mi sem*

Tolna Megyei Tanácsa (TMT) VB Építési Osztály (ÉKV) 20-18, 39, 45/1952. (Az iratokkal történő bizonyítás további kutatást igényel.)

15 TN. 1954. júl. 11. 7. p. a fürdővendég Gáncsov Károly gimnáziumi tanár volt.

16 1948. május 24-től 26-ig tartották az első úttörő-konferenciát Budapesten. Ekkor már együtt épült az úttörővasút és a gyermektábor. A két intézmény létesítését még 1947-ben, a politikai fordulat előtt határozták el. A konferencia idején a gyermekvasutat már úttörővasútnak, a Gyermekvárost pedig Úttörő Köztársaságnak (mai neve Csillebérci Gyermek és Ifjúsági Központ) nevezték. A két intézmény kitalálói félték, hogy mi lesz azok sorsa az új politikai rendszerben. Azonban tetszett nekik az ötlet, támogatták azok további építését, de kihasználták saját érdekükben. <http://www.gyermekvasut.hu/page.php?84>, <http://hu.wikipedia.org/wiki/Csilleb%C3%A9rc>

17 TN. 1954. júl. 18. 6. p., 1955. ápr. 2. 4. p.

18 TN. 1955. júl. 28. 4. p.

19 TN. 1953. júl. 30. 4. p., 1954. jún. 30. 4. p., júl. 6. 4. p., aug. 7. 4. p., 1955. júl. 31. 4. p.

20 MNDSZ: Magyar Nők Demokratikus Szövetsége. 1945. február 18-án alakult meg a szövetség.

21 DISZ: Dolgozó Ifjúsági Szövetség. 1950 júniusában létrejött pártállami, monopóliumhelyzetű ifjúsági szervezet. A MINSZ (Magyar Ifjúság Népi Szövetsége) és az EPOSZ (Egységes Paraszti Ifjúság Országos Szövetsége) egyesítésével jött létre.

22 MNL TML Bonyhádi Járási Tanács (BJT) VB Testnevelési és Sportbizottság (TSB) iratai 88/8-3/1953.

23 MEDOSZ: Mezőgazdasági, Erdészeti és Vízügyi Dolgozók Szakszervezeti Szövetsége. A szövetség 1952. január 19–20-i kongresszuson alakult meg.

24 TN. 1954. júl. 18. 6. p.

maradtunk le a versenyben. Bencze János tengelici pajtás 6 és fél kilót, Pfaff Márton teveli pajtás 4 kilót,..." szedett fel magára. A csillebérci tábori konyha kínálata átlagban 2 kilós súlygyarapodást eredményezett.²⁵

Ezek után érthető, hogy sok szülő, kiknek gyermekei ezekben a táborokban tölthették vakációjuk egy részét, őszintén írhatott olyan sorokat, melyek az alábbi idézetben olvashatók: „Érzi, tudja [a fiam], hogy óráé és százezer pajtására egy milliós nemzet dolgozó népe vigyáz. Érzik ők, hogy őértük dübörög a traktor és suhog a kasza [...] azért, hogy életük szebb és boldogabb legyen, mint a miénk volt.”²⁶

A vadászat is ebbe a turizmus csoportba sorolható. 1945-től a vadászati jog az államé lett. Felosztották az országot 3000 ha-t meghaladó vadászterületekre. A Rákosi-korszakban szinte teljesen megszűnt a bér vadászat, csak a vezető politikusok, párttagok és azok vendégei vadászhattak az állami vadászterületeken.²⁷ A vadászat gyakorlását azonban nemcsak az ebben az időszakban hozott szigorú szabályok akadályozták. Vadásztöltényt hivatásos vadászok, illetve azok a vadászok kaphattak, akik a MAVAD²⁸ vagy az Erdőgazdasági Üzemi Központ részére apró vadat adtak át. Darabonként 3, később 4 töltényt lehetett kapni készpénzfizetés ellenében. Szükség esetén a megyei vadászati előadó utalvány ellenében is adhatott lőszert.²⁹

További problémát jelentett a lőszerhiány. Miután a vadászati lőszergyártást is államosították 1949 novemberében, a sportszer és játékaru nagykereskedelmi vállalat csak gyári ládákban szállíthattott lőszereket. A kiskereskedelemről azonban a ládák akadózva érkeztek vissza, ezért a gyárak már 1950-ben, de különösen az 1951-es vadászati évben panasztolták, hogy a szállítási kötelezettségeiknek a ládahiány miatt nem tudnak eleget tenni.³⁰

Kulturális turizmus

Ehhez a turizmuscsoportozáshoz tartozó események az ötvenes évek elején a Szovjetunió kultúrpolitikájának másolását mutatta, illetve a szocializmus és/vagy a kommunizmus építését szolgálta. Az első megállapítást alátámasztó példa Bonyhádra kapcsolódik. A Völgyesség fővárosában épült 1951-ben az újságcikk szerint az „ország második legjobban megvalósított bábszínháza, mely a világhírű szovjet bábművész Obrancov nevét veszi fel. A technika minden kíváncsiságával felszerelt lesz. Állandó műsort fog adni, már most kidolgozták januárig a műsorterveket. Szeptember elsején lesz a megnyitási ünnepség. A nyitó előadás a leghíresebb szovjet bábjáték lesz. Egész Bonyhádon dolgozó népe nagy érdeklődéssel tekint a bábszínház működésére, mely kultúrforradalmunk újabb hatalmas győzelmét fogja bizonyítani...”³¹ A bábszínház későbbi sorsáról vagy működéséről nincs adat.

Ugyancsak 1951 szeptemberében Szekszárdon Berki Mihályné elvtársnő nyitotta meg ünnepélyes külsőségek között a Megyei Filmhetet. Beszédében többek között arról szólt, hogy a filmhét újabb nagy győzelem a kultúrforradalom terén, mely nélkül nem lehet a szocializmust felépíteni. Szekszárdon a Szabad Ifjúság filmszínházban a „Gyarmat a föld alatt” c. filmet mutatták be.³² A bonyhádi moziba látogatókat „Célunk, hogy a mozi második otthona legyen a dolgozóknak” transzparens fogadta.³³

25 TN. 1954. aug. 7. 4. p., 1955. ápr. 2. 4. p.

26 TN. 1952. júl. 29. 4. p.

27 www.agr.unideb.hu/ktvbosc/dl2.php?dl=50/7_eloadas.ppt

28 MAVAD: Magyar Vadtenyésztő Kivitelési és Kereskedelmi Rt.-ként alakult 1934-ben. A vizsgált időszakban állami vállalként működött.

29 MNL TML TMT VB Kereskedelmi Osztályának (KO) iratai. 24370/1951.

30 MNL TML TMT VB KO 24059/1951.

31 TN. 1951. aug. 29. 3. p.

32 www.port.hu > Mozi. fekete-fehér, magyar filmdráma, 110 perc, 1951. Rendező: Makk Károly, Szemes Mihály. A film a proletár-hatalomátvitel egyik sémáját rögzíti: akadózó termelés, gyilkossági kísérlet, a motiváció: amerikai imperialista uszítás, szabotázs. Az Államvédelmi Hatóság azonban éber, a szovjet szakember – egykori hős katona – segít, s a magánvállalat végre nemzeti vállalattá alakul.

33 TN. 1951. szept. 13. 3. p.

Az 1953 utáni enyhülés időszakában már más típusú rendezvényekkel is lehetett találkozni. Előtérbe került a népművészet, a magyar történelem. 1954. május 9-én székelynapot tartottak Bonyhádön, melyen egybegyűltek a megye 15 községébe telepített székelység képviselői. A népviseletbe öltözött székelyek hozták magukkal táncukat, dalaikat, meséiket, népművészeti készítményeiket. A találkozó idejére még felvonulást is terveztek, de ez a rossz idő miatt elmaradt.³⁴ Ugyanebben az évben, szeptemberben Szekszárdon népviseleti és néprajzi kiállítást szerveztek. Bemutatták a megyében a még ma is használatos népviseleteket. Többek között a sióagárdi dúshímzésű mellényeket és ingujjakat. A Kapos menti kevésbé díszített, de drága szövetből és selyemből készült ruhákat, melyhez a pillangó szárnyaihoz hasonló, arról elnevezett fejdíszet viseltek az asszonyok.³⁵

A következő év májusában a Szekszárdi járás ifjúságának kulturális seregszemléjén, a járási kultúrotthonban, mintegy 2000 szereplő mutatta be zenei, versmondó, színészi tudását.³⁶ 1956 júliusában a váraljai népművészeti kiállításnak közel 1000 látogatója volt. A szervezésben részt vett az 1954-ben létrehozott Hazafias Népfront megyei szervezete is.³⁷ 1955-ben fegyvertörténeti kiállítást rendeztek a szekszárdi múzeumban az érdeklődők számára. A kiállítás anyagát kizárólag Tolna megye területéről gyűjtött tárgyak alkották. A tárlatot Mészáros Gyula múzeumvezető irányításával állították össze.³⁸

1956 júniusában adott hírt a megyei napilap olyan külföldi útról, melyben a politikai cél háttérbe szorult. 21 Tolna megyei lakos húsz napig tanulmányúton volt Bulgáriában. Az utazás célja a bolgár föld és nép megismerése volt. Az ország nagy részét beutazták. *„Örömmel állapították meg, hogy Bulgária nem az elmaradt balkáni állam többé, hanem a szocializmus útján egyre erősödő, fejlődő ország.”* A kiránduláson megnézték Szófia nevezetességeit, valamint látogatást tettek a Bolgár-Magyar Kulturális Intézetben, ahol éppen akkor rendeztek kiállítást Derkovits Gyula Dózsa metszeteiből.³⁹

E csoport bemutatásának végére hagytam egy eseményt, mely 1955 szeptemberében a paksi kultúrházban zajlott le. Csárdás-versenyt rendeztek. A szervezők a verseny megszervezésével akarták népszerűsíteni ezt a hagyományos magyar táncot, mert a fiatalság az utóbbi években már csak a „modern” táncokat kedvelte. Annak ellenére, hogy kevés pár jelentkezett, egy olvasói levél a következőképpen indokolta a verseny szükségességét: *„Nem csak itt nekünk, ebben a községben, de az ország minden házában kellene rendezni csárdás-versenyeket.”* „...minden népnek, nemzetnek, legyen az lengyel, vagy román, van hagyományos tánc [...] a mienk, magyaroké ez a »csárdás«, ezt kell támogatnunk, [...] éberen őrködni felette.”⁴⁰

Társadalmi turizmus

Ennél a csoportnál a rendezvények célja a társadalmi csoportokon belüli emberi kapcsolatok kialakítása és ápolása. Az idetartozó események ifjúsági találkozók voltak. A megye több helyén szerveződtek ilyenek.

Nagymányokon 1949 júliusában a SZIT⁴¹ rendezésében a környék ifjúsága, a környező EPOSZ⁴² szervezetek, valamint a simontornyai börgyár SZIT csoportja töltött el egy napot. A találkozón kulturális és sportműsor volt.⁴³

34 TN. 1954. máj. 12. 4. p.

35 TN. 1954. szept. 23. 4. p.

36 TN. 1955. máj. 22. 4. p.

37 TN. 1956. júl. 18. 1. p.

38 TN. 1955. máj. 15. 6. p.

39 TN. 1956. aug. 11. 4. p.

40 TN. 1955. szept. 17. 4. p.

41 SZIT: Szakszervezeti Ifjúsági és Tanoncmozgalom. A Szakszervezeti Tanács 1945 februárjában hozta létre ifjúmunkás tömegszervezeteként. 1946 márciusában országos mozgalommá vált. 1948 márciusában a MINSZ (Magyar Ifjúság Népi Szövetsége) kommunista irányítású ifjúmunkás szervezete lett. 1950 júniusában a DISZ megalakulása után elvesztette önállóságát és beleolvadt az MDP ifjúsági szervezetébe.

42 EPOSZ: Egységes Paraszti Ifjúság Országos Szervezete. 1948 tavaszán hirdették meg megalakulásukat.

43 Dunántúli Napló 1949. júl. 15. 3. p.

1954 májusában két nagyszabású ifjúsági találkozóra került sor. Az egyiket a Tamási járás ifjúsága szervezte Ozorán 1954. május 23-án.⁴⁴ A vendégeket díszkapu várta a községben, melyen az MDP⁴⁵ III. kongresszusát köszöntő jelszavak voltak. Mintegy 5000 ember gyűlt össze. A díszelnökségben két magyar egyetemen tanuló koreai fiatal volt. Az egyikük magyarul köszöntötte a résztvevőket. Furcsán hangzott a kiejtésük – írta az újságíró –, „*de azért mindenki megértette, a mikor a népek közötti barátságról, a szovjet KOMSZOMOL⁴⁶ példamutatásáról, a béke jelentőségéről beszélt*”. A kulturális program keretében a találkozó résztvevői megnézték az ozorai várat, melyben történelmi és néprajzi kiállítás is volt. A programban szerepelt sport- és népi tánc bemutató is. A parkban együtt hallgatták meg a fiatalok a hangosbeszélőkön közvetített magyar-angol labdarúgó mérkőzést.⁴⁷ Az esti műsor fénypontja Béres Ferencnek,⁴⁸ a néphadsereg művészegyüttese szólistájának és Kürti Évának, az Állami Népi Együttes szólistájának fellépése volt. A tudósítás megjegyzi a cikk végén, hogy több község fiatalja jármű hiányában nem tudott eljutni a rendezvényre.⁴⁹

A másik járási ifjúsági találkozót pár nappal később Dombóváron, a gimnázium udvarán tartották. A szervezők az ozorai „*mintát követték*”. Mintegy 3000 fiatal gyűlt össze. Az egyik csoportban bő szoknyás parasztlányok ismerkedtek a gimnáziumi tanulókkal. Egy másik csoportban a MÁV Fűtőház ifjúmunkásai parasztfiatalokkal beszélgettek. „*Elmondták egymásnak, hogyan dolgoznak, hogyan szórakoznak.*” Most is voltak külföldi vendégek. A díszelnökségben két olasz fiatal is helyet kapott, a DIVSZ⁵⁰ olaszországi szervezetének képviselője és felesége. Az olasz vendég az olasz és a magyar nép közötti barátságról beszélt. A kulturális programban szerepeltek népi táncegyüttesek, énekkarok és színjátszó csoportok.⁵¹

Hivatásturizmus

Kiállítás

1950 és 1956 között szervezett kiállítások nagy része gazdasági (ipari, mezőgazdasági) kiállítás volt. Budapesten, a vidéki városokban, sőt a községi szintű járási székhelyeken rendezték meg ezeket rendszeresen. A kiállítás témái a kor gazdaságpolitikai célkitűzései jegyében születtek. Mind a kiállításokra, mind (majd az alábbiakban elemzett) vásárookra rendszeresen utazási kedvezményt lehetett kapni. A vonaton 50 százalékos, az autóbusszon 20 százalékos kedvezményrel lehetett utazni.

1951. február 23-tól pl. Budapesten hulladék, selejt és inkurrens anyagokból készült termékeket mutattak be.⁵² A Szakszervezetek Tolna megyei Bizottsága Újító- és gazdamozgalom címmel szervezett vándorkiállítást.⁵³ 1952. november 30-án kiállítás volt Szekszárdon a múzeum első emeleti termében. A szervezők arra kérték a kiállítókat, hogy azokról a tárgyakról, melyeket nagyságuk

44 Feltűnő volt, hogy a szervezők között nem szerepelt a helyi DISZ szervezet. Ennek magyarázatát adhatja az alábbi cikk, mely az ifjúsági szervezet válságáról írt. 1954 elejére a megyében több DISZ szervezet már a szétesés szélén állt, helyiségeiket más célra használják. Bogyiszlón kocsmának. A megyei tanács elnöke körrendeletet adott ki, hogy a helyi tanácsok segítsék a DISZ szervezetek helyiség gondjainak a megoldását. (TN. 1954. máj. 28. 5. p.)

45 MDP: Magyar Dolgozók Pártja. 1948-ban alakult, 1948. június 12-én a Magyar Kommunista Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt összeolvadásával. 1956. november 2. után átalakult és Magyar Szocialista Munkáspárt néven működött tovább.

46 KOMSZOMOL: Kommunista Ifjúsági Szövetség. 1918-ban jött létre. 1922 óta a teljes neve Össz-szövetségi Leninista Kommunista Ifjúsági Szövetség.

47 1954. május 23.: Magyarország–Anglia 7:1.

48 Béres Ferenc (Gagybátor, cserhádi kis falu, Abaúj-Torna vármegye, 1922. dec. 3–1996. júl. 19.)

49 TN. 1954. máj. 26. 6. p.

50 DIVSZ: Demokratikus Ifjúsági Világszövetség. Politikai jellegű baloldali ifjúsági szervezet. A második világháború után alakult, mint az Ifjúkommunisták Szövetségének jogutódja, de a hidegháború alatt csaknem minden nyugati szervezet kilépett belőle. Ma is aktív szervezet. A székhelye Magyarországon, Budapesten. Legismertebb rendezvényük a rendszeresen megrendezésre kerülő Világifjúsági Találkozó (VIT).

51 TN. 1954. máj. 26. 6. p., jún. 9. 4. p.

52 MNL TML TMT VB IO 322/1951.

53 A megyei szervezet elnöke ekkor Pulcz Ferenc volt.

miatt nem lehet eredetiben bemutatni, készítsenek modelleket, rajzokat.⁵⁴ 1953. október végén a szekszárdi vásártéren nagyszabású mezőgazdasági kiállításra került sor. A környező településekről is érkeztek látogatók vonattal és busszal. Az ünnepélyes megnyitót 5000 ember várta. A megnyitó beszédet Serflek Gyula földművelésügyi miniszterhelyettes mondta el. A kiállítás területe 25 kat. holdat tett ki. Ebből a növénytermesztési pavilon 120 métert foglalt el tárlóival. Külön berendeztek állattenyésztési, erdészeti és vadászati pavilont is. A kiállításon részt vett a megye szinte valamennyi termelőszövetkezete.⁵⁵

1956 őszén Pakson rendeztek mezőgazdasági kiállítást, melyet az újságíró a körzeti mezőgazdasági kiállítások közül a legszínvonalasabbnak ítélte. A kiállításon bemutatták a térség évről évre szebb állatállományát, a térség növénytermesztési eredményeit, a Paksi konzervgyár termékeit. A kiállítás alatt borkóstolásra is lehetőség nyílt, illetve a megízlelt italokat a vásárlók meg is vehették. A cikkben megemlégették az egyéni gazdák tenyésztési sikereit is.⁵⁶

A gazdasági kiállítások mellett szóltak a tudósítások időnként más természetű rendezvényekről is, elsősorban az enyhülés időszakában. 1954 tavaszán divat- és hajbemutatót tartottak Szekszárdon. A bemutatót a Magyar-Szovjet Társaság és a MNDSZ szekszárdi szervezete rendezte meg közösen. A Textilnagykereskedési Vállalat készletéből 70 ruhamodellt, míg a Fodrász Kisipari szövetkezet 15 frizurát mutatott be. A szünetben kultúrműsor volt. A bevételt az úttörők nyári táboroztatására fordították.⁵⁷

Vásárok

A vizsgált korszakban rendszeressé váltak azok az ünnepi vásárok, melyekkel tükrözta az állam a szocializmus hatalmas eredményeit. Ezeket mezőgazdasági és ipari termékeket egyaránt lehetett kapni. A vásárok kínálata bizonyos gyógyírt jelentett az állandó áruhiányra. Fokozta a vásárok iránti érdeklődést az is, hogy az egyes termékek árait ilyenkor mélyen leszállították.⁵⁸

Az 1952-ben rendezett Kaposvári Őszi Vásárra Tolna és Baranya megyéből is érkeztek látogatók. Sok ezer ember kereste fel a pavilonokat. Az újságcikk így jellemezte a helyszínt és a vásáron árusítókat. A Szabadság park valóságos kis városrészé alakult át. Lobogódíszebe öltözött a vásár főútja, a bejáratától a szovjet hősi emlékműhöz vezető út. *„A hatalmas emlékmű valósággal őrködni látszott e felett az új városrész felett amint valóban a nagy Szovjetunió [...] őrködi a szocialista építőmunkánk felett.”* A tsz tagok és a megye dolgozó parasztsága nagyon készült. *„Igyekeztek teljesíteni beadási kötelezettségüket, hogy terményfeleslegüket szabadon eladhassák [termékeiket a vásárban].”* Készültek a vásárra a kiskereskedelmi vállalatok is, hogy több és jobb áru álljon a dolgozók részére. A vásárlók szórakoztatására műsort is összeállítottak a szervezők, amelyen szerepelt a bátai népi együttes is.⁵⁹

1953-ban Szekszárdon kétszer, tavasszal és nyáron, augusztus 19–20-án is volt vásár. Az utóbbi, ünnepi vásárra külön buszjáratok indultak a megye különböző pontjairól Szekszárdra. Az újságíró szerint a bő termés következtében vásárlóképes a dolgozó parasztság. Az áruért gondolkodás nélkül kifizeti a kért összeget, mert itt *„Nincs alku. A szocialista kereskedelem szelleme, –hangja az uralkodó”*. Hihetetlen rövid idő alatt fogyott el húsz darab kályha a vásárban, és zománcos edény – állapítja meg a tudósító. A vásári tombolán Csepel motorkerékpárt, Csepel varrógépet, egy garnitúra konyhabútort, férfikerékpárt, női kerékpárt, gyermekkerékpárt, világvevő rádiót stb. lehetett nyerni. Az ünnepi műsoron itt is felléptek a Garay téri szabadteri színpadon különböző táncosportok, rigmusbrigádok. Ezen kívül többször volt ruhabemutató, bábelőadás és erre az alkalomra cirkusz is érkezett a városba. Zenekar játszott a zenepavilonban, a sátormoziban félóránként voltak előadások.⁶⁰

54 MNL TML TMT VB IO 1-174, 185/1951.

55 Uo. 1-75/1952., TN. 1953. okt. 27. 1. p.

56 TN. 1956. okt. 3. 1. p.

57 TN. 1954. máj. 6. 4. p.

58 TN. 1952. okt. 23. 4. p. (hirdetések)

59 TN. 1952. okt. 22. 4. p.

60 TN. 1953. aug. 16. 5-6. p., aug. 18. 1. p., aug. 22. 3. p.

Ide sorolható 11 Tolna megyei fiatal részvétele az 1953-ban, Bukarestben rendezett VIT találkozón. Valamennyien nagy megtiszteltetésnek vették, hogy kiutazhattak a találkozóra. Treplán Irma, sztahanovista traktoros érzéseit az újságíró a következőképpen jellemezte: *„Éjszakánként, amíg tárcsázott az állami gazdaság tarlóján, [...] gondolatai állandóan a találkozó körül rajzoltak, mint a különböző éjjeli bogárkák a traktor reflektorai körül.”*⁶¹

*Környezetbarát, „szelíd” turizmus*⁶²

A turizmus azon formái tartoznak ide, amelyek a természetben alapulnak, s ahol a látogatók számára a fő motiváció a természet megfigyelése, illetve tradicionális, természetközeli kultúrák megismerése. Itt az a cél, hogy a természeti környezet legyen a szabadidő eltöltésének a helye. Erre a típusra három példát találtam a vizsgált időszakban a megyei sajtóban.

1951 júniusában az írásbeli érettségi szünet alatt szekszárdi gimnazisták utaztak négy napra a Mátrába. A kirándulásról az egyik résztvevő írt beszámolót a Tolnai Naplónak. *„Elutaztunk megcsodálni hazánk legmagasabb, s legszebb hegyvidékét, a Mátrát. Munkások és parasztok gyermekei, akiknek a múlt nem nyújtott lehetőséget ahhoz, hogy hazánk leggyönyörűbb vidékeit bebarangolhassák.”* „Célunk” megismerni természetben a hegyek flóráját. *„Felmentünk”* a Kékesre, *„megcsodáltuk”* az üdülőszállót, *„ahol azok a munkások és sztahanovisták pihennek, akiket már demokráciánk eredményes munkájukért elismerésképpen e csodás helyen üdülhet.”* *„Beszélgetni kezdtünk velük, [...] megadtuk nekik a munka hőseinek kijáró szívvel jövő tiszteletet. Nehéz volt tőlük elválni. Hiszen mi olyan ritkán jutunk ahhoz az örömhöz, hogy a termelés kiváló harcosaival beszélgethessünk.”* „Elmentünk” még a gyöngyösi mezőgazdasági technikumba, Parádra. Itt a községi tanács adott *„nekünk”* szállást. Az utazáshoz külön kocsit biztosított kedvezményesen a MÁV.⁶³

A második turista út résztvevője 40 szekszárdi közlekedési dolgozó volt, akik 1952-ben egy forró júliusi vasárnapon *„a ragyogó tiszta garázsból [kiálló] nagy Chausson⁶⁴ autóbusz[szal]”* utaztak a Duna partjára, hogy *„kipihenjek egész heti munkájuk fáradalmait”*. A pontos úti céljuk a Tolnasziget volt. Délelőtt ünnepi beszédeknek hallgattak, illetve kitüntették a sztahanovista dolgozókat. Délután sportoltak, fürödtek a Dunában.⁶⁵

A harmadik esetben a bonyhádi gimnázium III. osztályos tanulói tudósították az újságot szeptemberi, hagyományos Bonyhád-Börzsöny kirándulásukról. Meglátogatták azt a helyet, ahol Vörösmarty Mihály több évig élt.⁶⁶ A tanulók levelükben kifejezték abbéli reményüket, hogy a költő halálának 100. évfordulójára (1955) a romos épületet rendbe hozatja a megyei, illetve a bonyhádi járási tanács. A *„hely”* a börzsönyi Perczel-kúria lehetett.⁶⁷

A megyében a természetjáró mozgalom ebben az időben még *„gyermekcipőben”* járt. Az alkalmi természetjáró program iránt volt ugyan érdeklődés. Így pl. 1954-ben a megyei természetjáró napra a bonyhádi iskolákból 140 fő jelentkezett.⁶⁸ A testnevelési és sportbizottságok által készített sportági kimutatások szerint azonban természetjáró kör csak elvétve akadt a megyében. A Bonyhádi járásban pl. egy sem működött 1956. január 1-jén.⁶⁹

61 TN. 1953. júl. 31. 1. p.

62 Nagy, 2007. 15. p.

63 TN. 1951. jún. 10. 2. p.

64 Francia gyártmányú autóbusz, a II. világháború után hozták őket Magyarországra.

65 TN. 1952. júl. 2. 4. p.

66 (S: A börzsönyi Perczel-kúria falára a Vörösmarty emléktáblát 1950-ben helyezték fel. www.sulinet.hu/.../Bonyhad/.../bonyhadi.../005_4_trok...)

67 TN. 1953. okt. 8. 3. p.

68 MNL TML BJT VB TSB 88/133/1954.

69 MNL TML BJT TSB Vegyes 1956. 8. d.

A természetjárás fellendülését segíthette az Országos Kéktúra mozgalom újjáéledése 1952-ben, az MHK (Munkára, Harcra Kész), illetve az „*Ismerd meg hazánkat*” akciók keretében.⁷⁰

Sportturizmus

A sportturizmushoz tartozik minden olyan tevékenység, amikor emberek egy sporteseményt résztvevőként vagy nézőként felkeresnek, illetve amennyiben azon üzleti céllal vesznek részt.⁷¹ Az üzleti cél létjogosultságát a szocialista és kommunista rendszer hosszú ideig tagadta, illetve annak megjelenési formáit üldözte. Egy példa ennek a politikának az érzékeltetésére. A Tolna megyei Tanács VB 1951. február 14-i ülésén beszámoló hangzott el az esedékes feladatok végrehajtásáról. Többek között itt az is elhangzott, hogy felszámolták a labdarúgósportban működött mecénásokat, akik „*főleg kocsmárosok voltak, akiknek üzleti érdekük volt a labdarúgó sport támogatása*”. Egy hozzászóló hozzátette, hogy „*komolyan kell vigyázni arra, hogy a sportban ne legyen üzletszerűség*”.⁷²

A tanulmányban csak azokat a sporteseményeket említtem meg, melyeknek vannak turisztikai vonatkozásai. Ilyennek tekinthető a motorverseny is. 1950 tavaszán a szekszárdi motorversenyzők elfogadták a zalaegerszegi Szabadságharcos Szövetség versenymeghívását a vasárnap általuk rendezett bajnoki motorversenyre, amelyre Pécs, Kaposvár és Nagykanizsa motorosai is meghívást kaptak. A nyolc szekszárdi induló szinte valamennyi, a 100 köbcentimétertől az 500 köbcentiméterig terjedő motorkategóriát képviselte.⁷³

Az ötvenes évek elején nagy népszerűségnek örvendett ez a sportág, melyet valószínűleg államilag is ösztönöztek. Ugyanis néhány héttel később a szekszárdi motorosok, a Szekszárdi Szabadságharcos Motoros Kör tagjai, egy júniusi hétfőn a pécsi hegyi motoros versenyre utaztak le „*Jábon*”. A tíz versenyző közül kettő Csepel gyártmányú motorkerékpárral rendelkezett. A Mecsekben kijelölt pálya hossza 2781 m volt.

Pár nappal később Szekszárdon rendeztek háztömbkörüli motorversenyt. Ugyancsak Szekszárdon, július elejére újabb motorversenyt szervezett a Szabadságharcos Szövetség motoros köre, melynek előkészületeiről adott hírt a Tolna Napló. A verseny útvonalát ekkor „*szokásos*”-ként jellemzik: Széchenyi út–Szent István tér–Hunyadi út–Károlyi Mihály út–Mátyás király út–Széchenyi út. Az útvonal minden sarkára egy távbeszélő állomást állított fel a rendőrség. A verseny feltételeit meghatározó szabályok ekkor még kiforratlanok lehettek, hiszen a tudósító megjegyzi, jó lenne, ha a rendezőség alkalmazná a Motorsport Szövetség Biztosainak gyűlésén elfogadott szervezési elveket. E szerint a versenyzőket a depóban nem kategóriánként, hanem szövetségenként kellene csoportosítani. A szerelőket pedig megkülönböztető jelzéssel kellene ellátni.⁷⁴

1953. március 22-én megyei motoros túrabajnokságot rendeztek. Ez nem gyorsasági, hanem megbízhatósági verseny volt. A verseny útvonala a megyehatáron haladt körbe Bonyhádtól Bátaszékig.⁷⁵

1953-ban a versenykerékpározás népszerűsítéséért évadnyitó versenyt rendezett – a Megyei Testnevelési és Sportbizottság mellett működő – Kerékpáros Társadalmi Szövetség. A Szekszárdi Spartacus mellett a Bonyhádi Vörös Lobogó és a Bátaszéki Lokomotív versenyzői is kaptak meghívót. A csapatoknál nők is indultak versenyen.⁷⁶

70 Az Országos Kéktúra nemcsak Magyarország, de Európa első hosszú távú turistaútja is. 1938-ban Szent István király halálának 900. évfordulójára készült el, az akkor még 910 km-es út (Sümegettől a Nagy-Milicig) Cholnoky Jenő – a Magyar Turista Egyesület elnöke – kezdeményezésére. = Kék-túra története (1938–1996) <http://odk.brody-ajka.sulinet.hu/docs/turamozg/okt/kektura.htm>

71 Nagy, 2007. 15. p.

72 MNL TML TMÉ VB jkv-i 1951. febr. 14. 6-7. p.

73 Dunántúli Napló 1950. máj. 13. 6. p.

74 Uo. 1950. jún. 3. 6. p., jún. 24. 6. p.

75 MNL TML BJT VB TSB 88/20/1953. Bonyhád–Majos–Kisvejke–Lengyel (elágazás)–Kurd–Döbrököz–Dombóvár–Nagykónyi–Tamási–Pincehely–Gyöngyös–Kölesd–Nagydorog–Tengelic (elágazás)–Paks–Dunaszentgyörgy–Fadd–Tolna–Szekszárd–Ócsény–Decs–Sárpilis–Várdomb–Bátaszék.

76 TN. 1954. ápr. 4. 8. p.

A sportturizmus kategóriába soroltam az 1956 júniusában rendezett öcsényi ejtőernyős és repülőmodellező bemutatót. A nézők 15 szekszárdi fiatal ejtőernyős ugrását láthatták. Bemutatót tartott a szekszárdi modellező klub is vitorlázó, műrepülő és motoros modellekkel. Az újság arról is tudósított, hogy megmutatták a nézőknek azt a 2,5 köbcéntiméteres motoros gépet, ami néhány nappal azelőtt „megszökött”. „Szökése” közben mintegy 2500 méter magasra repült és csak Sióagárdon találták meg. Ezzel a teljesítménnyel megszerezte a III. fokozatú aranyjelvényt.⁷⁷

Vendéglátás

Az utazóközönség (ugyanúgy, mint az egész társadalom) ellátása a szigorú tervezdálkodás és takarékoság ellenére is akadozott. Mindezen szigorú rendeletek sokaságával igyekezett segíteni a központi hatalom. A belkereskedelmi miniszter 1951-ben arra kötelezte az Utasellátó Vállalathoz árut szállító kereskedelmi egységeket, illetve az azokat felügyelő tanácsokat, hogy a rendelkezések elbírálásánál ne az egyes települések lélekszámát, hanem a speciális rendeltetést és feladatot vegyék figyelembe. Hiszen a kisebb vasútállomásokon is az utasok létszáma akár az ezres számot is elérhette, s ha az elosztó vállalat a kisebb lélekszámra küldött árukeretet, az hamar elfogyhatott, és gyorsan áruhiány és ellátási zavar alakult ki, amelyen csak hosszú utánjárással lehetett úrrá lenni. Márpedig ez nem engedhető meg a körlevél indoklása szerint, mert az utasellátók ellátása fontos politikai kérdés. Itt, ahol a dolgozók tízezrei fordulnak meg, az áruellátás hiányosságait a belső és külső ellenség azonnal kész felhasználni.⁷⁸

Külön megszervezték a látogatók ellátását is. Az 1953. évi Tavasz Vásáron a Tolna Megyei Vendéglátó Tröszt 110 dolgozója készült a vendégek kiszolgálására. A tröszthez tartozó dombóvári vendéglátó vállalat egy sörkertet, a bonyhádi egy cukrászdát állított fel erre az alkalomra. A vásárra 16 hektó bort, 70 hektó sört és húsz mázsa fagyaltot szállítottak. Ezen kívül több mint 12 000 Ft értékű cukrászsütemény, 15 ezer forint értékű bábos áru, és nyolcezer darab szendvics, tízezer forint értékű meleg étel készült és vidám népzene várta a vendégeket.⁷⁹

A paksi vendéglátó vállalat 1953 nyarán bevezetett egy „újítást”. *„Figyelem! Magad javára légy figyelmes! Csak blokk ellenében fizess! Elvtársaid becsülete érdekében tartsd be a rendeletet. Ezen keresztül elkerüljük annak lehetőségét, hogy meggyanúsítsuk felszolgálóinkat árdragítással, csalással. A felszolgálótól kérd minden esetben a másolatos blokk eredetijét. Vezetőség.”* Hogyan reagál erre az újságíró: *„Ez a paksi csodabogár, amely »újításként« született meg valamelyik pihent vezető agyában, egy épületes marhaság, amely durván tapintatlanul, a dolgozók emberi méltóságának teljes figyelmen kívül hagyásával hozza a vendégek tudomására azt a »szenzációt«, mert így biztos, hogy a felszolgáló személyzet nem csapja be őket.”*⁸⁰

Jelentős beruházásokat tervezett, illetve valósított meg 1954-ben a Tolna megyei Vendéglátóipari Tröszt. Pakson egy 300 fő befogadására alkalmas nyári cukrászdát és kerthelyiséget kívánt nyitni a Duna partján, a pécsi műút mellett. Szekszárdon a kórház előcsarnokában büfét adott át a forgalomnak. Simontornyán bővítette a meglévő éttermet. A börgyár mellett, az út mellett falatozó kezdte meg működését. Bonyhádon bővítette a meglévő büfét. 30 000 forintos beruházással új étterem nyílt a Garay téren lévő Fűszért központi raktárban. Emellett külön eszpresszót is létesített. A Népbüfé is új berendezést kapott 80 000 forintért.⁸¹

77 TN. 1956. jún. 15. 1. p.

78 MNL TML TMT VB KO 24719/1951.

79 TN. 1953. máj. 31. 7. 4. p.

80 TN. 1953. júl. 19. 7. p.

81 TN. 1954. márc. 16. 1. p., okt. 31. 4. p.

REZÜMÉK

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: FŐMÉLTÓSÁGOK A 18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Jelen tanulmány azt tűzte ki céljául, hogy átfogó bemutatást adjon a 18. századi Magyarország politikai elitjéről: az ország legmagasabb hivatalainak betöltőiről, a főméltóságokról (*Hohe Würdenträger*), akiket e korban *barones*nek neveztek. Egyrészt összefoglalja a szakirodalom megállapításait, másfelől kiegészíti ennek eredményeit az újabb, társadalomtörténeti irányultságú kutatások eredményeivel. (A dolgozatot részletes bibliográfia és az elérhető források felsorolása zárja.) A tanulmány először a *barones regni* szűk csoportjával foglalkozik (az országos és az udvari főméltóságokkal, valamint a pozsonyi gróffal) (*hohen Würdenträger des Reichs und des Hofes sowie der Graf von Pressburg [Pozsony, Posonium, Bratislava]*). A magyar nemesi testőrség kapitánya (*Kapitän der ungarischen adeligen Leibgarde*) 1765-ben csatlakozott ehhez a csoporthoz. Másodjára a koronaőrök (*Kronhüter*), harmadszorra pedig a főispánok (*die Obergespanen*) tárgyalása következik. Végül a kancellárról (*Hofkanzler*), a kamaraelnökről (*Hofkammer-Präsident*), és a személynökről (*Personalis*), a Királyi Tábla elnökéről (*der Vorsitzende der Königlichen Tafel*) is említést kell tennünk speciális helyzetük miatt. A tanulmány nemcsak áttekinti a 18. századi politikai elit ezen tagjainak feladatait és jogkörét, hanem rámutat társadalmi és családi hátterükre is, valamint felvázolja a lehetséges karrierutakat.

KISS NORBERT PÉTER: IRODALMI EMLÉKEK A SOMOGY MEGYEI LEVÉLTÁRBAN

A Somogy Megyei Levéltár évkönyveiben korábban már többen publikáltak irodalmi témájú tanulmányokat, illetve forrásközléseket. Jelen írás ezt a hagyományt folytatja három, a somogyi levéltárban őrzött irodalmi szöveg közzétételével. E tradíciót szeretnénk követni a közeljövőben is.

Az első szöveg egy ismeretlen szerző pásztori játéka, mely N. névnapjára íródott. A mű a mernyei piarista custodiátus ötödik jószágkormányzója, Domanek Alajos után maradt iratokból került elő. A közölt szöveg műfaja pásztorjáték, s abba a hagyományba íródik bele, amely az antik szicíliai népi pásztori költészetől, Theokritosz idilljeitől és Vergilius eklogáitól a 19–20. századi, megváltozott formai és részben tartalmi elemekkel operáló eklogáig (pl. Radnóti Miklós művei) terjed.

A második szöveg Komjáthy Béla *Szeged veszedelme* című művének töredéke, mely szintén a fennebb említett iratcsoportból került elő. A mű a romantikus irodalom több kedvelt műfajával teremt párbeszédet, többek között a vígeposszal, a verses regénnyel és az elbeszélő költeménnyel. Komjáthy alkotása az 1879-es nagy szegedi árvíz által okozott károk és pusztítás helyrehozatala érdekében felállított biztosi tanács tagjairól nyújt parodisztikus, ironikus képet. A szerző maga is az említett bizottság tagja volt, műve közel 200 strófaból áll. A szöveg nem jelent meg nyomtatásban, csak kéziratban terjedt. Mikszáth Kálmán is elismerően nyilatkozott a műről.

A harmadik szöveg, mely az *À Louis Napoléon III* címet viseli, a Homonnay-Drugeth család irattári töredékében található meg, s szerzőként avagy lejegyzőként Joséphine de Patrubant nevezi meg. Az antik hagyományokból táplálkozó francia nyelvű műben keverednek az óda, a himnusz és a panegirikusz műfaji elemei. A vers tárgya III. Napóleon császár dicsőítése.

GÁSPÁR FERENC: AZ ELSŐ KÖRORVOSI HÁLÓZAT KIÉPÜLÉSE SOMOGYBAN

A neoabszolutizmus „Janus arcú” rendszerét a reakció mellett számos reform is jellemzi. Utóbbiak közé tartoznak a közegészségügy területét érintő változtatások. Somogy megyében az első közigazgatási és orvos-szakmai feltételeknek egyaránt megfelelő, egységesen szabályozott közegészségügyi alapon nyugvó körorvosi hálózat kialakítása (1857) Wehle Ferdinánd megyei főorvos érdeme. A közleményben a szerző a történések jelen ismeretek szerinti átfogó ismertetésére vállalkozik,

bemutatja a pályázatát, a működtetés, az ellenőrzés folyamatát, az érintettek körében kiváltott eltérő viszonyulási formákat. Elemzi a megvalósítás alapjául szolgáló – eredetiben német nyelven megjelent – *Utasítás a Soproni Helytartósági kerület orvosai számára* című dokumentumot, és közöl a megyére vonatkozó születési-halálzási kimutatásokat.

RÉCSEI BALÁZS: KAPOSVÁR AZ 1870. ÉV ELEJÉN VÉGREHAJTOTT NÉPSZÁMLÁLÁS, A KÖZ- ÉS MAGÁNÉPÜLETEK KIMUTATÁSA MELLÉKLETÉNEK TÜKRÉBEN

A szerző által feldolgozott forrás a város történetének azért is figyelemre méltó dokumentuma, mivel ezekből az évekből kevés adattal rendelkezünk Kaposvárról. Az 1870-ben álló épületeket – néhány kivételtől eltekintve – már régen lebontották. A házősszeírás az akkori mezőváros épített környezetének egy olyan állapotát rögzíti, amely a következő évtizedekben fokozatosan gyorsuló tempóban átalakult, illetve eltűnt.

Az eredeti dokumentumot még nem hasznosították a szakemberek, pedig az összeírás egy olyan időpontban készült, amikor még éltek a 18. századi építészeti tradíciók. A várost még területi korlátok közé szorította az Esterházy uradalom. A Kapos-csatorna jobb partján még alig több mint egy évtizede kezdődtek – Donner Jánosnak köszönhetően – az építkezések és ezt a szerves terjeszkedést még nem vágta ketté az 1872 augusztusában átadott vasútvonal, amely azóta alapvetően befolyásolta a további területek beépítését és a város utcahálózatát.

A házősszeírás jóvoltából olyan településtörténeti adatok, információk kerülnek eléink, amelyek a város meglehetősen jóvoltából látelétét adják. A házzámonkénti házősszeírás különösen olyan mérvű történeti értékkel bíró iratvesztést elszenvedett településeknél fontos forrás, ahol – mint Kaposvár esetében is – minden egyes dokumentum, illetve irategyüttes feltárása és publikálása javít a történeti összkép élességén. A házakban lakók számának és ottlétük jogcímének (családtag, tisztviselő, albérlő, cseléd) ismeretében számos következtetés vonható le. Emellett egy olyan forrástípus további lehetőségeire világít rá a publikáció, amely más települések esetében is széleskörűen kiaknázhatóak, valamint újabb várostörténeti tanulmányokat inspirálhat Kaposvárral kapcsolatban.

DOMOKOSNÉ SZALAI ZSUZSANNA: DOKUMENTUMOK GRÓF PRIBÉRI ÉS VUCHINI JANKOVICH LÁSZLÓ NEGYEDSZÁZADOS FŐISPÁNI ÉS FÉLSZÁZADOS KÖZSZOLGÁLATI TEVÉKENYSÉGÉNEK MEGÜNNEPLÉSÉRŐL (FORRÁSKÖZLÉS)

A forrásközlés folytatása a Somogy Megyei Levéltár 2011. évi évkönyvében megjelent *„Pribéri és vuchini gróf Jankovich László, Somogy vármegye főispánja 1860–1886. Pályakép-vázlat egy somogyi főispánról a dokumentumok tükrében”* c. közleménynek. Jelen forrásközlésünk pribéri és vuchini Jankovich László grófnak, Somogy vármegye főispánjának a közszolgálatban eltöltött félszázados, főispáni tisztségének negyedszázados jubileumát megörökítő, Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1885. november 2-án tartott évnegyedes díszközgyűlés jegyzőkönyvét, valamint az ünnepség rendezésével kapcsolatos levéltári dokumentumokat mutatja be.

CSÓTI CSABA: „HADJÁRAT A KAPOSVÁRI MOZIK ELLEN” – ANNO 1912

Az első világháborút megelőző évek kaposvári kulturális életének és a kultúra fogyasztásának egy szeletét veszi vizsgálat alá a szerző. A kaposvári mozik elleni közigazgatási fellépés kapcsán bemutatja, hogy a korban a mozik és a színházak kereskedelmi harcát miképpen kívánták kultúrharcként értelmezni. 1912-ben – Kaposvár város vezetésének nyomására – a városi alkalmazásban álló rendőrkapitány elrendelte a színházi játékidő alatt a mozik zárva tartását. Az így kialakult küzdelemben a város vezetése a színház kulturális felsőbbrendűségét és nacionalista küldetését hirdetve kívánta a mozik szabadpiaci tevékenységét korlátozni. Ezzel szemben a korabeli helyi sajtó a mozik szabad

nyitva tartása és a szabad kulturális fogyasztás pártján állt. Jelen esettanulmány ennek az eseménytörténetnek több szempontú értelmezésében kívánja bemutatni a korabeli városi közélet pluralizmusát, illetve a közigazgatási hatóságoknak az államigazgatást is elérő lobbiszerű tevékenységét. A közleményt forrásközlés egészíti ki.

NÜBL JÁNOS: SOMOGYI HONATYÁK SZEREPLÉSE A KÉPVISELŐHÁZBAN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATT II. RÉSZ

A tanulmány a Somogy Megyei Levéltár 2011. évi évkönyvében „*Somogyi honatyák szereplése a Képviselőházban az I. világháború alatt – I. rész*” címen megjelent közlemény folytatása. A szerző a Képviselőházi Napló, valamint a Somogyvármegye és a Somogyi Hírlap című újságok segítségével, IV. Károly trónra lépésétől az Országgyűlés feloszlásáig követi a Somogy vármegyei választókerületek képviselőinek törvényhozási szereplését.

SUBA JÁNOS: A MAGYAR ÁLLAM HATÁRŐRIZETE A XIX–XX. SZÁZADBAN (TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS)

A határőrizet felépítését, tevékenységét az adott állam belpolitikai helyzete határozza meg. A dualizmus kori magyar határőrizetet a liberalizmus és a racionalizmus jellemezte, amely takarékos és hatékony volt. A kormányzat érdeke az volt, hogy a határokon szűrjék meg a nemkívánatos forgalmat, ugyanakkor a lakosság széles rétegeinek az utazását ne korlátozzák. A határőrizet végrehajtását, mint rész szakfeladatot szaktestületek végezték. E szervezetek a magyar közigazgatás szerves részét képezték.

A trianoni békeszerződés után új helyzet állt elő a magyar határőrizetben, szerves gazdasági tereket és rokoni kapcsolatokat vágott ketté az új határ. Ezért volt fontos a kishatárforgalom. Az önállóvá vált ország határőrizeti szervei kettős feladatot láttak el. Egyrészt – legális feladatként – megvalósították az államhatár őrizetét, ennek részeként a zöld határőrizetet és a határrend betartatását, valamint a távolsági- és kishatárforgalom ellenőrzését. Másrészt – rejtett feladatként – a szervezetük álcájában katonai erőket rejtettek el a határ mentén. 1938-tól a nem határvédelmi erőket honvéd határvadász elnevezéssel beolvastották a haderőbe.

Az ötvenes években a szovjet érdekszférába tartozó Magyarországon a Határőrség tevékenységét a fegyveres erők részeként, katonai jelleggel, közvetlen pártirányítással végezte. Az ország nyugati és déli államhatára mentén elsődleges feladattá vált a szovjet tömb határvonalának hermetikus lezárása. A politikai céloknak, a szovjet és koalíciós érdekeknek teljesen alárendelve alakították ki a határőrizet rendszerét, súlyozták az erőket, eszközöket az akkori „ellenségkép”-nek megfelelően a nyugati és déli határokra.

1990-től új testületi és rendészeti jellegű határőrizeti koncepciót valósítottak meg. 2008-as schengeni övezethez való csatlakozásunk indoklásával valósult meg a rendőrség és a határőrség integrációja. Az eddig 10 ezer fős határőrség beolvadt a rendőrségbe.

VONYÓ ANITA: A KAPOSVÁRI LATINCA-SZOBOR FELÁLLÍTÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI A SOMOGY MEGYEI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Kaposvár belvárosában az 1990-es évek elejéig állt – a róla elnevezett téren – Latinca Sándornak, a Tanácsköztársaság somogyi vezéralakjának szobra. Az alkotást a rendszerváltozás után eltávolították, a teret pedig 1998-ban Európa térré keresztelték át. A somogyi megyeszékhely arculatát 30 éven át meghatározó szobor, illetve életre hívásának körülményei azonban érdekesebbek lehetnek a helytörténet iránt fogékonysággal rendelkezők számára. Az 1950-es évek folyamán többször is felvetődött a város vezetésében, hogy szobrot állítsanak Latinca emlékének, de 1958-ig a döntéshozókat számos

ok akadályozta meg abban, hogy az alkotás megszülethessen. Közelgett azonban a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója, melyet a város méltóképpen kívánt megünnepelni. Kaposvár Város Tanácsának Végrehajtó Bizottsága 1958. július 18-án pályázatot írt ki a Latinca szobor felállítására, melynek felavatására 1962. november 7-én került sor. A munkát számos tényező – pénzügyi szabálytalanságok egész sora – hátráltatta. Ezeknek a folyamatoknak bemutatása jelen tanulmány célja.

SZÁNTÓ LÁSZLÓ: NAGY IMRE KAPOSVÁRI SZOBRA

A szülőváros elsők között örökítette meg a mártírsorsú miniszterelnök emlékét a szülőházának falán, 1989. június 15-én, az 1956-os forradalom és szabadságharc kivégzett mártírjainak újratemetése alkalmából felavatott emléktáblán. Nem sokkal később, 1990 nyarán a Történelmi Igazságtétel Bizottsága kezdeményezte, hogy Kaposvár közönsége egészalakos szobor állításával adózzon Nagy Imre történelmi léptékű szerepvállalásának. A dolgozat bemutatja a szoborállítás ellentmondásoktól sem mentes, mintegy hat éves történetét. A rendszerváltó évek kezdeti lelkes hangulatát követő társadalmi-gazdasági gondok és politikai-közéleti küzdelmek miatt nem kapott kellő figyelmet az ügy, így 1994-ig nem történt lényeges előrelépés az elképzelés megvalósítása érdekében. Az 1990-es évek közepén végül összefogtak Kaposvár és Somogy megye közéleti tényezői, így a Nagy Imre-szobor Alapítvány és a szülőváros ennek is köszönhetően sikeres munkát végzett a szoborterv megvalósításáért. A valódi művészi értéket képviselő műalkotás központi fekvésű helyszínen való állításával, a szülőföld méltó és kifejező formában örökítette meg a népből jött és hozzá halálában is hű államférfi emlékét. Az egészalakos szobor 1996. október 23-án tartott avatóünnepségén joggal fogalmaztak úgy, hogy ezzel az aktussal Nagy Imre végleg „hazaérkezett.”

ABSTRACTS

SZIJÁRTÓ M., ISTVÁN: HIGH DIGNITARIES IN THE 18TH CENTURY HUNGARY

The present study aims at providing a comprehensive introduction of the political elite of the 18th century Hungary: the holders of the highest offices of the country, the high dignitaries, called *barones* in that era. On the one hand, it summarizes the statements of the literature and on the other hand, it complements its findings with the results of more recent social-historical researches. (The study is followed by a detailed bibliography and the list of available sources.) The study deals with the narrow group of the *barones regni* first (the high dignitaries of the country and the court, and also with the count of Pozsony). The captain of the Hungarian noble guards joined this group in 1765. Secondly, the elaboration of the keepers of the crown and thirdly, that of the lord lieutenants follows. Lastly mention must be made of the chancellor, the president of the treasury, and the chief justice (the president of the Royal Court of Justice) due to their special position. The present study does not only survey the responsibilities and authorities of these members of the political elite of the 18th century, but also presents their social and family background and outlines the possible ways of their careers.

KISS, NORBERT PÉTER: LITERARY RELICS IN THE SOMOGY COUNTY ARCHIVES

Several researchers have already published studies of literary topics and source publications in the yearbooks of the Somogy County Archives. The present paper continues this tradition with the publication of three literary texts kept in the Somogy County Archives. We would like to follow this tradition in the near future as well by bringing out the handwritten volumes of poetry of Noszlopy Antal Sr. and Jr., among other things.

The first text is a pastoral play by an unknown author, written for the nameday of N. The work was found among the documents left behind by Dománék Alajos, the fifth land-steward of the piarist custodiatus in Mernye. The genre of the published text is pastoral, belonging to the tradition ranging from the Sicilian folk pastoral poetry, the idylls of Theocritus and the eclogues of Vergil to the 19-20th century eclogues operating with altered formal and content elements (e.g. works of Radnóti Miklós).

The second text is a fragment of the work called *The Peril of Szeged* by Komjáthy Béla, also found among the group of documents mentioned above. The work is related to several popular romantic literary genres, among others the comic epic, the novel in verse and the epic poem. The work gives a parodistic, ironic picture of the members of the commissioners' council established in the interest of the retrieval of the damage and devastation caused by the great flood of Szeged in 1879. The author himself was one of the members of the committee mentioned; his work consists of near 200 strophes. The text was not published in print, only spread in lithographic prints. Mikszáth Kálmán also spoke highly of this work.

The third text found in the archival fragment of the Homonnay-Drugeth family, called *A Louis Napoléon III*, names Josephine de Patruban as the author or recorder. In the French language work feeding on ancient traditions the genre elements of the ode, the hymn and the panegyric are blended. The topic of the verse is the praise of Emperor Napoleon III.

GÁSPÁR, FERENC: THE ESTABLISHMENT OF THE FIRST DISTRICT PHYSICIAN NETWORK IN SOMOGY COUNTY

Besides the reaction, the Janus-faced neo-absolutistic system is characterised by several reforms as well. The changes affecting the field of public health belong to the latter. In Somogy County the establishment of the first district physician network (1857) meeting the public administrative and

medical-professional requirements, based on uniformly regulated public health bases, is owing to Wehle Ferdinánd county chief medical officer. In the publication the author undertakes the comprehensive presentation of the events according to our present knowledge, shows the process of applications, operation and supervision, and the different attitudes of those affected. He analyzes the document -originally published in German- called the *Directive for the Physicians of the Sopron Lieutenanc District*, which served as the basis of realization, and also provides birth-death records relating to the county.

RÉCSEI, BALÁZS: KAPOSVÁR IN THE MIRROR OF THE CENSUS TAKEN IN 1870,
THE SUPPLEMENT OF THE *RECORDS OF THE PUBLIC AND PRIVATE BUILDINGS*

The source elaborated by the author is a remarkable document of the town's history because we have few data about Kaposvár from these years. With some exceptions, the buildings standing in 1870 were demolished long ago. The census of the houses reflects a state of the built environment of the town which was transformed or disappeared at a gradually accelerating pace in the following years.

The original document has not been exploited yet, although the census was taken at a time when the 18th century building traditions were still alive. The town was still confined within territorial limits by the Esterházy manor. Due to Donner János, the constructions had begun on the right bank of the Kapos-channel only hardly more than a decade before, and this integral expansion had not been cut into two by the railway line opened in August 1872, which has affected the building in further territories and the street-network of the town since then.

Due to the house-census, such town-historical data and information have come to light that provide a rather accurate image of the town. The census taken by street numbers is a very important source especially in the case of settlements which have suffered a document loss of such an extent – like in the case of Kaposvár as well- that the exploration and publication of each document or group of documents improves the acuteness of the overall historic image. Knowing the number of people living in the houses and the legal grounds of their stay there (family member, officer, tenant, servant) several conclusions may be drawn. Also, the publication reveals the further possibilities of a source-type which can be made extensive use of and may inspire new town-historical studies in connection with Kaposvár.

DOMOKOSNÉ SZALAI, ZSUZSANNA: DOCUMENTS OF THE CELEBRATION
OF THE QUARTER-CENTURY LORD LIEUTENANT'S AND THE SEMI-CENTENNIAL
CIVIL SERVICE ACTIVITY OF COUNT JANKOVICH LÁSZLÓ OF PRIBÉR AND VUCHIN
(SOURCE PUBLICATION)

The source publication is the continuation of the one published in the 2011 Annual with the title: *Count Jankovich László of Pribér and Vuchin, Lord Lieutenant of Somogy County 1860-1886. Career Sketch about a Somogy County Lord Lieutenant in the Mirror of the Documents*. Our source publication presents the proceedings No.305/1885 of the quarterly honorary assembly of Somogy County Municipality Committee on 2 November 1885, which recorded the jubilee of Count Jankovich László of Pribér and Vuchin's half-a-century long activity in public service and a quarter-century long activity as Lord Lieutenant. It also presents the archival documents related to the organization of the ceremony.

CSÓTI CSABA: "A CAMPAIGN AGAINST THE CINEMAS IN KAPOSVÁR"-ANNO 1912

The author examines a slice of the cultural life and the consumption of culture in Kaposvár in the years preceding World War I. In relation to the public administrative measures against the cinemas

in Kaposvár he shows how the commercial struggle between the cinemas and the theatres was intended to be interpreted as a culture fight in the era. In 1912 on the pressure of the town leadership of Kaposvár the police superintendent employed by the town ordained the cinemas to be closed during the theatre performances. In the resulting fight the town leadership wanted to limit the free market activity of the cinemas, emphasizing the cultural superiority and nationalist mission of the theatre. In opposition to this, the contemporary local press favoured the free opening hours of the cinemas and the free cultural consumption. The present case study wishes to present the plurality of the contemporary public life of the town through the multi-viewpoint analysis of this history of events and also the lobbying activity of the public administrative authorities reaching as far as the state administration. The publication is supplemented with a source publication.

NÜBL, JÁNOS: THE ACTIVITY OF SOMOGY COUNTY MEMBERS OF PARLIAMENT IN THE CHAMBER OF DEPUTIES DURING WORLD WAR I. PART II.

The study is the continuation of the publication with the title "*The Activity of Somogy County Members of Parliament in the Chamber of Deputies during World War I. Part I.*" published in the Annual of 2011. The author follows the performance of the representatives of the Somogy County constituencies in the Parliament between Charles IV's accession to the throne and the dissolution of the Parliament, with the help of the Records of the Chamber of Representatives and the newspapers *Somogyvármegye* (Somogy County) and *Somogyi Hírlap* (Somogy County News).

SUBA JÁNOS: THE BORDER DEFENCE OF THE HUNGARIAN STATE IN THE 19-20TH CENTURIES (HISTORIC REVIEW)

The structure and the activity of the border defence are determined by the internal political situation of the given state. The border defence in the Dualistic period was characterized by liberalism and rationalism, which was economical and efficient. The interest of the government was to strain the undesirable traffic at the borders but not to limit the travel of the wide layers of society at the same time. The execution of border defence as a partial professional duty was done by professional bodies. These organizations constituted an organic part of the Hungarian public administration.

The Trianon peace dictate resulted in a new situation in the Hungarian border defence; partly because the Hungarians became bordering on themselves and partly because organic economic territories and family relationships were cut into two by the new border. That is why local "small" border traffic was important.

In the independent country the border defence bodies performed a dual task. On the one hand, -as a legal task- they carried out the protection of the state border, and as a part of this, the defence of the green border and the enforcement of the border order, also the control of the distance- and short "small" border traffic. On the other hand -as a hidden task- under the camouflage of their organization they hid military forces along the border. After 1938 the non-border defence forces were assimilated into the army, under the name border hunter.

In the 1950-s in Hungary belonging to the Soviet sphere of interest, the Border Guards performed their activity as a part of the armed forces, with a military character, under a direct party guidance. Along the western and southern state borders the primary task was to seal the borders of the Soviet block hermetically. The system of the border defence was established completely subordinating it to the political objectives, the Soviet and coalition interests, weighing the forces and means to the western and southern borders according to the enemy-image of that time.

After 1990 a new corporate and law enforcement concept was realized. With the justification of our accession to the Schengen-zone in 2008 the police and the border guards were integrated. The border guards of 10 thousand people were merged into the police.

VONYÓ, ANITA: THE CIRCUMSTANCES OF THE ERECTION OF THE LATINCA STATUE IN KAPOSVÁR IN THE MIRROR OF SOMOGY COUNTY SOURCES

In the centre of Kaposvár the statue of Latinca Sándor, the leading figure of the Hungarian Soviet Republic in Somogy County, had stood in the square named after him until the beginning of the 1990-s. The work of art was removed after the change of the system, and the square was renamed as Europe square in 1998. The statue determining the character of the county seat for 30 years and the circumstances of its being brought to life may be interesting to those receptive to local history. During the 1950-s the idea of raising a statue to the memory of Latinca Sándor emerged several times in the leadership of the town of Kaposvár, but the decision makers were hindered in realizing the statue by several causes. However, with the 40th anniversary of the proclamation of the Soviet Republic approaching, the town wished to have a worthy celebration. On 18 July 1958, the Kaposvár Town Council Executive Committee conducted a competition for the erection of the statue of Latinca, which was unveiled on 7 November 1962. The work was hindered by several factors – a row of financial irregularities. The aim of the present study is to present these processes.

SZÁNTÓ LÁSZLÓ: THE STATUE OF NAGY IMRE IN KAPOSVÁR

On 15 June 1989 the native town was among the first ones to immortalize the memory of the martyr-fated prime minister on the wall of the house where he was born with the memorial tablet unveiled on the occasion of the reburial of the executed martyrs of the 1956 Revolution and War of Independence. Not much later, in the summer of 1990, the Historic Justice Committee initiated that the public of Kaposvár should pay a tribute to the historic role Nagy Imre played, by raising a full-figure statue. The study presents the six-year history of the raising of the statue not quite devoid of contradictions. Due to the social-economic problems and political-public life struggles following the initial enthusiasm of the system changing years, the cause did not get appropriate attention, so until 1994 no essential progress was made in the realization of the plan. In the middle of the 1990-s the public life factors of Kaposvár and Somogy County joined forces at last, thus the Nagy Imre Statue Foundation and the native town succeeded in realizing the plan of the statue. By raising a work of art representing real artistic value in a centrally situated site, the native land immortalized in a worthy and expressive way the memory of a man of the people, a statesman who remained loyal to his people even in his death. At the unveiling ceremony of the full-figure statue on 23 October 1996 it was rightly worded to say that with this act Nagy Imre finally “arrived home”.

RESÜMEES

SZIJÁRTÓ, M. ISTVÁN: GROSSWÜRDENTRÄGER IM UNGARN DES 18. JAHRHUNDERTS

Die Studie hat sich zum Ziel gesetzt, eine umfassende Vorstellung von Ungarns politischer Elite im 18. Jahrhundert zu geben: von den Großwürdenträgern, die zu dieser Zeit *barones* genannt wurden. Einerseits werden die Feststellungen der Fachliteratur zusammengefasst, andererseits werden deren Ergebnisse durch Ergebnisse neuer gesellschaftshistorischer Forschungen ergänzt. (Eine ausführliche Bibliographie und die Aufzählung der erreichbaren Quellen schließen die Studie.) Die Studie befasst sich zunächst mit der engeren Gruppe der *barones regni*, mit den hohen Würdenträgern des Reichs und des Hofes sowie dem Grafen von Pressburg. Der Kapitän der ungarischen adeligen Leibgarde schloss sich 1765 dieser Gruppe an. Zum Zweiten werden die Kronhüter, dann die Obergespanen behandelt. Wegen ihrer speziellen Situation müssen zum Schluss der Hofkanzler, der Hofkammer-Präsident und der *Personalis* (der Vorsitzende der Königlichen Tafel) erwähnt werden. Diese Studie gibt nicht nur einen Überblick über die Aufgaben und Befugnisse dieser Mitglieder der politischen Elite des 18. Jahrhunderts, sondern weist auch auf ihren gesellschaftlichen und familiären Hintergrund hin, sowie zeichnet die möglichen Karrierewege auf.

KISS, NORBERT PÉTER: LITERARISCHE WERKE IM KOMITATSARCHIV SOMOGY

In den Jahrbüchern des Komitatsarchivs Somogy haben schon mehrere Autoren Studien bzw. Quellenpublikationen mit literarischem Thema, veröffentlicht. Diese Schrift setzt diese Tradition mit der Veröffentlichung drei literarischer Texte, die im Komitatsarchiv Somogy aufbewahrt werden, fort. Wir möchten auch in der näheren Zukunft dieser Tradition folgen, unter anderem mit der Publikation der handschriftlichen Gedichtbände von Antal Noszlopy dem Älteren und dem Jüngeren.

Der erste Text ist das Pastorale eines unbekanntens Autors, das für den Namenstag von N. geschrieben wurde. Das Werk wurde in den Nachlassschriften von Alajos Domanek, dem fünften Gutsverwalter des Piaristencustodiat von Mernye gefunden. Die Gattung des Textes ist Pastorale, und gehört in die Richtung, die von der antiken sizilianischen Volkspastorale-Dichtung, von den Idyllen von Theokrit und den Eklogen von Vergil bis zu den Eklogen der 19-20. Jahrhunderte mit geänderten Formen- und Inhaltselementen (z.B. die Werke von Miklós Radnóti) reicht.

Der zweite Text ist ein Fragment des Werkes von Béla Komjáthy, das Unheil von Szeged, das auch aus der oben genannten Dokumentation zum Vorschein gekommen ist. Mehrere beliebte Gattungen der romantischen Literatur, wie das komische Epos, der Versroman und die epische Dichtung sind parallel im Werk vorhanden. Das Werk von Komjáthy zeichnet ein parodistisches, ironisches Bild von den Mitgliedern des Kommissariates, das zur Wiederherstellung der Hochwasserschäden nach der großen Überschwemmung von Szeged 1879 aufgestellt wurde. Der Autor war selbst auch ein Mitglied der oben genannten Kommission, sein Werk besteht aus beinahe 200 Strophen. Der Text ist nicht im Druck erschienen, er verbreitete sich nur im Steindruck. Kálmán Mikszáth äußerte sich mit Anerkennung von dem Werk.

Der dritte Text, unter dem Titel *À Louis Napoléon III*, ist im Archivfragment der Familie Homonnay-Drugeth zu finden, und als Autor oder Aufzeichner wird Joséphine de Patruban genannt. In dem französisch-sprachigen Werk, das nach antiken Traditionen aufgebaut ist, mischen sich die Gattungselemente der Ode, der Hymne, und Panegyrikos. Das Thema des Gedichts ist die Huldigung des Kaisers III. Napoleon.

Neben der Reaktion kennzeichnen auch manche Reformen „das Januskopf“-System des Neoabsolutismus. Zu den Letzteren gehören auch die Änderungen im Bereich des Sanitätswesens. Die Ausgestaltung des ersten verwaltungsmäßigen Kreisarztnetzes in Somogy (1857), das auch den medizinisch-fachlichen Voraussetzungen entspricht und auf dem Sanitätswesen basiert, können wir dem Komitatschefarzt Ferdinand Wehle verdanken. Der Autor legt in der Publikation ein umfassendes Bild der Ereignisse dar, stellt den Prozess der Preisausschreibungen, der Betreibung und der Kontrolle, die unterschiedlichen Reaktionsformen der Betroffenen vor. Er analysiert das im Original deutschsprachige Dokument *Anweisungen für die Kreisärzte der Ödenburger Statthaltertschaft*, das zur Grundlage der Verwirklichung diente, und publiziert Geburts- und Todesausweise in Bezug auf das Komitat.

RÉCSEI, BALÁZS:

KAPOSVÁR IM SPIEGEL DER ANLAGE AUSWEIS DER ÖFFENTLICHEN
UND PRIVATBAUTEN DER VOLKSZÄHLUNG ANFANG DES JAHRES 1870

Die vom Autor bearbeitete Quelle ist auch deswegen ein wichtiges Dokument der Stadtgeschichte, weil wir über relativ wenige Angaben aus diesen Jahren von Kaposvár verfügen. Die Bauten aus 1870 wurden – abgesehen von einigen Ausnahmen – schon längst abgerissen. Die Bauregistrierung setzt den Zustand der bebauten Umgebung des damaligen Marktfleckens fest, der in den nächsten Jahrzehnten in allmählich schnellerem Tempo umgewandelt wurde, bzw. verschwunden ist.

Das originale Dokument wurde von den Experten noch nicht genutzt, obwohl die Registrierung in einer Zeit gefertigt wurde, wo noch die Bautraditionen des 18. Jahrhunderts lebendig waren. Die Domäne Esterházy hat die Stadt noch territorial eingeschränkt. Auf dem rechten Ufer des Kapos-Kanals haben die Bauarbeiten, Dank János Donner, erst vor kaum über einem Jahrzehnt begonnen und diese organische Expansion wurde noch nicht durch die im August 1872 übergebene Bahnlinie geteilt, die seitdem die weitere Bebauung und das Straßennetz der Stadt grundsätzlich beeinflusst.

Dank der Bauregistrierung kommen solche siedlungshistorische Angaben, Informationen zum Vorschein, die den ziemlich genauen Schaubefund der Stadt bieten. Die Bauregistrierung pro Hausnummern ist besonders bei den Siedlungen eine wichtige Quelle, die einen Dokumentenschwund historischen Maßes erlitten haben, wie auch Kaposvár, wo die Aufdeckung jedes einzelnen Dokuments zur Verschärfung des historischen Gesamtbildes beitragen kann. In Kenntnis der Zahl der Bewohner und deren Rechtstitels (Familienmitglied, Beamte, Untermieter, Dienstbote) kann man zahlreiche Folgerungen ziehen. Dabei deutet die Publikation auf weitere Möglichkeiten eines Quellentypus, der auch bei anderen Siedlungen weitgehend ausgenutzt werden, und im Zusammenhang mit Kaposvár weitere stadthistorische Studien inspirieren kann.

DOMOKOSNÉ SZALAI, ZSUZSANNA: DOKUMENTE VON DER BEGEHUNG DER
VIERTELJAHRHUNDERTSTÄTIGKEIT ALS OBERGESPAN
UND HALBJAHRHUNDERTSTÄTIGKEIT IM STAATSDIENST DES GRAFEN LÁSZLÓ
JANKOVICH VON PRIBÉR UND VUCHIN (QUELLENPUBLIKATION)

Die Quellenpublikation ist die Fortsetzung der Publikation, die im Jahrbuch des Komitatsarchivs 2011 erschienen ist, unter dem Titel: „Graf László Jankovich von Pribér und Vuchin, 1860-1886; Laufbahnskizze von einem Somogyer Obergespan im Spiegel der Dokumente.“ Diese Quellenpublikation stellt das Protokoll N. 305/1885 der vierteljährigen Festsitzung des Munizipalrates Somogy am 2-ten November 1885 in Kaposvár vor, das das Vierteljahrhundertsjubiläum des Amtes Obergespan und das Halbjahrhundertsjubiläum im Staatsdienst des Grafen László Jankovich von

Pribér und Vuchin verewigt, sowie stellt die archivarischen Dokumente im Zusammenhang mit dem Fest vor.

CSÓTI, CSABA: „KAMPAGNE GEGEN DIE KAPOSVÁRER KINOS“- ANNO 1912

Das Kulturleben in Kaposvár und ein Stück des Kulturkonsums in den Jahren vor dem ersten Weltkrieg wird vom Autor unter die Lupe genommen. Anhand der administrativen Auftritte gegen die Kaposvárer Kinos stellt er vor, wie man zu dieser Zeit den Handelskampf zwischen den Kinos und Theatern als Kulturkampf deuten wollte. Auf Druck der Stadtleitung von Kaposvár verordnete der Polizeipräsident als städtischer Angestellter 1912, dass die Kinos während der Theateraufführungen geschlossen bleiben sollen. Im Kampf darum wollte die Stadtleitung die Kulturüberlegenheit und die nationalistische Mission des Theaters behauptend die Freimarktätigkeit der Kinos einschränken. Dagegen trat die zeitgenössische lokale Presse für die freien Öffnungszeiten der Kinos und für den freien Kulturkonsum ein. Die Studie möchte den Fall aus mehreren Standpunkten deutend den Pluralismus des zeitgenössischen öffentlichen Lebens der Stadt, bzw. die Lobbytätigkeit der Verwaltungsbehörden, die auch bis zur Staatsverwaltung reicht, vorstellen. Die Veröffentlichung ergänzt eine Quellenpublikation.

NÜBL, JÁNOS: DIE TÄTIGKEIT SOMOGYER ABGEORDNETER IM PARLAMENT WÄHREND DES ERSTEN WELTKRIEGES. 2. TEIL

Die Studie ist die Fortsetzung der Publikation „Die Tätigkeit Somogyer Abgeordneter im Parlament während des ersten Weltkrieges – 1. Teil, die im Jahrbuch des Komitatsarchivs Somogy 2011 erschienen ist. Der Autor verfolgt mit Hilfe von Képviseleti Napló, sowie der Zeitungen Somogyvármegye und Somogyi Hírlap von der Thronbesteigung von IV. Karl bis zur Auflösung der Landesversammlung die gesetzgeberische Tätigkeit der Somogyer Abgeordneten.

SUBA, JÁNOS: DIE GRENZBEWACHUNG DES UNGARISCHEN STAATES IM 19-20. JAHRHUNDERT (HISTORISCHER ÜBERBLICK)

Die innenpolitische Lage des gegebenen Staates bestimmt den Aufbau und die Tätigkeit der Grenzbewachung. Der ungarische Grenzschutz im Dualismus wurde durch Liberalismus und Razionalismus gekennzeichnet, das heißt Sparsamkeit und Effektivität. Die Regierung war daran interessiert, den unerwünschten Verkehr an den Grenzen zu filtern, und gleichzeitig den Reiseverkehr der ungarischen Bevölkerung nicht einzuschränken. Den Grenzschutz, als Teil-Fachaufgabe haben Fachkorperschaften verrichtet. Diese Organisationen bildeten organischen Teil der ungarischen Verwaltung.

Nach dem Friedensdiktat von Trianon entstand eine neue Situation bei der ungarischen Grenzbewachung, einerseits grenzte das Ungartum an sich selbst, andererseits zerschneidet die neue Grenze organische Wirtschaftsbereiche und Familienbeziehungen. Deshalb war der kleine Grenzverkehr von großer Wichtigkeit.

Die Grenzschutzorgane des selbständig gewordenen Landes haben zweifache Aufgabe verrichtet. Einerseits – als legale Aufgabe – haben sie die Grenzbewachung geleistet, als Teil davon die grüne Grenzbewachung und die Einhaltung der Grenzvorschriften, und die Kontrolle des kleinen und des Ferngrenzverkehrs. Andererseits – als verborgene Aufgabe – haben sie als Tarnung ihrer Organisation militärische Kräfte an der Grenze verborgen. Ab 1938 wurden die nicht Grenzschutzkräfte unter Bezeichnung Honved-Grenzjäger in die Armee eingegliedert.

In den fünfziger Jahren als Teil der sowjetischen Interessensphäre verrichtete die Grenzweache in Ungarn ihre Tätigkeit in Rahmen der Streitkräfte, mit militärischem Charakter, unter direkter Par-

teidirektion. Die primäre Aufgabe war, an der westlichen und südlichen Staatsgrenze die Grenzlinie des sowjetischen Blocks hermetisch abzuschließen. Das System der Grenzbewachung wurde den politischen Zielen, den sowjetischen Interessen völlig unterordnet, die Kräfte und Mittel wurden dem damaligen „Feindbild“ entsprechend an der westlichen und südlichen Grenze konzentriert.

Ab 1990 wurde eine Grenzbeschauungskonzeption von neuem Körperschafts- und Polizeicharakter verwirklicht. Mit dem Beitritt der Schengener Zone 2008 begründet kam die Integration der Grenzwachse und der Polizei zustande. Die Grenzwachse mit 10000 Mann wurde in die Polizei integriert.

VONYÓ, ANITA: DIE UMSTÄNDE DER AUFSTELLUNG DER LATINCA STATUE IN KAPOSVÁR IM SPIEGEL DER SOMOGYER QUELLEN

In der Innenstadt von Kaposvár, auf dem nach ihm genannten Platz stand bis Anfang der 1990-er Jahre die Statue von Sándor Latinca, der Somogyer Hauptgestalt der Räterepublik. Das Werk wurde nach der Wende entfernt, der Platz wurde 1998 als Europa Platz umbenannt. Die Statue, die 30 Jahre das Stadtbild des Komitatssitzes geprägt hat, und die Umstände ihrer Entstehung können aber für Interessenten für Lokalgeschichte interessant sein. In den 1950-er Jahren kam in der Stadtführung mehrmals der Gedanke, ein Denkmal für Sándor Latinca aufzustellen, aber bis 1958 verhinderten mehrere Gründe die Entstehung des Werkes. Aber die 40. Jahreswende des Ausrufes der Räterepublik näherte sich, die die Stadt auf würdige Art feiern wollte. Das Exekutivkomitee des Stadtrates von Kaposvár hat am 18-ten Juli 1958 eine Preisaufgabe für die Aufstellung der Statue von Sándor Latinca ausgeschrieben, die am 7-ten November 1962 eingeweiht wurde. Die Arbeit wurde durch mehrere Fakten – eine Reihe von finanziellen Regelwidrigkeiten – hintertrieben.

SZÁNTÓ, LÁSZLÓ: DIE KAPOSVÁRER STATUE VON IMRE NAGY

Am 15-ten Juni 1989, an der aus dem Anlass der Wiederbegrabung der hingerichteten Märtyrer der Revolution 1956 eingeweihten Gedenktafel hat die Geburtstadt unter den ersten das Andenken des Märtyrer-Ministerpräsidenten an seinem Geburtshaus verewigt. Nicht viel später hat das Komitee für Historische Gerechtigkeit angeregt, dass die Gemeinde von Kaposvár mit der Aufstellung einer Statue der historischen Rolle von Imre Nagy zollt Die Studie stellt die beinahe sechsjährige Geschichte der Errichtung der Statue vor, die auch nicht ohne Widersprüche war. Wegen der sozialwirtschaftlichen Probleme und der politischen-administrativen Kämpfe nach dem anfänglichen Enthusiasmus der Wende bekam aber diese Angelegenheit nicht genug Aufmerksamkeit, so kam es bis 1994 zu keinem wesentlichen Fortschritt für die Verwirklichung. Zum Schluss haben die Faktoren des öffentlichen Lebens von Kaposvár und Somogy Mitte der 1990-er Jahre zusammengehalten, so verrichteten die Nagy Imre-szobor Stiftung und die Geburtstadt auch dem zu verdanken eine erfolgreiche Arbeit für die Verwirklichung der Statue. Mit der zentralen Aufstellung des Werkes von echtem künstlerischen Wert hat die Heimatstadt auf würdige Art und in ausdrucksvoller Form das Andenken des Staatsmannes verewigt, der aus dem Volk kam und dem auch in seinem Tod treu blieb. An der Einweihungsfeier der Statue am 23-ten Oktober 1996 hat man mit Recht formuliert, dass Imre Nagy durch diese Akt endgültig „heimgekehrt ist“.

FÜGGELÉK

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: VONYÓ ANITA

2011

I.

RENDEZVÉNYEK

Hagyományos szakmai konferenciánk, a Somogyi Levéltári Nap megrendezése anyagi támogatás hiányában elmaradt, lebonyolítására 2012-ben kerül majd sor.

2011. december 15-án nyitottuk meg 14. Folyosó Tárlatunkat, „*Válogatás a levéltár 18–20. századi közigazgatás-történeti dokumentumaiból*” címmel. A kiállítást Lőrincz Sándor, Somogy Megye Önkormányzati Hivatala Humánszolgáltatási Főosztályának főosztályvezető-helyettese ajánlotta az érdeklődők figyelmébe. A tárlat összeállításában levéltárunk valamennyi dolgozója aktív szerepet vállalt.

II.

TUDOMÁNYOS ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI TEVÉKENYSÉG A LEVÉLTÁRBAN

A levéltár munkatársainak tudományos tevékenysége

Szerkesztői tevékenység:

Bósze Sándor:

1. Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 41. Kaposvár, SML, 2011.
2. Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratai 1870–1918. Kaposvár-Rijeka, SML-DAR, 2011.

Csóti Csaba:

1. Limes című folyóirat

Gálné Jáger Márta:

1. Honismeret című folyóirat
2. Somogyi Honismeret című folyóirat

A Somogy Megyei Levéltár munkatársai a 2011. év folyamán 18 kötetet, tanulmányt írtak és állítottak össze.

Megjelent munkák:

Bósze Sándor:

A Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság története. Bevezető tanulmány. In Spisi-Pomorske oblasti za Ungarsko-hrvatsko primorje u Rijeci (1870–1918.) In Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratai 1870-1918. Kaposvár–Rijeka, SML-DAR, 2011.

Csóti Csaba:

Egy kiállítás, mint a politikai térfoglalás eszköze és reprezentációja. Somogy a demokráciáért, 1947. In Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 41. Kaposvár, SML, 2011.

Domokosné Szalai Zsuzsanna:

Pribéri és vuchini gróf Jankovich László, Somogy vármegye főispánja 1860–1886. Pályakép-vázlat egy somogyi főispánról a dokumentumok tükrében. Forrásközlés. In Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 41. Kaposvár, SML, 2011.

Kiss Norbert Péter:

Az 1950–1956 közötti községi tanácsi és begyűjtési megbízotti iratok pusztulása Somogy megyében. Adattár. In Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 41. Kaposvár, SML, 2011.

Nagy-Tóth Mária:

„*Én szegen nyomorult Mocsolági Istvan Kaposvarban sötít tömlöczben hevert, nagy niomorusagod szenvedő...*” Mocsolági vagy Mocsoládi István, Kapos várában fogva tartott rab levelei 1648. In Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 41. Kaposvár, SML, 2011.

Nübl János:

Somogyi honatyák szereplése a Képviselőházban az első világháború alatt. 1. közlemény. In Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 41. Kaposvár, SML, 2011.

Récesei Balázs:

Száz éve született dr. Takács Gyula. Dokumentumok a költő pedagógusi és muzeológusi működésének idejéből. Forrásközlés. In Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 41. Kaposvár, SML, 2011.

Vonyó Anita:

Adalékok a fonyódligeti villatelep létrejöttéhez és a partvédelmi munkálatok megindulásához, 1930–1940. Forrásközlés. In Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 41. Kaposvár, SML, 2011.

Függelék. In Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 41. Kaposvár, SML, 2011.

A Somogy Megyei Levéltár munkatársai 12 tudományos és ismeretterjesztő előadást tartottak: Bősze Sándor 6, Csóti Csaba 1, Kiss Norbert Péter 1, Nagy-Tóth Mária 1, Polgár Tamás 1, Récesei Balázs és Vonyó Anita 1-1 alkalommal.

Munkatársaink közül Bősze Sándor, Csóti Csaba, Nübl János és Polgár Tamás kutatást folytattak Horvátországban, a Rijekai Állami Levéltárban, 2011 szeptemberében.

A LEVÉLTÁR MUNKATÁRSAINAK KÖZMŰVELŐDÉSI TEVÉKENYSÉGE

A Somogy Megyei Levéltár munkatársai a korábbi évek gyakorlatához hasonlóan 2011-ben is széles körű közművelődési feladatokat láttak el.

Somogy megyét intézményünk részéről 2 fő – Bősze Sándor és Nübl János – képviselte a „Mogersdorf” Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpóziumon az ausztriai Fürstenfeldben, 2011. július 5-8. között.

Társulva az országos rendezvényekhez, 2011. június 18-án megrendeztük a Múzeumok Nyári Éjszakája programsorozat keretében, az „*Üzenet a múltból – levéltári éjszaka*” című bemutatónk. Látványosságokat és érdekességeket tártunk az érdeklődők szeme elé, akik kézzel fogható közelségbe kerülhettek az akár több száz éves dokumentumokhoz is.

A levéltár helyzetéről és munkájáról, munkatársaink tevékenységéről számos újságcikk és nyilatkozat jelent meg a helyi és az országos médiában.

Folyamatosan bővül és bővült levéltárunk új honlapja. Ezt a tevékenységet, a kiadványszerkesztéseket, valamint a rendezvények előkészítését segítette számítástechnikai munkájával Fejes László és Szerelem Péter. A honlap tartalmát Csepregi Adél kísérte figyelemmel.

Csepregi Adél részt vett Takáts Gyula születésének 100. évfordulójára készülő kaposvári megemlékezés-sorozat szervezési munkálataiban.

Együttműködtünk a Tudományos és Ismeretterjesztő Társulat Somogy Megyei Szervezetével történetük megírásában.

Bősze Sándor és Gálné Jáger Márta részt vettek helyi és országos honismereti, történeti és kulturális programok, pályázatok és vetélkedők szervezésében, zsűrizésében. Bősze Sándor, Csepregi Adél, Kiss Norbert Péter, Nagy-Tóth Mária, Polgár Tamás és Vonyó Anita összesen 15 iskolai és turistacsoportot vezettek, ami 472 fő látogatót jelentett.

A levéltár munkatársainak döntő része tagja a Magyar Levéltárosok Egyesületének (MLE). Bősze Sándor tagja a MLE választmányának, az Önkormányzati Levéltárak Tanácsának, a Pécsi Akadémiai Bizottság Város- és Községtörténeti Munkabizottságának, a Somogy Megyei TIT elnökségének, a kaposvári utcaneveket és emléktáblákat elbíráló városi bizottságnak, valamint az OKM Levéltári Akkreditációs Szakbizottságának. Gálné Jáger Márta tagja a Honismereti Szövetség Országos Elnökségének, továbbá a Somogy Megyei Honismereti Szövetség elnöke.

KUTATÓ- ÉS ÜGYFÉLSZOLGÁLAT

A kutatószolgálat legfontosabb mutatói:

Kiadott kutatási engedélyek száma: 142 db

Ebből:

- Kaposvári: 49 fő
- Somogy megyei: 43 fő
- A levéltár illetékességi körén kívüli településről: 46 fő
- Külföldi: 4 fő (Ausztria, Németország, Románia)

Kutatási esetek száma: 879 db

A Somogy Megyei Levéltár Nagyberki Részlegében 8 kutató járt 19 alkalommal.

52 esetben adtunk ki kutatási célú részletes írásbeli tájékoztatást.

Az ügyfélszolgálati munka főbb mutatói:

Ügyfelek száma: 404 fő

Kiadott másolatok száma: 3377 db

Iratkölcsönzés: 9 eset

Elintézett akták száma: 2464 db

A szakkönyvtári munka főbb mutatói:

Levéltárunk könyvtárát 28 kutató használta 41 esetben.

Ebből:

- Kaposvári: 13 fő
- Somogy megyei: 11 fő
- A levéltár illetékességi körén kívüli településről: 4 fő

Könyvtárunk a 2011. év folyamán 190 dokumentummal lett gazdagabb, melyeket vétel, ajándék vagy csere útján szereztünk be.

A SOMOGY MEGYEI LEVÉLTÁR DOLGOZÓI 2012. DECEMBER 31-ÉN

Bíróné Fridrich Anita levéltári kezelő
Bóna Károly levéltári kezelő
Dr. Bősze Sándor levéltár-igazgató, főlevéltáros
Budai Mihályné levéltári kezelő
Csepregi Adél rendezvényszervező
Csóti Csaba segédlevéltáros
Domokosné Szalai Zsuzsanna segédlevéltáros
Fejes László segédlevéltáros
Hauer János segédlevéltáros
Kiss Norbert Péter levéltáros
Nübl János levéltáros
Polgár Tamás igazgatóhelyettes, főlevéltáros
Prait Zoltánné gazdasági ügyintéző
Récsei Balázs főlevéltáros
Szabó Józsefné ügyviteli alkalmazott
Szerelem Péter levéltári informatikus
Vonyó Anita levéltári könyvtáros
Zsidákovits Milán segédlevéltáros

A TANULMÁNYKÖTET SZERZŐI

Aradi Gábor főlevéltáros
MNL Tolna Megyei Levéltára, 7100 Szekszárd, Béla király tér 1.

Csóti Csaba levéltáros
MNL Somogy Megyei Levéltára, 7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1.

Domokosné Szalai Zsuzsanna segédlevéltáros
MNL Somogy Megyei Levéltára, 7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1.

Gáspár Ferenc ny. főorvos
7400 Kaposvár, Kossuth L. u. 10.

Megyeri Anna történész-muzeológus
Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 8900 Zalaegerszeg, Batthyány u. 2.

Kiss Norbert Péter levéltáros
MNL Somogy Megyei Levéltára, 7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1.

Márfi Attila főlevéltáros
MNL Baranya Megyei Levéltára, 7621 Pécs, Király u. 11.

Nübl János levéltáros
MNL Somogy Megyei Levéltára, 7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1.

Polgár Tamás főlevéltáros, igazgatóhelyettes
MNL Somogy Megyei Levéltára, 7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1.

Récei Balázs főlevéltáros
MNL Somogy Megyei Levéltára, 7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1.

Suba János térképtárvezető
Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézete és Múzeuma,
1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.

Szántó László ny. főlevéltáros, levéltár-igazgatóhelyettes
MNL Somogy Megyei Levéltára, 7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1.

Szjártó István egyetemi docens
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
1088 Budapest, Múzeum krt. 4.

Vonyó Anita levéltáros
MNL Somogy Megyei Levéltára, 7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1.

A SOMOGY MEGYE MÚLTJÁBÓL

CÍMŰ

LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYVEK

SOROZATÁBAN MEGJELENT TANULMÁNYOK, FORRÁSKÖZLÉSEK (1970–2011)

1. kötet (1970)

- Györfffy György*: Koppány lázadása 5–30. p.
Komjáthy Miklós: A somogyi konvent II. Lajos kori oklevelei az Országos Levéltárban (Első közlemény) 31–54. p.
Kanyar József: Adatok Somogy megye művelődéstörténetéhez a XVIII. század második felében (1770–1789) 55–92. p.
Péterffy Ida: Pálóczi Horváth Ádám világhíró táncnótájának keletkezése 93–100. p.
Bencze Géza: Adatok a Kapos-völgyi vízrendezés első időszakához (1807–1819) 101–112. p.
Simonffy Emil: A paraszti birtokviszonyok vizsgálata tizenkét nyugat-somogyi faluban 113–132. p.
Tóth Tibor: Jövedelembiztosítás és tisztiszálalék a mernyei uradalomban 133–158. p.
Kopasz Gábor: A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara (1880–1948) 159–193. p.
Mészáros Károly: Iratok az ellenforradalmi közigazgatás újjászervezéséhez 1919 őszén (Forrásközlés) 195–203. p.
Borus József: Hadszintér Somogy földjén (1944. dec. 1. – 1945. márc. 31.) 205–272. p.

2. kötet (1971)

- Magyar Kálmán*: Adatok a középkori Szentgyörgy névadás somogyi forrásaihoz 3–40. p.
Komjáthy Miklós: A somogyi konvent II. Lajos kori oklevelei az Országos Levéltárban (Második közlemény) 41–49. p.
Szakály Ferenc: A babócsai váruadalom 1561-es urbáriumuma és a babócsai vár 1563-as leltára 51–84. p.
Fallenbüchl Zoltán: Somogy megyei diákok a XVIII. század derekán 85–89. p.
Bencze Géza: A Kapos vízrendezési munkálatai Somogyban (1820–1835) 91–108. p.
Lehmann Antal: Adatok a szentlukai üveghutáról (1807–1808) 109–137. p.
Tóth Tibor: Az ellenőrzés és irányítás rendszere a reformkori mernyei uradalomban 139–158. p.
Simonffy Emil: Elkülönítés és tagosítás Kaposváron a jobbágyfelszabadítás után 159–179. p.
Erdősi Ferenc: Adatok az egykori Dráva-hajózásról és annak Barcs fejlődésében betöltött szerepéről 181–212. p.
Jenei Károly: A Mezőgazdasági Ipar Rt. Somogy megyei üzemei 1890–1948 213–250. p.
Kanyar József: A földreform gazdasági és társadalmi következményei Somogy megyében az 1935. évi mezőgazdasági statisztikai felvételek tükrében 251–270. p.
Andrássy Antal: Az MKP tevékenysége és az 1945-ös választás Somogyban 271–307. p.

3. kötet (1972)

- Maksay Ferenc*: Benedekrendi gazdálkodás Tihanyban a XIII–XIV. századi struktúraváltozás idején 3–11. p.
Kubinyi András: Dél-dunántúli parasztok városba költözése a középkor végén 13–45. p.

<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Lajos kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Harmadik közlemény</i>)	47–56. p.
<i>Vass Előd</i> : Törökkoppány 1556. évi első török adóösszeírása	57–73. p.
<i>Iványi Emma</i> : A hidvégi „tumultus” (1696)	75–89. p.
<i>Ladányi Sándor</i> : 1721. évi vallástügyi vizsgálat Somogy vármegyében	91–118. p.
<i>Simonffy Emil</i> : Földművelési rendszer Somogy megye északi részén 1728-ban	119–135. p.
<i>Kelemen Elemér</i> : A népoktatás Somogyban a kiegyezés előtti években	137–168. p.
<i>Bakács István</i> : A somogyvári uradalom XIX. század végi gazdálkodásáról (<i>Forrásismertetés</i>)	169–182. p.
<i>Tóth Tibor</i> : A szarvasmarha fajtaváltás Somogyban a századfordulón	183–214. p.
<i>T. Mérey Klára</i> : A gyáripar Somogy megyében a két világháború között	215–261. p.
<i>Kanyar József</i> : Az útgazdák helye Somogy megye mezőgazdaságában a földosztás után és az új agrárstruktúra (1945–1949)	263–284. p.

4. kötet (1973)

<i>Kubinyi András</i> : A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához)	3–44. p.
<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Első közlemény</i>)	45–53. p.
<i>Szakály Ferenc</i> : A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán	55–112. p.
<i>Bendefy László</i> : A juti gátak és a Balaton török kori magas vízállása	113–128. p.
<i>Kanyar József</i> : Kaposvár mezőváros művelődéstörténetéből a kései feudalizmus idején	129–157. p.
<i>Tóth Tibor</i> : Elkülönítés és jobbágyfelszabadítás a mernyei uradalomban	159–188. p.
<i>Vörös Károly</i> : A magyarországi városfejlődés a dualizmus korában (Különös tekintettel Kaposvár fejlődésére)	189–204. p.
<i>Kelemen Elemér</i> : A népoktatás Somogyban a dualizmus kezdő éveiben (1867–1870)	205–232. p.
<i>Simonffy Emil</i> : Somogy megye mezőgazdasági földbirtokstruktúrájának néhány kérdése 1935-ben	233–264. p.
<i>Benke József</i> : A termelőszövetkezeti mozgalom és a termelőszövetkezetek társadalmi-gazdasági viszonyainak fejlődése Somogyban (1957–1970)	265–294. p.

5. kötet (1974)

<i>Bálint Sándor</i> : Szent Egyed tisztelete a régi Magyarországon és a mai néphagyományban	3–6. p.
<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Második közlemény</i>)	7–12. p.
<i>Csorba Csaba</i> : Erődített és várrá alakított kolostorok Dél-Dunántúl török kori végvári rendszerében	13–47. p.
<i>Rúzsás Lajos</i> : Dunántúli mezővárosfejlődés a kései feudalizmus korában	49–60. p.
<i>Boros László</i> : Dorffmaister Somogyban	61–83. p.
<i>Bendefy László</i> : Vörös László emlékezete	85–112. p.
<i>Tóth Tibor</i> : A mernyei uradalom gazdálkodása a jobbágyfelszabadítás előtt	113–173. p.
<i>Andrássy Antal</i> : Somogy a császári megszállás alatt (1849. január – április)	175–194. p.
<i>Takács Éva</i> : Adatok az állami erdészeti igazgatás első korszakának a történetéhez (Az 1879: 31. tc. és végrehajtása Somogyban)	195–210. p.
<i>Kanyar József</i> : Somogy agrárgazdasága az 1895. évi mezőgazdasági összeírások tükrében	211–232. p.

<i>Szili Ferenc</i> : Az 1905–1906. évi kormányzati válság és annak következménye Somogyban	233–258. p.
<i>Lagzi István</i> : Lengyel menekültek Somogy megyében a második világháború idején	259–280. p.

6. kötet (1975)

<i>Kanyar József</i> : A szocialista somogyi levéltárügy negyedszázada (1950–1975)	3–17. p.
<i>Magyar Kálmán</i> : A somogyvári apátság Péter titulusának forrásairól Adatok a korai (magyar egyházszervezés kérdéséhez)	19–33. p.
<i>Müller Róbert</i> : A Fonyódi járás középkori településhálózata	35–60. p.
<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Harmadik közlemény</i>)	61–69. p.
<i>Kállay István</i> : Kaposvár 1703. évi vásárprivilegiuma	71–79. p.
<i>Bencze Géza</i> : Török Ferenc, Somogy megye mérnöke (1779–1832)	81–94. p.
<i>Tóth Tibor</i> : A nagyüzemi szerkezet és szemléletmód kialakulásának kérdései a mernyei uradalomban	95–120. p.
<i>Erdősi Ferenc</i> : Somogy megye építőanyag-iparájának fejlődése és szerkezeti átalakulása a XIX. század végétől napjainkig	121–166. p.
<i>Lagzi István</i> : Francia katonai menekültek Magyarországon (Balatonbogláron) a második világháború idején (1942–1945)	167–192. p.
<i>Király István</i> : A második világháborút követő iparpolitikai törekvések és annak történeti előzményei Somogyban	193–222. p.
<i>Szili Ferenc</i> : Egy zselici mikrotáj társadalmi és gazdasági viszonyainak átalakulása (1945–1971)	223–313. p.

7. kötet (1976)

<i>Jankovich-B. Dénes</i> : Adatok a Rinya-völgy középkori településtörténetéhez	3–37. p.
<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Negyedik közlemény</i>)	39–49. p.
<i>Bánkuti Imre</i> : Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez (1704. január–április)	51–130. p.
<i>Bendefy László</i> : Mikoviny Sámuel Somogy megyei térképei	131–163. p.
<i>Kanyar József</i> : Az alsófokú népoktatás Somogyban (1770–1792)	165–184. p.
<i>M. Kiss Pál</i> : Simó Ferenc Berzsényi-portréja	185–190. p.
<i>Bencze Géza</i> : A somogyi Kapos mente gazdálkodása a XIX. század első felében	191–222. p.
<i>Tóth Tibor</i> : Az ipari növények termesztése a századforduló mernyei uradalmában	223–239. p.
<i>Takács Éva</i> : Az osztatlan tulajdonban lévő paraszti erdőbirtokok igazgatása az állami felügyelettől az állami kezelésig	241–299. p.
<i>Szili Ferenc</i> : Hadifoglyok az első világháború idején a Mezőgazdasági Ipar Részvénytársaság kaposvári cukorgyárában és béruradalmában	301–340. p.
<i>Vörös Károly</i> : Az új- és legújabbkori várostörténetírás utolsó évtizedei – különös tekintettel a Kaposvár tanulmánykötetre	341–351. p.

8. kötet (1977)

<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Ötödik közlemény</i>)	3–10. p.
<i>Solymosi László</i> : A hódoltság néhány somogyi település történetében. Részlet Nagybjom nagyközség készülő monográfiájából	11–64. p.

<i>Bánkúti Imre</i> : Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez (1704. január – április) (II. fész 1704. március 22 – április 30.)	65–122. p.
<i>Benda Kálmán</i> : Az iskolázás és az írástudás a dunántúli parasztság körében az 1770-es években	123–133. p.
<i>Benda Gyula</i> : A Somogy megyei adózók termése 1816-ban	135–185. p.
<i>Péterffy Ida</i> : Pálóczi Horváth Ádám a somogyi banderista Budán (1790)	187–207. p.
<i>L. Imre Mária</i> : Kéziratos kaposvári köszöntő versek a XVIII. századból	209–222. p.
<i>Kanyar József</i> : Középiskola és középfokú oktatás a Dunántúlon a XVIII–XIX. században	223–242. p.
<i>Szili Ferenc</i> : Cukorrépa-termesztés a Mezőgazdasági Ipar Rt. kaposvári cukorgyárának vonzaskörzetében (1894–1904) (<i>Első közlemény</i>)	243–290. p.
<i>Király Lajos</i> : Somogy megye földrajzi neveinek helytörténeti tanulmányai. Ipartörténeti emlékek	291–306. p.
<i>Király István</i> : Mi történt Nagyatádi Szabó Istvánnal 1919 márciusában Kaposvárott?	307–341. p.
<i>Laczkó András</i> : Rippl-Rónai irodalmi kapcsolatairól– különös tekintettel a somogyi sajtóra (<i>Első közlemény</i>)	343–367. p.
<i>Takács Éva</i> : Tíz zselici község paraszti erdőgazdálkodása (1879–1935)	369–406. p.

9. kötet (1978)

<i>Stier Miklós – Szász Zoltán</i> : Új- és legújabbkori helytörténetírásunk módszertani kérdéseihöz	3–45. p.
<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Hatodik közlemény</i>)	47–55. p.
<i>Borsa Iván</i> : A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei (<i>Első közlemény</i>)	57–86. p.
<i>Benczéné Nagy Eszter</i> : Adatok néhány XIX. századi mernyei jobbágy hagyatéki leltár vizsgálatához	87–109. p.
<i>Andrássy Antal</i> : Egy köznemesi család Somogyban a reformkorban (Noszlopy Gáspár ifjúkora)	111–138. p.
<i>Kanyar József</i> : A dél-balatoni fürdő kultúra kialakulásának történeti korszakai	139–188. p.
<i>Kelemen Elemér</i> : Adatok a Somogy megyei népoktatás történetéhez (1871–1880)	189–264. p.
<i>Laczkó András</i> : Rippl-Rónai irodalmi kapcsolatairól– különös tekintettel a somogyi sajtóra (<i>Második közlemény</i>)	265–308. p.
<i>Szili Ferenc</i> : Cukorrépa-termesztés a Mezőgazdasági Ipar Rt. kaposvári cukorgyárának vonzaskörzetében (1904–1914) (<i>Második rész</i>)	309–348. p.
<i>Takács Éva</i> : A Somogy megyei erdők törzskönyve	349–354. p.

10. kötet (1979)

<i>Magyar Kálmán</i> : Somogyvár ispánsági és megyeközpontról	3–50. p.
<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Hetedik közlemény</i>)	51–57. p.
<i>Borsa Iván</i> : A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei (<i>Második közlemény</i>)	59–149. p.
<i>Péterffy Ida</i> : Kazinczy János somogyi prédikátor könyvtára	151–166. p.
<i>Illyés Katalin</i> : Földvári Antal somogyi emlékei (Naplórészletek az 1805–1822 közötti esztendőkről)	167–173. p.
<i>Kanyar József</i> : Népiszkola és középfokú oktatás Dunántúlon – különös tekintettel Somogyra (1848–1867)	175–221. p.
<i>Laczkó András</i> : Pályaképvázlat Roboz Istvánról	223–264. p.
<i>T. Mérey Klára</i> : Dél-Dunántúl iparfejlődése a dualizmus idején	265–305. p.

<i>Andrássy Antal</i> : Katonai terror Somogyban 1919 őszen	307–353. p.
<i>Szili Ferenc</i> : Cukorrépa-termesztés a Mezőgazdasági Ipar Rt. kaposvári cukorgyárának vonzáskörzetében (1914–1929) (<i>Harmadik közlemény</i>)	355–402. p.
<i>Tilkovszky Loránt</i> : A magyarországi német mozgalom válságának kibontakozása (1930–1932)	403–445. p.
<i>Takács Éva</i> : A Zselic, mint termelői táj az 1935-ös statisztika tükrében	447–459. p.

11. kötet (1980)

<i>Borsa Iván</i> : Egy középnemesi család a középkori Somogyban. Az Antimus család, elődei és rokonai	3–46. p.
<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Nyolcadik közlemény</i>)	47–60. p.
<i>Kanyar József</i> : Népiskola Somogyban a XIX. század első felében (1806–1848)	61–139. p.
<i>Laczkó András</i> : Sárközy István arcképe – verses naplója alapján	141–176. p.
<i>Varga János</i> : Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843) (<i>Első rész</i>)	177–243. p.
<i>Andrássy Antal</i> : Noszlopy Gáspár szolgabírói évei (1846–1848)	245–268. p.
<i>Erdősi Ferenc</i> : Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a XIX–XX. században. A megye útjai a gépkocsiforgalom megindulása előtt (1800–1910) (<i>Első rész</i>)	269–319. p.
<i>Kelemen Elemér</i> : Adatok a népoktatás Somogy megyei történetéhez (1881–1918)	321–355. p.
<i>Szili Ferenc</i> : A MIR béruradalmának gazdálkodása (1926–1935)	357–392. p.
<i>Gertig Béla</i> : A Balaton helye és szerepe Magyarország idegenforgalmában	393–438. p.

12. kötet (1981)

<i>Magyar Kálmán</i> : A X–XI. századi bizánci kapcsolataink somogyi forrásairól	3–21. p.
<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Kilencedik közlemény</i>)	23–28. p.
<i>Borsa Iván</i> : A szenyéri uradalom 1524.-i összeírása	29–46. p.
<i>Magyar Eszter</i> : Településszerkezet és agrártermelés Somogy megyében a 18. században és a 19. század első felében	47–92. p.
<i>Dümmerth Dezső</i> : A Csokonai-probléma	93–136. p.
<i>Péterffy Ida</i> : Horváth György és fia, Ádám	137–153. p.
<i>Varga János</i> : Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843) (<i>Második rész</i>)	155–194. p.
<i>Andrássy Antal</i> : Noszlopy Gáspár kormánybiztossága (1849. március – augusztus)	195–231. p.
<i>Kanyar József</i> : Az 1858-as „iskolabevallások” Somogyban	233–268. p.
<i>Erdősi Ferenc</i> : Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a XIX–XX. században. Az úthálózat fejlődése és térszerkezetének alakulása (<i>Második rész</i>)	269–316. p.
<i>Király István Szabolcs</i> : A mezőgazdasági gépesítés kezdetei Somogyban (<i>Első közlemény</i>)	317–362. p.
<i>Tilkovszky Loránt</i> : Harc a magyarországi német mozgalom külföldről támogatott náci irányzata ellen (1935–1936) (<i>Első rész</i>)	363–410. p.
<i>Szili Ferenc</i> : Munkásság és műszaki értelmiség a kaposvári cukorgyárban a két világháború között	411–450. p.

13. kötet (1982)

- Komjáthy Miklós*: A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (*Tizedik közlemény*) 3–8. p.
- Borsa Iván*: Somogy középkori alispánjai. A Mohács előtti megyei archontológia tügye 9–14. p.
- Prokopp Gyula*: Oláh Miklós Szigetvárt védő tisztje (*Forrásközlemény*) 15–18. p.
- Kanyar József*: Tankönyvek és pedagógiai kézikönyvek Dél-Dunántúl népiskoláiban (1770–1868) 19–75. p.
- Boros Dezső*: A Festetics-levéltárnak a csurgói iskolára és Csokonai tanárságára vonatkozó iratai (1797–1800) 77–101. p.
- Andrássy Antal*: Noszlopy Gáspár illegális évei (1849–1853) 103–135. p.
- Dobai András*: Somogy megye középszintű igazgatása a neoabszolutizmus időszakában (1849. aug. – 1859. okt.) 137–156. p.
- Erdősi Ferenc*: Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a XIX–XX. században. A vasúthálózat kialakulása (*Harmadik rész*) 157–211. p.
- Király István*: A Somogy megyei lótenyésztés 213–242. p.
- Kelemen Elemér*: A Dunántúl népoktatása (1867–1900) 243–282. p.
- Király István Szabolcs*: A mezőgazdasági gépesítés kezdetei Somogyban (*Második közlemény*) 283–312. p.
- Hajdú Zoltán*: Somogy megye vonzáskörzet-rendszere az 1920-as évek elején 313–340. p.
- Tilkovszky Loránt*: Harc a magyarországi német mozgalom külföldről támogatott náci irányzata ellen (1935–1936) (*Második rész*) 341–366. p.
- Szili Ferenc*: Délkelet-Dunántúl cukorrépa termesztése és a Kaposvári Cukorgyár (1929–1944) (*Negyedik rész*) 367–424. p.

14. kötet (1983)

- Borsa Iván*: A Somogy Megyei Levéltár Mohács előtti oklevelei (*Első rész*) 3–81. p.
- Komjáthy Miklós*: A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (*Tizenegyedik közlemény*) 83–88. p.
- Dobai András*: Somogy megye az első katonai felvétel (1782–1785) idején (*Forrásközlés*) 89–161. p.
- Kanyar József*: Somogy vármegye könyvtárának története (1816–1950) 163–195. p.
- Komjáthy Miklós*: A delegáció első ülészaka és első elnöke 197–213. p.
- Erdősi Ferenc*: Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a XIX–XX. században. A vasúthálózat kialakulása (*Negyedik rész*) 215–251. p.
- Andrássy Antal*: A kaposvári kommunisták pere 1933-ban 253–279. p.
- Tilkovszky Loránt*: Egy el nem hangzott Bajcsy-Zsilinszky beszéd 281–306. p.
- T. Mérey Klára*: Somogy megye gyáriparának helyzete a második világháborúban és az azt követő években 307–334. p.
- Szili Ferenc*: Délkelet-Dunántúl cukorrépa termesztése és a kaposvári cukorgyár (1945–1948) (*Ötödik rész*) 335–367. p.
- Deákvarga Dénes – Szigetvári György*: Somogy megye népessége és településhálózata (1960–1980) 369–395. p.

15. kötet (1984)

- Magyar Kálmán*: Források Somogy honfoglaló nemzetségéről. (Adatok a magyar nemzetségi szervezet középkori történetéhez I.) 3–39. p.
- Tóth Péter*: Somogy megyére vonatkozó oklevelek a Borsod–Abauj–Zemplén Megyei Levéltárban 41–51. p.
- Borsa Iván*: Somogy vármegye címeres levele és első pecsétje 53–69. p.

<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Tizenkettedik közlemény</i>)	71–76. p.
<i>Borsa Iván</i> : A szenyéri uradalom a török időkben (<i>Forrásközlés</i>)	77–133. p.
<i>Knézy Judit</i> : Somogy XVIII. századi táplálkozástörténetéből	135–172. p.
<i>Kanyar József</i> : Népoktatás Dél-Dunántúlon a két Ratio között (1777–1806)	173–211. p.
<i>Király István</i> : Somogy megye uradalmainak fejlettsége az első világháború előtt	213–243. p.
<i>L. Nagy Zsuzsa</i> : Kisiparosok és kiskereskedők Somogyban a két háború között	245–279. p.
<i>Tilkovszky Loránt</i> : A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a hazai német nemzetiség az 1930-as években	281–302. p.
<i>Szili Ferenc</i> : Adatok a kaposvári 10. könnyű tüzérezred doni tragédiájához (1942–1943)	303–331. p.
<i>Andrássy Antal</i> : Zsidóüldözés Somogyban (1944. március – július)	333–360. p.
<i>Farkas Gábor</i> : Községi önkormányzatok a Dunántúlon 1945–1950 között	361–381. p.

16. kötet (1985)

<i>Magyar Kálmán</i> : A segesdi királynéi ispánság történetéről (XI–XV. század) (<i>Forrástanulmány</i>)	3–76. p.
<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Tizenharmadik közlemény</i>)	77–86. p.
<i>Borsa Iván</i> : A szenyéri uradalom 1550–1551-ben (<i>Forrásközlés</i>)	87–185. p.
<i>Kiss Géza</i> : Egy Dráva-menti régió társadalmának változásai a feudalizmusból a kapitalizmusba vezető úton (Ormánság 1767–1867)	187–231. p.
<i>Kanyar József</i> : Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, mint népiskola-történeti források Dél-Dunántúl egyházmegyéiben a reformkorban (1810–1848)	233–284. p.
<i>Spira György</i> : Egy Jellačić önportré	285–310. p.
<i>Andrássy Antal</i> : Noszlopy Gáspár Dél-Dunántúl kormánybiztosa	311–337. p.
<i>Takáts Gyula</i> : Pásztorélet a Dráva és a Balaton között– A somogyi kanászok	339–400. p.
<i>Bősze Sándor</i> : A Somogy megyei egyesületek története a dualizmus idején. Az 1867–1918 között alakult Somogy megyei egyesületek katasztere (<i>Első közlemény</i>)	401–432. p.
<i>Szili Ferenc</i> : A cukorgyártás üzemi technológiája és az infrastruktúra a MIR kaposvári cukorgyárában (1894–1944)	433–443. p.
<i>Tilkovszky Loránt</i> : Bajcsy-Zsilinszky „Kossuth Párt” programja	445–483. p.
<i>Stier Miklós</i> : A „merkantil” érdekek érvényre jutása a két világháború közötti magyar politikában	485–502. p.
<i>Karsai Elek</i> : Elképzelések és tervek Magyarország bombázására 1944-ben – Az amerikai levéltári anyag alapján –	503–539. p.
<i>Hajdú Zoltán</i> : Körzetesítési tendenciák Somogy megye falusi településhálózatában 1950–1980 között	541–558. p.
<i>Bognár Tibor</i> : Kitelepítés Szulokból a második világháború után	559–563. p.

17. kötet (1986)

<i>Guzsik Tamás</i> : Eltűntnek hitt pálos építészet Somogy megyében	5–26. p.
<i>Bándi Zsuzsanna</i> : A szakácsi pálos kolostor középkori oklevelei	27–65. p.
<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Tizennegyedik közlemény</i>)	67–72. p.
<i>Borsa Iván</i> : A szenyéri várkastély öt leltára a XVI. századból (<i>Forrásközlés</i>)	73–85. p.

<i>Kanyar József</i> : Somogy megye közgyűlése a hódoltság idején és a felszabadító harcok utáni első évtizedekben (1658–1718)	87–110. p.
<i>Tóth Péter</i> : Egy németalföldi utazó a visszafoglalt Budán (1687)	111–124. p.
<i>Takács Lajos</i> : Sertésmakkoltatás Dél-Dunántúlon a XVIII. században	125–142. p.
<i>Péterffy Ida</i> : Horváth Ádám és Czindery Pál barátsága	143–157. p.
<i>Hajdu Lajos</i> : Népiskolai szerződéses Magyarországon a felvilágosult abszolutizmus időszakában (1770–1795)	159–197. p.
<i>Vörös Károly</i> : „Jelentés Magyarország kereskedelméről” Egy belga konzuli jelentés 1843-ból 199–214. p.	
<i>Kiss Géza</i> : A délkelet-somogyi Dráva-völgy horvát községei a feudalizmus megerősödése és válsága idején (1711–1848)	215–242. p.
<i>Szili Ferenc</i> : Somogy megye út- és közlekedési viszonyai a kései feudalizmus korában (1782–1848)	243–278. p.
<i>T. Mérey Klára</i> : Városiasodó településtípusok a századfordulón Somogy megyei példák alapján (<i>Első rész</i>)	279–301. p.
<i>Bősze Sándor</i> : Egyesületek Somogyban a dualizmus idején (<i>Második közlemény</i>)	303–321. p.
<i>Stier Miklós</i> : A nemzeti és a nemzetiségi kérdés a magyarországi szocialista 323–341. p. mozgalom és az ausztromarxizmus elméletében és gyakorlatában	
<i>Andrássy Antal</i> : Aradtól Kaposvárig. – Száz éve született Latinca Sándor, Somogy megye kormányzótanácsbírója –	343–376. p.
<i>Tilkovszky Loránt</i> : A magyarországi németiség történetének kronológiája (1919. augusztusától – 1938. márciusáig)	377–407. p.
<i>Bognár Tibor</i> : A hazai németiségre vonatkozó rendelkezések végrehajtása Szulokban 1945 és 1949 között	409–418. p.

18. kötet (1987)

<i>Borsa Iván</i> : Csepelyi falukép 1412-ből (<i>Forrásközlés</i>)	3–39. p.
<i>Komjáthy Miklós</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Tizenötödik közlemény</i>)	41–44. p.
<i>Szakály Ferenc</i> : Egy végvári kapitány hétköznapijai. (Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561)	45–126. p.
<i>Nagy László</i> : A visszafoglaló háború értékelésének változásai a magyar történetírásban és hadtörténetírásban	127–148. p.
<i>Tóth Péter</i> : Somogyi határvizsgálatok tanulságai	149–168. p.
<i>Péterffy Ida</i> : Oroszi Julianna (Horváth Ádám első házassága (1782–1793)	169–186. p.
<i>Szili Ferenc</i> : Vásárok Somogy megyében (1700–1848)	187–219. p.
<i>Bognár Tibor</i> : Fejezetek Szulok történetéből (1750–1812) – A betelepítéstől a mezővárosi cím elnyeréséig	221–227. p.
<i>Kanyar József</i> : Fejezetek Dél-Dunántúl reformkori népoktatás történetéből	229–245. p.
<i>Bősze Sándor</i> : Egyesülettípusok a dualizmus kori Somogyban (<i>Harmadik közlemény</i>)	247–290. p.
<i>T. Mérey Klára</i> : Városiasodó településtípusok a századfordulón Somogy megyei példák alapján (<i>Második rész</i>)	291–326. p.
<i>Andrássy Antal</i> : Somogyi katonák az I. világháborúban az oroszországi polgárháborúban (1914–1922)	327–359. p.
<i>Tilkovszky Loránt</i> : A magyarországi németiség történetének kronológiája (1938. márciusától – 1945. áprilisáig)	361–381. p.

19. kötet (1988)

<i>Borsa Iván:</i> Az országbíró által öt törvénykezési ülészakon megbírságolt Somogy megyeiek lajstroma (1437–1447)	3–40. p.
<i>Tóth Péter:</i> Somogy vármegye leírása 1812-ből	41–91. p.
<i>Komjáthy Miklós:</i> A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Tizenhatodik közlemény</i>)	93–96. p.
<i>Kanyar József:</i> Könyv- és nyomdakultúra a Dunántúlon a kései feudalizmus idején	97–109. p.
<i>Ember Győző:</i> Magyarország lakossága a XVIII. században (Statisztikai adatok) 111–144. p. (<i>Első rész</i>)	
<i>Reőthy Ferenc:</i> Fejezetek a dél-balatoni borvidék XVIII–XX. századi történetéből (<i>Első rész</i>)	145–185. p.
<i>Kaposi Zoltán:</i> A vrászlói uradalom termelése és gazdálkodása a XIX. század első felében	187–222. p.
<i>Dobai András:</i> Somogy vármegye közigazgatása az Októberi Diploma és a Schmerling-provizórium idején (1860–1865)	223–242. p.
<i>Bősze Sándor:</i> A Csokonya Vidéki Népnvelési Egylet története (1868–1928)	243–261. p.
<i>Andrássy Antal:</i> A fegyveres erő és a hatalom Somogyban, a polgári demokratikus forradalom idején	263–298. p.
<i>Tilkovszky Loránt:</i> „Aktion Volksgrundbuch”. A Deutscher Schutzbund illegális akciója a magyarországi németiség statisztikai adatfelvételére 1927-ben	299–308. p.
<i>Bognár Tibor:</i> Nemzethűségi vizsgálat a Somogy megyei németek körében (1945–1946)	309–328. p.
<i>Géger László:</i> A tanácsok megalakulása Somogy megyében (1950. június 15-től október 22-ig)	329–355. p.

20. kötet (1989)

<i>Borsa Iván:</i> Királyi rendeletre tartott megyei közgyűlés Somogyvár mellett 1444-ben	5–27. p.
<i>Komjáthy Miklós:</i> A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Tizenhetedik közlemény</i>)	29–31. p.
<i>Ember Győző:</i> Magyarország lakossága a XVIII. században (<i>Második rész</i>)	33–68. p.
<i>Kanyar József:</i> A népiskola szerepe és jelentősége a dunántúli régió műveltségi szintjének alakulásában (1770–1868)	69–90. p.
<i>Kiss Z. Géza:</i> Egy kései unitárius per a Dráva völgyében (Adalékok Járdánházi Sámuel üldöztetéséhez)	91–101. p.
<i>Bodosi Mihály – Gyarmati Béla:</i> Dr. Csorba József élete és működése (1789–1858)	103–123. p.
<i>T. Mérey Klára:</i> Nagykanizsa, Somogy kapuja a dualizmus korában	125–162. p.
<i>Dóka Klára:</i> A Somogy megyei vízimalmok történetéből (1885–1944)	163–209. p.
<i>Bősze Sándor:</i> A dél-balatoni fürdőgyesületek történetéből (1890–1944)	211–252. p.
<i>Andrássy Antal:</i> A somogy-baranyai 44-es dandár szervezése és harcai 1919-ben	253–287. p.
<i>Vadász Sándor:</i> Budapest és München kapcsolatai a magyarországi Tanácsköztársaság első időszakában	289–325. p.
<i>Lagzi István:</i> Lengyel menekültek evakuációja a dél-dunántúli megyéken keresztül (1939. szeptember – 1940. január)	327–352. p.
<i>Bognár Tibor:</i> A német lakosság elleni jogfosztó és korlátozó intézkedések Somogy megyében (1946–1949)	353–362. p.
<i>Géger László:</i> A tanácsok és a termelészövetkezetek Somogyban (1950. június – 1953. június)	363–390. p.

21. kötet (1990)

- Borsa Iván*: A megyei levéltárak és a megyék középkori oklevelei 3–14. p.
Tóth Péter: Somogy vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (1658–1718) 15–66. p.
Vargha Károly: Farkas Ferenc dél-dunántúli pásztoreMBER élete 67–80. p.
Reöthy Ferenc: Fejezetek a dél-balatoni borvidék XVIII–XX. századi történetéből
 (Második rész) 81–109. p.
Tilkovszky Loránt: Széchenyi István csokonyai uradalma 111–154. p.
Dobai András: Somogyi inszurgensek az 1809. évi hadjáratban 155–168. p.
Andrássy Antal: A Kaposvári Berzsényi Dániel Szabadkőműves Páholy története
 (1902–1903) (Első rész) 169–190. p.
Bősze Sándor: Az egyesületi hálózat kialakulása Dél-Dunántúlon a dualista kor
 kezdő éveiben (1867–1873) 191–220. p.
Sárkány Eszter: Színházi kultúra a századfordulón Kaposváron 221–240. p.
Géger László: Kísérletek a szövetkezetek megmentésére Somogyban 1953 második
 felében (1953. június 28 – 1953. december 31.) 241–261. p.
Bognár Tibor: Törvényesség és törvénytelenység a hazai németek elleni eljárásban
 263–282. p. a háború előtti és utáni jogalkotás tükrében

22. kötet (1991)

- Borsa Iván*: A gorbonoki, majd belosovci Kerhen család történetéhez 5–12. p.
Dombi Péter – T. Mérey Klára: Dél-Dunántúl településhálózatának néhány
 gazdaság- történeti jellemzője a XIX. század közepén (Fényes Elek két
 művének számítógépes feldolgozása alapján) (Első rész) 13–34. p.
Knézy Judit: Fejezetek a Somogy megyei Nagyberkek négy községének anyagi
 kultúrájából (Első rész) 35–54. p.
Szili Ferenc: Kivándorlás Somogyból Horvátországba és Szlavóniába (1850–1880)
 (Első rész) 55–71. p.
Bősze Sándor: Az 1883-as somogyi antiszemita zavargások 73–93. p.
Szita László: A dualizmus kori népiskolák államosításának nemzetiségpolitikai
 vonatkozásai Somogy megyében 95–116. p.
Király István: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazda párt 1919. március 19. és 1919.
 november 30. között 117–146. p.
Somssich Pongrác: Részletek gróf Somssich László (1874–1956) emlékirataiból 147–178. p.
Lagzi István: A magyarországi lengyel menekültek élet- és munkaviszonyainak
 néhány kérdése 1939–1945 179–220. p.
Bognár Tibor: Adalékok a Somogy megyei német lakta települések 1945–1950
 közötti helyzetéhez 221–238. p.

23. kötet (1992)

- Borsa Iván*: A Mérey család levéltára (1265–1525) (Forrásközlés) (Első rész) 3–28. p.
Szijártó István: Rokonok és mérföldek. A Somogy megyei köznemesség társadalmi
 kapcsolatainak térbelisége a 18. században 29–46. p.
Dóber Viktor: Ferences házikáplánok Somogysárdon és Somogy megyében (1740–1884) 47–86. p.
Nagy Pál: Somogy megye mezővárosi és községi pecsétjei 1768–1856
 (Első rész: Acsa – Balatonújlak) 87–115. p.
Ódor Imre: A Somogy megyei lovasezred baranyai százada az 1809. évi nemesi
 felkelésben 117–131. p.

<i>Bószé Sándor</i> : Két osztrák katonatiszt feljegyzései Jellačić 1848 őszi, magyarországi hadjáratáról. (Naplórészletek a támadó hadsereg Somogy–Zala megyei útjáról)	133–156. p.
<i>Dombi Péter – T. Mérey Klára</i> : Dél-Dunántúl településhálózatának néhány gazdaság- történeti jellemzője a XIX. század közepén (Fényes Elek két művének számítógépes feldolgozása alapján) (<i>Második rész</i>)	157–169. p.
<i>Szabó Dániel</i> : Kossuth és Kaposvár	171–194. p.
<i>Nagy Domokos Imre</i> : Fejezetek az iharosi–iharosberényi uradalmak vadászat-történetéből (<i>Első rész</i>)	195–208. p.
<i>Knézy Judit</i> : Fejezetek a Somogy megyei Nagyberek négy községének anyagi kultúrájából (<i>Második rész</i>)	209–230. p.
<i>Szili Ferenc</i> : Kivándorlás Somogyból Horvátországba és Szlavóniába 231–252. p. (1880–1914) (<i>Második rész</i>)	
<i>Bognár Tibor</i> : Adalékok a Volksbunddal szembeni ellenállási törekvések 253–262. p. történetéhez Somogy megye németlakta falvaiban	
<i>Szántó László</i> : Láttelel a sztálinista agrárpolitikáról a Somogyi összegzés kaposvári vitáján	263–278. p.
<i>Hanáč Péter</i> : A polgárosodás fogalmi Széchenyinél, Széchenyi és a magyar polgárosodás	279–288. p.
<i>Király István</i> : Gr. Széchenyi Imre elméleti és gyakorlati munkássága	289–298. p.
<i>Szita László</i> : A magyar katonaság törökellenes küzdelmének nyugat-európai sajtóvisszhangja 1688–1698 között	299–320. p.
<i>Szabó Dániel</i> : Milyen is (legyen) Európa? (Európa-képek a dualista Magyarországon)	321–326. p.
<i>Buzinkay Géza</i> : Mit olvastak egy bécsi kávéházban 1913-ban?	327–330. p.
<i>Gyáni Gábor</i> : A társadalmi igazság történelmi fogalma	331–336. p.

24. kötet (1993)

<i>Borsa Iván</i> : A Mérey család levéltára 1265–1525 (<i>Forrásközlés</i>) (<i>Második rész</i>)	3–26. p.
<i>Borsa Iván</i> : A somogyi konvent II. Ulászló kori oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Tizennyolcadik, befejező közlemény</i>)	27–29. p.
<i>Deákvarga Dénes</i> : Hol rejtőzik Kaposvár vára?	31–46. p.
<i>Szita László</i> : Az 1687. évi török elleni hadjárat a haditudósítások tükrében	47–75. p.
<i>Bodosi Mihály</i> : Dunántúli 18. századi pestisjárványok, különös tekintettel Somogyra	77–101. p.
<i>Nagy Pál</i> : Somogy megye mezővárosi és községi pecsétjei 1768–1856 (<i>Második rész. Bálványos – Büssü</i>)	103–133. p.
<i>Kiss Z. Géza</i> : Iratok a Dráva-völgyi állatkereskedelem történetéhez	135–176. p.
<i>Kaposi Zoltán</i> : Népességnövekedés és paraszti földhasználat a vrászlói uradalomban a 19. század első felében	177–206. p.
<i>Szili Ferenc</i> : A somogyi kivándorlók Amerika-képe és magyarságtudata a századforduló évtizedeiben	207–272. p.
<i>Bószé Sándor</i> : A Magyar Királyi 533. számú Hadikórház–Parancsnokság ügyeletes orvosi eseménykönyve (1942. augusztus 9 – 1945. április 21.)	273–309. p.
<i>Füzes Miklós</i> : A magyarországi németek meghurcolása Délkelet-Dunántúlon a második világháború alatti és a befejezését követő években. (Ahogyan azt a történész és az eseményeket átélő látja)	311–327. p.
<i>Nagy Domokos Imre</i> : A Kis-Balaton 1945 és 1952 között	329–363. p.
<i>Szántó László</i> : Az 1956-os forradalom somogyi eseményeinek történeti forrásai	365–389. p.

25. kötet (1994)

- Beöthy György*: Szempontok Somogy X. századi történetének vizsgálatához 3–21. p.
Borsa Iván: A Mérey család levéltára 1265–1525 (*Forrásközlés*) (*Harmadik rész*) 23–49. p.
Szita László: Dokumentumok a kanizsai blokád és a vár kapitulációjának 51–124. p. történetéről, 1688–1690
Nagy Pál: Somogy megye mezővárosi és községi pecsétjei 1768–1856 (*Harmadik rész. Cegléd – Endréd*) 125–150. p.
Dóber Viktor: Ismeretlen adatok Pálóczi Horváth Ádámról, a tapsonyi felkelésről, valamint a bajomi–sárdi állapotokról, Patyi Antal plébánossága alatt 151–187. p.
T. Mérey Klára: Nagyatád, a kiscgazdamozgalom bölcsője (*Első rész*) 187–220. p.
Szili Ferenc: Kivándorlás Amerikába Délkelet-Dunántúlról 1904–1914 (*Második rész*) 221–255. p.
Szántó László: Adalékok Kaposvár és a somogyi járási székhelyközségek társadalmának politikai arculatához, 1926 257–279. p.
Király István Szabolcs: A mezőgazdaság technikai fejlődése a két világháború között Magyarországon. (Különös tekintettel Somogy megyére) 281–302. p.
Lagzi István: Lengyel katonák és önkéntesek evakuációja Magyarországról 1940 tavaszától 1940 őszeig 303–336. p.
Szakály Sándor: Magyarország katonapolitikai helyzetének alakulása a magyar 2. hadsereg frontra küldése előtt 337–345. p.
Seewann, Gerhard: A magyar nemzetiségi politika mérlege az 1950-es évektől napjainkig 347–352. p.

26. kötet (1995)

- Borsa Iván*: A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban 1215–1300 (*Forrásközlés*) (*Első közlemény*) 3–18. p.
Nagy Pál: Somogy megye mezővárosi és községi pecsétjei 1768–1856 (*Negyedik rész. Fajsz – Gyöngyösmellék*) 19–40. p.
Paál László: Somogy megye sajtója 1863–1890 (*Első közlemény*) 41–60. p.
T. Mérey Klára: Nagyatád, a kiscgazdamozgalom bölcsője (*Második rész*) 61–81. p.
Oroszi Sándor: Millenáris emlékfák, tiltványok Somogyban 83–96. p.
Nagy Domokos Imre: Fejezetek az iharosi–iharosberényi uradalmak vadászat-történetéből (*Második közlemény*) 97–140. p.
Farkas József: A „48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt” megalakulása és annak előzményei a Dél-Dunántúlon 141–206. p.
Szili Ferenc: Egy somogyi baka első világháborús naplója 1914–1918 (*Forrásközlés*) 207–270. p.
Szita László: Német családok betelepülése Somogy megyébe a két világháború közötti időszakban 271–302. p.
Szakály Sándor: Levelek és tábori lapok a háborúból. Miről írtak a magyar katonák 1942–1943-ban? 303–316. p.
Kehrig, Manfred: Az 1942–43. évi sztálingrádi csata. Intő szó a falon („Mene, tekel...”) 317–327. p.
Bősze Sándor: Adatok az angolszász szövetségesek Somogy megyét ért bombázásairól (1942. szeptember – 1944. október) 329–351. p.

27. kötet (1996)

- Bakos Péter*: Finnugor rokonságunk? A magyarság etnikai embertani képe és egy egységes (Ural-) Altaj-i őshaza gondolata 3–17. p.
Stamler Imre: A honfoglalás előzményei és a vastermelés 19–48. p.

<i>Borsa Iván</i> : A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban (<i>Forrásközlés</i>) (<i>Második közlemény</i>) 1301–1330	49–68. p.
<i>Timár Péter</i> : A Szerdahelyiek Somogy megyei birtokai. 1. rész: Szerdahely	69–91. p.
<i>Bezerédy Győző</i> : Somogy megye mezővárosi és községi pecsétjei 1768–1856 (<i>Ötödik rész. Hajmás – Juta</i>)	93–112. p.
<i>Bodosi Mihály</i> : Adatok a XIX. század Somogy megyei kolerajárványaihoz	113–143. p.
<i>Bősze Sándor</i> : Somogy a millennium fényeiben és árnyaiban	145–171. p.
<i>Paál László</i> : Somogy megye sajtója 1891–1918 (<i>Második közlemény</i>)	173–197. p.
<i>Tilkovszky Loránt</i> : „Ütött a cselekvés utolsó órája”. Bajcsy-Zsilinszky Endre 1942. február 4-i memoranduma Horthy Miklós kormányzóhoz	199–222. p.
<i>Orbán Sándor</i> : Mi történt a majorsági cselédséggel 1945 után?	223–251. p.
A Somogy megye múltjából című levéltári évkönyvek 1970–1974. évi köteteinek összevont mutatója (Összeállította: <i>Domokosné Szalai Zsuzsanna</i>)	281–373. p.

28. kötet (1997)

<i>Aradi Csilla</i> : Adalékok a Várdai család XIII–XVI. századi történetéhez	3–10. p.
<i>Borsa Iván</i> : A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban 1331–1350 (Az eredetiben tévesen 1331–1340) (<i>Forrásközlés</i>) (<i>Harmadik közlemény</i>)	11–43. p.
<i>Szita László</i> : Magyarország felszabadulása a török megszállás alól – A zentai győzelem 300. évfordulójára –	45–84. p.
<i>Szijártó M. István</i> : Adalék Somogy megye 18. századi betelepülésének kérdéséhez	85–110. p.
<i>Bezerédy Győző</i> : Somogy megye mezővárosi és községi pecsétjei 1768–1856 (<i>Hatodik rész. Kadarkút – /Magyar/Lukafa</i>)	111–144. p.
<i>Knézy Judit</i> : Élet a Festeticsek csurgói uradalmában a XVIII. század utolsó harmadában	145–168. p.
<i>T. Mérey Klára</i> : Utak és települések viszonya Somogy megyében a 18–19. század fordulóján	169–239. p.
<i>Paál László</i> : Somogy megye sajtója 1914–1944. (<i>Harmadik közlemény</i>)	241–266. p.
<i>Szántó László</i> : Pártok harca a hatalomért és az 1945–47. évi választások Somogyban (<i>Első közlemény</i>) (1998)	267–305. p.
Somogy megye múltjából repertórium I. 1970–1994 (Összeállította: <i>Domokosné Szalai Zsuzsanna</i>)	240 p.

29. kötet (1998)

<i>Borsa Iván</i> : A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban 1351–1370 (<i>Forrásközlés</i>) (<i>Negyedik közlemény</i>)	3–40. p.
<i>T. Mérey Klára</i> : Nagycsepely története a török uralom alóli felszabadulástól 1914-ig a gazdaságtörténeti források tükrében	41–70. p.
<i>Fűzes Miklós</i> : A magyar nemzet sérelmei. Egy elfelejtett röpirat a reformkori Magyarországról (<i>Dokumentumközlés</i>)	71–90. p.
<i>Bősze Sándor</i> : A forradalom és szabadságharc Somogy megyében 1848–1849 (<i>Történeti kronológia</i>)	91–122. p.
<i>Csóti Csaba</i> : A dél-somogyi területek szerb megszállása 1918–21 között	123–142. p.
<i>Szita László</i> : A Somogy megyei horvát nemzetiség iskola- és művelődés ügye a két világháború közötti időszakban	143–182. p.
<i>Szántó László</i> : A pártok harca a hatalomért. Az 1945. és az 1947. évi választások Somogyban (<i>Második közlemény</i>)	183–228. p.

- Bertalan Péter*: A Kádár-rendszer egyházpolitikája Somogy megyében a levéltári források tükrében (1957–1959) 229–248. p.
- A Somogy megye múltjából című levéltári évkönyv 1975–1979. évi köteteinek összevont mutatója. 2. rész (Összeállította: *Domokosné Szalai Zsuzsanna*) 249–382. p.

30. kötet (1999)

- Borsa Iván*: A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban 1371–1380
(*Forrásközlés*) (*Ötödik közlemény*)
7–53. p. *Timár Péter*: A Szerdahelyiek Somogy megyei birtokai 2. rész.
A Gerence-völgy középkori települései 55–123. p.
- Somogyi Judit*: Adatok Somogy megye egyházi és vallási életének alakulásához a török utáni évtizedekben 125–154. p.
- Szijártó M. István*: Követi napidíjak és a vármegyei önállóság a XVIII. században 155–162. p.
- Gálné Jáger Márta*: „Európának művelt népei közé emelkedtünk” Intézkedések Somogyban az áprilisi törvények végrehajtására 1848 tavaszán a források tükrében 163–192. p.
- Bősze Sándor*: Gróf Batthyány Kázmér somodori uradalmának leltára (1849)
(*Forrásközlés*) 193–251. p.
- Márfi Attila*: Kaposvár és Pécs közös színházi múltjából 253–266. p.
- Szántó László*: Képviselő-választások Somogyban a dualizmus kialakulása idején, 1867–1875 267–309. p.
- Récsei Balázs*: A kéjelgéstügy szabályozása Somogy vármegyében a dualizmus első felében 311–341. p.
- Csóti Csaba*: Az 1916. évi erdélyi menekültek Somogy megyében 343–368. p.

31. kötet (2000)

- Borsa Iván*: A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban 1381–1400
(*Forrásközlés*) (*Hatodik közlemény*) 7–59. p.
- Tilcsik András*: Az eszményi hadvezér alakja és a magyar honvédelem reformja
Zrínyi Miklós prózai munkáiban 61–79. p.
- Dobai András*: Merénylet a császár ellen (1853. február 18.) 81–88. p.
- Tilkovszky Loránt*: A budapesti SUEVIA vándorcsoportjainak jelentései a magyarországi németiség helyzetéről 1934 nyarán 89–107. p.
- Szabó Attila*: Iskolai ünnepek és megemlékezések a Horthy-korszakban
(Ünnepnapok a Szigetvári Magyar Királyi Állami „Rezső” Polgári Főiskolában) 109–132. p.
- Lagzi István*: A Magyarországon internált lengyel katonák evakuációja a magyarországi „északi és nyugati régióból” 1939–1941 133–176. p.
- Bősze Sándor*: A kaposvári szovjet emlékmű felépítése (1945) 177–193. p.
- Szabó Bálint*: Somogy megye felsőbb pártfórumainak szerepe a szovjet–jugoszláv viszályban 1948 és 1951 között 195–238. p.

32. kötet (2001)

- Borsa Iván*: A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban 1401–1420
(*Forrásközlés*) (*Hatodik közlemény*) 7–77. p.
- Dominkovits Péter*: Somogy vármegyei szolgabírák tanúkihallgatási jegyzőkönyvei 1677–1678 (*Forrásközlés*) 79–94. p.
- Kaposi Zoltán*: A magyarországi nagybirtokrendszer változásai (1700–1945) 95–119. p.
- Polgár Tamás*: Somogyi diákok a Győri Királyi Jogakadémián 1800–1848 között 121–136. p.

<i>Szántó László</i> : Képviselő-választások Somogyban Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején 1875-1890	137–175. p.
<i>Récsei Balázs</i> : A kéjelgésügy és szabályozása Somogy vármegyében a dualizmus második felében	177–209. p.
<i>Csóti Csaba</i> : Dokumentumok a „Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara – Kaposvár” történetéből (1920-1921) (<i>Forrásközlés</i>)	211–251. p.
<i>Gárdonyi Máté</i> : 1944-45 eseményei a zselickislaki plébánia historia domusában (<i>Forrásközlés</i>)	253–268. p.
<i>Paál László</i> : Somogy megye sajtója 1945-1950 (<i>Negyedik közlemény</i>)	269–294. p.
<i>Szabó Bálint</i> : A szovjet-jugoszláv viszály somogyi következményei egy funkcionáriusi értekezlet tükrében	295–342. p.
<i>Vonyó Anita</i> : Fejezetek a kaposfüredi iskola történetéből	343–359. p.

33. kötet (2002)

<i>Borsa Iván</i> : A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban 1421-1440 (<i>Forrásközlés</i>) (<i>Nyolcadik közlemény</i>)	1–58. p.
<i>Kaposi Zoltán</i> : Egy középbirtokosi familia 100 éve Somogy vármegyében (A Somssich-család felemelkedése)	59–87. p.
<i>Domokosné Szalai Zsuzsanna</i> : Az Esterházy-család somogyi birtokaival kapcsolatos alispáni iratok a Somogy Megyei Levéltárban (1861-1946). (<i>Repertórium.</i>)	89–119. p.
<i>Szántó László</i> : Képviselő-választások Somogyban 1890-1910	121–163. p.
<i>Gárdonyi Máté</i> : Mindszenty József somogyi plébánia-alapításai	165–179. p.
<i>Sipos József</i> : Az 1922-es választások Somogyban és Nagyatádi Szabó István	181–222. p.
<i>Vonyó Anita</i> : „Mind hősök voltak ők, mind férfiak, mind hű hazafi.” A menyeyi első világháborús hősi emlékmű létesítésének körülményei	223–235. p.

34-35. kötet (2003-2004)

<i>C. Tóth Norbert</i> : A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban 1441–1453 (<i>Forrásközlés</i>) (<i>Kilencedik közlemény</i>)	9–38. p.
<i>Polgár Tamás</i> : Tisztújítási statutumok és az 1824. évi tisztújítás Somogy vármegyében	39–62. p.
<i>G. Jáger Márta</i> : Az országgyűlési népképviselőlet kezdetei Somogy vármegyében (1848–1849)	63–113. p.
<i>Szabó Attila</i> : Mindennapok a Szigetvári Magyar Királyi Állami „Rezső” Polgári Fiúiskolában Klebelsberg Kunó minisztersége idején	114–152. p.
<i>Vonyó Anita</i> : „Mint az örült, ki letépte láncát...” A Kapos-folyó utolsó nagy tavaszi árvize és annak hatásai Kaposváron 1947-ben	153–164. p.
<i>Szántó László</i> : Az első Nagy Imre kormány programja és a helyi tanácsok	165–176. p.
<i>Gyenesei József</i> : A Nagyatádi Szobrász Alkotótelep és Symposium kezdeteiről a hivatalos források tükrében	177–188. p.

36. kötet (2005)

<i>Gőzsy Zoltán</i> : Pesty Frigyes helynévgyűjtésének tanulságai	7–18. p.
<i>Csóti Csaba</i> : A Somogy megyei izraelita középponti választmány dokumentumaiból, 1868 (forrásközlés)	19–76. p.
<i>Récsei Balázs</i> : Somogy kereskedőinek és iparosainak összeírása 1869-ben (<i>Forrásközlés</i>)	77–178. p.

<i>Vonyó Anita</i> : Kaposvár ivóvíz-ellátásának problémái a 19-20. század fordulóján (1892-1906)	179–190. p.
<i>Gáspár Ferenc</i> : Rippl-Rónai József ismeretlen levele	191–194. p.
<i>Polgár Tamás</i> : Horthy Miklós Kaposváron – 1919, 1921, 1923	195–206. p.
<i>Gyenesi József</i> : Kísérletek a vármegyei közigazgatás megreformálására az 1920-as években (<i>Első közlemény</i>) <i>Forrásközlés</i>	207–216. p.
<i>Halász Imre</i> : Somogy turizmusáról „ <i>Az utas könyve</i> ” turisztikai kínálata alapján	217–227. p.
<i>Gonda Gábor</i> : Nagynyárád 1944-1948. Egy esettanulmány. A magyarországi németek sorsa a második világháborút követő években Nagynyárád példája alapján	229–248. p.
<i>Domokosné Szalai Zsuzsanna</i> : Levelezőlapok és képes levelezőlapok a Somogy Megyei Levéltárban 1. rész: A balatoni képeslapok (segédlet)	249–281. p.
<i>Récsei Balázs</i> : „ <i>Azon mentségek és kifogásokról, melyeket a vadászok hibázás után használni szoktak</i> ” (<i>Forrásközlés</i>)	283–293. p.

37. kötet (2006)

<i>Vonyó Anita</i> : Időjárási események és természeti csapások Somogy megyében 1866-1881 között, a Somogy című hetilap tudósításai nyomán	7–22. p.
<i>Récsei Balázs</i> : Leidecker Jenő: A Somogy megyei községi és körjegyzőségek megalakulásának története	23–81. p.
<i>Csóti Csaba</i> : Kaposvári életbiztosítási esetek (1920-1938) társadalomtörténeti tanúságai	81–91. p.
<i>Lagzi István</i> : A lengyelek Magyarországról való evakuálásának utolsó szakasza. Az „EWA-B” akciók 1940 őszétől 1941 őszéig	93–146. p.
<i>Szántó László</i> : A Kaposvári Vaskombinát Munkástanácsának „ <i>önfeloszlatása</i> ”	147–168. p.
<i>Domokosné Szalai Zsuzsanna</i> : Levelezőlapok és képes levelezőlapok a Somogy Megyei Levéltárban (második közlemény) Első világháborús tábori postai levelezőlapok	169–178. p.

38. kötet (2007)

<i>Varga Szabolcs</i> : Horváth Márk szigeti kapitány hagyatéki leltára 1561-ből (forrásközlés)	7–17. p.
<i>Nagy-Tóth Mária</i> : Valentianus Purgolt, a Batthyányak újkeresztény orvosának levelei 1622-1636	19–38. p.
<i>Dominkovits Péter</i> : Az 1635. évi „nagybajomi” urbárium (Forrásközlés)	39–52. p.
<i>Végh Ferenc</i> : A szentgyörgyvölgyi Bakács család Somogy megyei birtokállománya a XVII. században	53–58. p.
<i>Gőzsy Zoltán</i> : Adalékok Somogy vármegye világi és egyházi közigazgatásához a 17. század végén és a 18. század első harmadában	59–80. p.
<i>Polgár Tamás</i> : Somogyi diákok a Pécsi Püspöki Joglíceumon 1831-1848 (1850) között	81–100. p.
<i>Gárdonyi Máté</i> : Piarista kegyuraság Somogyban	101–105. p.
<i>Récsei Balázs</i> : Somogyvármegye monografiájának története a dokumentumok tükrében	107–176. p.
<i>Nübl János</i> : Somogy vármegye helyzete az első világháború előtt, a statisztikák tükrében	177–211. p.
<i>Domokosné Szalai Zsuzsanna</i> : Levelezőlapok és képes levelezőlapok a Somogy Megyei Levéltárban (harmadik közlemény)	213–246. p.
<i>Czirók Zoltán</i> : A kaposvári repülőszázad (1918-1919)	247–256. p.
<i>Vonyó Anita</i> : Boskovits István nemesvidi zsidó orvos ingósági leltára (1944) <i>Forrásközlés</i>	257–270. p.

<i>Szántó László</i> : Az 1956-os forradalmat követő megtorlás Somogyban, és a megtorlást elszenvedők adattára	271–310. p.
<i>Gerhard Seewann</i> : In memoriam László Szita (1933-2005)	311–313. p.

39. kötet (2008)

<i>Varga Szabolcs</i> : Hungarica kutatások Grazban	7–22. p.
<i>Nagy-Tóth Mária</i> : Valentianus Purgolt, a Batthyányak újkeresztény orvosának levelei, 1622-1636 II. közlemény	23–40. p.
<i>Gőzsy Zoltán</i> : Szigetvári és dél-somogyi kereskedők 18. század elején	41–45. p.
<i>Kálmán Zsolt</i> : Somogy vármegye rendvédelme a török kiűzésétől a Magyar Királyi Csendőrség megszervezéséig	47–57. p.
<i>Vonyó Anita</i> : Szemelvények az orci birtok 1893-as megvásárlásához. Forrásközlés	59–69. p.
<i>Kiss Norbert Péter</i> : Kovács-Sebestény Gyula tevékenysége a „Somogy” című hetilap tükrében	71–91. p.
<i>Nübl János</i> : Somogyi honatyák szereplése a Képviselőházban 1910 és 1914 között	93–114. p.
<i>Récsei Balázs</i> : Egy „csodahely” kialakulása és annak hatósági kezelése – az 1925-ös nagyszakácsi látomások és következményei	115–127. p.
<i>Gyenesei József</i> : Kísérletek a vármegyei közigazgatás megreformálására az 1920-as években (Második közlemény)	129–138. p.
<i>Tóth Ágnes</i> : A földreform és a társadalmi szerkezet változásának néhány összefüggése a Dél-Dunántúlon (1945-1949)	139–154. p.
<i>Csóti Csaba</i> : Adalékok a Somogy megyei cigányság 1945-1949. évi történetéhez	155–170. p.

40. kötet (2010)

<i>Nagy-Tóth Mária</i> : Jakob Klain, a Batthyányak szalónaki patikusának levelei 1635-1657	7–20. p.
<i>Gőzsy Zoltán</i> : Mezővárosi közigazgatás és igazságszolgáltatás a 18. századi Somogy megyében Szigetvár példáján	21–40. p.
<i>Récsei Balázs</i> : A Somogy megyei települések haszonállat-állománya az 1870. év elején végrehajtott összeírásban (forrásközlés)	41–57. p.
<i>Gáspár Ferenc</i> : A kaposvári közkórház történetének 1922-1930 közötti eseményei (Egy döntési folyamat dokumentumai Kaposi Mór Oktató Kórház Bodosi Mihály Kórház-történeti Gyűjteményében)	59–78. p.
<i>Szöllősy Ferenc</i> : Visszapillantó tükör	79–172. p.
<i>Domokosné Szalai Zsuzsanna</i> : Levelezőlapok és képes levelezőlapok a Somogy Megyei Levéltárban (Negyedik közlemény)	173–181. p.
<i>Kiss Norbert Péter</i> : Az 1956-os forradalom alatt megsemmisült Somogy megyei iratok (forrásközlés)	183–190. p.
<i>Vonyó Anita</i> : A szentgáloskéri termelőségtervezet története a kezdetektől a rendszerváltozásig (1951-1992)	191–204. p.
<i>Hauer János</i> : Kutatási témák és szokások a Somogy Megyei Levéltárban 1967 és 1990 között	205–259. p.
Válogatás a 2009. évi Somogyi Levéltári Nap előadásaiából	261–292. p.

41. kötet (2011)

- Végh Ferenc*: Küzdelem a Somogy megye feletti uralomért Bolondvár és Lak várainak visszafoglalása a törököktől 1599-ben. Adalékok a tizenöt éves háború dunántúli hadműveleteihez 7–15. p.
- Nagy-Tóth Mária*: „Én szegény nyomorult Mocsolági István Kapos várában sötét tömlőben hevert, nagy nyomorúságot szenvedő...” Adalékok a koraujkori rabtartás történetéhez 17–31. p.
- Gőzsy Zoltán*: Adalékok a 18. századi Somogy megyei egészségügy strukturális Fejlődéséhez. Orvosi ellátás, ispotályos ház, gyógyszerház 33–38. p.
- Domokosné Szalai Zsuzsanna*: Pribéri és vuchini gróf Jankovich László, Somogy vármegye főispánja 1860-1886 Pályakép-vázlat egy somogyi főispánról a dokumentumok tükrében. Forrásközlés 39–53. p.
- Nübl János*: Somogyi honatyák szereplése a Képviselőházban az első világháború alatt I. rész 55–69. p.
- Récei Balázs*: Száz éve született dr. Takáts Gyula. Dokumentumok a költő pedagógusi és muzeológusi működésének idejéből (Forrásközlés) 71–88. p.
- Vonyó Anita*: Adalékok a fonyódligeti villatelep létrejöttéhez és a partvédelmi munkálatok megindulásához, 1930–1940 (forrásközlemény) 89–128. p.
- Csóti Csaba*: Egy kiállítás, mint a politikai térfoglalás eszköze és reprezentációja. Somogy a demokráciáért, 1947 129–140 p.
- Kiss Norbert Péter*: Az 1950–1956 közötti községi tanácsi és községi begyűjtési Megbízotti iratok pusztulása Somogy megyében – adattár 141–187. p.
- Szántó László*: Az 1956-os forradalom és szabadságharc somogyi eseményeiről készült publikációk jegyzéke 189–196. p.

Ára: 3000 Ft

